

Alexandru Tzigara-Samurçaș

memorii III

1919-1930

Editura Meridiane

www.dacoromanica.ro

Memorii III
1919-1930

Biblioteca de artă
Biografii. Memorii. Eseuri

Pe copertă

Casa lui Mogoș din jud. Gorj

detaliu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TZIGARA-SAMURCAȘ, ALEXANDRU

**Memorii III / Al. Tzigara-Samurcaș. – București: Grai și
Suflet – Cultura Națională, 1999-
vol.**

**Vol. 3: (1919-1930) / ed. îngrijită și prefată de
C.D. Zeletin. – București: Meridiane, 2003. – ISBN 973-33-0476-X**

I. Zeletin, C. D. (ed.; pref.)

821.135.1-94

© Editura Meridiane, 2003
pentru prezenta ediție

ISBN 973-33-0476-X

PERSONALITATEA LUI ALEXANDRU TZIGARA-SAMURCAȘ

Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872-1952), figură de prim rang a culturii românești, a fost cărturarul care a luptat fără ostenire să impună și să apere tezaurul artei naționale românești de orice intruziune și de toate atentatele, dintre care cel mai primejdios el l-a considerat a fi subevaluarea. Întreaga existență a marelui învățat a fost o replică dată celor ce nesocoteau arta poporului nostru ori o expediau în domeniul factice al artizanatului. Așa se face că, la o considerare de ansamblu, opera scrisă a lui Alexandru Tzigara-Samurcaș apare ca desfășurându-se sub semnul polemicii, astfel că ea nu cunoaște lăncezirea fastidioasă și descriptivismul sec, fie el și savant. Replica, mai mult decât aserțiunea, a fost arma lui preferată. Ea asigură vivacitatea și proșteptimea scrierilor sale, chiar dacă acestea sunt legate de împrejurări revoluate, cărora, dacă le extragem semnificația întru cele ale artei, nu mai prezintă astăzi interesul de odinioară. El și-a pus întreaga vigoare și tot geniul în ctitorie și în luptă, și nu întâmplător avea să-și intituleze memoriile, scrise în anii deplinei senectuți, *Lupta vieții unui octogenar* ... Vocația lui era, oricum ai privi-o, socratică, dominată de interesul impactului pe care-l are cuvântul asupra stării de lucruri, în scopul înalt al umirii lor și al progresiunii spre bine. Scrisul i-a fost un accesoriu al oralității și nu invers; un accesoriu convenabil, de care nu se putea dispensa, întrucât era avantajul major pe care i-l oferea gradul de civilizație în care i-a fost dat să trăiască. Asceza întru ideea propășirii artei naționale, eminentemente țărănească ori meșteșugărească, nu este reductibilă la tirania unui anume gust artistic, ci reprezintă pentru el o modalitate de a integra arta națională românească, expresie a psiholo-

giei și înzestrării unui neam, înaltei trăiri spirituale de care era demn prin însușirile lui morale și artistice, filtrate de o milenară istorie zbuciumată. Opera lui, vastă și tumultuoasă, nu rămâne un epifenomen cultural, ci una din structurile de bază ale făuririi civilizației românești moderne, de după dobândirea neatârării țării, care nu se putea dispensa de cea mai vie și mai expresivă manifestare a spiritualității obștești, arta națională. În acest sens, el este una dintre personalitățile însemnate ale făuririi României moderne din prima jumătate a secolului nostru. Mesianismul lui își găsește corespondent în iluminismul reprezentanților Școlii Ardelene; așa după cum aceștia vedeau în demonstrarea continuității etnice și a latinității limbii noastre un argument de salvare națională, Alexandru Tzigara-Samurcaș găsea în cultivarea artei populare – căreia îi plăcea să-i spună națională – descoperirea sensului de existență a neamului nostru, arta țaranului român comprimând în ea matricile psihologice care, în curgerea veacurilor, nu și-au găsit nici o altă putință de vădire. Cunoașterea acelor însușiri ale poporului ce sunt concretizate în diferitele forme ale artei sale oferă posibilitatea reconstituirii unei istorii în spirit, a plasării într-un punct al universului etnic unde se intersectează și din care pot fi văzute deopotrivă trecutul și viitorul. Trăirea în această altitudine i-a oferit lui Alexandru Tzigara-Samurcaș deopotrivă vederile largi, curajul opiniei, tenacitatea și plăcerea sentinței. În altă situație, el ar fi rămas un excelent critic, istoric ori comparatist, și atât, beneficiind cel mult de strălucirea analizei și de zâmbetul sigur al unei călăuze în labirint... Numai aflându-se aici a putut să susțină cauze fundamentale, cum ar fi curgerea continuă a motivelor ceramicii eneolitice până la alțița ieii românești, pe o întindere, așadar, de aproximativ cinci milenii. Multe din intuițiile lui stau să-și afle confirmare abia în zilele noastre: „...cercetări [...] vor dovedi, cu siguranță [...] că arta veche greacă e dependinte de cea tracă“ (*Muzeografia românească*, p. 226), afirmație confirmată de posteritate și pe care pot să o susțină, de pildă, cercetătorii tezaurului datând din sec. XIV î.Hr., descoperit la Hinova, lângă Drobeta-Turnu Severin, în vara anului 1980... După cum fabulosul colier de elemente romboidale din aur, al aceleiași comori, ce demonstrează fără putință de tăgadă trecerea, timp de peste 3 000 de ani, a motivului prin stâlpii pridvoarelor până la Coloana Infinitului a lui Brâncuși, vine

să întărească credința lui Alexandru Tzigara-Samurcaș că arta țărănească s-a perpetuat, cu prefaceri care nu privesc în nici un caz esența ei, intactă prin secole, icoană mai elocventă decât limba a statorniceii românești. „Ca documentare a vechimii și neîntreruptei continuități a populației – va scrie, la bătrînețe¹ – arta prezintă incontestate avantagii față de puterea, oricât de convingătoare, a limbii. Însă nu numai ca valoare documentară a originii neamului, dar mai ales ca oglindă a însușirilor sufletești ale poporului, arta are vădită superioritate față de limba ce vorbim. Obiectele au, față de cuvinte, marele avantaj al evidenței necontestatei lor vechimi, făurirea obiectului precedând cu mult denumirea lui.“ Evident, nu ne putem îndoi de justetea ideii, am adăuga numai că obiectul, ca obiect de artă, s-a format, totuși, într-o frățietate cu limba și cu ansamblul felurilor posibilități ale omului de a da chip artei. Numai după ce au apărut obiectele de artă și limba, se pune între-barea care dintre ele două este, pe parcursul secolelor, mai fidelă conservării însușirilor care le-au creat. Răspunsul îl dă tot el, în același loc: „...dacă puterea romană [...] a reușit să înlocuiască idiomul local al dacilor prin limba neolatină ce o vorbim, aceasta n-a avut nici o înrăurire asupra sentimentului artistic al autohtonilor, mult mai dezvoltat decât al cuceritorilor“.

Ca să ajungă la înaltul concept de Muzeu, de care era pătruns, entitate vie, deopotrivă de conservare, de întreținere a gustului artistic just, de educație și chiar de primenire, Alexandru Tzigara-Samurcaș a trebuit să fie nu numai un cărturar foarte instruit, călătorit, elocvent, cu gustul coborârii în arenă, cu un ascuțit simț al vieții de relație și în general practice, rezistent loviturilor pe care avea să le primească și să le și dea, ci și gânditorul care să vadă în artă largul *respiro* al esenței unei națiuni și nu o sumă de obiecte și stări ale exteriorității ei. Este surprinzătoare largimea de vederi și prospețimea prin care el percepe arta ca parte a structurii etnice în care poate fi regăsit întregul. Fără să teoretizeze, această idee se simte în întreaga lui operă de muzeolog și muzeograf. Ea îi ordonează în secret faptele, îi întărește moralul, îl justifică mai mult în forul interior și poate mai puțin în fața societății, deoarece, deși ameste-

---

1. Al. Tzigara-Samurcaș, *Supraviețuiri artistice din vremea dacilor*, 1944, p. 391. Cf. și volumul de față.

cat lumii, el se plasa totdeauna deasupra ei, printr-o secretă conștiință a misiunii pe care trebuia mai mult s-o impună decât s-o obțină ...Când vede în horă „traducerea dinamică” a spiralei din olăria neolitică trecută deopotrivă și pe latul chimir al ciobanilor, nu face atât operă de comparație sau de istorie a circulației motivelor artistice, cât de cuprindere, printr-o superioară sinestezie, a uluitoarei evoluții a artei strămoșilor noștri de la frumosul natural la frumosul estetic, de la concretetea reproducerii după natură la abstracția motivului fără altă semnificație decât frumusețea însăși, de cuprindere a transgresiunii reciproce a artelor, prin care ele se potențează reciproc, își împrumută substanță, asigurând unitatea exprimării prin artă a sufletului unui neam. Încredințarea că strămoșii noștri au respirat încă din epoca civilizației arhaice aerul pur al unui climat artistic superior, că civilizația lor poate fi privită, în totalitatea manifestărilor ei, ca o structură artistică omogenă care s-a transmis până la noi într-un climat artistic atât de bogat și „cu atâta parfum de clasicitate”², i-a conferit energia trebuitoare de a ctitori Muzeul artei românești și de a fundamenta, la noi, muzeografia ca știință, elemente dictate necesar de evoluția multimilenară a artei locuitorilor țării noastre. El este convins că românii se remarcă „printr-un instinct artistic deosebit”³, manifestat în neîntrecutele produse ale gospodăriei țărănești, și că, orânduite în muzee organizate după exigențele științei moderne și interesul educației naționale, „... monumentele de artă [...] ar da cea mai splendidă și vorbitoare dovadă a superiorității neamului românesc”⁴. Rolul acestei plăci turnante, punct de sosire și punct de plecare, avea să-l joace Muzeul, cuvânt pe care Alexandru Tzigara-Samurcaș l-a scris întreaga viață cu majusculă...

Fervoarea pe care avea s-o cunoască lupta lui pentru a impune un alt statut artei țărănești, și în general naționale, dispoziție a întregii sale vieți, își trăgea energia nu numai dintr-o dispoziție temperamentală, din vasta cultură artistică, filologică, istorică și arheologică sau din dragostea

---

2. Al. Tzigara-Samurcaș, *Covorul oltenesc*, București, Editura Scrisul Românesc, 1942, p. 12

3. Al. Tzigara-Samurcaș, „Reforma învățământului artistic”, în *Convorbiri literare*, 1924, LVI, iunie, pp. 467-474.

4. Al. Tzigara-Samurcaș, „Arcul de Triumf și Muzeul nostru Național”, în *Convorbiri literare*, 1924, LVI, septembrie, pp. 719-720.

de neam, ci și din conștiința unei ascendențe demne și importante, strămoșii lui slujind cauza țării în felurite chipuri.

Dinspre tată, unul din acești strămoși era Apostol Tzigara, traducătorul *Cronografului lui Dorotei*⁵, iar fratele lui Apostol, protospătarul Zotu Tzigara, ginerele lui Petru Șchiopul, domn al Moldovei în trei rânduri, a fost unul dintre demnitarii cultivați ai secolului al XVI-lea⁶. Aromân din Ianina, Zotu Tzigara avea să se stingă din viață în 1599 la Veneția, unde trăia în exil cu soția sa, Doamna Maria, și fetele ... Dinspre mamă, mulți dintre Samurcași au jucat un rol pozitiv în istoria politică și culturală a Principatelor Române. Astfel, postelnicul Constantin Samurcaș, fratele străbunicului său, a fost, după expresia lui A. Oțetea, „unul dintre patronii lui Tudor“, mai exact, cel care a remarcat cel dintâi valoarea lui Tudor Vladimirescu și l-a impus atenției puterilor străine care sprijineau eliberarea țărilor române de sub jugul otoman. În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, Constantin Samurcaș a organizat un corp de peste 3 000 de panduri; din rândul acestora el l-a ales și l-a cultivat pe slugerul Tudor Vladimirescu. Caimacam al Craiovei, Constantin Samurcaș era la București vornic; date fiind puterile pe care i le conferea funcția, el a

---

5. „*Cronograful lui Dorotei, scris din porunca lui Petru Vodă, cu cheltuiala spatarului Zotu Tzigara*“. Manuscrisul, aflat la Muzeul Hohenzollern din Sigmaringen, este ilustrat cu portretul lui Zotu Tzigara, gravat de Antonio Bosio.

6. „... ci avea [domnitorul Petru Șchiopul, n.n.] în Curtea lui un tânăr minunat, anume Zotu, frumos la chip, subțire la trup, la vorba îndemnată și dulce, cuminte și cinstit, fecior în viața lui, credincios la lucrurile stăpânirii, pentru ca de multe ori l-a pus la încercare, dar niciodată nu l-a găsit la ceva cătuși de puțin viclean. Și era din Ianina, din părinți de neam bun și de ispravă de acolo, și era după tata Tzigara și după mamă Aspara, nobili și unul și altul, și, pentru ca era înțelept și de folos la toate și pentru ca știa carte turcească și grecească, l-a orânduit spătar și după aceea vistier și i-a dat și pe fata lui cea prea înțeleaptă și prea cuminte de soție, și a cununat-o, și au făcut nuntă și veselie [...] Și era numele ei Maria ...“ Apud N. Iorga, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*. Partea I, 1320-1716, București, Socce, 1915, pp. 85-86. Vezi și Nicolae Iorga, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovene din 1587 și cîștigul venetian al familiei sale*, în *Memoriile Secțiunii istorice a Academiei Române*, 1926, VI, 10. Vezi, de asemenea, Nicolae Iorga, *Neamul lui Petru Șchiopul și vechi documente de limbă mai nouă*, în *Memoriile Secțiunii istorice a Academiei Române*, 1937, XVIII, 14; precum și Marcu Beza, *Urme românești la Atena și Ierusalim*, în *Memoriile Secțiunii istorice a Academiei Române*, 1939, IX, 3.

fost, în secret, unul dintre organizatorii politici ai revoluției lui Tudor și tot el l-a apropiat de Eterie, în speranța – dezamăgită ulterior – a unei vaste acțiuni comune⁷. Nepot de frate al lui Constantin și bunic al lui Alexandru Tzigara-Samurcaș, Alecu I. Samurcaș a publicat la Atena, în limba franceză, o gramatică grecească. După ce fusese clucer, serdar și postelnic, a murit ca judecător în București, în anul 1870. Fiul acestuia, Ioan Al. Samurcaș, a urmat studii juridice în Germania și Belgia, unde și-a luat licența; secretar al Agenției Române din Berlin, a fost prieten cu Mihai Eminescu, secretar particular la aceeași agenție, de la care au rămas unele scrisori ce-i sunt adresate^{7bis}. Alți Samurcași sunt răspândiți în amândouă principatele, intelectuali de diferite profiluri ori publiciști cu vederi înaintate ... În această atmosferă cărturărească și în evocarea amintirii unor astfel de înaintași a crescut Alexandru Tzigara-Samurcaș: ambianță în care tronau biblioteci cu mii de volume, se vorbeau limbi straine, se descifrau hrisoave și sigilii, se trăia intelectualicește într-o modalitate dinamică, iar arta populară românească, în exemplare de cea mai pură și cea mai nobilă autenticitate, dădea dulceață de oază căminului... Căsătoria, în anul 1900, a lui Alexandru Tzigara-Samurcaș cu Maria Cantacuzino avea să întărească aceste reprezentări cu amintiri cărturărești venind dinspre figura luminoasă a strămoșului ei, mitropolitul Veniamin Costache al Moldovei.

Întreaga sa energie se concentrează, așadar, în ideea creării unui muzeu al artei românești. Deși fuseseră făcute unele tentative în această privință, încercând să se fructifice Decretul Domnitorului Alexandru Ioan Cuza din 25 noiembrie 1864 prin care s-a înființat Muzeul Național, cel care va izbândi să înființeze un muzeu al artei naționale va rămâne Alexandru Tzigara-Samurcaș, caruia îi revine și pionieratul muzeografiei românești, prin studiile și nenumăratele sale articole, note, intervenții, polemici în reviste prestigioase ca *Viața românească*, *Convorbiri literare*, *Epoca*, *Minerva* etc., din care o parte au fost adunate

---

7. I.C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Editura Cartea Românească. 1932.

7bis. C.D.Zeletin, „O veche familie de carturari: Samurcaș. Ioan Al. Samurcaș (1845-1899), prieten al lui Eminescu”, în C.D. Zeletin, *Respiru în amonte*, cscuri, Cartea Românească, 1995. pp. 220-233.

târziu în masivul volum de bilanț, *Muzeografie românească* (1936), „prima carte de muzeografie din țara noastră”⁸. Ea stă mărturie a luptei febrile, nu de puține ori sălbatică și dureroasă, pentru a crea artei naționale un lăcaș vrednic și de comorile trecutului și de evoluția muzeografiei din alte țări. El urmărea modernitatea muzeografică a instituției, nu transformarea ei în cimitir al artei⁹. Alexandru Tzigara-Samurcaș întrunea în persoana lui un specialist complex, cu înaltă pregătire, cunoscător al tuturor marilor muzee ale Europei, un excelent organizator, om deopotrivă al faptei și al cuvântului, bun gospodar, descurcându-se în universul inextricabil al cerințelor muzeografice, de la construcția clădirii la obținerea de fonduri, la problemele juridice ori de fizică și de chimie ale conservării și restaurării, la obținerea – fie și prin interpelări parlamentare! – a fondurilor necesare etc., până la cunoașterea, încă din 1903, a sistemului Rückgauer al „house-movers”-ilor ...

La 1 octombrie 1906 a fost numit director al Muzeului de Artă Națională care, la început, avea o denumire mai complicată, ilustrând prin prolixitatea sa însăși ezitarea privitoare la conținutul instituției; „Muzeul de etnografie, de artă națională, artă decorativă și arta industrială”. Simplificarea denominației nu a dus însă la modificarea direcțiilor afișate de vechea denumire, cu excepția „artei industriale”, căreia i s-a rezervat un local din Expoziția jubiliară din 1906 care, din 1908, avea să devină Muzeul tehnic din București.

Încă din anul 1907, Alexandru Tzigara-Samurcaș considera muzeul ca fiind „istoria cea mai veridică și vorbitoare a României”¹⁰. Oricât de bine ar fi clasate și orânduite, exponatele își găsesc în vitrinele muzeului doar „locul lor de veci”, după expresia prin care îl ironiza pe Grigore Tocilescu¹¹, dacă nu există o dinamică a lor, dacă nu sunt primenite cu piese din depozite, dacă nu pleacă în expoziții, dacă nu sunt obiect de cercetare științifică și mai cu seamă subiect de prelegeri sau disertații adaptate

---

8. Petre Popovăț, „Contribuții ale lui Alexandru Tzigara-Samurcaș în muzeografia etnografică”, în *Revista muzeelor și monumentelor*, 6, 1979, pp. 49-53.

9. Al. Tzigara Samurcaș, *Muzeografie românească*, București, 1936, pp. 214-225, 227, 233.

10. Al. Tzigara-Samurcaș, *op. cit.*, p. 34.

11. *Ibidem*, p. 25.

cerințelor publicului. Această din urmă exigență el avea să o satisfacă toată viața, ținând conferințe cu o frecvență și un patos întrecute doar de marele lui rival, Nicolae Iorga ... În muzeu el vedea, de asemenea, posibilitatea de a reprezenta unitatea artistică a românilor, chiar și a celor trăitori în state străine, de a da imbold industriilor naționale. Nu a fost de acord ca, în 1910, viitorului muzeu național să i se dea numele de „Muzeul trecutului nostru“, tocmai pentru faptul că muzeul neamului românesc se cuvenea să cuprindă și manifestările artistice ale prezentului. Colecțiile avuseseră și continuau să aibă o influență hotărâtoare în întărirea, înnobilarea și îmbogățirea stilului național; proiectate însă numai asupra trecutului, ele și-ar fi pierdut adevărata lor viață, puterea de a modela – în felul lor specific – evoluția civilizației spirituale românești, chiar dacă într-o perspectivă îndepărtată el întrezărea fatala dispariție a artei populare. În optica sa, muzeul trebuie să constituie mecanismul moderator care să dicteze genul și mărimea demersului în acomodarea tradiției la viața modernă, el singur dispunând de acel misterios element vital grație căruia te conservi pe măsura unei anume concesiuni făcută schimbării. În această ipostază, muzeul se definește prin lărgimea, diversitatea și excelența manunchiului de specialiști, nu numai prin puterea reprezentativă a exponatelor. Specialiștii sunt cei care dispun de sensibilitatea necesară pentru a percepe subtila cerință a noului, interdisciplinaritatea pregătirii lor – pe care Alexandru Tzigara-Samurcaș a reprezentat-o la superlativ – asigurându-le simțul just al inovației. Exponatul din muzeu, spre deosebire de un produs oarecare al industriei casnice țărănești a momentului, dispune de puterea de persuasiune a sintezei unor milenii de artă și elocvența lui nu trebuie lăsată să fie înăbușită sub zarva, aleatorie și hibridă, a produsului artizanal... „Orice reîmprospătare sau cultivare a tradițiunii – scria la bătrânețe¹² – să fie bine motivată fără a fi exagerată. După cum, de pildă, nimeni nu ar putea pretinde că pentru păstrarea spiritului vechii limbi românești ar trebui să reluăm și scrierea cu slovele chirilice; tot astfel, pentru a se păstra viu cultul artei populare, nu este absolut necesar ca toate producțiunile să rămâie împietrite în formele tradiționale.

---

12 Al. Tzigara-Samurcaș, *Lupta vieții unui octogenar*, capitolul XXXVII „Industria casnică și arta națională“.

Haina poate să se modifice după cerințele noi, când aceasta se impune, ceea ce trebuie însă păstrat neatins și cu dinadinsul cultivat este simțul artistic propriu geniului poporului nostru“. El va pleda, astfel, pentru acomodarea artei țărănești, în special a covoarelor, la arhitectura blocurilor și, în general, a orașelor, la noul habitat pe care-l implică modernizarea vieții prin fatala extindere a vieții citadine¹³, aceasta o va face însă în afara oricărui revizionism artistic, dominantă activității lui rămânând principiul conservatorist. „Il a mis en honneur – scria E. Broermann¹⁴ – par tous les moyens, l'art roumain en ses caractéristiques ethniques. Réagissant contre le cosmopolitisme dénatonalisant et banalisant, il a relevé la fierté artistique roumaine“. Aceste rânduri lapidare scrise la începutul activității sale muzeografice pot fi extinse foarte bine la întreaga lui existență de muzeograf, istoric de artă și de profesor. „Mândria artistică“ i se rezema tocmai pe statornicia artei strămoșești și Paul Morand a fost subtil notând, în celebrul său *Bucarest*¹⁵, o singură replică din avalanșa de explicații pe care i le va fi oferit directorul Al. Tzigara-Samurcaș, atunci când scriitorul francez vizita secția de ceramică a muzeului: „– *Cinq mille ans vous contemplent!*“ Acest *background* psihologic este suficient pentru a ne explica largimea intereselor sale artistice și a spațiului în care impunea geniul artei strămoșești, pentru a ne explica forța încredințării lui în valorile artei noastre populare. Fără această încredințare, Al. Tzigara-Samurcaș nu ar fi izbutit să proiecteze asupra bijuteriei care este casa din lemn sculptat a lui Antonie Mogoș din Ceaurul Gorjului, de el descoperită, achiziționată și reinstaltată sub bolta ocrotitoare a muzeului, lumina care a făcut din ea un Erehteion românesc și nici să introducă, dând extindere inițiativei Reginei Carmen Sylva, care-l numea „fiul meu“, portul național în uzul societății bucureștene, al recepțiilor oficiale și chiar în anumite prilejuri parlamentare ...

Campaniile publicistice ale lui Al. Tzigara-Samurcaș depășeau sfera, oricât de acaparatoare, a muzeului pe care îl conducea. El susține muzeele regionale, are ideea justă

---

13. Al. Tzigara-Samurcaș, *Covorul oltenesc*, București, Editura Scri-sul românesc, 1942, pp. 38-39 .

14. *L'art public*, 1908, III IV, p. 106 .

15. Paul Morand. *Bucarest*, Plon, 1935, p. 186.

de a include în „arta din România“ și arta minorităților, dă un statut științific investigației pe teren, cere inventarierea tuturor monumentelor și obiectelor de artă din țară, redactează apeluri vizând arta populară, acceptă în momente de cumpănă națională anumite funcții – ca aceea de prefect al poliției Capitalei sub ocupația germană din timpul primului război mondial – cu scopul de a salva operele de artă¹⁶ și de a face binele de la nivelul autorității cu care era investit, în secret, de către Regele Ferdinand în momentul retragerii Curții regale și a guvernului la Iași. În străinătate a fost mesager al artei românești nu numai prin numeroasele conferințe sau prin pledoariile pe care le-a susținut în fața unor personalități importante sau la congrese de specialitate, ci și prin conducerea ori organizarea unor expoziții de artă românească, ale căror cataloage redactate de el erau, uneori, adevărate cărți de artă românească. Dintre aceste expoziții le amintim pe cele de la Viena (1910), Roma (1911), Berlin (1912), Geneva (1925), Paris (1925), Barcelona (1929), Bruxelles (1935), Oslo (1936) etc. De asemenea, a prezentat în România expoziții de artă populară străină ca, de pildă, Expoziția finlandeză de artă decorativă și artă populară, București (1936). A participat la ele cu interesul comparatistului care găsea, de pildă, asemănări izbitoare între ornamentele din veacul al XII-lea din Suedia și Norvegia și unele scoarte vechi românești¹⁷, care dovedea coborârea culelor noastre din unele forme arhitecturale aflate în Orientul Mijlociu, ori asemănarea spiralelor pictate ale olăriei neolitice autohtone cu motive din perioada dinastiei Han din China.

Prin educație artistică, Al. Tzigara-Samurcaș înțelegea educație morală, de modelare a sufletelor atât prin puterea în sine a artei, cât și prin aceea a reprezentărilor de viață românească pe care ea le induce. În acest sens, el făcea, ca profesor, conferențiar și publicist, dar mai cu seamă ca muzeograf, educație patriotică. „...Nu există pentru popor o instituțiune mai de folos și cu un caracter mai general

---

16 Tribulațiile acestei perioade sunt expuse pe larg în volumul memorialistic: Al. Tzigara-Samurcaș, *Marturisiri si-h-te*, București, tipografia „Convorbiri literare“, 1920, 164 p.

17. Al. Tzigara Samurcaș, *Covorul oltenesc*, București, Editura Scrisul românesc, 1942, p. 21.

decât muzeul, atât din punct de vedere al instrucției, cât mai ales al educației morale.”¹⁸ El considera muzeul element ce ușurează înfrățirea între neamuri diferite. Sesizarea legăturii dintre nivelul vieții economice și înflorirea artistică îl va îndemna să pledeze în favoarea unor reforme economice care să îmbunătățească traiul omului de la țară, ușurare ce asigură „reluarea ocupațiilor artistice ale strămoșilor săi [...] Cu siguranță că atunci când țăranul nu va mai duce grija zilei de mâine și nu va mai fi așa de greu apăsător de condițiile muncii sale, atunci vor reînvia în chip firesc și poezia și arta populară, acum date uitării”¹⁹. Aceste cuvinte ne apar cu valoare sporită dacă ținem seama că sunt scrise îndată după drama națională din 1907.

De altfel, Al. Tzigara-Samurcaș s-a dovedit totdeauna un spirit realist; întărirea acestei însușiri i-a asigurat-o și faptul, care ține poate de fatalitate, dar și de temperamentul său hotărât și neconciliant, de a nu fi obținut nimic ușor, nimic fără luptă. Cum începea să realizeze ceva, cum se arunca într-o acțiune, și apărea obstacolul. Obstacolul era provocat în bună măsură și de nepotrivirea dintre grandoarea pe care, cu titlu just, el o conferea artei țărănești și micimea locului ce din inerție, teamă, nepregătire ori dragoste puțină, i-o rezervau autoritățile. Atât realizarea muzeului de artă națională ori obținerea catedrei universitare, cât și întreaga lui viață au fost o *zbatere* fără sfârșit. Oricât de superbă i-ar fi fost detenta, ea era impietată de previziunea piedicii care-i ascutea – uneori prea mult! – armele. Ca eroul din poveste, se asigura cu o piatră, o perie și o năframă care, aruncate în calea zmeului următor, se prefăceau în munte, pădure ori întindere de apă... Și să ne imaginăm încheștarea luptei! Căci de multe ori prigonitorii sau prigonii erau temerarii N. Iorga, G. Oprescu, Gr. Tocilescu, Spiru Haret, C.I. Istrati, Al. Bogdan-Pitești ș.a.m.d.... Dacă urmărim atent unele campanii de presă, ori insistența demersurilor puse în lumină de cercetători contemporani²⁰, dar mai ales de către el însuși, deopotrivă

---

18. Al. Tzigara Samurcaș, *Muzeografie românească*, București, 1936, p. 95

19. *Ibidem*, p. 54.

20. În special: Silvia Padurar, Mircea Dumitrescu, „Preliminarii la o viitoare istorie a muzeografiei românești (IX)”, în *Revista muzeelor și monumentelor Muzeu*, 1985, 4, p. 58 și (XIII) în aceeași revistă, 1985, 9, p. 48.

în opera antumă și postumă, nu știm unde sfârșește curajul și unde începe plăcerea, nu de puține ori voluptoasă, a atacului. Iar în tumulturi, oricât de nobilă ar fi năzuința, nu poți înlătura întru totul primejdia alunecărilor... Dintre acestea – nu multe – amintim agrearea²¹ operei de restaurator a arhitectului francez, elev al lui Viollet-le-Duc, Lecomte de Noüy (1844–1914), de numele căruia este legată restaurarea, hibridă și denaturantă, a Bisericii episcopale din Curtea de Argeș și a Bisericii Trei Ierarhi din Iași, și condamnarea ideii de muzeu în aer liber, pe care îl găsește inutil, deoarece, spunea el, monumente mari pot fi adăpostite în muzeu, așa cum este altarul din Pergam în Muzeul de la Berlin ori casa lui Antonie Mogoș în Muzeul de artă națională din București. „România întreagă este un muzeu în aer liber!“ exclamă el²², exaltând tocmai acest aspect pe care îl au satele noastre. El simțea în ideea de muzeu în aer liber un element ce atentează la suveranitatea muzeului de artă și etnografie așa cum îl impusese și lupta să-l mențină. Pe de altă parte, pătruns probabil în secret de concepția hegeliană a disjuncției dintre frumosul natural și frumosul estetic, se temea de contaminarea celui din urmă prin cel dintâi: „Să menținem deosebirea, să respectăm distanța între natură și opera de artă“, recomandă el în același loc. Cu o egală vehemență, cu o adevărată pasiune a dării în vileag, denunță falsurile artistice, mizeria coteriilor politice, imixtiunea impostorilor, mediocritatea ori incapacitatea gerontocratică, superficialitatea unor instituții de învățământ artistic și a unor manuale ori tratate etc. Răsunătoare a fost în epocă polemica dusă în 1933 cu G. Oprescu, directorul Muzeului Toma Stelian, pe care îl învinuiește de a fi achiziționat drept Andreescu un tablou de Alpar (Alexandru Paraschivescu). Asemenea biblicului Samuel, trimite fulgere acolo unde simte un *locus minoris resistentiae*; astfel va rezezi cu plăcere vădită spre neiertatul critic de artă N. Petrașcu, ascuns sub pseudonimul A. Costin, un citat al profesorului Adolf Bartels din lucrarea sa, anume aleasă, *Kritiker und Kritikaster*: „Acei care întrebuintează mijloace necinstite în criticile lor ar

---

21. Al. Tzigara-Samurcaș, *Biserica episcopală din Curtea de Argeș*, București, 1913, *passim*.

22. Al. Tzigara-Samurcaș, *Muzeografie românească*, București, 1936, pp. 250–251.

trebui goniți cu biciul din domeniile în care se amestecă²³. Acestea nu sunt simple imprecășii, izvorâte din furori temperamentale, ci urmarea pătrunderii psihologice și a reconstituirii morale a celui vizat. Astfel, despre profesorul Gr. Tocilescu, fostul său director, scrie: „Explicația acestei nepăsări față de soarta Muzeului trebuie atribuită, cred, educației sale filologice și epigrafice și lipsei comprehensiunii sale artistice. Manifestările de artă și obiectele respective nu-l interesau, pentru că spiritul său practic nu le pricepea...²⁴ Nu e numai un simplu reproș adresat celui ce nu înțelegea să creeze și să extindă o secție de artă populară într-un muzeu de arheologie, ci urmarea concepției mai largi a lui Al. Tzigara-Samurcaș, după care muzeografia este mai mult o artă decât o știință²⁵. Minte clară, admirabil organizator, colecționar febril, el dădea, prin proza lui sentențioasă, sfaturi de la înălțimea forului tutelar care se considera din totdeauna, ceea ce uneori irita, așa cum l-a iritat, printre alții, pe ministrul Spiru Haret. Poate tocmai această însușire să fi explicat aversiunea crescândă a lui N. Iorga, prieten la început și apoi rival, care avea să-i devină și rudă, N. Iorga fiind văr cu Maria Tzigara-Samurcaș. Conștient de riscurile înfruntării, el se socotea luptător și iradia orgoliul acestuia. Când, în 1910, i se reduc brusc muzeului subvențiile, el dezlănțuie o campanie de presă, redactează memorii, face interpelări în Cameră și Parlament. Dându-i-se avertismentul scris că „ordinele se executa fără a se discuta“ și că pe viitor i se interzic întru totul manifestări de acest fel, Al. Tzigara-Samurcaș scrie despre sine: „...directorul a considerat avertismentul echivalent cu rănile de pe câmpul de onoare al unei lupte în favoarea instituției de înaltă cultură națională, de programul căreia era responsabil“²⁶. Orgoliul merge alături până la superbia specialistului. Când, în 1913, consacră o broșură Bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, în care combate lucrarea lui Franz Jaffé, *Die Bischöfliche Klosterkirche zu Curtea de Argeș in Rumänien*, apărută la Berlin cu doi ani înainte, îi dă drept *moto* dictonul latin derivat

---

23. Al. Tzigara-Samurcaș, *Lupta vieții unui octogenar*, cap. XLI.

24. *Op. cit.*, cap. LIII.

25. Al. Tzigara-Samurcaș, *Muzeografie românească*, București, 1936, p. 228, *passim*.

26. *Op. cit.*, p. 108.

din replica lui Apelles: *Ne sutor supra crepidam* – Cisma-rule, nu mai sus de sandală! La bătrânețea târzie, rememorând²⁷ răsunătoarea polemică privitoare la originea culelor, afirmă infailibil despre două din lucrările sale că sunt „ambele bogat ilustrate cu *dovezi indiscutabile* [s.n.]“ ...

Privite dintr-un anume unghi, scrierile de artă ale lui Al. Tzigara-Samurcaș, și masiva *Muzeografie românească* înainte de toate, par implicit autobiografice, iar memoriile, o repetiție a scrierilor de artă autohtonă. Este una dintre cele mai elocvente pilde, în cultura românească, de fuziune a unei vieți în operă. Întreaga lucrare a vieții sale a stat sub semnul structurii deschise: muzeul, prelegerea universitară, conferința, organizarea de expoziții, polemica, excursia documentară în care lua fotografii ori desene ... Ele stau în prim plan și numai privită prin ele existența lui de creator capătă consistență. Într-un plan secund stau studiile, despre care singur spune că sunt doar „încercări, ce nu au alt merit decât de a fi servit o frumoasă cauză națională“²⁸. Repetițiile, presărate pe toată întinderea operei sale scrise, și în memorii, bineînțeles, singur și le recunoaște și le explică prin aceea că a vrut, prin ele, numai cât să stârnească interesul pentru arta noastră. În fond a fost un mare educator, nu numai al unui număr însemnat de viitori artiști, dintre care unii ca Fr. Șirato, J.Al. Steriadi, Camil Ressu, I. Han etc. aveau să-i fie colegi de profesorat, iar alții să devină artiști de geniu, ca Brâncuși, ci al unui întreg popor. Într-un sens mai larg, opera vieții lui a fost una de restituire a artei naționale către creatorul ei. În momentele de criză, de un fel sau altul, a apărut, cu sentimentele unei demiurgice paternități, tezaurele de artă amenințate. Când, după întâiul război mondial, puteau fi recuperate, în virtutea articolelor 196 cu Austria și 177 cu Ungaria, bunurile artistice românești din Austria, *à titre de réciprocité*, îi răspunde lui Vasile Pârvan, care nu voia să cedeze, printre altele, un Cranah în schimbul tezaurelor românești din Viena: „Din parte-mi regret că nu avem mai multe opere străine de oferit în schimbul comorilor ce ne sunt altfel scumpe...“²⁹ Cu aceleași înalte simțăminte și nu

---

27. Al. Tzigara-Samurcaș, *Lupta vieții unui octogenar*, cap. LXII.

28. Al. Tzigara-Samurcaș, *Artă în România*, I, studii critice, Bucu-rești, Minerva, 1909, p. 4.

29. Al. Tzigara Samurcaș, „Revendicări artistice din Austria“, în *Convorbiri literare*, LVI, aprilie 1924, p. 304

din interese personale, a apărat zestrea artistică a țării în timpul ocupației germane din prima conflagrație mondială, asumându-și gravul risc de a fi acuzat de colaboraționism, învinuire de care nu au scăpat nici alte personalități ale culturii noastre...

A iubit artiștii români de la începutul veacului nostru și cu un gust sigur le-a sesizat, din vreme, atât specificul, valoarea, cât și, după caz, scăderile. Situat între Corot și Monet, Grigorescu pictează prin impresii generale care amplifică, printr-o atmosferă plutitoare, senzația de realitate românească; la Arthur Verona îl izbește poza naivă, disproporția anatomică, melodramatismul, absența aerului și a perspectivei, dar nu-i scapă nota socială; observă în pictura lui Ștefan Luchian frăgezimea nealterată a primei impresii, care nu îngăduie retușul, și vede o operă însemnată în *De la bariera Filantropiei*; Artachino nu-i trezește mare interes; Kimon Loghi e prea convențional; J.Al. Steriadi îi deșteaptă toată încrederea etc. Timpul i-a validat cele mai multe din aprecieri... Cu tot interesul purtat artiștilor contemporani, el a luptat mai curând să realizeze o integrare europeană a artei românești prin istorism, prin impunerea valorilor străvechi și sancționate de curgerea vremii decât prin valorile artei contemporane lui. În vremea aceasta, pictura și sculptura primelor patru decenii ale veacului nostru – epoca lor de aur – căutau aceeași integrare, dar prin ele însele, izbutind în bună măsură să se plaseze valoric pe orbita marii arte a Europei. Ca istoric de artă, Al. Tzigara-Samurcaș s-a aplecat mai puțin asupra valorilor în formare, fiind mai degrabă un cercetător al valorilor impuse decât al celor embrionare. Aceasta s-a întâmplat deoarece el a recepționat mai viu și mai dramatic decât oricine altul strigătul de disperare al risipitului nostru tezaur de artă populară, amenințat cu dispariția...

Implicat în istoria țării, sub aspecte necercetate încă adânc, Al. Tzigara-Samurcaș a cunoscut, a prețuit ori a fost prieten cu mari personalități politice sau culturale din vremea sa, de la Al. Odobescu, Titu Maiorescu, Al. Marghiloman la Barbu Delavrancea, Al. Vlahuță, I.L. Caragiale, P.P. Carp – fără să mai amintim constelația personalităților artistice de peste hotare, în apropierea cărora se simțea fericit. Director al prestigioasei reviste *Convorbiri literare* între 1924–1939, el a cultivat în paginile publicației la care colaborase Eminescu pe cei mai vrednici intelectuali ai

țării. Foarte cultivat, poliglot, cu o neistovită curiozitate, lipsit de inerție, muncitor și disciplinat, plin de cutezanță și pornire de a ctitori, Alexandru Tzigara-Samurcaș a întreprins și tutelat, timp de o viață, cea dintâi mare experiență muzeografică românească.

C. D. ZELETIN

CRONOLOGIE

1872

23 martie 4 aprilie: se naște la București Al. Tzigara-Samurcaș, fiu al lui Toma Tzigara și al Elenei Tzigara, născută Samurcaș, înrudită cu vechile familii boierești din Muntenia, Crețeanu, Bengescu, Kretzulescu, Rallet s.a.

1882

Doctorul Wilhelm Kremnitz și soția sa, Mite Kremnitz, care îl considerau fiu adoptiv, îl prezintă lui Titu Maiorescu și-l introduc la Palat; prin ei îi va cunoaște pe ctitorii Junimii și pe colaboratorii *Convorbirilor literare*, se va plasa în orizontul lor intelectual, își va însuși temeinic elemente de cultură germană.

1888

În atelierele lui Zizin Cantacuzino (Ion Al. Cantacuzino) deprinde tehnica fotografiei și în special a realizării diapozitivelor pe care le va folosi, cel dintâi în țara noastră, la ilustrarea cursurilor de arheologie ale lui Alexandru Odobescu, iar mai târziu, cu prilejul prelegerilor ori conferințelor sale de istorie a artelor; învață, de asemenea, tehnicile galvanoplastiei, microscopiei, reproducerii în ghips și sulf clorat, tehnici pe care le va practica de-a lungul întregii lui cariere universitare și muzeografice.

1889

Elev în clasa a VII-a, asista la înmormântarea lui Eminescu, pe care îl întâlnise de două ori în casa Mitei Kremnitz.

1891

Își trece bacalaureatul la Liceul Matei Basarab, la care a urmat ultimele trei clase. Pe celelalte le urmase la Pensionul Schewitz și la Gimnaziul Mihai Bravul (devenit ulterior Liceul Mihai Viteazul).

1891-1892

Student în anul I și II la Facultatea de litere și filozofie din București.

1892

Profesorul Grigore Tocilescu, director al Muzeului de antichități, îl numește „custode-preparator” al muzeului, post din care își va da demisia în 1896.

1893

Obținând o bursă de trei ani, își ia concediu de la Muzeul de antichități și se înscrie, la recomandarea lui Al. Odobescu, la Universitatea din München, unde urmează studii de istoria artei și arheologie cu profesorul Heinrich von Brunn, o somitate în arheologie, și, după moartea acestuia, cu profesorul Wilhelm Heinrich Riehl, învățat pătruns de ideea de artă națională, pe care i-o va infuza studentului său. Audiază, în paralel, la Institutul Politehnic din München, cursul de arhitectură al profesorului Franz von Reber.

La Universitatea din Berlin, urmează cursurile profesorului Ernest Curtius, inițiatorul, conducătorul și editorul cercetărilor arheologice din Olimpia (Grecia), apoi lucrează cu succesorul acestuia, „tânărul și genialul” Adolf Furtwängler, nume ce avea să fie implicat în cercetarea științifică a monumentului nostru de la Adamclisi. Audiaza cursul de teoria picturii cu exegetul lui Michelangelo Buonarroti, Hermann Grimm, la îndemnul caruia, în timpul vacanțelor, va cerceta, în biblioteca Școlii naționale de arte frumoase din Paris, sub îndrumarea istoricului de artă Eugène Müntz, viața și opera lui Simon Vouet, șef de școala și pictor personal al lui Ludovic al XIII-lea.

Audiază, de asemenea, cursurile ori lucrările practice ale profesorilor R. Kekule, A. Kalkmann, A. Erman, Nicolaus Müller, A. Goldschmidt etc. În vacanțe, cercetează artele plastice și organizarea muzeelor din Danemarca, Scandinavia, Italia și Franța.

1896

La 11 martie susține disertația „Simon Vouet, Hofmaler Ludwigs XIII”, la Universitatea din München, în urma căreia obține titlul de doctor în filozofie *magna cum laude*, specialitatea istoria artei. Disertația va fi tipărită în același an la München. După o scurtă revenire în țară, se întoarce la Berlin, unde este numit asistent benevol pe lângă Direcția generală a muzeelor regale, lucrând la catalogarea colecțiilor de stampe și la organizarea bibliotecii, sub conducerea lui Wilhelm von Bode, mare reformator al muzeelor berlineze. În recomandarea pe care o va primi, se precizează: „... va fi capabil să conducă în mod avantajos muzee de artă”, ceea ce activitatea lui ulterioară de jumătate de veac din România o va confirma cu prisosință.

Toamna, întreprinde călătorii de studii în Italia și Franța. La Paris, audiaza cursurile lui Pollier, la École des Beaux Arts, ale lui A. Michel, la École du Louvre, și ale lui Collignon, de la Sorbona.

1897-1898

Audiază cursuri și efectuează lucrări practice la Școala de arte frumoase din Paris, sub îndrumarea aceluiași Eugène Müntz, director al școlii și reputat istoric al artei Renașterii.

1897-1900

Este profesor suplinitor de limba franceză la Școala normală de institutori din București, pe care o considera „una din instituțiile de elită ale vremii”, iar între 1898-1900, profesor suplinitor de limba germană la aceeași școală.

În vacanțe, face calatorii de studii în străinătate, singur ori cu membri ai familiilor Kremnitz ori von Bardeleben.

1899

La 1 ianuarie este numit bibliotecar al Fundației universitare Carol I, instituție pe care o va servi vreme de 47 de ani, iar la 27 februarie este angajat profesor suplinitor la Catedra de istoria artelor și estetica a Școlii de belle arte, post în care va fi definitivat la 3 decembrie 1904.

La 18 30 martie obține aprobarea oficială de a adăuga patronimicului Tzigara pe cel al mamei sale, Samurcaș, prin adoptarea nepotului de către unchiul Ioan Al. Samurcaș, jurist și prieten al lui M. Eminescu; neavând copii, fiind bolnav și simțindu-și aproape sfârșitul, care avea să survină în iunie, unchiul a dorit ca nepotul Al. Tzigara să-și perpetueze numele.

1900

Se căsătorește cu Maria Gr. Sturdza (Neapole, 2 decembrie 1875 București, 28 iulie 1971), născută *Cantacuzino*, tânăra vaduva a prințului Grigore Gr. Sturdza, fiica a Coraliei Cantacuzino, n. Boldur-Kostaki, și a lui Alexandru Cantacuzino. Nuni: C. Arion și Lupu Kostaki (*La Roumanie*, III, 624, p. 2, 2(15) decembrie 1900).

1903

Pentru a da îmbold excursiilor și cu scopul de a înlesni cunoașterea frumuseților țării și a artei țărănești și „de a întări, astfel, iubirea de patrie și de neam” (Al. Tz.-S.), înființează, împreună cu profesorul Ludovic Mrazec, Societatea Turiștilor Români (S.T.R.), cu sediul în satul Cătina, județul Buzău, moșia Coraliei Boldur-Kostaki. Din Comitetul de conducere făceau parte, printre alții, Gr. Antipa, G. Balș, Vintilă Brătianu, dr. I. Costinescu, Simion Mehedinți, G. Munteanu-Murgoci, Al. Vlahuță.

La 18 octombrie i se naște primul copil, Sandu Tzigara-Samurcaș, încetat din viață la 23 aprilie 1987. Poet de limbă română și franceza, poeziile sale – „versuri de aur în fuziune”, după cum le caracteriza Ion Barbu – au fost strânse în volumele: *Recital de pian* (1941), *Culesul de apoi* (1943), *Préambules* (1944), *Cartea sângelui* (1946), *Maștile gândului*, (1947), *Răsunete* (1970), *Invocations* (Paris, 1972), *Oglindiri* (1972); căsătorit cu poeta de limba germană Adrienne Prunkul-Samurcaș (Viena 1906

– București 1973), autoare a volumului *Gedichte*, Literaturverlag, București, 1969.

1906

La 6 mai i se naște prima fiică, Maria, căsătorita cu inginerul I. Berindei, violonista în Orchestra Simfonică a Cinematografiei din București (m. 8 martie 1999, la Paris).

Vara, calătorește în Iugoslavia și Bulgaria, studiind influențele artistice din sud asupra artei noastre populare.

Între 27-28 septembrie participă la *Congresul de conservare a monumentelor* de la Braunschweig din Germania, unde prezintă două comunicări științifice având ca subiect monumentele de artă ale României.

La 1 octombrie este numit director al *Muzeului de etnografie, de artă națională, artă decorativă și industrială*, devenit ulterior Muzeul de artă națională, ce ocupa o aripă din fosta Monetarie a Statului

Întreprinde excursii de studii în țara (Potlogi, Calinestii de Prahova, Sibiu etc.), cu scopul de a achiziționa obiecte de artă sau pentru a dirija spre colecții particulare unele obiecte de artă amenințate să se distrugă ori să se piardă

Însarcinat să selecționeze și să organizeze expunerea materialelor de artă la Expoziția Jubiliară de la Palatul Artelor din București, se retrage, neacordându-i-se mâna liberă.

1907

„An de doliu pentru întregul popor românesc“, așa cum îl apreciaza Al. Tz.-S., în *Lupta vieții unui octogenar*; LIX. Participa la o violentă polemică urmată de provocare la duel, cu dr. C.I. Istrati, pe care-l învinuise de grave abateri în administrarea bunurilor de artă cât timp fusese comisar al Expoziției Jubiliare din anul precedent.

Calătorește în Elveția și în Germania, cu scopul de a cerceta noile metode arheologice aplicate de germani în conservarea cetății romane de la Saalburg.

Călătorește în Franța, unde, la Paris, suferă un grav accident de automobil.

1908

Între 1 aprilie și 15 septembrie funcționează ca director al Muzeului Aman, pe care îl reorganizează și-i alcătuește catalogul. La 13 august, i se naște cea de-a doua fiică, Ana (m. 1 aprilie 1967), viitoare pictoriță, căsătorita cu istoricul Mihail Berza (1907-1978), profesor universitar, membru corespondent al Academiei R.S. România, specialist în istoria Evului Mediu.

1909

Participa la organizarea Secției românești a *Expoziției internaționale de artă populară* de la Berlin. „Cu acest prilej, pentru întâia dată, arta românească a trecut granițele, ocupând locul

ce i se cuvenea, căci la celelalte expoziții internaționale arta țărănească se pierdea în mijlocul atâtor alte produse eterogene (*Lupta vieții unui octogenar*; LXXII). În același an participă la organizarea unei expoziții similare la Amsterdam.

1910

Participă la organizarea *Expoziției de industrie casnică și vânătoare* de la Viena și tiparește, în limba germană, în broșură, prelegerea ținută cu acest prilej, intitulată *Arta populară românească...*

1911

Este numit profesor suplinitor la Catedra de istoria artei a Facultății de litere și filozofie din București, post pe care-l va ocupa până în 1926.

Face parte din Comitetul de organizare a *Casei Românești* de la *Expoziția Jubiliară de la Roma* și publică lucrarea *Casa Românească de la Expoziția din Roma*, București, 1911.

1912

Participa la organizarea expoziției *Femeia acasă și în profesie*, deschisă la Berlin, și tiparește o broșură pe această temă.

La 17 iunie este pusă piatra fundamentală a noii clădiri a Muzeului Național, care va fi realizată de arhitectul N. Ghika-Budești pe Șoseaua Kiseleff.

1913

Participa la organizarea Secției românești la a 11-a *Expoziție internațională de artă*, deschisă în Pavilionul de cristal de la München.

Deși era scutit de serviciul militar, prin certificat de dispensa, cere și obține să fie înrolat ca voluntar în războiul balcanic.

1914

La 1 aprilie este numit director al Fundației Universitare Carol I, post pe care îl va ocupa până în 1946.

Candideaza, fără succes, la Academia Română. În raportul său, Duiliu Zamfirescu afirma: „Noul candidat este unul dintre românii cei mai folositori neamului lor, prin munca inteligentă cu care a știut să desgădineze din întuneric cadrul atât de interesant al artei casnice românești, al iconografiei și arhitecturii noastre. Având studii speciale, teoretice și practice, de arheologie și istoria artelor, d-nea a putut începe organizarea unui muzeu etnografic în toată accepțiunea cuvântului...”

1918

Este numit prefect al poliției orașului București sub ocupația germană, când „... a jucat un rol istoric” (T. Arghezi, *Medalion: Al Tzigara Samușcaș*, în *Bilete de papagal*, II, 303, 1-2, 31 ianuarie 1929, reproduș în: Tudor Arghezi, *Scrieri*, 33, Editura

Minerva, 1983, pp. 107–110). Această perioadă dramatică a vieții sale este pe larg prezentată în volumul: *Al. Tzigara-Samurcaș, Mărturisiri și li-te*, București, 1920, 160 p. În același timp, a fost și reprezentant al Casei regale și al Domeniilor coroanei în România ocupată, căutând să protejeze și să salveze tezaurele artistice ale țării de toate amenințările inerente războiului, cupidității și răzbunării ocupanților.

1924/1939

Este director al vechii și prestigioasei reviste *Convorbiri literare*.

1925

Este numit membru în Comitetului român de organizare a *Expoziției de artă românească veche și modernă*, deschisă la Paris, în Muzeul Jeu de Paume.

Organizează expoziția *Arta poporului român* la Muzeul Rath din Geneva și publică un *Aperçu historique* de 88 de pagini ce însoțea catalogul, tipărit în condiții grafice excepționale.

1926

Este profesor titular la Catedra de istoria artei a Facultății de litere și filozofie din Cernauți.

1926/1927

La deseori cuvântul în Senat, ca senator de Teleorman, aparând cauza muzeografiei românești.

1929

Este numit comisar al guvernului pe lângă Comitetul român al *Expoziției internaționale din Barcelona*; redacteaza și publica în broșură catalogul.

1934

Sunt reluate, după o întrerupere de peste 20 de ani, lucrările de construire a Muzeului Național de pe Șoseaua Kiseleff, care va fi inaugurat abia în 1946.

1935

Face parte din Comitetul de organizare a Pavilionului românesc al *Expoziției universale de la Bruxelles*; pronunța și publică în broșură discursul inaugural, împreună cu prezentarea *Artei țărănești*; celelalte arte sunt prezentate de Al. Busuioceanu, Em. Bucuța și Al. Bădauță.

1936

Face parte din Comitetul de organizare a *Expoziției de artă populară românească* deschisă în Norvegia, la Oslo, și redactează studiul introductiv al broșurii de prezentare.

Adună o parte din articolele și studiile privind vasta sa experiență artistică în volumul *Muzeografie românească*, București, cea dintâi carte de muzeografie din țara noastră. Un al doilea

volum pregătit pentru tipar, despre care vorbește în memorii (*Lupta vieții unui octogenar*, XXVI), n-a mai apărut. Face parte din Comitetul de organizare a *Expoziției finlandeze de artă decorativă și artă populară*, deschisă la București, și publică în broșură prezentarea inaugurală.

1938

Este ales membru corespondent al Academiei Române, raportor fiind I. Al. Bratescu-Voinești.

1939

Suferă un infarct miocardic și este îngrijit de marele savant, prietenul sau, profesorul Daniel Danielopolu de la Facultatea de Medicină din București.

1943

Intervine, de la înălțimea autorității lui, la baronul Manfred von Killinger, ambasadorul Germaniei la București, rugându-l să-l asigure pe mareșalul Ion Antonescu că nu are nici o pretenție în chestiunea pamfletului *Baroane* al lui Tudor Arghezi și cerând sa-l elibereze pe acesta din lagărul de la Târgu-Jiu. Ca argument, Al. Tzigara-Samurcaș arata că e posibil ca Tudor Arghezi să moară în închisoare și sa se spună că Germania l-a ucis pe cel mai mare poet al României moderne... În urma intervenției sale, Tudor Arghezi a fost eliberat.

1944

Deși septuagenar și pensionat, lucrează cu ardoarea de totdeauna. După ce în 1942 publicase *Covorul oltenesc*, publică acum studiul *Supraviețuiri artistice din vremea dacilor*, iar în anul următor, *Trofeul de la Adamclisi*.

1946

Este inaugurat Muzeul Național și Al. Tzigara-Samurcaș e numit director onorific, întrucât era pensionar, director: Teodora Voinescu.

1947

Începe să-și redacteze memoriile intitulate *Lupta vieții unui octogenar*.

1949

Autoritățile comuniste îi suprimă pensia...

1952

Al. Tzigara-Samurcaș se stinge din viața în ziua de 1 aprilie din cauza unei embolii. Asistă la înmormântare: C. Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți, Constantin Brâncoveanu – fratele Annei de Noailles, Daniel Danielopolu, Gala Galaction și alții. „S-ar mai fi convenit să fie de fața Tudor Arghezi...” – îmi spunea soția defunctului... Este înmormântat la cimitirul Belu.

1987

Apare la Editura Meridiane din București volumul: Al. Tzigara-Samurcaș, *Scrieri despre arta românească*, ediție îngrijită, studiu introductiv, cronologie, bibliografie și note de C. D. Zeletin. Cenzura comunistă intervine suprimând cuvinte ca *manastire*, *biserica* etc., mai ales din titluri, și limitează drastic notele, pentru a evita incidența unor astfel de termeni.

1989

Anul tragediei Bibliotecii Universitare, operă a Regelui Carol I și a lui Al. Tzigara-Samurcaș, care a ars cu prilejul evenimentelor din decembrie! Modificate prin intervențiile secrete ale securității, unele structuri ale clădirii au dezvoltat mii de grade.... Au ars cărți și colecții adunate vreme de aproape un veac, documente, ediții rare și manuscrise, printre care manuscrise ale lui Cantemir și Eminescu, cât și arhiva lui Alexandru Tzigara-Samurcaș, achiziționată cu câteva luni mai înainte de la familie...

1994

Se constituie Fundația Tzigara-Samurcaș, cu sediul în Muzeul țaranului român, creat de Al. Tzigara-Samurcaș. Printre cei 40 de membri fondatori se află descendenți: Maria Berindei, n. Tzigara-Samurcaș, și Tudor Berza; prieteni ai familiei: C. Balaceanu-Stolnici, Andrei Pleșu, C. D. Zeletin; personalități ale culturii românești: Lucia Apolzan, Pascal Bentoiu, Horia Bernea, Corneliu Baba, Paul Barbaneagra, I.P.S. Bartolomeu Anania, Ion Caramitru, Sorin Dumitrescu, Theodor Enescu, Paul Gherasim, Dan Haulica, Gabriel Liiceanu, Șerban Papacostea, Irina Nicolau, Al. Zub etc.

2000

În sălile de expoziție ale Teatrului Național din București se organizează *Retrospectiva de pictură și desen Ana Berza*, n. Tzigara-Samurcaș. Itinerantă, expoziția va fi prezentată în diferite orașe ale țării: Cluj-Napoca, Craiova, Râmnicu Vâlcea, Sibiu, Constanța etc.

C. D. ZELETIN

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1. Cartea de față continuă volumele: Al Tzigara-Samurcaș, *Memorii I* (1872-1910) și *Memorii II* (1910-1918), ambele îngrijite de Ioan Șerb și Florica Șerb, cu prefață de Dan Grigorescu, Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, București, primul apărut în 1991 și al doilea în 1999.

2. Titlul volumului este *Memorii III*, dar am adoptat ca subtitlu *Lupta vieții unui octogenar*, deoarece așa și-a intitulat Al. Tzigara-Samurcaș povestirea vieții sale, închinată în întregime *Muzeului de Artă Națională* (astăzi *Muzeul Țăranului Român*), *Fundației Universitatii Carol I*, *Convorbirilor literare*, organizării expozițiilor de artă populară în străinătate și impunerii prestigiului artei naționale.

3. Am adoptat normele ortografiei actuale, cu excepția unor formulări personale, lăsând intacte, pentru savoare, unele formulări care dovedesc faptul că autorul gândea, în acel moment, fie în germană (*Hôtel Rietz*, *Tzibănești* sau *Omul cu Mârzoaga*), fie în franceză (*intenabil*; *am dat conferințe*, *ne-a dat primele trei volume de muncă grea*, *căci migăloasă*, *dar care...* etc.).

4. Din cauza prea marii extinderi a textului, am lăsat afară unele citate, sau chiar articole întregi, în limba germană.

Cititorul interesat de ele poate să le cerceteze urmând indicația bibliografică. Aceasta s-a întâmplat mai puțin cu citatele în franceză, limbă mai cunoscută în țara noastră decât germana.

5. Mulțumiri doamnei *Olga Ionescu* și domnului *Petre Popovăț* pentru citirea și uneori descifrarea manuscrisului.

6. Îngrijitorul de ediție, care nu e nici istoric de artă și nici muzeograf, ci scriitor, ține să precizeze că râvna

lui este operă de pietate față de amintirea regretaților fii ai lui *Al. Tzigara-Samurcaș*, muziciana *Maria Berindei* și poetul *Sandu Tzigara-Samurcaș*, care l-au onorat și l-au îmbogățit prin calda lor prietenie. Nepoților, *Maria* și *Tudor Berza*, care i-au solicitat îngrijirea ediției, mulțumiri și întreaga lui afecțiune.

C. D. ZELETIN

An nou cu ispășiri din trecut

Anul nou a fost inaugurat printr-o zi cu totul primăvărată, permițându-mi să mă duc să mulțumesc câtorva pictori, care s-au interesat de evoluția gripei ce atâta vreme mă fixase în casă influențând desfășurarea obișnuită a vieții familiale.

De Sf. Vasile, întreaga familie, mămica cu surorile, Marișica cu mama ei, Coana Coralița, și cu copilașii se regăsiră în jurul mesii, bucurându-se de a sărbători pe acela care, atâta vreme, lipsise dintre ei. Căci în lipsa lui, serbarea de Crăciun se petrecuse în surdină, fără tradiționalele cântece, fiind astfel mai sarbedă ca oricând. Iar stăpâna casei neputând părăsi pe bolnavul, căruia se consacraseră, nici jucării noi n-a putut procura pentru copilași. A trebuit să se mulțumească cu un mic brad împodobit cu rămășițele din trecut; ca daruri fetițelor, cărți și albume din rezervele uitate, iar lui Sandu, în vederea viitoarelor excursii ale tânărului de șaisprezece primăveri, o trusă de voiaj, în care, spre marea-mi bucurie, s-a mai găsit o bucată de *Pear Soap* din vremuri bune, care speram că mă va spăla de păcatele imaginare ce pe nedrept mi se imputau.

Prima seară mi-am petrecut-o schițând programul activității viitoare, din care, spre a mea rușine, n-am realizat decât textul *Albumului de creștături ale țaranului român*, fără a fi terminat, după cum îmi propusesem, volumul al doilea din *Arta în România* din care, înainte de război, fuseseră tipărite mai multe coale, care, împreună cu manuscrisul și clișeele, au fost răvășite prin succesivele transformări ale editurii Minerva, în decursul anilor de ocupație.

Vestea însănătoșirii mele răspândindu-se, am fost chemat la Cotroceni de Principele Carol, pe care la Iași

nu-l văzusem, ținând să-mi mulțumească pentru buna stare a regăsirii apartamentului său, din care, la timp, cu ajutorul lui Steinebach, s-a înlăturat tot ce nu trebuia să cadă sub ochii ocupanților iscoditori. Asupra multora, dintre nemți și dintre ai noștri, am fost interogat, având ocazia a dezminți multe acuzații nefundate ale unor răuvoitori.

Conu Alecu Marghiloman organizează un dejun anume în cinstea acelui *rescapé*, ce atâta vreme lipsise la apelul săptămânal, cu acel prilej punându-se cep la un nou *baril*, importat odinioară direct din renumita regiune *Cognac* din Franța meridională.

Pe când unii dintre frații români mă ocoleau, dacă nu mă ocăreau chiar, aliații, dimpotrivă, căutau să mă cunoască. După vizita pastorului J.A. Dartigne și a locotenentului Garnier, veniți să se informeze despre preoții din garizoanele germane, la 7 ianuarie, de St. Ion, însuși generalul Berthelot însoțit de comandantul Crouzier au venit să viziteze Muzeul, anunțați fiind din ajun de către generalul R. Rosetti. Foarte familiar și fără nici un fel de rezervă, generalul francez s-a interesat de diferitele costume, admirând mult pe cele din Ardeal, pe care le cunoștea din trecerea sa triumfală pe acolo. După ce a semnat în cartea Muzeului, acceptând propunerea de a vizita și Fundația, m-a luat în automobilul sau pâna la Instituția Regală. Pe drum, s-a plâns de „politica de persoane“ ce se face în vechiul Regat, spre deosebire de politica mai sănătoasă a ardelenilor. Venind vorba de prietenul comun, dr. I. Cantacuzino, mă asigură că-i telegrafiasse să se întoarcă, dar a rămas fără răspuns „Car *nous* avons besoin de gens comme Cantacuzène pour consolider l'Union – et permettez moi de dire *nous*, en parlant de votre pays, car nous avons les mêmes intérêts“. Constatând la Fundație existența obiectelor de bronz nerechiziționate de nemți, m-a felicitat, recunoscând că, după ce Mackensen m-a scăpat de cererile insistente ale turcilor și bulgarilor, nu am putut refuza să le cedez sala de conferințe pentru cursurile lor, recunoscând că, dacă m-aș fi opus, le-ar fi luat cu forța. Adaugând însă că Iorga nu vrea să se ție conferințe la Fundație, deoarece au fost nemții în aceleași săli, mi-a răspuns: „Il n'a qu'à brûler du papier d'Arménie et puis revenir. Car, à ce compte, on ne devrait pas entrer dans un restaurant, car partout le boche a été“. Plecând, a semnat în condica Fundației, primind și medalia instituției cu efigia Regelui Carol.

Țin să adaug că pe când generalul Berthelot era la Muzeu, Iorga, trecând pe acolo, a întrebat pe sergentul din post dacă a pus să mă păzească pe mine, acesta răspunzându-i că nici nu mai locuiam în Calea Griviței, ci la Șosea, iar că automobilul de la poartă era al unor generali francezi!

Fiind ziua Sf. Ion, m-am dus, după-amiază, să felicit pe I. Bogdan, la care survenind Iorga, nou venitul s-a refugiat în odaia copiilor, văzându-mă, iar eu am răspuns, că ma bucuram să constat că-i era rușine de infamiile ce răspândise pe seama mea. Cumnatul său, Bogdan Duică, s-a dus să-i explice că de la nemți aflate cât l-am apărat, căutând să-l scap de exportarea în Bulgaria, dar Iorga n-a vrut să-l asculte, pretextând că se ferea de mine, aflând că voiam să-l împușc!

Cu acest neînsemnat incident se inaugură, pentru mine, noua perioadă a persecuțiilor, precedate de numeroase interogatorii pe la Curtea Marțială și confruntări, toate cu ecouri atât de neplăcute în ziare, după cum se va vedea.

Chemat la Curtea Marțială, am fost supus de procurorul Niculescu-Bolintin unui lung interogator asupra cauzelor ramânerii mele în Capitală, ca și asupra numirii ca prefect al Poliției. Asupra motivelor documentate prin care am răspuns procurorului, nu voi mai reveni aici, ele fiind bine cunoscute din expunerile anterioare. Asupra rolului lui A. Sturdza și a uneltirilor în aceasta afacere ale lui Hentsch-Lupu-Virgil Arion n-am putut da amănunte, invocând scrisoarea lui Sturdza, redată mai sus, doveditoare ca eram cu totul străin de această înscenare, ca și de pretinsa reuniune antidinastică de la Simionescu.

Alte convocări la Curtea Marțială au urmat: capitanul Zatreanu mă întreabă asupra lui Elefteriadi de la Institutul meteorologic, care, la îndemnul meu, a predat lui Tülff o tabela asupra climei ultimilor doi ani. Unde e crima? – Procesul lui Verzea întreținea atmosfera împotriva tuturor celor ramași în țară. Dintre ziare, unele redau debaterile cu declarațiile martorilor, altele, liberale îndeosebi, căutau să mă implice și să anunțe chiar arestarea mea. Altă dată, împreună cu Marghiloman și D. Dobrescu, am fost citat ca martor în afacerea maiorului Cristescu, autorul unor medalii comemorative. Mai târziu Bolintin m-a luat cu el la Văcărești, unde am fost confruntat cu cei de la Simionescu, pe care i-am apărut, neștiind dacă au semnat, deoarece cu

generalul Iaru – pe care atunci l-am cunoscut am plecat înainte de sfârșitul adunării.

Stere și Coandă foarte calmi, Pătrășcanu nervos, Verzea limbut, Simionescu turtit. În curtea închisorii am văzut pe Ion Slavici, calm și resemnat. Cei cu așa-zisul complot antidinastic au fost liberați, după ultima confruntare.

Din fericire hărțuierile cu Curtea Marțială erau întrerupte prin vizite străine, redându-mi liniștea răpită de către frații mei. Astfel, în afară de vizita generalului Berthelot, mulți alți ofițeri străini au vizitat Muzeul și Fundația. Colonelul du Tilly din S.M. al generalului a ținut chiar să revie predându-mi un nr. din *La Bourguignotte, Journal des Poilus de Salonique* în care era reproducă, după desenul unuia din ofițeri, *l'église orthodoxe roumaine en Albanie*.

În registrul Muzeului mai sunt înscrși... *Commandant de l'armée française d'Orient, le général Pathe*.

După un prânz în casa noastră, du Tilly, în curent cu agitațiile Iorghiste, s-a înscris chiar în albumul fiului meu cu „Souvenir fidèle et reconnaissant d'un officier de la vieille France amie“.

Du Tilly știa că am fost prefectul român sub ocupația germană, deoarece la Poliție m-a cunoscut întâi, venind din partea generalului Berthelot să-mi ceară amănunte asupra garnizoanelor din Capitală.

La mărturiile ofițerilor vin să se adauge acele ale civililor: pe hârtia oficială din Paris „Ministère de l'Instruction publique et des Beaux-Arts, Inspection générale“, J. Luchaire termina scrisoarea sa astfel: „Nous tenons aussi tous deux à vous dire combien les instants passés dans votre famille nous ont été agréables. Nous espérons vivement vous revoir bientôt à Paris et nous vous prions, en attendant de croire à notre sincère sympathie. (ss) J. Luchaire“.

În același album mai gasesc și semnăturile membrilor Misiunii americane pentru repatrierea prizonierilor de război sub conducerea lui Leon Matassariu, alias Saitmann, născut în Moldova; a căpitanului italian V. d'Ercole, U.S. Army, care la 26 febr. semnează în același album: „En souvenir des belles heures passées en compagnie du Prof. Tzigara-Samurcaș et de sa charmante famille“, în care, adaug, era fericit să vorbească în limba lui maternă, prima limbă vorbită de soția mea, născută la Napoli.

Pe aceștia și pe colegii lor (cap. Nehl, lt. Barbous) din U.S. Army, am condus pe la monastirile din jurul Capitalei.

Și români, neintoxicați de atmosfera bucureșteană, au venit să mă vadă. Flondor și cu Roșca, din Cernăuți, în drum spre Paris, mă vizitează, deși d'alde Nistor le spusese să mă evite. Ardeleni ca Cicio Pop îmi trimit vorbă că nu dau crezământ infamiilor contra mea. Braniște și Mocsoniy vin de asemeni să mă vază, asigurându-mă că nu dau crezare infamiilor colportate în contra mea.

Prin binevoitoarele cuvinte ale acestora și ale străinilor menționați mă consolez de injuriile alor noștri!

Cei rămași și cei plecați

Sub acest titlu a aparut în *Universul* din 13 februarie 1919 urmatorul articol pe care-l reproduc în întregime, pentru că redă părerea unui „nepărtinitor“, asupra situației de atunci:

„Este mare lucru să te înalți peste anumite porniri sufletești și să recunoști în mod larg drepturile altuia; dar tocmai aici stă superioritatea de civilizație a cuiva. Din nefericire noi suntem departe de acest spirit de îngăduință; nu e zi să n-auzi cât e de nesocotit dreptul altuia și să vezi că aproape toți nu cred că este bun și alt chip de a înțelege lucrurile decât al lui.

Pentru azi să privim chestiunea numai dintr-un punct de vedere; doar sunt atâtea!

S-a întâmplat nenorocirea că o parte din țara noastră să fie ocupată. Va fi destul timp să se vorbească de aceste vremuri și de plecarea unor persoane în Moldova. Majoritatea populației din Muntenia și Oltenia a trebuit însă să rămâie aici, a suferit și a așteptat în tăcere zilele bune, pe care soarta ni le-a adus abia acum. O pornire rautacioasă contra celor ce au rămas aici a început să se observe de câțva timp, fără a se face vreo deosebire. Pare a se răspândi în cercuri din ce în ce mai largi părerea că acei care au rămas aici sunt nemțofili, sunt trădători. Vezi aceasta în viața particulară, în discuții, în gazete și o surprinzi chiar la oameni serioși, sus puși, din care nu te-ai fi așteptat. Mulți n-o spun formal; recunosc în față că «ocupații» au suferit, dar în spate îi insultă, în anumite articole, cuvântări, par a-i plânge, dar nu scapă prilejul de a le arunca învinuiri; în tot cazul «liberii» par a privi cu mult dispreț pe «robii», pe «ocupați».

Și de ce sunt învinuiți? C-au trăit sub nemți fără a se bate cu ei la orice moment, c-au primit să poarte «ausvaisuri», să se prezinte la control, c-au văzut steaguri nemțești pe stradă și au tăcut, că n-au făcut mereu revoluție contra dușmanului etc.

Această părere nu numai că este o greșală, dar constituie și o *mare nedreptate*. Dacă este cineva care a suferit în acest război, după soldații care au luptat efectiv pe câmpul de operații și după prizonieri, sunt locuitorii din teritoriul ocupat. Sufletele cinstite când s-au întors din Moldova și au văzut că atmosfera faimoasei păci e destul de dulce pentru ocupați față de ce înduraseră lunile anterioare, grozav de amara însa pentru cei care veneau din țara liberă, au spus în mod unanim că adevărații martiri sunt cei din teritoriul ocupat. Mulți, care ardeau de dorul de a-și vedea familiile, cu toată dragostea ce-i reținea lângă căminul revazut, ar fi vroit să plece, după două zile, în Moldova.

Sunt convins că dintre români sau aliații lor, 98 la sută ar fi fugit dinaintea năvălirilor, dar cu ce și unde? Câți au putut să-și strămute, dacă nu toate cioburile gospodăriei, cel puțin toți membrii familiei? Câți aveau automobile ca să fugă cât mai repede din fața dușmanului ori fonduri cu care să ajungă cât mai departe?

Dar chiar dacă s-ar fi găsit mijloace supra-omenești ca să plece toată populația, prin aceasta s-ar fi servit sau s-ar fi deservit cauza neanului? Pe de o parte, nu numai că s-ar fi îngreuiat, dar s-ar fi făcut imposibilă viața populației din Moldova. Întrebați-i pe moldoveni! Pe de altă parte, s-ar fi făcut un mare servici dușmanului, care n-ar mai fi fost ținut să lase acestei nenorocite populațiuni parte din provizii.

Că s-au supus ordonanțelor nemțești?

Dar ce vroiați să faceți o populație dezarmată, în mâinile unui dușman armat până-n dinți, stăpân pe provizii, stăpân pe tot? Să faceți revoluție? Cercetați și veți afla cu câtă strașnicie au fost gătuiți pe ici pe colo unii care comiteau aici greșeli. Și la ce rezultat s-ar fi ajuns cu revoluția populației din teritoriul ocupat decât la masacrarea ei?

Mai multă rezistență, nu revoluție!

Atât cât a fost posibil s-a făcut, poate chiar mai mult. Cine știe cum s-a purtat populația Capitalei în chestia sărbătorilor Paștelui din 1917 și ce atitudine au avut și în alte

împrejurări anumite corpuri și persoane va recunoaște că și-au făcut mai mult decât datoria.

Dar e curios că principalii acuzatori sunt tocmai acei care ar trebui să tacă. Cei care au fugit cât mai departe au dreptul să vorbească? Cei, care s-au repezit la Tokio, în America ori s-au adăpostit prin cine știe ce hotel bine încălzit din Rusia în vreme ce «ocupații» alergau prin zăpadă de 1 metru după lemne ori să-și scoată hârtiile cerute de ordonanțele lui Mackensen?

Ce naivi acești «robi» că nu întrebau pe «patrioții» răătăciți, dacă trebuie sau nu să se supună nemților!

Cei care au plecat luându-și tot ce aveau și n-au dat nimic de rechiziție neamțului sau care întorcându-se și-au găsit totul intact, grație vreunui neam din «Mittelmächte»? tocmai ei să vorbească?

E adevărat că s-au gasit unii români – extrem de puțini – care prin poziția lor ar fi putut opune mai multă rezistență neamțului sau care au avut anumite avantagii de la el. Trebuie însă procedat cu multă băgare de seamă când se va judeca purtarea unuia sau altuia; trebuie cercetat cu multă atențiune dacă se putea face mai mult ori nu, dacă au avut cu adevărat avantagii sau nu, dacă nu cumva preținsele avantagii au servit mai mult țara decât pe individ, dacă merită sau nu a fi criticați.

Dreptatea să fie dreptate pentru toți.

Și dreptatea cere să nu judece sub impresia momentului și influențată de patimi.

În tot cazul pornirea ce se observă contra ocupațiilor, în genere alimentată tocmai de cei care n-au dreptul să vorbească, este de neiertat. Nu-i vorba de înfrățirea care trebuie să domnească și să se înfăptuiască în aceste vremuri, uitându-se trecutul; este vorba de dreptatea care trebuie să li se facă ocupațiilor de a nu li se mai arunca în față dispreț și o privire înjositoare numai fiindcă au fost robi.

Individual și pentru motive juste și puternice cel vinovat să își merite disprețul, în general însă *ocupații au fost martiri*. Dreptatea trebuie să li se recunoască!

(ss) Nepărtinitor.“

Cât adevăr cuprinde acest articol reiese din jelanile de mai târziu chiar ale lui N. Iorga, care la întoarcerea din fuga sa la Iași se arata așa de intransigent față de cei rămași sub ocupație. Astfel în ale sale *Memorii* (vol. III, p. 308)

din 30 iunie 1922, el însuși ajunge să se plângă de nedreptățile ce i se fac:

„După injuriosul articol prin care Păltânea mă prezintă ca dușman al Franciei – cutare strigă că trebuie să fiu împiedecat de a prinde rădăcini și în Paris –, mi se aduce o scrisoare a lui Montandon, vechiul informator al revistei *Mercur de France* cu privire la «literale române», care chemat de mine, naiv, ca martur, declară, cu insulte, că am fost lăudătorul Germaniei și batjocoritorul Francezilor «înainte și după război până la victorie» și că e o nerușinare să fiu corespondent al Academiei de Inscricții și director al Școlii românești din Paris. Scriu lui St.-Aulaire pentru o mărturie“.

Caută să se apere prin mărturiile altora, pe când nu vrea să îngăduie altora să se apere împotriva calomniilor debitate din belșug de către el.

Spre luare de seamă numai s-au reprodus tânguiriile Iorghiste din ale sale proprii memorii.

Primul, dar nu ultimul meu calvar

Hazlii sau anodine la început, atacurile eroilor-civili, întorși din Iași, deveniră tot mai dârze și amenințătoare. Aparând în ziarele oficioase sau chiar oficiale, deci sub scutul cenzurii, ripostele apărării erau de cele mai multe ori înlăturate¹, lăsându-mă să beau și acest potir al amărăciunilor.

---

1 Încercarea mea de a strecura o dezmințire în *Adevărul* s-a desfășurat astfel. Iata scrisoarea mea din 5.II.19 adresată lui C. Costa-Foru: „Spiritul larg care deosebește articolele d tale de toate celelalte ale vremii încercate de patimi, în care traım, mă autoriza să-ți adresez rugamintea de a da ospitalitate, în ziarul d-tale, aiei alaturatul raspuns al meu. Cred ca spirtul de cavalerism, ce întotdeauna te-a distins, nu va îngadui ca, oricare ar fi cel vizat, sa fie acuzat fără probe și sa i se rapeasca dreptul de apărare.

Accesta fiind cazul meu, ramâne să hotarești și, în caz ca nu vei reuși a strecura alaturatul articol, din cauza piedicilor ce-ți va pune colaborearea în care te afli, te rog a-mi înapoia manuscrisul.

Cu amicale salutări

al d-tale vechi prieten. (ss) Al. Tzigara-Samurcaș“.

La care am primit raspunsul urmator: „Iubite domnule Tzigara-Samurcaș, cu aș fi dat de îndată publicației întâmpinarea ce mi-ai trimis. Nu sunt însă decât un oaspe la *Adevărul*, unde acela care hotarește în

Calomniatorii aveau tot interesul să împiedice de a vorbi pe aceia care erau mișelește atacați. Repetatele mele citări ca martor sau informator la Curtea Marțială, interpretate fiind drept acuzări, întrețineau atmosfera de suspiciune, atât de favorabilă insinuărilor.

Ca dovadă a atmosferei ostile, ce se întreținea împotriva mea, voi înșira aci, ca exemple, unele numai din insidioasele și viclenele inserate ale presei.

Campania este inaugurată, bineînțeles, de năbădăiosul *Neamul românesc* al lui N. Iorga în al cărui nr. din 8 febr. 1919, pe pagina întâi, citim:

1) Sub titlul „La o încercare de polemică“. „În *Steagul*, fostul profesor de poliție sub ocupația germană, d. Tzigara-Samurcaș, pe care l-am văzut în foile germane (care? n.n.) «sărutând mâna» lui Wilhelm al II-lea, încearcă, aruncând vorbe groase, o polemică de presă.

Nu vom face această greșală de a aduce înaintea opiniei publice un proces care de mult se cere a fi adus înaintea altor instanțe.“

2) Ca urmare *Adevărul* din 11 febr. 1919 publică, tot în pag. 1, sub titlul „Kaiserul la Curtea de Argeș“, fotografia ce am reprodus într-un capitol anterior, în care, drept, ca și stâlpul pe care mă profilez, întâmpin pe Wilhelm II. Sub clișeul ziarului, așa de îmbâcsit, încât abia se pot recunoaște persoanele, ziarul adaugă: „Ilustrația pe care o reproducem azi, învederează, prin atitudinea smerită a omului descoperit, care întâmpină pe Kaiser în fața cavoului regelui Carol, rolul pe care l-a jucat d. Tzigara-Samurcaș sub ocupațiunea nemțească“.

3) În *Neamul românesc* din 13.II.19: „Nici o conferință nu se poate ține, și nici o lecție, la Fundația care, supt directorul pe care-l are și care a fost prefectul de poliție al lui Wilhelm al II-lea, a servit ca local de propagandă

---

casa lui are alte vederi ca mine în chestia celor care au ocupat funcții publice sub germani.

Cu atât mai rau îmi pare că nu te pot satisface, cu cât îți sunt dator d-tale foarte multa amiabilitate de pe timpul când erai prefect de poliție și sunt convins că îndatoririle ce mi-ai făcut mic, le-ai făcut tuturor acelor care sub ocupație s-au adresat dumatale, deoarece te știu amabil din fire și serviabil din convingere

Primește o dată cu regretul meu încredințarea perfectei mele considerațiuni

(ss) C.G. Costa-Foru“.

pentru interesele nemțești, jignindu-se în chipul cel mai crud așa popor nenorocit.

Până la dezinfectarea radicală a localului, la Fundație poate vorbi numai cine a chemat și a găzduit pe nemți. Cine s-ar duce să asiste ar dovedi o stranie concepție despre demnitatea națională. Noi ne-am făcut datoria, semnalând și acum un lucru care *nu se poate*“.

4) Concomitent la Iași, în *România* din 23 febr. 1919, editorialul semnat de însuși Take Ionescu ma cinstește astfel: „O cunoscută secătură, un Tzigara-Samurcaș primește să fie numit de nemți prefect de poliție“.

5) *Epoca*, din 3 iunie 1919: „Curtea marțială continuă cercetările în afacerea Tzigara-Samurcaș și e pe punctul de a lua hotărâri care nu vor fi tocmai plăcute pentru fostul prefect de poliție al regimului de ocupație“.

6) *România* din 20 mai 1919: „În aceeași zi în care s-a lansat mandat de arestare împotriva dlor Pătrașcanu, Coandă și Ciorăneanu, d. Samurcaș a fost poftit la Curtea Marțială, unde a fost ținut aproape o zi întreagă. Nu mai era nici o îndoială chiar pentru prietenii d-sale ca a fost arestat“.

7) *Adevărul* din joi 15 mai 1919: „Se dă ca sigura arestarea d-lui Tzigara-Samurcaș, fost prefect sub ocupațiunea germană“.

8) *Vestea* din 14 mai, la Ultime știri: „Curtea Marțială a Corpului II de armată a ordonat și arestarea fostului prefect de poliție Tzigara-Samurcaș“.

9) *Îndreptarea* din 14 mai: „Orele 2 d.a. Se dă ca sigur pentru azi arestarea dlui Tzigara-Samurcaș, fostul prefect“.

10) *România* din 28.III. Sub titlul: „Din murdăriile fostului prefect nemțesc de poliție Tzigara-Samurcaș“, ziarul adaugă: „În nenumărate rânduri ne-am manifestat revolta noastră contra ignobilului individ care, primind de la Comandatura germană slujba de prefect al Poliției Capitalei, nu a făcut nimic altceva decât să încerce pe toate caile să ne compromită. Un exemplu doveditor nu numai al ticăloșiei acestui terorizator al Capitalei, dar și al relei sale credințe, este următoarea ordonanță semnată de dânsul și dată la 27 ian. '17“. – Și după textul, cunoscut, al ordonanței emisă de guvernământul german, comentatorul adaugă: „Ordonanța a fost dată și executată în așa fel, încât să nu se poată fi făcut nici *un control asupra numărului obiectelor adunate*. Cine a profitat de pe urma acestor rechiziții forțate nu se știe, dar fostul prefect desigur că e vino-

vat de complicitate la incorectitudinile săvârșite“. Mă mir că nu am fost anume stampilat ca profitorul acelor rechi-ziții.

11) *România* din 25 martie (2 aprilie 1919) sub titlul „Slugile nemților“ scrie: „Aflăm că la Universitate circulă printre studenți ideea unei greve organizate contra profesorilor care au avut în timpul războiului nostru atitudine nepatriotică. Primul vizat este d. Tzigara-Sanurcaș, care prin persistența hotărârii de a-și continua cursul la Fundație, cu toată ostilitatea ce i se arată, sfidează pe toți cei ce simt adevărat românește. Acest slugoi nemțesc nu înțelege că trebuie să înceteze odată cu atitudinea sa, fiindcă altfel se poate aștepta la ceva mai urât decât lecția ce a primit-o în ultimul timp“.

12) Ca încheiere, trecând peste multe alte amabilități, reproduc acuzarea cea [mai] întemeiată și mai elegantă ca stil, apărută în *România* din 7.II.1919:

„Licheaua levantină-nemțească Tzigara, fostul agent polițienesc al lui *Politische Abteilung*, se plânge într-un *Tagblatt* oarecare că rectorul Universității și d. Iorga i-au întors spatele cu scârbă, acuzându-l de spionaj și de trădare. El se apără invocând activitatea lui de intendent al grajdurilor palatului și al unor geambași politici. Ba chiar își permite unele impertinențe față de acuzatorii lui. Decât, licheaua *levantină-nemțească* nu pierde nimic așteptând“.

Campania presei era susținută de aceea a guvernului, care, peste capul ministrului de interne, prietenul V.G. Morțun, ordonase o anchetă severă la Poliție, de unde nu mi s-a putut produce nici o vină, deși s-au scotocit toate dosarele și s-au supus interogatoriilor amenințătoare toți foștii mei colaboratori. Însuși Morțun, mirat de rezultatul absolut negativ al anchetei, mă întrebă cum de m-am ținut să nu fi făcut nici un abuz? I-am răspuns că nu m-am ținut deloc, căci nici nu te poți ține, timp de doi ani, fără sa cazi în pacat, dacă ai vreunul; secretul era că am fost așa cum sunt totdeauna.

Timpul, care alină toate, temperă și ura celor care se obosira latrând în zadar și văzând că nu pot găsi împotri-va mea un argument mai palpabil, în afară de răutatea ce-i caracteriza. Curând însă aflând spre a lor deznădejde că nu cazusem pradă gripei spaniole, așa cum sperau, voini-coșii anonimi inventara așa-zisa campanie universitară la

care se adaugă și polemica cu *Viitorul* în chestia Sabinei Cantacuzino.

Măhnirea și zbuciumarea ce mi-au pricinuit aceste hidoase împerecheri de minciuni și de ură nu le pot resimți decât aceia care vor fi urcat ca și mine asemenea calvar.

De la vorbe la fapte: asaltul contra Fundației

Nemulțumiți cu campania de presă, eroii civili se grăbesc să traducă în fapte amenințările lor, având de scop eliminarea mea de la Fundație, din Comisia Monumentelor istorice și de la Muzeu. O spune fâțiș *România* din 27 febr. 1919: „Agentul nemțesc Tzigara a fost izgonit de la C.M.I. Azi sau mâine va fi dat afară și de la Fundație, și de la Muzeul etnografic și de la Școala de belle-arte, și de la... În sfârșit!”

În realizarea primei lor intenții, ei caută să împiedice orice conferință la Fundație. *Neamul românesc*, decretând prin inseratul reprodus în capitolul precedent sub nr. 3, că „asemenea *lucru nu se poate*”, adaugă: „Se anunță o conferință a d-lui Prof. Marin Ștefănescu la Fundația Carol, în folosul Societății ortodoxe. Conferențiarul, un viteaz ofițer greu rănit pe front, de două ori, ne e foarte simpatic și n-avem nimic contra Societății ortodoxe”. Urmează somația citată sub Nr. 3, care a intimidat pe viteazul ofițer într-atât, încât a renunțat să mai vorbească, pretextând că Poliția l-ar fi împiedicat, ceea ce nu era deloc adevărat.

O a doua încercare e în contra cursurilor de istoria artei, pe care la 2 15 februarie le reluasem, cu aceeași afluență de auditori ca în trecut. În urma excitării studenților contra acestui curs (nr. 11 din capitolul precedent) am fost într-adevăr împiedicat să vorbesc în sâmbăta următoare. Îndată după urcarea pe estradă un pretins student, în pele-rină militară, mă apostrofă, spunând că deoarece a fost pe front nu putea admite ca cei care au servit sub nemți să fie educatorii tinerimii. Cu toate protestările mai multora dintre auditori, gălăgia fiind mare nu pot să fiu auzit, deși majoritatea susține continuarea cursului. La cererea legitimării acelor care protestau nu mi se dă alt răspuns decât reluarea vociferărilor. Aflu că inițiatorul scandalului nu e altul decât Ciuceanu, secretarul lui Iorga de la *Neamul*

românesc, și alți studenți de la Facultatea veterinară. Ciuceanu nu era student, iar de la Facultatea de litere nu era nici unul printre scandalagii!

Neputând potoli zgomotul, mă retrag adăugând că, față de brutalitate, cel mai cuminte e nevoit să cedeze. Inspectorul de poliție Gustav mă sfătuiește să nu părăsesc Fundația înainte de a se fi răspândit cei care așteptau ieșirea mea, spre a continua manifestația ostilă.

Ziarele canibale jubilează. După *Îndreptarea* din 13 III, chiar *Dacia*, cea de curând înființată, se asociază la bucuria celorlalte consoarte, raportând: „În loc de curs a fost o dispută între studenți și d. Tzigara. Pe când profesorul se pregătea să vorbească, se ridică un student, cu vocea vibrând de emoție, și spune că localul Fundației este al studenților, care au ceva de răfuit cu fostul prefect de poliție sub ocupație“.

Inutil să reproduc atât atacurile cât și apărarea din *Steagul* și *Le Progrès*, încheind cu eleganta concluzie a *României* din 20 mart./2 aprilie: „Acest slugoi nemțesc nu înțelege că trebuie să înceteze odată cu atitudinea sa, fiindcă altfel se poate aștepta la ceva mai urât decât lecția ce a primit-o în ultimul timp“. Și spre a nu mă lăsa în dubiu la ce mă puteam aștepta, *România* din 12/25 III adaugă: „Ministerul Instrucțiunii trebuie să ia măsuri grabnice: Tzigara trebuie să fie izgonit imediat din învățământ, fiindcă nu mai poate avea autoritatea morală de a educa tinerețul. Sfidarea trebuie să înceteze. Nerușinarea nu mai poate fi tolerată“. Reclamând cazul decanului Facultății, am primit răspuns că numai rectorul avea cădere să intervie.

Dar nu numai pe mine m-au împiedicat să vorbesc ci și pe profesorii secundari care s-au întrunit într-un fel de congres la 14 februarie. De astă dată scandalul a fost provocat de Mihalache Dragomirescu, căruia Iorga îi și promisese locul de director al Fundației, după îndepărtarea mea. Președintele adunării, directorul de liceu Nanu, cedând față de zgomotul produs, congresul a fost amânat cu toate protestările profesorilor secundari Haneș și Ienache Ionescu, care nu au recunoscut rolul de cenzor al lui Dragomirescu.

Diferitele asalturi împotriva Fundației au dat greș: stapânul instituției nu s-a lăsat intimidat și n-a făcut pe placul razvrătiților.

Pentru a asigura întreaga obiectivitate în judecarea personalității lui Vasile Pârvan, voi căuta să mă bizui cât mai mult pe păreriile altora asupra lui. Înfățișarea lui ne-a dat-o chiar Tudor Arghezi, într-una din „tabletele” sale, cu prilejul comemorării a 20 de ani de la moartea tânărului profesor, ce abia trecuse de 40 de ani (*Adevărul*, 13 iunie 1947): „Îl văd și acum – scrie Arghezi – fără să-l fi cunoscut față către față, ascetic, uscățiv, îmbrăcat în negru sever, cu o haină pe el încheiată sus, cu o manta flotantă de peregrin și misionar. Tip de pastor de congregație calvină, acoperit cu o pălărie mare, asortată cu costumul și cu sufletul lui adânc și trist”.

Un alt intelectual de mare suprafață, Paul Zarifopol, într-unul din subsolurile sale luminoase din *Adevărul*, tratând despre „optimismul pedagogic și pornind de la tipul pedagogului absolut, Mariu Chicoș Rostogan al lui Caragiale”, ajunge la concluzia că noii generații, animată de „suflul gros al optimismului pedagogic”, îi lipsește „simțul autenticității, dar înainte de orice, simțul ridiculului. În cazurile bune, minimii burghezi cu reale vocațiuni intelectuale dau totuși tipuri penibile de *poseurs* greoi”. Și exemplificând concluzia sa, Zarifopol adaugă, în imediată continuare „cer iertare memoriei în totul respectabile a lui Vasile Pârvan pentru că, în interesul neaparat superior al obiectului, trebuie să-l numesc pe dânsul ca pe cel mai mare exemplu de deformare pe care l-am întâlnit vreodată în grupul de tipuri de care vorbesc”.

A mai revenit Zarifopol cu un studiu amănunțit asupra lui Pârvan, în „plicticoase fantome” din *Conv. lit.* din febr. 1934, pp. 107–114, în care, de astă dată, abundă în exemple de tot felul pentru a dovedi acel „monument obez al beției de cuvinte” de care, în atâtea rânduri, se face vinovat Pârvan.

Ne mai arată cum micuțul românaș, în scrierea sa despre Marcu Aureliu, afirmă că „toți care au scris înaintea lui despre împăratul filosof au fost oameni lipsiți de «înrudire sufletească» cu marele Marcu”.

Tot Pârvan mai „vorbește despre *neînțelegerile* și uitările lui Mommsen, în *populara* sa istorie romană”, și după ce înșiră repetarea, pâna la obsesie, a unor cuvinte sonore ca „cosmos”, „ritm”, Zarifopol amintește asemănarea cu

aceleași apucături ale lui Ionescu-Gion, pe care Rădulescu-Motru le înfiera în articolul său despre „Literatura patologică” publicat tot în *Conv. lit.*

Înfățișarea exterioară dată de maestrul Arghezi se îmbucă perfect pe calapodul intelectual, așa de real conturat de adâncul psiholog Zarifopol.

De altfel dorința de a poza, de a-și da atitudini interesante se manifestă și prin cunoscutul incident pe chestia intrării noastre în război. Fără ca până aici să se fi manifestat pe tărâm politic, Pârvan ia, deodată, o atitudine pronunțată, ținând chiar la Ateneul Român „o conferință contra idealului național al neamului românesc” după cum publică, în caractere osebite, *Epoca* din 11 nov. 1914, adaugând că „publicul a protestat, dar de la primele cuvinte acel profesor universitar român trebuia dat afară. Îl cheamă Pârvan. E un mizerabil”, încheie ziarul. Urmează în același ziar întâmpinarea celui acuzat împreună însă cu protestele profesorului N.G. Popovici și a generalului Frangulea.

Atitudinea lui Pârvan devenind tot mai provocatoare, el este chiar atacat pe această temă, după cum, deși neobligat, singur destainuiește prin scrisoarea sa din 20 aprilie 1915, publicată în *Universul* și *Minerva*, prin care declară că „ieșind azi la 12 și jumătate de la Muzeu, am fost atacat în strada de mai mulți indivizi necunoscuți dintre care doi m-au lovit de mai multe ori strigându-mi: ești un trădător de neam. Unul dintre ei s-a numit singur, Cazimir. Având în vedere că paza cetățenilor stă în grija poliției, am adus lucrul la cunoștința celor în drept, iar pe de altă parte am cerut d-lui procuror general autorizația de a purta revolver cu care să mă pot apăra de cetele de indivizi de speța celor de mai sus”. Urmând, în *Epoca* din 23 april, răspunsul celor denunțați, Al.V. Cazimir, fost magistrat, avocat, directorul ziarului *Patria*, incidentul a luat o amploare tot mai mare, spre mulțumirea orgoliosului autor.

În ciudata contradicție cu această atitudine germanofilă apare apoi fuga lui Pârvan la Iași, ducând cu el, spre așa-zisă mai mare siguranță, tezaurul de la Pietroasa, precum și cele mai prețioase piese ale Muzeului, care, tot spre și mai mare siguranță, au fost cărate la Moscova, de unde nu s-au mai întors!

Și în privința activității științifice a lui Pârvan voi recurge la aprecierile celor în drept. Prima dare de seamă despre lucrările lui se găsește în *Monitorul oficial* din 23

oct. 1910, unde la pag. 6681 sq, se publică diferitele rapoarte ale Universităților din București și Iași referitoare la numirea lui Pârvan ca profesor agregat definitiv la Catedra de istorie antică și epigrafie, la București. După rapoartele scurte dar favorabile ale lui Iorga și alții, urmează o lungă expunere a profesorului de grecește D. Burileanu, în special asupra lucrării principale a candidatului, *M. Aurelius Varius Caesar și L. Aurelius Commodus*. În 11 pag. ale *Monitorului*, Burileanu critică scrierea în care se afirmă „că e luată dintr-o lucrare străină și anume din Encyclopedia Paul Wissowa”*, din care s-au copiat, fără a cita soriginea, numeroase pasagii întocmai, după cum dovedesc coloanele puse față în față pe mai multe pagini din *Monitor*.

În concluzie se mai adaugă că „dl Pârvan concurează la Catedra de istoria antică unita cu epigrafia, specialitate în care d-sa n-a scris până acum un rând; e ușor de vazut ca recomandarea sa la o atare catedră e contrarie legii și nu va putea fi confirmată”. În asemenea condiții, sfârșea raportorul, „recomandarea d-sale devine o ilegalitate, dacă e tradusă în fapt”. (pag. 6694).

Cu tot raportul defavorabil și al profesorului Barbulescu de la Iași, numirea a fost confirmată de ministrul Haret.

Numit profesor definitiv, director al Muzeului de Antichități și conducător al tuturor sapăturilor din țara, ales, tânăr, membru al Academiei române, Pârvan s-a bucurat de o stimă tot crescândă în cercurile intelectuale din țară, mai ales în urma apariției voluminoasei sale lucrări *Getica, o încercare de protoistorie a Daciei*, Buc. 1927, un volum de 850 pp. cu numeroase desene și planșe în afara de text și un rezumat în franțuzește.

Era omul zilei, de care începuse să aibă teama chiar și mai bătrânul N. Iorga, care, deși sufocat de succesele rivalului sau, nu îndrăznea să-l atace fățiș². Târziu numai,

---

* Pauly-Wissowa, „Realencyklopedie des Altertumswissenschaft” (n red.)

2. Indirect a mai încercat Iorga să atenueze meritele fostului sau coleg, insinuând prin al său *Necamul rom înesc* ca lui, iar nu lui Pârvan, se datorește înființarea Școalei române din Roma. Contra acestei afirmări a foaiei iorghiste, docentul universitar Radu Vulpe, într-un lung articol, publicat în *Universul* din 16 febr. 1933, arată ca, cu ocazia serbarii a 10 ani de la înființarea Școalei din Roma „o regretabila nota discordanta a făcut doar redacția *Necamulu Românesc*, care a trecut sub tacere numele

1939, 22 febr., lăudând pe decedatul secretar al Academiei, Țițeica, Iorga adaugă: „Pârvan, plin de mari planuri romantice, s-a așezat în acel rost cu gânduri de transformări revoluționare, întiparite de personalitatea lui năvălitoare“. Pentru o dată Iorga este de aceeași părere cu Zarifopol asupra exuberantei caracteristice a acelei spețe de *poseurs*, ilustrate de Pârvan.

În culmea gloriei, tipul de profesor calvin, cum i-a zis Argezi, se căsătorii cu nepoata decanului Ioan Bogdan, având nefericirea să piardă însă curând pe tânăra soție, careia îi dedică o serie de innuri, presărate cu formule eline, pe care, neînțelegându-le, decanul cerea altora să i le talmăcească, adresându-se, în cele din urmă, filosofului generației tinere, lui Const. Antoniadă, care și el se declară incapabil de a patrunde proza colegului său.

Adorat de tineretul universitar, pe care-l fascinasă prin formulele sale magice, temut de semenii săi, Pârvan, cuprins de o activitate tot mai istovitoare față de mijloacele sale firești, dar biciuit de o ambiție nemăsurată, se istovi, terminându-și zilele într-un sanatoriu în urma unei operații fatale, la 1927, în vârstă de abia 45 de ani!

Dintre scrierile adulților săi semnalăm: I. Andrieșcu: *Vasile Pârvan, 1882-1927*, cu un portret (1 br. 8°, 18 pp., Cultura națională, 1927), în care se dau notițe bio și bibliografice. Al. Busuioceanu: *Pârvan gânditorul*, cu un desen de Milița Pătrașcu, 1 br. 8 mic, 69 pp., Ed. Cartea românească, 1933.

Târziu numai, cu apariția în 1931, la Berlin, a primului volum din opera sa *Skythien u. der Bosphorus*, savan-

---

lui Vasile Pârvan, ținând în schimb, cu o forțată insistență, să facă a se crede că Școala română din Roma ar fi o realizare a d-lui Iorga și că lui i s-ar cuveni recunoștința pentru roadele acelei instituții. Excesul de zel al redacției *NR* întru slavirea d-lui Iorga ia de data aceasta prea mult forma unei brutale profanări a unui mare defunct, pentru a putea fi trecută cu vederea. Căci *NR*, încrezând a inversa disproporția contribuției celor două personalități la realizarea Școalei din Roma, atribuind d-lui Iorga ceea ce se cuvine numai lui Vasile Pârvan și negând acestuia cele mai evidente merite, comite mai mult decât o mistificare. Comite o incalificabilă împietate, pe care nici necesitatea subalterna de a exalta gesturile directorului sau nu o poate explica și cu atât mai puțin o poate scuza“.

Contrar obiceiului, Iorga nu a protestat de asta dată împotriva usturătoarei lecții ce i s-a administrat

tul rus de renume mondial, M. Rostowtzew³, refugiat ca profesor la Universitatea din Yale-America, dă o primă critică a lucrărilor lui Pârvan, în special a *Geticeii*, menționând totodată și ediția engleză redusă la 216 pp., apărută în 1928 la Cambridge și în traducerea română a lui Radu Vulpe, în 1937.

În capitolul închinat României, p. 487, Rostowtzew afirmă că Pârvan în mod temerar „Kühner Weise“ a indicat trei căi de penetrație a scitilor înspre apus și luând în discuție drumul al treilea indicat de Pârvan, autorul rus examinează pretenziile piese scitice enumerate în *Getica*, se îndoiește asupra autenticității lor, declarând chiar grupul de bronz de la Naeni (Pârvan, fig. 3-5 și tabela I, 3-4) cu „*ein sehr merkwürdiges Stück*“. După unele observații și rectificări asupra primelor piese reproduse de Pârvan ca fiind scitice, ajungând la a patra, Rostowtzew conchide „*noch merkwürdiger ist der Kupferkamm mit der Darstellung eines Schyten oder Sarmaten, der seinen Pferde zu trinken giebt*“ și adaugă că și Herbert Schmidt l-a declarat fals.

Examinând alte obiecte atribuite sciților de către Pârvan, Rostowtzew reduce datările profesorului român, negând autenticitatea unora, ajungând la concluzia că „*das Übroge, das Pârvan aufzählt, hat mit den Skyten gar nichts zu tun. Ich verzichte darauf, ausführlicher darüber zu reden N°. XIV u. XXIV sind... echt*“. Și în concluzie, Rostowtzew încheie că având până aici puține descoperiri sigure din România, nu se poate încă indica drumul pe care l-ar fi urmat scitii în această regiune.

---

3. Cu Rostowtzew, pe care l-am întâlnit în streinatate, am rămas în corespondență, procurându-i documentele necesare pentru studiul țării, după cum reiese din următoarea scrisoare

„Cher maître et collègue,

Merci infiniment des belles photographies que Vous avez bien voulu m'envoyer. J'ai reçu les deux lettres en même temps. Le livre où seront reproduites quelques vues de ces photos ne paraîtra que dans un an ou plus. Ce livre représentera les conférences que je tiens ici. Il sera publié en Allemand. En partie il représentera la traduction allemande d'un livre anglais que je viens de publier. *The Animal Style in S. Russia and China*, Princeton 1928. J'y ajouterai trois chapitres: un sur l'art des Huns et Avars en Hongrie et en Roumanie, un autre sur l'art «gothique» et son origine et un troisième sur les origines du style animal teutonique. Avec mes meilleurs compliments à M-me Tzigara et Vous même et mes meilleurs remerciements. Votre dévoué (ss) M. Rostovtzeff”.

Neautentificarea pieptenului scit, singura piesă a cărei paternitate scită și-o asumă Pârvan ca a sa, a fost recunoscută chiar de elevul favorit al maestrului român, în traducerea românească a *Daciei*, în care R. Vulpe afirmă că nu a introdus vreo modificare în traducere „cu o unică și mică excepție în Cap. II, unde am suprimat o scurtă referință la un pieptene de bronz de proveniență incertă și de o antichitate contestabilă“ (p. XI) .

Mai adaug că atât H. Schmidt, în *Prähistorische Z...* 1927, p. 3, cât și Ebert, în *Reallexikon*, XII, p. 298, atribuie pieptenele din București „artei populare moderne“.

Pacăleala lui Pârvan a fost comentată și în tratatele de artă populară. Astfel prof. Viktor von Geramb, în *Volkswerk-Jahrbuch für deutsche Volkskunde* (Dietrich, Jena, 1942), arata că asemenea pieptene ca cel românesc sunt din *Biedermeierzeit*, după cum se dovedește prin asemănarea celui din București cu altele din Steiermark, reproduse alături de cel presupus, pe nedrept, scit (p. 229, planșele 41–42).

Într-un articol din *Universul* din 9 dec. 1932, Adrian Maniu arată ca pieptenele declarat drept scit de Pârvan provenea de la harnașamentul „cailor de la Fabrica de bere din București, găsit fiind în fața Berăriei din dosul statuii lui Mihai Viteazul, de unde a fost adus directorului Muzeului, care a atribuit pieptenului vreo două sute de ani înainte de Hristos. Câtă dreptate avea Zarifopol!“

Incidentul muzeografic stârnit de Pârvan

Capitolul precedent fixând unele trăsături caracteristice ale personalității lui Pârvan, urmează ca în lumina lor să expunem, tot numai pe bază de acte precise, incidentul provocat cu intenția de a mă compromite, profitându-se de campania generală pornită împotriva-mi, ca fost prefect al Capitalei sub ocupația germană.

Relațiile mele personale cu V. Pârvan au fost, la început, dintre cele mai bune. Din 1902 până în 1905 s-au achitat de la Fundația Carol I sârguitorului student V. Pârvan sumele acordate pentru lucrările sale, la seminarul profesorului D. Onciul.

Din Berlin (N. Elsawerstraße 15 III), unde studia, V. Pârvan îmi trimitea, la „31 dec. s.v. 1906“, felicitările sale respectuoase de anul nou. Întors în țară, am primit de la el următoarea scrisoare din 5 nov. 1909:

„Stimate Domnule Profesor,

Deschizând luni, 9 noieimvrie, ora 11 a.m. în sala N° IV, în calitate de profesor suplinitor, cursul de istorie veche, cu o prelegere despre «*istoria culturală antică: natura, izvoarele, metoda și problemele ei*», subsemnatul *Vă* invită să binevoiți a asista la această primă lecție. Cu deosebită stimă, Vasile Pârvan, Isvor 95“.

După lecție, pe când decanul și colegii universitari nu preocupau laudele aduse tânărului profesor, eu mi-am permis să-i exprim surprinderea cauzată de atacul său, pe cât de nemotivat pe atât de violent, contra lui Theodor Mommsen, care „dacă nu demult se stinsese, trăia vie umbra uriașei lui figuri, în jurul căreia, ca împrejurul unui altar, oficiau marii preoți ai studiilor de antichitate, care de care mai adâncit în cercetările și contemplarea unei lumi aparte și proprii și tot pe atâta de impersonali față de lumea din afară a vremii lor“, după cum se exprimă Andrieșescu în pomenita broșură comemorativă asupra lui Pârvan. Sesizarea contra lui Mommsen m-a mirat și mai mult când, din aceeași biografie, am aflat că față de colegii de la Nord, Pârvan trece drept „*der Kleine Mommsen*“, nume, pe care îl atacase așa de violent. Uitând aceste ivite metamorfoze, observația mea a indispus pe tânărul profesor care de atunci d-abia mă mai recunoștea, când întâmplător ne întâlneam.

În timpul refugiului său la Iași, Pârvan, sub influența lui Iorga, hotărî ca la întoarcere în București, să intensifice campania ce se plănuiise împotriva mea, cu scop mai ales de a-mi lua direcția Muzeului, ce începuse a fi invidiat.

Intrigile urzite de Pârvan sunt prea caracteristice pentru a nu fi expuse pe larg aici. Începutul îl constituie următoarea scrisoare a directorului Muzeului de antichități, pe cât de politicoasă în formă, pe atât de perfidă în fond. Iat-o:

„Muzeul național de antichități

București, 10 Februarie 1919

Cabinetul Directorului

Domnule Director,

La întoarcerea mea din Moldova, observând lipsa a celei mai bine păstrate dintre figurinele corintiene, încă

inedite, descoperite de mine la Histria (vezi alăturatul Raport, p. 24), oamenii de serviciu mi-au raportat că au băgat de seamă dispariția obiectului în urma vizitei unor ofițeri germani⁴ veniți împreună cu Dv. să viziteze Muzeul nostru.

Deoarece trebuie să precizez în inventar situația acestui obiect – valorat și public în citatul Raport – vă rog să fiți așa de bun să-mi comunicați dacă figurina aceasta a fost *confiscată* în prezența Dv., sau a fost *furată* fără să băgați Dv. de seamă⁵.

Cu mulțumiri anticipate, al Dv. V. Pârvan.“

„Profesor V. Pârvan

Director al Muzeului Național de Antichități

11 24.II

Domnule Director,

Răspunzând scrisorii de ieri, mă grăbesc a vă face cunoscut că sunt foarte surprins de dispariția figurinei corintiene ce-mi semnalati, cu atât mai mult cu cât oamenii de serviciu (care acum vă raportează că «au băgat de seamă dispariția obiectelor în urma vizitei unor ofițeri germani, veniți împreună cu mine), nu au semnalat aceasta nici d-lui Prof. I. Bogdan, locțiitorul Dv., nici mie (fie ca conducător al vizitatorilor sau chiar în calitate de Prefect de Poliție). Dacă cazul mi-ar fi fost imediat semnalat, aș fi putut face de îndată cercetările necesare pentru a lămurii această misterioasă afacere, care a fost ținută secretă până acum.

De confiscarea ce-o presupuneți nu poate fi vorba, deoarece toate colecțiunile noastre de artă, în urma măsurilor luate de noi, au fost scutite de orice rechiziție. De un furt, ce s-ar fi savârșit fără ca eu să fi băgat de seamă, iar nu poate fi vorba, deoarece acea figurină trebuie să se fi aflat într-o vitrină închisă, iar deschiderea câtorva dulapuri s-a făcut numai cu ocaziunea vizitei mareșalului Mackensen și a generalului Tülff, însoțiți numai de aghiotanții

---

4. Din corespondența ulterioară a lui Pârvan, se vede că el știa că acei ofițeri germani nu erau alții decât feldmareșalul v. Mackensen, v. Tülff cu aghiotanții lor, în totul șase persoane, împreună cu mine. «Un furt» în asemenea condiții e greu de presupus, așa că bănuiala lui Pârvan se vede a fi cu totul nefondată.

5. Foarte ciudată e constatarea făcută în urmă, că în lista oficială din 1939 a obiectelor trimise la Moscova, Muzeul de antichități nu menționează obiectele despre care e vorba în 1919!

lor. Veți concede ușor că, nefiind nici o aglomerare, dispariția obiectului în asemenea împrejurări nu se poate admite.

În lista, ce mi s-a dat de către un funcționar al Muzeului Dv., a obiectelor transportate în Moldova, găsesc trecute și următoarele: «obiecte de la Histria (sec. 6-lea î.Hr.), două statuete ale zeiței Aphrodita, un vas în formă de rață, un altul la fel cu cap de femeie, toate dovedesc influențe orientale». Presupun dar că statueta, care ar fi dispărut în mod așa de misterios, să nu fie una din cele două duse în Moldova.

În înțelegere cu dl Profesor Bogdan, care nu se putea deplasa așa de ușor, am condus pe diferiți ofițeri germani în colecțiunile Dv., după cererea expresă a Comandanturii, luând totdeauna grijă ca buna pază a colecțiilor să fie cât mai strict respectată. Cu atât mai mult regret dispariția ce-mi semnalăți și sper că, în urma notiței date, figurina se va putea identifica cu una din cele aflate în Moldova.

Cu acest prilej îmi permit a întreba dacă sunteți dispus să-mi puneți la dispoziție unele fotografii după obiectele deja publicate de Dv., având nevoie de aceste originale pentru executarea diapozitivelor de care m-aș servi la interpretările artei din România. Toate aceste fotografii, a căror listă v-aș da-o în cazul unui răspuns afirmativ, vi le-aș înapoia după câteva zile în aceeași stare.

Primiți, vă rog, Domnule Director, asigurarea colegialei mele stime.

Director.“

„România

Direcțiunea Muzeului Național
de Antichități

Nº 44

București, 14 februarie 1919

Domnule Director,

La adresa Dv. din 11 febr. 1919, am onoarea a vă aduce la cunoștință că din cei doi funcționari ai Muzeului rămași în teritoriul ocupat, singurul care ne poate da relații întrucât cellalt a încetat din viață încă din Septembrie 1917 – nu-și amintește a vă fi dat personal vreo notiță despre lucrurile luate în Moldova cu ocazia retragerii. Un inventar amănunțit de aceste lucruri a fost înaintat de funcționarii Muzeului Rectoratului Universității, care la rândul sau l-a înaintat Comandamentului militar german. Copie de pe

acest inventar există în Dosarul Muzeului sub N° 6 din 21 mart 1917, și acolo nu se pomenește – cum e și firesc – despre vreunul din obiectele de la Histria, întrucât nici unul din ele n-a fost dus în Moldova.

Personalul Muzeului rămas în București ne-a adus la cunoștința, *imediat după întoarcerea noastră*, dispariția obiectului în împrejurările pomenite în precedenta noastră scrisoare și au tăcut tot timpul ocupației straine din motive ușor de înțeles. La rândul nostru n-am ridicat până acum aceasta chestiune, *așteptând momentul priincios*, care se prezintă acum, când ni se cere să înaintăm un tablou amanunțit de pierderile suferite de Muzeu de pe urma invaziei inamice, și de aceea ne-am adresat Dv. crezând că ne-ați putea da vreun indiciu asupra dispariției obiectului. Acuma, deoarece o cercetare în această privință este imposibilă, vom considera obiectul ca definitiv pierdut și ca atare îl vom trece în Inventar.

Cât privește fotografiile de care ne comunicați că ați avea nevoie pentru curs, ele vă stau la dispoziție. Director, (ss) V. Pârvan

Domniei Sale Domnului Director al Muzeului de Etnografie și Artă Națională“.

16.II.9

„Domnule Director,

Raspunzând la adresa Dv. din 14 cor., vă trimet aici alăturat o copie după întregul inventar al obiectelor luate în Moldova, în care se află citate și cele două statuete, dintre care una s-ar fi constatat ca dispărută.

Lista originală ce posed pare a fi datorită aceleiași mâini care a scris și ultima Dv. adresă. Ea mi-a fost înaintată tot în luna martie 917, în urma cererii ce-mi făcuse delegatul german și rămâne să se cerceteze de ce ea diferă de inventarul dresat la aceeași data, pe care îl citați în ultima Dv. adresa.

Din această controversă dispariția obiectului nu va putea fi cu siguranță fixată decât după întoarcerea obiectelor ce azi încă se afla în Rusia, între care sper că, conform listei ce posed, se vor găsi și cele două statuete menționate.

Cu acest prilej va exprim mulțumiri pentru fotografiile ce binevoiiți a-mi pune la dispoziție, pe care voi veni să le aleg în curând.

Director, (ss) Al. Tzigara-Samurcaș

Director al Muzeului de Antichități
Loco“.

„Direcțiunea Muzeului Național
de Antichități, N° 57 din 22 februarie 1919

Domnule Director,

Cu privire la adresa Domniei-Voastre din 16 curent,
am onoarea a Vă răspunde următoarele:

Lista de obiecte, aflătoare la Domnia-Voastră, scrisă
de dl asistent G. Mateescu și a cărei copie ne o trimiteți
pe lângă citata adresă, cuprinde cu totul altceva decât anti-
chitățile noastre duse de Casa de depuneri în Moldova.
Ea a fost alcătuită – după cum mi s-a raportat – în urma
dorinței exprimate de Domnia-Voastră, cu prilejul vizitei
Feldmareșalului v. Mackensen, de a se strânge într-o sin-
gură sală a Muzeului și de-a se așeza oarecum cronolo-
gic obiectele caracteristice, pentru ca vizitatorul să poată
avea, într-un timp cât mai scurt, un tablou sinoptic al cul-
turii ținuturilor noastre.

După ce obiectele, din lista ce o aveți, fuseseră orân-
duite în sala eclesiastică din dreapta, Domnia-Voastră ați
dispus ca gardienii să le așeze din nou la locul lor. Se pare
că totuși lista făcută pentru prima așezare vi s-a înmănat
și astfel ați putut-o păstra acum.

De altfel controlând lista Domniei-Voastre cu obiectele
aflătoare în Muzeu, am constatat că toate sunt la locul lor,
afară de micul vas de la Histria, în formă de rață, care figu-
rează în listă, deci exista în ziua vizitei mareșalului și care
în urmă a dispărut.

Director, (ss) V. Pârvan

Domniei Sale Director al Muzeului de Etnografie și
Artă Națională“.

„Domnule Director,

La adresa Dv. din 22 febr., am onoarea a răspunde ur-
mătoarele:

1) Nepotrivirea între declarația ce Dl Mateescu mi-a
făcut la Fundațiunea Universitară Carol I, că nu-și aduce
aminte a-mi fi dat nici un fel de listă, și dovada, ce sin-
gur confirmați că lista ce posed este scrisă de însași D-sa.
Aceasta a fost recunoscută din primul moment de dl
Metaxa, căruia i-am prezentat-o când, venind la Muzeul
Dv., nu v-am putut vedea, fiind în curs.

2) După însăși declarația d-lui Mateescu, în lista ce posed sunt trecute și unele din obiectele trimise în Moldova. Acest argument singur ar ajunge pentru a arăta netemeinicia afirmațiunei ce vi se face, că această listă ar fi fost alcătuită în vederea «de a se strânge într-o singură sală și de a se așeza oarecum cronologic obiectele caracteristice din Muzeu». Cu această ocaziune nu s-a făcut nici o listă și sigur este că vitrina din prima sală a Muzeului, conținând și rața de la Histria, nu a fost deplasată.

Lista mi-a fost dată în urma cererii din martie a D-lui Prof. Braune, care voia să cunoască obiectele ce lipseau din Muzeu. Această dată este cu mult ulterioară vizitei făcute cu mareșalul Mackensen.

3) În privința constatării lipsei obiectelor, rămâne bine stabilită vina personalului Dv., de a nu fi adus la cunoștința d-lui Proector Bogdan sau a mea de îndată această lipsa. Dealtminteri, foarte curios ni se pare că însăși Dv., dacă vi s-a adus la cunoștința această lipsă îndată după întoarcerea Dv. în București, asta vară, ați lăsat să treacă atâta timp fără a o semna.

4) Dovada ca obiectul nu a lipsit în timpul ocupațiunei este afirmarea ce dl Prof. Bogdan mi-a făcut zilele trecute, ca la diferitele întrebări ce D-sa a adresat personalului Muzeului, chiar și în vremea din urmă, înaintea venirii Dv., întotdeauna i s-a răspuns categoric că nici un obiect nu lipsește din colecțiune.

Rămânând deci oarecare nedumerire asupra acelei misterioase liste, ce mi s-a înmănat, cred că, în privința pretenției dispariției a obiectului, eu nu mai pot fi pus în cauză în nici un chip.

Director, (ss) Al Tzigara-Samurcaș“.

„România

Direcțiunea Muzeului Național de Antichități. Nr. 63
28 februarie 1919

Copie

Domnule Director,

Am onoarea a vă anunța că d. Director al Muzeului a luat la cunoștință adresa D-voastră din 26 februarie c., și considerând atât conținutul cât și tonul ei, m-a înputerinit să va comunic că *socotește de prisos orice continuare a discuțiunei în chestia furării de la Muzeu – în împrejurări necunoscute* a figurinei de teracotă de la Histria.

Conservator-delegat, (ss) H. Metaxa

Domniei-sale Domnului Director al Muzeului de Etnografie și Artă Națională“.

„Se înapoiază d-lui Prof. V. Pârvan, față de care mi-am degajat orice răspundere în chestia ce a motivat anterioarele mele scrisori, adresate D-Sale personal, iar nu delegatului său.

(ss) Al. Tzigara-Samurcaș“.

Astfel s-a încheiat și acest incident provocat de colegul Pârvan, care, o data cu rezolvarea favorabilă mie a conflictului universitar, a renunțat a mai da vreo urmărire reclamației sale factice.

Încă o vorbitoare ilustrație a moravurilor acelor vremuri, chiar în cele mai înalte sfere ale societății vremii!

Primăvară mohorâtă

Nici de frumusețea reînnoirii naturii nu mi-a fost dat să mă bucur, atât eram de amărât prin neîncetatele hârtuieli ale presei cu amenințările Curții Marțiale. Dar mai presus m-a îngrijorat subita îmbolnavire a aceleia cu care împărțeam puținele bucurii ca și împovăratoarele griji. La 17 30 martie, Marițica capăta microbul aceleiași gripe spaniole, care, în decembrie trecut, mă ținuse și pe mine la pat. Grație firii sale mai blande, mai sanatoase, poate mai rezistente și a experiențelor din cazul boalei mele, însănătoșirea a fost, din fericire, mai repede și mai ușoară.

O data cu adoptarea oficială a stilului nou, ne-am pomenit, subtilizând primele 14 zile ale stramoșescului Prier, la mijlocul lunii aprilie scăpați de gripa apăsătoare a boalei, și, deci, liniștea binecuvântată a gospodăriei.

Scaparea din greaua încercare la care am fost supuși ne-a dovedit, odată mai mult, rolul de capetenie pe care-l avea în viața de toate zilele și în sufletele noastre îngerul protector al cuibului nostru. Sub aripa ocrotitoare a soției și a mamei și sub a ei îngăduitoare bunătate, toți ne simțeam ca în sânul lui Avram, unde, zice-se, ar fi cel mai bun adapost. De aceea nespus de mare a fost bucuria de la tineri la bătrâni, când ne-am regăsit sub obladuirea iubitei noastre Stapâne, la picioarele altarului ei.

Furtuna de afară nu se potolise încă. Rectorul refuza să semneze bugetul Fundației, iar ministrul nu încuviința ca Regele să poată da a Sa aprobare și fără viza rectorală. Fui deci autorizat a continua cu bugetul din trecut. Fără a-mi fi dușman, dar neavând curajul să mă apere, noul ministru al Cultelor, dr. Angelescu, mă sfătuia să mă apăr singur, să refac opinia publică caci altfel nu putea să reziste insistențelor ce se puneau pentru înlăturarea mea de peste tot: de la Fundație, de la Muzeu, ca și din învățământ, căci din C.M.I. am fost eliminat, după mai multe opinteli oficiale neizbutite, printr-o lege de reorganizare totală a Comisiunii.

Procurorul Bolintin, pe care-l însoțeam în diferite confruntări la Vacărești, mă pune în curent cu repetatele anonime ce primea în privința mea. Prins eram în rețeaua unei vaste conspirații, condusa de ura implacabilă a lui N. Iorga. El împiedică pe profesorii francezi, veniți în București, să viziteze Muzeul cât timp voi fi director și tot el împiedică pe bizantinologul Charles Diehl să ție conferința sa la Fundație, deși, pe ascuns, acesta mă rugase să-i împrumut clișeele mele, de care avea să se servească la Ateneu.

Foarte jenat, Diehl adaugă: „Nous sommes les esclaves de ceux qui nous ont fait venir et nous devons leur obéir“.

Prin veșnic neșovăitorul și lealul prieten Barbu Știrbey, am fost chemat, la 15 mai, de Regina Maria la Cotroceni. Pusa în curent cu boicotul contra mea, printr-o scară particulară mă duse din apartamentele sale în biuroul-bibliotecă, de la parter, al Suveranului, pe care-l găsirăm așezat la masa sa de lucru în fața mării unice ferestre cu vedere spre parc. Cam contrariat, m-a întrebat, între altele, de ce am declarat palatul regal din București drept „bun național“. Pentru ca este într-adevăr al Statului și Ministerul Domeniilor face reparațiile clădirii. Fiind nevoie de refacearea parțială a acoperișului, deteriorat de zăpezi, am cerut Domeniilor să dispună reparațiile cuvenite. Insinuarea perfidă de a fi vrut să rapesc dreptul Coroanei asupra palatului, venea prin Catargi⁶, înduioșat de Moritz Brociner

---

6 Mareșalul H. Catargi, cu care am avut cele mai corecte și bune relații pînă aici, și care, la venirea sa în Capitală, mi-a mai scris „encore une fois merci, nous avons retrouvé en vos procédés ce que l'on désespère de retrouver à Bucarest“ s-a lăsat înduioșat de slugarnicele plângeri ale lui Brociner, de el destituit, și a raportat Regelui intrigile lui Moritz împotriva mea. Slăbiciuni omenești!

care-mi reproșase intervenția făcută la timpul său la Domenii.

Asigurându-se despre bunele mele intenții în chestia apartenenței clădirii Palatului, Regele, energic susținut de Regină, a promis că va interveni să se puie capăt campaniei împotriva mea, deoarece, în urma cercetărilor oficiale făcute, nu mi se aflase nici o culpă.

La suprafață situația deveni ceva mai calmă în urma intervenției Suveranului, ura mocnea însă, deși vacanța de vară dispersă cuibul năpârcilor calomniatoare.

La 2 aug., Marghiloman mă convocă spre a mă pune în curent cu scrisoarea de renunțare la tron a Principelui Carol. La 12 noaptea, Marghiloman fusese întrebat în privința valabilității actului așa cum îl concepușe Prințul. Actul e publicat și în facsimile, în broșură, apărută fără indicația și data tipăririi, sub titlul: *Acte și corespondențe relative la renunțările la tron ale fostului Principe moștenitor (1918-1919-1925)*.

Cu această mare înscenare brătienistă am intrat în vacanța de vară a anului 1919.

Stăruințele în vederea excluderii mele din C.M.I.

Rezultatele obținute, ca membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, au fost expuse cu prilejul rechizițiilor de armă cerute de ocupanți, când s-au salvat nu numai acoperișurile de aramă ale bisericilor istorice dar și clopotele de interes artistic din întreaga țară, fapte pentru care președintele Comisiei a ținut să-mi mulțumească în scris.

Mai adaug că, prin trecerea prin București a prof. Clemen, șeful serviciului artistic al M.Q.G. al armatei germane, cunoscut mie, am obținut ca rolul delegatului german, dr. E. Braune, „să fie redus la transmiterea prin dânsul a dorințelor Comisiunei referitoare la monumentele din zona de război, în care organele române nu erau admise, C.M.I. păstrând întreaga ei libertate în activitatea sa“ (după cum se specifică în Proc. V. Nr. 6 din 22 nov. 1917).

Din procesele verbale ale ședințelor din 1918 reies stăruințele ce am depus pentru împiedicarea proiectatului cimitir din jurul bisericii domnești din Curtea de Argeș,

deoarece s-ar fi distrus temeliile existente ale vechii reședințe.

Mi-am permis a recapitula acestea pentru a întemeia măsura cu care noul guvern a ținut să mă răsplătească.

Inițiativa, și de astă dată, vine din partea lui N. Iorga. Printr-o jalbă adresată ministrului, el s-a plâns că nu poate lua parte la adunările Comisiunii „cât timp vor face parte din ea slujbași ai nemților, cum de pildă fostul prefect al Poliției“.

Ministrul, în loc de a ordona o anchetă, se mulțumi să-mi insinueze că „spre a evita un scandal, ar fi bine să demisionez“, ceea ce n-am făcut, deoarece prima mea însărcinare fusese întărită pe o perioadă de cinci ani, prin D.R. Nr. 1412/8 iunie 918.

Pentru a se satisface imperioasa dorință a lui Iorga, ministrul recurse la stratagema decretului-lege Nr. 409 28 ian. publicată în *Monit. Of.* din 6 febr. 1919, prin care „Ministerul poate să facă prin Decret Regal înlocuirea unuia sau mai multor membri, chiar în timpul celor 5 ani, *fără arătare de motive*, dacă crede astfel să asigure o mai bună funcționare a Comisiunii“.

Aplicarea împotriva mea s-a și făcut prin decretul Nr. 7567 23.II, care, d-abia conceput în biourourile ministerului, fu comunicat ziarelor *Viitorul*, *Neamul românesc* și altele care au și anunțat excluderea mea ca un fapt îndeplinit. Ele se grabiră însă, căci decretul n-a apărut în *Monit. Of.* nefiind investit cu suprema semnătură, care singură îi dă putere de lege.

Noul ministru a scos la iveala același decret, la 26 martie 1919, dar cu aceeași soartă negativă, căci excluderea „fără indicare de motiv“ nu se putea concepe în sfere senine, unde sentimentul dreptății înlocuiește patima și răzbunarea personală, ce singure animau pe autorii propunerii contra mea. Nereușind pe calea decretelor-lege, se ceru modificarea legii, datând numai din aprilie 1913, fără să se fi invocat motivul nevoii de a se îngloba în noua lege și noile teritorii românești. Principala modificare este relativă numai la „alcătuirea membrilor Comisiunii“, meșteșugită într-asa fel ca cei indezirabili să poate fi înlocuiți, ceea ce se și obținu, alcătuindu-se o nouă Comisie în care fostul ministru C. Arion, pictorul Ștefan Popescu și cu mine – motivul legii – nu mai figuram.

Nici decretarea acestei legi nu pare a fi fost ușor de obținut: încheierea Consiliului de Miniștri e din 1 iulie 1919 iar semnarea Decretului tocmai din 28 iulie și publicarea în *Monit. of.* în chiar ziua următoare! Nu mai puțin de nouă luni și de atâtea decrete a fost nevoie pentru a mă elimina din C.M.I.! Cu conștiința liniștită a celui care cu prisosință își făcuse datoria, am întâmpinat cu un surâs sceptic excesul de indignitate cu care eram onorat.

În legătură cu activitatea ca membru al C.M.I. voi cita și conferința ținută în seara de 15 iulie 1917, prin care, cu ajutorul proiecțiilor, am arătat valoarea artei noastre populare, în favoarea căreia reclanăm măsurile ce se impun pentru cruțarea acestor tezaure expuse devastării din partea ocupanților. Criticul german al conferinței a relevat a fi pus în evidență „darul sfânt al inspirației artistice a țăranului român”. Oare pentru aceasta mi se va fi imputat și această conferință?

Un ultim răspuns calomniilor lui N. Iorga

Prin *Steagul* și *Le Progrès* s-a răspuns calomniilor numai când era nevoie de restabilirea adevărului, disprețuindu-se aprecierile injurioase ale voinicoșilor anonimi. Lui N. Iorga, inspiratorul mai tuturor acestor infamii, i-am dat aici reprodușul ultim răspuns, publicat în *Steagul* din 15 febr. 1919, ca urmare la primul „Răspuns” din *Steagul* din 7 20 febr. 1919, în care mă adresam, îndeosebi, rectorului Universității I. Athanasiu. Acolo se va găsi și finalul adresat lui Iorga, pe care nu-l mai reproduc aici.

„Neconținutele atacuri sub forma lașă a anonimatului și a aluziunilor răutăcioase, dar nicidecum documentate, cu care d. Iorga caută să mă izbească, mă silesc a mai da o ultimă lamurire pentru publicul nepartinitor.

La plângerea, pe care d. Iorga a adresat-o Ministerului, că nu poate sta alături de mine în Comisiunea Monumentelor Istorice, fără însă a indica vreun motiv, i-am răspuns prin *Steagul* din 7 februarie, taxându-l de calomniator.

Printr-o notiță nesemnata în *Neamul Românesc* din 8 februarie, d-sa insinuiază o nouă calomnie, pretextând că m-ar fi văzut în «foile germane sarutând mâna lui Wilhelm II». Infamia nu o poate dovedi, nici chiar cu ajutorul în-

tr-adins întunecatului clișeu, apărut îndată după aceea în *Adevărul* din 11 februarie, prin care dacă, în loc de pată neagră, s-ar fi redat scena așa cum s-a petrecut, s-ar fi dovedit tocmai atitudinea absolut demnă în care sunt reprezentat.

Prin *Neamul Românesc* din 13 februarie, d. Iorga pune la cale o nouă infamie, îndemnând publicul să nu asiste la conferințele Societății Ortodoxe, anunțate în amfiteatrul Fundațiunii Universitare Carol I, sub cuvânt că acest local «sub directorul pe care îl are și care a fost prefectul de poliție al lui Wilhelm II, a servit ca local de propagandă pentru interesele nemțești în chipul cel mai crud pentru un popor nenorocit».

Deși de oameni de bună-credință s-a confirmat d-lui Iorga că subsemnatul am funcționat ca prefect de poliție numit de autoritățile române, aici legal lăsate, și i s-a dovedit lupta, cu succes, ce am dus pentru apărarea intereselor curat românești, d-sa, astupându-și urechile și închizând ochii, continuă cu încăpățânarea sa caracteristică să reediteze halucinațiile sale pornite dintr-o patimă pe care nici cea mai crudă realitate nu o poate înfrâna. Căci de toată lumea ramasă aici sub ocupațiune știut este că Fundațiunea Universitară a fost una dintre puținele instituții scutite de orice pângărire. Grație insistențelor puse, am împiedicat ca, între altele, ea să devie o cârciumă bulgărească sau mai în urmă să fie ocupată de așa-zisul «Balkan-Lager», ce s-a instalat în localul vecin al Societății «Dacia». Autoritatea germană ocupantă, prin mijlocul căreia am împiedicat ca Fundațiunea să devie Cazino bulgăresc sau tipografie, mi-a cerut în urmă prin adrese foarte politicoase să binevoiesc a le pune la dispoziție, pentru cursurile universitare ce plănuiau, amfiteatrul Fundațiunii, scutit de orice alte rechiții. Eram nevoit să cedez, căci altfel aş fi fost constrâns prin ordin formal, lăsând în voia lor întreaga instituțiune cu ale ei colecțiuni, ce astfel au rămas neatinse. Faptul că în aceeași sală, în care d. Iorga altădată își ținea cursurile sale, au vorbit savanți germani, pentru care odinioară d-sa nu avea destule cuvinte de laudă, îl autoriză oare să ducă campania de azi? Orice judecător nepărtinitor, și spre a mea măgulire pot să număr printre aceștia și pe aliații care acum în urmă au vizitat Fundațiunea, toți, fără excepție, se felicită că această instituție a fost astfel salvată, recunoscând că chiar dacă aş fi refuzat, localul cu forța ar fi fost rechi-

ziționat pentru prelegerile germane ținute, fiind anume alcătuit pentru asemenea scopuri. Singur d. Iorga, nevrând să ție seamă de aceste realități, își permite ieftinul patriotism de a vrea să excite lumea în contra Fundațiunii Regelui Carol I. Dacă motivul adevărat pentru care d-sa își permite să ponegrească Fundațiunea este cel de d-sa arătat, atunci, după cum au relevat-o și vizitatorii străini de azi ai Fundațiunii, prea curatul domn Iorga ar trebui să se izoleze într-un turn de ivoriu, nemaicălcând în nici una din instituțiunile noastre, care, toate, și într-altă măsură, au servit ocupanților. Astfel d-sa n-ar mai trebui să ție cursuri la Universitate, ale cărei săli, cu toată opunerea noastră, au servit în tot timpul ocupațiunii, unor birouri ungu-rești, distrugându-se mare parte din materialul universitar. Însăși Academia Română, cu toată vajnica apărare a d-lui Bianu, a fost totuși devastată de către bulgari, care, mișelește și militărește, au ocupat-o într-o noapte. Ministerul Cultelor de asemenea a fost complet evacuat și ocupat de un spital unguresc și apoi de birourile poliției secrete germane. La Minister însă, la Universitate ca și la Academie, d. Iorga continuă a se duce, pentru că altfel ar trebui să renunțe și la izvoarele de venituri ce i se servesc de aceste instituții. Fundațiunea însă, de unde d-sa nu riscă să piardă nici o leafă sau jeton de prezență, este singura spurcată pentru dezinteresatul naționalist. Ponegrirea Fundațiunii regale mai servă însă în același timp d-lui Iorga ca un mai concret semn al antidinasticismului, pe care d-sa începe acum în urmă să-l propage.

Din fericire însă rolul de mare judecător, ce singur d. Iorga își asumă, nu este luat în serios nici de autorități, nici de adevărații români care cunosc îndeajuns zbârnâielile patriotice, cu care d-sa de atâta vreme caută să satisfacă bolnăvicioasa sa ambițiune. Căci cu mine împreună o lume întreagă se întreabă care sunt faptele care să poată autoriza pe d. Iorga în rolul de astăzi. De toți știut este că d-sa, după ce a atârnat pentru război, în momentul primejdiei a preferat să profite de un vagon excepțional pentru ca comod să fugă la Iași, pe când răniții noștri zăceau imobilizați, răpindu-li-se mijloacele de transport, la care ei în primul rând aveau dreptul. Simțindu-se la adăpost în Capitala Moldovei și, deși civil, hrănindu-se din belșug din depozitele armatei și profitând de mănoase abonamente oficiale, d. Iorga a continuat prin foaia sa să critice pe cei

rămași aici la datorie și să laude pe cei care dețineau puterea. Iar acum, când se găsește în siguranță în Bucureștiul care a suferit pe când d-sa trăia din belșug, d. Iorga, deziluzionat în așteptarea realizării ambițiilor sale politice, se întoarce și în contra acelor pe care i-a lăudat până mai ieri, neținând seamă nici de îndurările celor care au rămas la postul lor.

Ca unul care, deși de la început am fost contra întrării în acțiune, dar din primele zile ale declarării războiului m-am pus în serviciul armatei și am continuat a-mi face datoria mea aici, resping calitatea de judecător a fugarului profesor. Serviciile ce am adus din Înalțul Ordin al Marelui Cartier General, salvând tezaurele de artă cu a căror pază am fost însărcinat, și expunându-mă, în executarea ordinelor primite până dincolo de prima linie de tir a artileriei noastre, precum și îndurarea celorlalte greutăți întâmpinate și bine cunoscute de către autoritățile noastre militare, mă pun mai presus de bârfelile celui care a preferat să fugă. Iar faptul că în urmă, silit de cei rămași aici, am primit din partea autorității române postul plin de răspundere al Poliției prefecturii Capitalei și serviciile nenumărate ce am adus în această calitate cauzei române și pentru care mi-am asigurat recunoștința unanimă, mă pun de asemenea la adăpost de geloziiile unor orbi încăpățânați. Din debaterile ce însumi am provocat în fața Curții Marțiale se vor dovedi jignirile ce mi s-au adus tocmai din cauza menținerii demnității românești. Iar atunci când, în urma plângerii unor intriganți aici rămași, autoritatea ocupantă a încercat să-mi știrbească din autoritate, m-am retras, protestând cu energie. Dreptatea cauzei mele a fost pe deplin recunoscută atât de Curtea Regală cât și de toți adevărații români și, ca blam adus celor care încercaseră să mă ponegrească, am fost reinstalat în toate demnitățile ce mi se încredințaseră de către autoritățile române.

În fața atâtor dovezi, pe care calomniile câtorva interesați se încearcă în zadar să le nege, mă simt în dreptul meu de a respinge cu scârbă insinuările răutăcioase și anonime ale unor voinici ca d. Iorga & Comp.

Al. Tzigara-Samurcaș“.

Incidentul cu P. Șeicaru, urmat de duel

În afară de numeroasele insulte anonime ce umpleau, după cum s-a văzut, ziarele noastre, apăru și acea semnată de Pamfil Șeicaru, în *Îndreptarea* din 24 febr. 1919, sub titlul „Rânduri pentru domnul Al. Tzigara-Samurache“. Având în vedere că semnatarul era posesor al ordinului *Mihai Viteazul*, am crezut necesar să-i fac onoarea unei ieșiri pe teren.

Iată textul scrisoarei din *Îndreptarea*, sub titlul de mai sus:

„Cum ne-am înșelat cu toții când am crezut că nu-i vom mai vedea agitându-se în mijlocul nostru pe fostele plecate slugi ale dușmanilor.

Ei nu s-au retras din viața cetățenească, ei stau alături de noi nu cu frunțile plecate, ci obraznici, provocatori.

Fostul șef al poliției nemțești d. Tzigara-Samurache se repede asupra tuturor oamenilor care nu au altă vină decât că-l disprețuiesc, pentru a-i sili să-i întindă mâna.

Dl Tzigara Samurache a obținut certificat de mare patriot de la toți adevărații români, cu riscul de a nu fi considerat bun român. Iubite d-le Samurache, țin sa-ți amintesc câteva lucruri neplăcute.

Dumneata nu ai avut curajul să ai o atitudine netedă, te-ai strecurat, pontând pe furiș pe cartea antidinasticismului. Faimoasa conferința antidinastică a d. Al. Beldiman s-a ținut la Fundație.

Ți-am văzut poza în care stai plecat ca o slugă netrebnică la intrarea mănăstirii Curtea de Argeș salutând pe Kaiser. D-ta crezi însă că «atitudinea e absolut demnă». Nici nu se putea concepe dl Samurache într-o atitudine mai demnă.

Îți amintesc o întâmplare frumoasă:

Când te-ai certat cu colonelul Brociner nepermițând să conducă altcineva pe mareșalul Mackensen prin palatul regal, zelul d-tale ți-a atras lauda nemților. Vezi, un bun român numai lauda nemților nu putea căpata.

Dar d-ta, domnule Samurache, ești mai presus de bârfele celor care au preferat să fugă decât să rămână sub dominația dușmană. Însă oricât de sus ai fi, tot îți putem arunca în fața saliva indignării noastre. Și dacă ai vrea să-ți cauți satisfacția ce ți se cuvine, îți stau la dispoziție. Iar

cât privește despre dl N. Iorga, cercetează prin cineva slugă credincioasă a lui Horstman (fostul director al afacerilor politice din teritoriul ocupat) căci nu vei putea călca d-ta prin tot cuprinsul românismului și pretutindeni vei găsi radiind cuvântul profesorului N. Iorga.

Și cu tot disprețul la dispoziție,
Pamfil Șeicaru».

După cum reiese din finalul provocătoarei scrisori, ea a fost concepută în urma plângerii lui N. Iorga că nimeni nu-i vine în ajutor⁷.

Urmarea a fost provocarea în duel a lui P. Șeicaru, care s-a desfășurat conform proceselor verbale, publicate în ziarele următoare zilei de 28 februarie (s.v.):

Iată și procesele-verbale în legătură cu acest incident:

„PROCES-VERBAL

Subsemnații doctor Dinu Brătianu și Dinu C. Arion din partea d-lui Alexandru Tzigara-Samurcaș și C. Costa-Foru și Gr. N. Filipescu, reprezentând pe d. P. Șeicaru, întru-nindu-ne la domiciliul d-lui doctor Brătianu pentru a tranșa diferendul ivit între clienții noștri de pe urma articolului d-lui Șeicaru din *Îndreptarea* din 24 februarie la adresa d-lui Tzigara-Samurcaș, de comun acord am judecat că o

---

7 Plângerile lui Iorga au avut urmatorul ecou la Al.O. Teodorescu, care în ale sale *Strofe cu pelin de Mai contra Iorga [Neculai]* (în Editura Viața românească) înregistrează:

«Pe teren cu Tzigara
Când sa iasa a zis: ba,
Iorga!
Cum duclu i pueril,
Îl trimise pe Pamfil
Iorga!
Of! Of! Când ești barbos
Ducul-i primejdios
Of! Of! Ș-au-leu
Sa ferească Dumnezeu!'''

Iar la sfârșitul volumului, autorul adaugă urmatorul:

„*Epigaf*
Provocat la duel de domnul Tzigara-Samurcaș, marele nostru istoric a însărcinat pe Pamfil Șeicaru sa se bată în locu-i.

Acest om fenomenal
Ce-a fost pururi în vibrație,
Viețuit-a personal
Și-a murit prin delegație“.

ieșire pe teren este inevitabilă, recunoscând calitatea de ofensat d-lui Tzigara-Samurcaș.

Arma aleasă este pistolul (ghintuit sau neghintuit după cum se va găsi); se vor schimba două gloanțe la 25 pași, la comandă, cu viteza obicinuită. De comun acord, directorul luptei a fost ales d. doctor Brătianu.

Data, ora și locul întâlnirii vor fi fixate ulterior.

(ss) Dr. Dinu Brătianu

Dinu C. Arion

(ss) G.G. Gosta-Foru

Gr. N. Filipescu“.

„PROCES-VERBAL

Dispozițiile de mai sus au fost întocmai îndeplinite azi, 28 februarie 1919, ora 10 dimineața, la hipodrom în prezența noastră și a d-lui dr. Slătineanu.

(ss) Dr. Dinu Brătianu

Dinu C. Arion

(ss) C.G. Costa-Foru

Gr. N. Filipescu“.

Interesante sunt comentariile și parerile lui Șeicaru, raportate de E. Ciuchi, bibliotecarul Fundatiei, și Ștefan Stănescu, luând masa la aceeași pensiune cu Șeicaru, care-i asigură că deși, de la o soră a lui, rămasă în Capitală sub ocupație, a aflat mult bine despre mine, a trebuit totuși să vie în ajutorul lui Iorga, așa de nenorocit de a se vedea izolat. Șeicaru mi-a făcut o bună reclamă, apreciindu-mi corectitudinea ținutei și afirmând că a auzit șuieratul glonțelui pe la ureche.

Nostime au fost istorisirile ce mi-a făcut P. Șeicaru, cu care am avut în urmă cele mai bune raporturi, despre parerile lui Iorga relative la acest duel.

A început prin a afirma că eram discalificați, ceea ce martorii lui Șeicaru au contestat, Gr. Filipescu fiind martorul meu în duelul precedent acestuia. Văzând că acest motiv nu prinde, a cautat să intimideze pe Șeicaru, istorisindu-i că m-a văzut descărcând un revolver în același format, un glonte peste altul, deformând astfel, ca totdeauna, realitatea și anume că într-o excursie la Mrea Snagov, în 1901, am descărcat, într-adevar, unul peste altul două nu mai multe – plumburi ale unui revolver nou, pe care-l încercam. Dovedind că arma era bună, mâna și vederea

încă sigure, nu mai aveam motiv să descarc întreg revolverul.

Și mai ciudate erau vederile lui Iorga în privința eventualului deznodământ al duelului: ar fi dorit să fiu atins, dar totodată Iorga cerea lui Șeicaru să cruțe pe soțul verișoarei lui și parinte a trei copilași. Curioasă împerechere de dorinți cu totul opuse. Trebui să adaug că Șeicaru de la început a ridicat pistolul în sus, dovedind că nu vrea să ochească, hotărându-mă astfel și pe mine să deviez tirul meu, nu fără a face să se perceapă trecerea pe la ureche a glontelui.

Din fericire afacerea s-a terminat cu bine, căci ar fi fost desigur un dezastru ca, pentru mendrele sau ipohondriile lui Iorga, oricare din noi să fi sucombat. Ar mai fi fost din parte-mi o tradare față de ai mei, după cum, cu drept cuvânt, mi s-a imputat de scumpa mea soție și mamă a copiilașilor.

Iată ce urmări fatale poate avea așa-zisa convenție socială, căreia, deși recunoscută idioată, totuși orice om de onoare era ținut să se conforme, pe acele vremuri.

Instigatorul campaniei universitare

Am lasat la urmă expunerea acestui popas al Calvarului, ca fiind de o amploare și importanță mai deosebită, după cum se constată și prin locul de frunte ce-l ocupă în ale mele *Mărturisiri si-li-te*, care, aparute în 1920, nefiind contestate, capătă valoarea unor documente irefutabile.

Pentru aceia care nu cunosc acele mărturisiri, voi rezuma aici împrejurările acestui conflict universitar, unic în felul său. În calitate de director al Fundației aveam legături oficiale cu rectorul Universității, împreună cu care prezentam Regelui raportul anual și bugetul Instituției, semnat de amândoi. În timpul războiului, rector era I. Athanasiu, absolvent a 4 clase de seminar, nebacalaureat, ajuns veterinar și apoi, ca specialist în studiul unor anume viermi, profesor de fiziologie și, grație Partidului liberal, chiar rector al Universității. Amețit de atâta mărire, fostul seminarist-veterinar se încumetă să facă și pe moralistul tot numai în serviciul și la ordinul stăpânilor săi liberali. În timpul războiului, căpitanul-veterinar I. Athanasiu, în loc de a se pune în serviciul activ al armatei, contribuind

la salvarea animalelor atât de necesare oştirii, s-a dus în misiune la Petrograd și până în Siberia, pentru a studia metoadele de uscare și conservare a cărnii de cal, deși, pentru un veterinar, s-ar fi presupus că nu mai avea nevoie de misiuni gras plătite, din care nimic nu s-a ales, din cauza neînțelegerilor ivite între căpitanul I.A. și maiorul șef al misiunii.

Supunându-se cerințelor partidului, care l-a ridicat la nesperate demnități, a năzuit să devie arbitrul marilor probleme ale vieții publice și dispensatorul certificatelor de patriotism, dovedindu-se, însă, cât era de nepregătit. Căci din trecerea sa prin cursul inferior al seminarului nu i-a rămas nimic din principiile subtile ale moralei creștine; din practica sa de veterinar n-a fost izbit decât de îndărătnicia caracterului unora dintre animale, fără a-și da seama și de celelalte însușiri ale lor; iar viața de laborator, lipsită de idei, i-a accentuat cruzimea înnăscută și netemperată prin cultură adevărată și înălțare sufletească.

Astfel se explică inferioritatea ultimei sale broșuri⁸ și brutalitatea campaniei sale, care va rămânea, spre rușinea vremii noastre, ca o greoaie lovitură de... veterinar.

Refugiat la Iași, el a scris în *Indépendance roumaine* din 16 29 martie 1917, sub titlul „Nos égarés”, prin care sunt învinuit de trădare și acuzat de a mă fi pus în serviciul inamicului.

Îndată ce am aflat de existența acestui articol, am adresat rectorului Athanasie, la 12 ian. 1918, o scrisoare, cerându-i să facă dovada celor înaintate, „în caz contrar îmi revine mie dreptul de a califica acțiunea D.V. după cum se cuvine”. Neprimind nici un răspuns la scrisoarea particulară, am reprodus-o sub titlul „Răspuns calomniatorilor” în *Steagul* din 7/20 febr. 1919, terminând prin a declara că „tăcerea prin care cauta să se sustraga de la orice răspundere, îl condamnă, lăsând la aprecierea oamenilor de onoare caracterizarea purtării d-lui Athanasie.”

---

8. „*Ratactri naționale*. Raport prezentat Consiliului universitar din București, în ședința de la 20 nov. 1919, de prof. I. Athanasie, rector. Publicarea a fost aprobată de Consiliul universitar, București, Cartea Românească Prețul 5 Lei”. O broșura, 8 —41 pp. f. data; pusă în circulație în febr. 1920, la care am răspuns imediat prin *Mărturisiri si-li-te* din mai 1920.

Viitorul din ziua următoare (8 febr.) se grăbește să răspundă că scrisoarea mea „nu face decât să confirme rolul odios jucat sub ocupație“. O altă urmare a fost împiedicarea cursului meu de la Fundație de către studenți veterinari și ziaristul Ciuceanu.

Și acum, că am prezentat pe promotorul campaniei, să vedem și desfășurarea ei...

Judecata Consiliului universitar

Deși prin raportul unei Comisii speciale, prezidată de P.P. Negulescu, din 14 iulie 1919, eram scos din rândul aceluia a căror activitate sub ocupație era suspectată, totuși veterinarul rector a convocat la 29 nov. o ședință a Consiliului universitar, la care, prin adresa nr. 1628, „Rectorul are onoare a mă ruga să binevoiesc a lua parte“!

Ședința s-a ținut în sala-amfiteatru al Facultății de drept din vechea Universitate. În mijlocul emiciclului trona rectorul, iar pe una din băncile superioare era izolat N. Iorga, alături de Mihalache Dragomirescu, căruia îi promisese direcția Fundației.

Mi-am început apărarea prin a protesta:

1) Că rectorul nu avea calitate să raporteze asupra activității mele, întrucât prin raportul Comisiei de cercetare, mai sus menționată, eram scos din rândul celor suspecti.

2) Chestia personală între rector și mine nu era de resortul Consiliului.

3) Consiliul nu mă putea judeca, cât timp exista Comisia specială aleasă într-acest scop de colegiul universitar.

4) În nici un caz nu era admisibil ca acuzatorii să se transforme în judecători, discutând și votând propria lor cauză.

Fără a ține seamă de aceste prealabile constatări, am ținut să protestez contra acuzărilor ce mi se aduceau.

Am început prin a aminti că alții, nu eu, au îndemnat pe studenți să împiedice producerea unei piese franceze la Teatrul Național, blamând Franța care ne trimite parfumuri și mănuși, după cum stă scris într-o carte a unui autor prezinte. Furios, Iorga mă apostrofă, că eram chemat să mă scuz, iar nu să acuz pe alții.

– Mă apăr cum înțeleg, având dreptul să-mi aleg argumentele.

– Dar ce e tonul acesta?

– Tonul indignării!

Producându-se o relativă liniște⁹, am putut răspunde la fiecare din următoarele acuzații ridicole ale rectorului, înșirate sub diferite rubrici.

La imputarea ordinului de zi Nr. 39 dat ca prefect, la 19 II 1917, prin care „agenții Poliției erau ținuti să prindă și să aresteze pe toți aceia care distribuie și vând cărți poștale ale Crucii roșii”.

La această pretinsă acuzație de grav antipatriotism am opus scrisoarea Societății de Cruce roșie Nr. 7696 30 ian. 1920, prin care mi se confirma că „într-adevăr s-a făcut în urma cererii noastre, deoarece acele cărți poștale nu erau ale Crucii roșii, ci speculate de niște evrei. Crucea roșie nu a pus în vânzare, sub ocupație, nici un fel de cărți poștale sau altfel de broșuri.

p. Președinte (ss) Anna Săvescu”.

Asupra majorității asistenților a fost zdrobitoare dovada contra ușuratecii acuzări de lipsă de patriotism ce-mi atribuia veterinarul rector.

O a doua acuzație era scoasă din Ordinul de zi Nr. 35/20 febr. 1917, imputându-mi-se că, „conform ordinului Guvernământului, tramvaiele sunt absolut interzise circulației civililor”. Conform maniei sale patologice, rectorul seminarist a falsificat citatul care trebuie complectat prin adaosul „vor circula la orele 6 a.m. câte un vagon în ambele direcții ale liniilor 1, 9 și 10. În fiecare vagon se va afla un sergent permițând să călătorească numai muncitorii având bilete de legitimație de la Prefectură și militarii”, dovedindu-se astfel înlesnirea ce am putut obține pentru lucrări. Inutil să mai adaug că, grație stăruințelor depuse, ordinul german a fost curând suprimat. Dar chiar dacă nu

---

9. Am mai fost întrerupt, între alții, și de Emanuel Antonescu, caruia i-am ripostat că eu nu am primit cu „*Willkommen*” pe ocupanți, carora li se recomanda spre scutire via de lângă Pitești, pe motivul ca soția era de origina germană.

Prin întreruperi nedemne s-a semnalat și colegul botanist E.C. Teodorescu, care la Iași devenise proverbial prin frica bolnavicioasă cu care aștepta trenul liberator spre Rusia. Prietenii, carora ma adresasem spre a cere socotcila botanistului, m-au împiedicat de a acorda o importanță, ce nu comporta racnetele croului civil.

aș fi intervenit pentru această înlesnire, întrucât poate fi considerată ca „antipatriotică“ măsura de mai sus? Concepția stranie a rectorului ne dă o nouă dovadă a judecății sale infantile.

A treia acuzație ce mi se aducea e luată din Ordinul de zi Nr. 45/2 III. '17, prin care „din ordinul Guvernământului imperial cu începere de la 3 martie c. se interzice particularilor întrebuințarea birjelor“. Dar falsificatorul rector oprește citația, care dă următoarele explicații: „Afară de civilii care vor avea un permis (*Ausweis*) din partea Comandaturii“. Se vede deci că civilii având reale nevoi de trăsuri, căpătau biletele necesare circulației, în puținele trăsuri rămase în Capitală.

Altă acuzație, în aparență foarte gravă, în mintea strâmbă a rectorului, era acea din Or. Nr. 156/21 iunie '17, prin care „se atrage atenția organelor polițienești că, sub ocupație, semnul tricolor sau orice alte însemne românești sunt prohibite. Purtătorii vor fi somați să le îndepărteze, iar în caz de nesupunere vor fi arestați“. Numai un naiv ca fostul seminarist își putea închipui că sub ocupație poate fâlăi tricolorul românesc! Obligate au fost din primele zile toate autoritățile române să suprimе stema țării de pe hârtiile oficiale. Venind la Prefectură, toate ștampilele erau cu stema desființată și, pentru a evita acest înjositor spectacol, am comandat hârtii cu titlul Prefecturii dar fără alt adaos.

Populația românească, ca sfidare a ordonanțelor germane, tot mai arbora tricolorul, atrăgându-și pedepsele ocupanților. Spre a-i feri de asemenea pedepse, le-am amintit oprirea de a afișa tricolorul, poliția română neoperând nici o arestare de acest gen.

Toate tratatele de drept internațional, ca și conferința de la Haga, recunosc ocupanților dreptul de a impune înlăturarea drapelului național. Pentru priceperea puerilă a seminaristului rector, invoc nu legile, ce-i sunt necunoscute, ci următorul pasaj din broșura *Au Drapeau* constituind Nr. 209 din cunoscuta bibliotecă „*Les livres roses pour la jeunesse*“ ale editurii Larousse pe care le citesc copiii mei. În menționatul Nr., la p. 22, fiind vorba de o serbare a locuitorilor din Anvers, găsim următoarea firească explicație a lipsei drapelului belgian: „*L'étendard tricolore ne pouvait flotter aux fenêtres, il était prohibé par l'ennemi*“.

Iată dar la ce se reducea și această acuzație contra mea, care impresionase vremelnic pe cei de bună-credință care s-au încrezut în calomniile atât de insinuante.

Trec asupra celorlalte acuzații, tot atât de nefundate, pe care le-am dezmințit în decursul celor peste două ore cât am protestat. Fiind invitat să părăsesc sala, a început judecarea printr-o așa de vehementă cuvântare a lui Iorga, încât nici dr. I. Cantacuzino și nici altul din cei care îmi promisese a-mi lua apărarea nu au putut grăi, rectorul încheind dezbaterele, despre care s-a grabit să înainteze un raport Ministerului, cerând suspendarea mea. El se ferește de a menționa prealabilele mele protestări și nu amintește nici de cei 20 profesori, din 31 participanți, care s-au abținut de a semna protocolul sau au înscris opiniile lor separate pe chiar originalul procesului verbal. Încheind procesul verbal, rectorul pretextează insuficiența apărării mele, deși în acea ședință eu am protestat și nu m-am „apărat“, deoarece nu recunoșteam legalitatea adunării. Însuși prof. de drept C. Disescu, în observația sa pe procesul verbal al ședinței, confirmă protestările ce am făcut în prealabil, pe care rectorul însă nu le menționează.

Împotriva falsificărilor rectorale am prezentat Ministerului un lung protocol, la 12 ian. 1920, asupra căruia ministrul a luat următoarea hotărâre, comunicată și rectorului, căruia i se reproșează ilegalitatea procedurii. Iată rezoluția probului și curajosului ministru Ion Borcea, profesor de științe naturale din Iași: „Având în vedere art. 87 din decretul lege, că cererea de suspendare trebuie făcută de Consiliul facultății căreia aparține profesorul și câtă vreme asemenea cerere nu există, ministrul nu a luat vreo hotărâre în această privință, vă rugăm, dacă aveți ceva contra d-lui prof. Tzigara-Samurcaș, să se urmeze strict calea legală. Înțelegem că nimeni nu poate fi jignit în atribuțiile sale fără hotărâre legală. În aceste momente cu deosebire, este nevoie de a se introna liniștea și armonia pentru bunul mers al Universității.

Ministru (ss) I. Borcea“.

Întâmpinările, ce I. Athanasiu s-a crezut autorizat a aduce ministrului în această privință, au silit pe acesta din urmă să-l considere demisionat din însărcinarea de rector al Universității. În aceeași adresă, ministrul afirmă că cei acuzați de fostul rector – între care sunt citat și eu – „au fost și sunt foarte buni patrioți“.

Iorga despre ședința universitară

În ale sale *Memorii*, vol. II, p. 279, Iorga consemnează, pe ziua de 29 nov. 1919, următoarele reflecțiuni: „Seara, la Consiliul universitar procesul lui Tzigara-Samurcaș. Se laudă că era reprezentantul regelui, că, rugat de Crâsnaru și de alții, a apărut ca «salvator», că lumea plângea ascultându-l, unde mersese ca director al reședințelor regale, lângă dânsul: s-a arătat entuziast pentru arta noastră și a ascultat pe Mackensen spunând că suntem mult superiori bulgarilor. Tzigara ar fi făcut să nu fie kaiserul la masa pregătită de țarul bulgăresc la Cernavoda, și tot el ar fi căpătat permisia de a deschide Universitatea. Mă atacă pe mine ca autor al demonstrației contra Franciei și pe noi toți cei ce am trecut în Moldova. Speră dreptate de la potolirea patimilor.

Răspund după cuviință. Profesorii se derobează însă de la vot; doi dintre ei refuză chiar reprobarea atitudinii acuzatului, alții, ca Onciul, se abțin. Dr. I. Cantacuzino se simte jenat, pentru că i-a fost bine păzită casa. Abia 17 voturi pentru reprobare“.

Tare opărit trebuie să fi fost năbădăiosul inchizitor, pentru a nu fi găsit accente de mai vădită indignare, după așa zbuciumată ședință. Rezultatul e aproape corect, deși unele fapte sunt intervertite. Pasagiul „că lumea plângea ascultându-l“ se referă la prezentarea mea la Prefectură, când Maiorul Brezoianu a plâns într-adevăr, după cum referă A. Stoenescu, pe care l-am citat.

Toate celelalte expuneri ale mele au fost pe deplin lămurite, nemaifiind nevoie să revin aici.

La afirmarea sibilică și în doi peri a lui Iorga că „a răspuns după cuviință“ n-am ce adăuga, deoarece n-am asistat la acea răfuială.

În tot cazul îi mulțumesc pentru confirmarea indignării mele la acea ședință.

Ultimele zvârcoliri ale rectorului mazilit

Umilit de felul cum a fost îndepărtat din fruntea Universității, ex-rectorul s-a crezut obligat să adreseze colegilor

săi o scrisoare circulară, din 17 febr. 1920, în care discută din nou cazul meu, lucrând, în schimbul simbriei primite, în numele celor de după perdea.

Caracteristică, pentru felul de raționare a ex-rectorului, e următoarea stranie încheiere a raportului său „patru ordine de fapte, a căror coincidare (adică brodire, neme-rire, nu dovedire, adaug eu) le dă o încontestabilă (!) va-loare, m-au determinat, în 1917, să scriu articolul «Nos égarés»“.

1) „Nici unul din colegii citați n-a semnat adresa către Franța, în nov. 1914“; dar, adaug eu, s-au pus, în schimb, la dispoziția armatei române, obținând scrisoarea de mulțu-mire a ministrului de război „devotamentul și râvna ce și de astă dată ați depus în serviciul patriei“¹⁰.

2) „D-lor au preferat să rămâie sub ocupație, deși aveau putința să plece“, deși, adaug eu, erau însărcinați, din I.O. [Înalt Ordin] ca reprezentanți al Casei Regale etc.

3) „Nici unul din acești colegi n-a fost făcut ostatic“ pentru că, adaug eu, n-am fost combatanți, iar contra ocu-panților au știut să se apere, protestând energic la nevoie.

4) „Se aflase la Iași de numirea d-lui Tzigara ca pre-fect de poliție“ și, mă întreb eu, era oare suficient un zvon, pentru a-l taxa de trădător?

---

10. Adaug ca izbucnirea războiului mondial m-a împiedicat de a reali-za expoziția românească la Paris, după cum reiese din corespondența în această privință cu François Carnot și Paul Gaultier. De la acesta din urmă mai am corespondența în privința publicării unor articole în ziarele din Paris, după cum reiese din scrisorile sale din care redau pe aceea din 14 ian. 1914.

„45 Bd. de la République

Versailles

Cher Monsieur,

Comme vous êtes aimable! Je vous remercie de tout mon coeur. Puisque cet article ne vous choque pas, je vais le donner au *Figaro*. Le voudraient-ils?

Je fais des vœux pour le prompt rétablissement de leurs Majestés.

Veuillez, cher Monsieur, avec l'expression de ma reconnaissance, agréer celle de ma très profonde et dévouée affection.

(ss) Paul Gaultier.“

Cu Paul Gaultier am mai fost în corespondență până în 1920, el fiind Secretarul general al „Union française“ Association nationale pour l'ex-pansion morale et matérielle de la France, al cărei membru eram.

Nu socotesc aceste legături mai mult decât o semnare pe o adresă colectivă în favoarea Franței, cu care se lauda ex-rectorul?

Ex-rectorul credea că aceste „ordine de fapte“, redată aici în toată sărăcia lor logică și perversitatea lor morală, erau îndestulătoare pentru a justifica articolul din 1917 și ședința din 1919!

Ca și în trecut, nici de astă dată, nu m-am intimidat de valurile de ură, ce se năpusteau asupra mea. Cu seninătatea conștiinței împăcate și cu încrederea în triumful adevărului, am rezistat, cu mare scârbă uneori, și acestei odioase înscenări, convins fiind de victoria finală.

Într-adevăr, în ciuda lui Athanasie & Comp. am fost oficial autorizat a relua prelegerile și firul activității la Fundația Carol și la Muzeul Național.

Căci oricât s-au străduit pseudo eroii-civili, fugiți la Iași și până în Siberia, America și Japonia, să acrediteze calomniile lor, acestea au dispărut în fața realității, ce, cu timpul, singură se impune.

Scrisori vechi cu repercusiuni actuale

Din sacul cu scrisori cu care am părăsit Poliția în ian. 1918, a rămas necomentată una din ele, ajunsă de actualitate tocmai la sfârșitul anului 1919, când campania de ponegrire din partea liberalilor devenise tot mai aprigă, nu numai împotriva mea, dar mai ales contra generalului Averescu.

Stărnită a fost această nouă campanie de presă prin publicarea de către *Viitorul* a unor documente contra generalului Averescu, care-și luă revanșa prin reproducerea în *Îndreptarea* a următoarei scrisori a surorii mai mari a primului ministru liberal. Iată-o:

„30 nov. (13 dec.) 1916

Domnul meu,

Nu cumva în afacerea de care v-am vorbit se confundă bărbatul meu, dr. Const. Cantacuzino, locuind în str. Clementii 37, eforul Spit. civile, cu dr. prof. Ion Cantacuzino, din Piața Lahovari 2, care a fost unul din șefii mișcării antigermane și internaționale la noi și care a făcut și campanie la Paris?

Cu mulțumiri și expresiunea sentimentelor cele mai distinse

Sabina Cantacuzino“.

Ziarul *Îndreptarea* deduce din această scrisoare că, acuzând pe omonimul soțului ei, autoarea scrisorii lasă să se înțeleagă că soțul ei era animat de sentimente cu totul contrarii celor antigermane, adică „filoboșe“.

Pentru aceste motive *Îndreptarea* crede că dna Sabina Cantacuzino nu mai poate rămânea în fruntea universității populare și a căminelor studențești.

Iar într-un nou articol, *Îndreptarea* revine asupra „relațiilor Brătienilor cu Mackensen“, confirmând „necunoașterea delațiunii brătieniste“.

„Viitorul de ieri revine asupra scrisoarei D-nei Sabina Cantacuzino, publicată de noi, prin care se arată delațiunea de care Brătienii s-au servit pentru a scăpa de urgia ocupanților. Prin noua scrisoare a soțului autoarei delațiunii, se confirmă în totul cele publicate de noi, recunoscându-se dar comiterea infamiei pe care noi am denunțat-o. Ne oprim azi asupra răspunsului ce ni s-a dat, pentru a pune în relief alte părți interesante ale psihologiei brătieniste.

Astfel în scrisoarea sa, d.«Profesor» (de când oare?) Constantin Cantacuzino ține să menționeze «în treacăt lipsa de delicatețe de a fi violat corespondența unei femei». Răspundem falsului domn Profesor, că nu cunoaștem nici un decret lege sau vreo dispoziție a stării de asediu, prin care numai familiei Brătienilor este permisă orice violare de corespondență feminină fără ca să avem dreptul de a riposta prin aceeași măsură. Căci, o mărturisim: contra voinței noastre am fost siliți a răspunde, prin aceleași mijloace, pe care *Viitorul* le-a inaugurat întâi, publicând acel facsimil al generalului Averescu, care încredințat unor mâini feminine, trecuse în alte sfere, din care nu ar fi trebuit să iasă.

Protestarea familiei Brătianu se înțelege prin usturarea ce trebuie să le fi produs publicarea scrisorii, al cărei conținut însuși falsul profesor Constantin Cantacuzino îl recunoaște pe deplin. Faptul că cel pârât, adică adevăratul profesor Ion Cantacuzino, era absent în momentul acela, nu atenuează, ci, din contră, agravează acțiunea delatorie. Din înseși scuzele d-lui Const. Cantacuzino reiese mărturisirea sentimentelor boșofile ale familiei sale, pe baza cărora se făcea declarațiunea delatorie din menționata scrisoare, menită, bineînțeles, a fi adusă la cunoștința lui Mackensen, de la care emanase ordinul de arestare a soțului doamnei Sabina Cantacuzino.

În această privință ar fi interesante mărturisiri mai complete și anume: am ține să știu, din înseși declarațiunile celor vizați, dacă întrunirile zilnice ale membrilor legațiunii germane în casa doamnei Cantacuzino, până în prezua chiar a declarării războiului, erau sau nu semne de boșofilism acut? Ne așteptăm ca dna Cantacuzino să pretindă astăzi că ceaiurile și partidele de tenis, ce zilnic organiza la d-sa, serveau numai unor interese oculte ale politiciii antigermane ale fratelui său. Admițând chiar această din urmă explicație, purtarea ambiguă nu este deloc spre cinstea celor care azi fac atâta gălăgie pe baza curățeniei sentimentelor lor patriotice.

Pentru a pune capăt sfidării cu care Brătienii încearcă să răspundă acuzațiunilor precise ce am adus, ne vom vedea nevoiți a publica dovada, prin care relațiunile directe cu Mackensen și ceilalți ocupanți vor fi luminate. Cu toate protestările posesorilor acestor dovezi, ne vedem siliți a recurge la publicarea lor, pentru a arăta întregii români falsitatea sentimentelor acelora, care azi paradează așa de zgomotos cu pretensele lor sentimente patriotice.“

La afirmările generalului Averescu, *Viitorul* din 4 nov. 1919 ripostează: „Ziarul generalului Averescu, mărturisește ca ar fi cunoscând scrisori ale familiei Brătianu către ocupanți. Este de prisos a spune că în orice caz *nici un membru din familia Brătianu n-a avut corespondență cu comandantul oștirilor vrășmașe. Desfidem pe generalul Avrescu să poată face asemeni declarație*“.

La această sfidare *Îndreptarea* din 26 nov. publică pe prima pagină, în facsimil, următoarea scrisoare din 5 martie 1917:

„Scumpe Țigara,

Iartă-mă că mă servesc de numele d-nei Țigara pentru a introduce pe acest om la d-ta, dar nu vreau să te deochi de tot.

Am scris generalului Mackensen, îți trimit scrisoarea și un cuvânt către aghiotant. Te rog fă d-ta astfel ca să-i parvie *în mână* aceste două scrisori și nu cumva să se rătăcească cea principală. Te rog lipește pe a d-lui Krahmer (aghiotantul lui Mackensen, n.r.) și cere plicul iscălit.

Pentru d. Schaible (șeful poliției secrete germane) cum să fac răspunsul oficial, numai că nu pot merge la Herești din cauza stării casei, sau să-i spun și lui că locuința la țară este inadmisibilă în zilele de azi p. 2 femei și un copil

mic. – Ce titlu are acest domn? Să-i scriu în acest caz o scrisoare particulară? – Ți-aș arăta și pe a lui M. de ai trece pe aici, am copia.

Dar câte scrisori de felul acesta ar fi să fac de trebuie să le explic la toți?

La revedere și amiciții

Sabina Cantacuzino“.

Scrisoarea reprodusă în facsimile de *Îndreptarea* nefiind de nimeni contestată, nu mai reproducem aici scrisul lăbărtat al autoarei, mulțumindu-ne a arăta că din primele rânduri reiese că corespondenta mea știa cât eram deocheat la nemți prin prea dese intervenții făcute, la cerere, autorităților ocupante. Adaug că scrisorile erau concepute în cel mai curtenitor stil, datorite fiind prieteniei protestatoarei cu dna Lydia Philippescu, de origină germană.

Publicarea acestui document, reprodus de întreaga presă, a produs senzația cuvenită. A doua zi am fost vizitat de un vechi prieten liberal, care, după o încercare de admonestare pentru faptul de a fi predat originalul, a încercat să afle intențiile mele viitoare. L-am asigurat că la orice nou atac din partea liberalilor, eram hotărât să răspund prin reproducerea a câte uneia din numeroasele scrisori ce posedam, după cum am arătat aiurea, de la membrii familiei Brătianu.

Rezultatul a fost: amuțirea completă a *Viitorului* și a celorlalți cățeluși, ce mă urmăreau cu mârâitul lor.

Pentru a nu fi acuzat de pledoarie *pro domo*, mă voi mărgini a reproduce interpretarea scrisoarei Sabinei Cantacuzino dată de *Îndreptarea* din 26 nov. 1919:

„*Viitorul* de aseară, prin apărarea ce vrea să aducă familiei Brătianu, nu face decât să confirme cele relatate de noi prin publicarea scrisoarei d-nei Sabina Cantacuzino către Mackensen și ceilalți șefi ai ocupațiunii. Apararea ce *Viitorul* se încearcă să facă celor astfel dezvaluiți este din cele mai lamentabile.

Insinuarea că scrisoarea, emanând de la o femeie, nu trebuia să fie divulgată este cu totul lipsită de temei. Observăm întâi că *Viitorul* a inaugurat sistemul de a da în vileag documente care emanau de la femei și ca nu facem decât să le răspundem prin aceeași armă. În cazul de față, procedeul mai este încă bine scuzat prin faptul că, prin continuul amestec al d-nei Sabina Cantacuzino în viața publică, actele d-sale trec, prin aceasta chiar, din domeniul

pur familial în cel public. Persoane care, ca d-sa, își asumă drepturi așa de nemărginite în conducerea căminelor studențești, în organizarea Universității populare și altor instituțiuni publice, au nu numai avantajile ce li se conferă, dar și răspunsurile inerente situațiilor ce ocupă.

Pretinsele aluzii de indiscreție, deci ale *Viitorului*, sunt cu totul înlăturate. Rămâne numai fondul scrisoarei asupra căruia nu găsim în *Viitorul* nici un cuvânt de atenuare. Adăugăm numai că suplicele d-nei Cantacuzino către Mackensen și ceilalți nu aveau deloc caracterul de protestare, după cum pretinde *Viitorul*, ci conținea cele mai josnice implorări față de ocupanți. Asemenea cereri din partea Brătienilor sunt cu atât mai blamabile, cu cât membrii familiei primului ministru erau cei mai puțin în drept a reclama indulgența inamicului. În special, dna Cantacuzino avea să-și reproșeze, între multe altele, și duplicitatea sa față de fostul ministru german în București, pe care, până în ajunul declarării războiului, îl ademenise cu vorbe falacioase la ceaiurile sale boșofile.

În afara de acestea, familia Brătianu, rămasă în București sub ocupație, se bucurase în măsura cea mai largă de protecția autorităților române. Căci deși din primele zile ale ocupației se hotărâse arestarea doamnei Sabina Cantacuzino și a doamnei Vintila Bratianu, acestea au fost libere, grație insistențelor prefectului de Poliție, până în luna martie, de când datează și scrisoarea de noi publicată. Față de ordinele speciale, venite din Berlin, arestarea nemaiputând fi amânata, cu toate staruințele într-acest sens al autorităților române, dna Cantacuzino, în loc de a trage o demnă consecință a purtării sale, se milogeste față de ocupanți, implorând o nouă grație.

Întrucât d-sa era în drept să facă acest apel către inamic, nu ne privește; deocamdată rămâne însă bine stabilit că membrii familiei bratieniste au implorat direct pe inamic și că această dovadă fiind irefutabil făcută, Bratienii, mai puțin ca oricare alții, au dreptul de a se fâli cu curățenia sentimentelor lor patriotice. Blamul, ce familia Brătianu vrea să arunce asupra celor care, în situații oficiale, au fost nevoiți să intervie pentru conaționali lor, este cu atât mai neîntemeiat, cu cât rămâne bine stabilit că membri ai familiei Brătianu au uzat de asemenea mijloace, și nu spre binele obștesc, ci numai în interesele lor personale.

Pe când Brătienii, plecați în Moldova, abuzau de toate favorurile vrute, întrebuițând în interesul lor trenuri întregi menite răniților, ceilalți dintre Brătieniştii, rămași aici, au uzat de mijloace tot așa de puțin demne, pentru scăparea averii și persoanei lor. Regretăm numai că, printr-un exces de demnitate, numeroasele dovezi ce există în contra Brătienilor rămași sub ocupație nu au fost mai devreme date publicității.

Nerecunoștiința cu care Brătienii au răsplătit în urmă serviciile aduse de fostul prefect al Poliției îl va decide, sperăm, să dea la lumină întregul șir al intervențiilor sale în favoarea Brătienilor. Căci am văzut nerușinarea cu care este calomniat, după trecerea pericolului, acela care, în timp de restriște, era «Scumpul Domn» al Brătienilor.

Cât despre noi, nu vom întârzia a produce și alte dovezi, tot așa de elocvente ca și cele deja publicate, arătând falsul patriotism al Brătienilor.

Deocamdată rămâne bine stabilită delațiunea de care uzează familia Brătienilor și dreptul ce l-au cucerit ca numele lor să fie strâns legat pe viitor de acel al lui Mackensen“.

Întrucât mă privește, n-am dat urmă speranței mai sus exprimate de *Îndreptarea* și n-am publicat nici una din numeroasele scrisori ce mai dețineam de la membrii rămași în Capitală ai familiei Brătianu, neîntrebuițând, în genere, asemenea documente decât în apărare, spre a tempera neobrăzatul zel al adversarilor, ca în cazul de față.

Un an de ispășire, deși fără de prihană

Deși se scursese un an de la intrarea triumfală a M.M.L.L. în Capitala României întregite, viața nu se normalizase încă. Persecuțiile între așa-zișii frați nu s-au stins, și nici viața economică nu a venit la normal. Ca dovadă dăm următoarea întrebare a *Îndreptării*, care caracterizează situația generală: „Ce-au devenit?“

„În magazia unui membru al Camerei de comerț s-au găsit 6 vagoane cu zahăr, 20 de vagoane conserve, 3 vagoane cu hârtie. La antrepozite s-a confiscat o mare cantitate de cașcaval.

Lăsăm pentru un moment chestiunea sancțiunilor. Dat fiind că avem de-a face cu persoane sus puse, nu ne mai

pierdem vremea: e în afară de orice îndoială că vinovații nu vor suferi nimic.

Dar ce s-a făcut cu marfa confiscată? Ne interesăm de această parte a problemei, pentru că zilnic se confiscă asemenea depozite și apoi se face tăcere!

Ce devin mărfurile confiscate?“

Personal eram sub amenințarea de a fi izgonit din toate slujbele, după cum fusesem înlăturat de la C.M.I. Situația devenea amenințătoare, căci pe venituri de la via soacrei mele nu puteam spera, depozitele din trecut fiind luate de ocupanți, iar recolte în curs nesigure.

De către cei mai mulți eram încă boicotat sau cel puțin evitat, chiar de către aceia cărora nu le făcusem decât bine. O psihoză generală turburase judecata chiar a celor care n-aveau nimic de reproșat.

Greu mi-a fost, în asemenea situație, să-mi regăsesc echilibrul necesar reluării unei activități normale.

Primele luni ale anului au fost consacrate răspunsului dat broșurii ex-rectorului, din februarie, prin acele *Mărturisiri si-li-te*, apărute în grabă, în martie 1920. Deoarece, în decursul însemnărilor de față, ele au fost așa des citate, nu voi mai reveni asupra lor, mulțumindu-mă a reproduce principalele dari de seamă ale timpului apariției lor.

În *Ideea Europeană* din 30 mai 1920 găsim următoarea critică:

„Cartea d-lui T.S.: *Mărturisiri silite* este una din cele mai însemnate lucrări care au părăsit în ultimul timp teascurile grase ale tipografiilor; și a fost nevoie de lipsa de «flair» a cotidianelor noastre, pentru ca ea să nu devină «evenimentul săptămânii», cum s-ar fi întâmplat probabil aiurea.

Cartea trebuia să fie o dezvinovățire. Ea este de fapt un rechizitoriu. Cu fostul rector ca acuzator, situația d-lui T.S. era de altfel prea ușoară.

Mai interesante sunt însă alte observațiuni pe care le impune cetirea acestor pagini. Se vedește în primul rând o rațiune administrativă dublată nu numai de îndemănare, dar și de o concepțiune politică, bine precizată, care în ultima pagină a cărții este chiar discret indicată; un spirit flexibil, zvelt și adaptabil la situațiile cele mai dificile, care poate conduce în cel mai bun înțeles o administrație căreia nu-i cunoaște ruajul în amănunt, dar care știe să-i prindă liniile generale și să-i insuflă un spirit. Cei puși în frun-

tea trebilor noastre au de aici ceva de învățat, când e vorba să-și aleagă oamenii.

Remarcabile sunt, în afară de aceasta, calitățile de stil ale cărții. Capitolul despre vizita Kaiserului, plin de reținere și de o culoare caracteristică, e demn de un istoriograf politic trăit în atmosfera curții din Viena. Lucrarea merită să fie mai de aproape studiată; oricare ar fi opiniunile cetitorului. Ea indică pe de altă parte, stăruitor, unde e locul d-lui Tzigara: în *diplomație*“. În *Convorbiri literare* din oct. 1920, p. 657, cetim, sub semnătura lui Em. Bucuța: „Se împlinesc tocmai doi ani de când pământul românesc a scăpat de armatele de invazie. În acest răstimp, mulți mediocri au căutat să-și pună în evidență persoana lor, umflându-se sub haina patriotismului. Rețeta era simplă: să batjocorești pe dușman (ceea ce era ușor de înțeles în urma ruinii nepilduite în care invazia a cufundat țara) apoi să bănuiești conștiința românilor din teritoriul ocupat. Înverșunarea a fost atât de mare, încât însuși seninul batrân Titu Maiorescu a fost batjocorit chiar în ziua morții...

Un episod al acestei campanii vulgare au fost și acușările împotriva prof. Tzigara. Ca răspuns, acum un prețios volum de *Mărturirisi si-li-te*. Cetindu-l simți câtă dreptate e în vorba românească: *tot răul se întoarce spre bine...* De n-ar fi fost pasiunea oamenilor lipsiți de simț critic, n-am fi avut ocazia să cetim aceste pagini care constituiesc una din cele mai prețioase contribuții la istoria războiului nostru. Îndeosebi pasajele unde se descrie intrarea și retragerea armatei dușmane sunt de un relief definitiv. Odată și odată ele vor fi citate ca document de adevăr omenesc.

Pe lângă interesul istoric, lucrarea aceasta deșteaptă însă și un mare interes etic. În fiecare viață trăită pentru un ideal artistic sau științific se ascunde o parte de muncă și de jertfă pe care nu totdeauna o poți socoti. Nici cel care a jertfit nu-și mai poate ținea contabilitatea exactă a propriilor sale silințe. Abia când vine nedreptatea adversarilor, din răspunsuri ca aceste *mărturisirii*, ai ocazia să cunoști de aproape ce recunoștință se cuvine oamenilor activi care trăiesc în primul rând pentru interesele publice. Fără voia autorului urmărim acum o parte foarte interesantă din istoria mișcării noastre artistice și culturale în legătură cu *Muzeul de Artă Națională*, *Fundația Carol* și salvarea unor monumente de mare valoare istorică etc. Se adevărește ast-

fel observarea că adeseori adversarii îți fac mai mare serviciu chiar decât prietenii.

Punând înaintea faptele susținute de documente oficiale, autorul a devenit astfel pe negândite un acuzator care va aduce în fața istoriei unele figuri cărora le-ar fi fost mai prielnic un anonimat veșnic¹¹.

Nu lipsită de interes va fi și următoarea părere a unui străin, a profesorului filolog Hyalmar Psilander din Uppsala, care, din acest oraș, îmi trimite, la 22 sept. 1921, o lungă scrisoare din care dau următoarele pasagii:

„Monsieur le Professeur, Ces lignes sont les premières que j'envoie en Roumanie après mon départ. Je veux vous dire mes vifs remerciements d'avoir contribué à me rendre mon séjour dans un pays inconnu si heureux que je m'en souviendrai toujours avec émotion et reconnaissance.

Vraiment j'ai quitté votre ville *cu lacrămi în ochi*. Veuillez bien y voir, Monsieur le Professeur, non seulement un signe de la profonde reconnaissance que je sens pour vous, mais aussi l'effet des impressions qu'ont eue sur moi vos *Mărturisiri silite*, dont l'étude m'a fait vraiment du bien. C'est un livre fait pour la posterité, qui se rira des luttres mesquines et si ridicules d'aujourd'hui. Il y a dans ce livre une concentration de *faits, de faits évidents* – et d'autre part on se demande la peine – pour y découvrir autre chose que la nullité des sentiments. Tant de monuments et d'objets d'art sauvés ou respectés – même par la soldatesque – c'est un résultat acquis, grâce à un plan prémédité et à la connaissance intime des choses et grâce à la sagesse d'une intelligence qui comprend comment il faut se conduire pendant une occupation pour servir vraiment son pays. Quant au rôle ingrat de préfet de police pendant l'occupation, à un moment où personne ne pouvait prévoir l'issue de la guerre mondiale et où tout dépendait de la possibilité d'entretenir des relations tolérables avec l'ennemi, en attendant l'avenir incertain, on n'a pas besoin de perdre des paroles. Il me semble que vos adversaires confondent d'une manière curieuse l'état de maintenant et d'alors. La Roumanie vient de passer par des changements subits et imprévus, et il me semble qu'il y

---

11. Alte dari de seamă au mai aparut în *Înfața românească* din aug. 1920, de Gala Galaction, în *Curentul nou* din 23 mai, de H. Sanielevici etc.

ait encore dans votre pays de fort bons patriotes, plus remarquables par le coeur et la fougue du patriotisme que par l'intelligence, dont les cerveaux se ressentent encore de ce bouleversement.

Je vois, Monsieur le Professeur, que je vous ai fatigué par une lettre trop longue. Mais il m'est impossible de la terminer sans me rappeler encore les charmantes heures que j'ai passée avec vous et Madame.

Je me rappelle encore chaque détail: l'entretien à la table, à coté de Madame, vis-à-vis de votre fils qui se préparait pour son examen. Vos deux jeunes filles, l'entretien avec Madame votre mère quand nous sommes sortis dans le jardin, le moment où vous me donniez les *Mărturisiri*, enfin les trois verres de *țuica* par lesquels, conformément à l'appétit un peu rude de mon pays, j'ai commencé le dîner...

Je vous prie, Monsieur le Professeur, d'agréer l'assurance de ma considération la plus distinguée et l'expression de ma profonde gratitude.

(ss) Hyalmar Psilander.“

În slujba Fundației și a Muzeului

La Fundație, unde nimic nu s-a schimbat în timpul ocupației, totul a intrat în normal, după furia dezlănțuită de Iorga.

La Muzeu, o comisie, lucrând fără consultarea directorului, stabilea despăgubirile enorme cerute de antreprenorii clădirii, frații Popovici, care, bineînțeles, au pus în sarcina ocupanților mai mult decât li se putea imputa, căci, în afară de cărămida depozitată la Muzeu și de care s-au servit pentru zidul împrejmuitoar al Cimitirului lor de onoare de la Belu, alte pagube nu li s-ar fi putut imputa.

Despre mijloacele ce preconizam pentru terminarea lucrărilor, pentru care nu se găseau credite oficiale, ne informează pe larg următorul articol al părintelui Gala Galaction, apărut în *Rampa* din 17 sept. 1920.

Iată articolul intitulat „Muzeul Național de la Șosea. De vorbă cu directorul Muzeului“:

„Oricum te-ai duce la Șosea pe jos, călare, în trăsură, în automobil – este cu neputință să nu observi, acolo unde era odată Monetăria, niște ziduri falnice, începute și neisprăvite. Acoperișul de scânduri, menit să ocrotească vre-

melnic clădirea incompletă, a început să îmbătrânească. Sunt ani de zile de când construcția s-a oprit la calea jumătate și la fel ca altele din București ne înfățișează un simbol al vremii noastre și al universalului *chômage*.

M-am întâlnit, mai zilele trecute, cu directorul Muzeului Național, vechiul prieten d. Tzigara-Samurcaș, și am intrat în vorbă. Locuim, aproximativ, aceeași mahala; era vremea prânzului și ne-am prins tovarăși de drum. Convorbirea noastră, de la Ateneu, de la ministerele nou create, s-a oprit asupra Muzeului Național.

Fonduri pentru terminarea muzeului

Ce planuri, ce speranțe, mai ai, cocoane Alecule? Cum vei drege osia care e frântă atât de rău? De unde vei scoate atâția bani câți trebuiesc pentru terminarea muzeului năpăstuit?

– Cu bunăvoința, cu stăruința, cu priceperea clară a situației se pot face multe lucruri bune, chiar Muzeul Național... Dându-mi seama de scumpetea și de greutatea materială de a termina, pe aceste vremuri, întreaga clădire, am cerut, îndata după război, ca lucrările să fie reluate numai în parte. Parasind deocamdată partea ornamentală arhitectonică, încă din 1918 am cerut să se amenajeze în interior aripa sudică a clădirii. Printr-aceste lucrări, care ar fi fost de altminteri definitive, s-ar fi ușurat bugetul ministerului de chiria ce o platește pentru localul din Calea Griviței, unde sunt adăpostite colecțiile Muzeului. Într-acest scop se și înscrisese în bugetul de atunci suma de 250 000 lei, care reprezintă capitalul chiriei plătite. Din împrejurări asupra cărora să trecem acum, lucrarea nu s-a executat, iar astăzi același deviz s-ar urca la suma împătrită. Și cu toate insistențele și rapoartele ce am adresat într-acest scop, mă tem că va trece și campania de lucru din vara aceasta fără ca lucrările să fie reluate.

Promisiunile d-lui Oct. Goga

De asta nu m-aș mira de loc... Cocoane Alecule, ai dovedit că știi să aștepti, să rabzi și să te lupți voinicește, atunci când trebuie. Vei birui și aici, dar cu vremea. Desigur că ai văzut pe noul ministru, în noul Minister al Artelor. Ce-ai vorbit și ce ți s-a răspuns?

M-am grăbit, e adevărat, să expun, atât verbal cât și în scris, noului meu ministru situația Muzeului. De amabilitatea și de bunăvoința cu care am fost întâmpinat nu pot decât să mă felicit, aștept însă ca entuziasmul și cuvîn-

tele frumoase ale ministrului să se transforme în fapte. Desigur că trebuie să am răbdare până ce va fi organizat definitiv noul minister, de care depind acum, și să las timp ministrului să-și aibă bugetul său și să se orienteze asupra marilor probleme ce va avea de rezolvat... Și cu toate acestea, cât de important ar fi ca localul destinat Muzeului Național al Neamului Românesc să fie cât mai curând terminat!... Puțini dintre oamenii noștri de stat își dau seama de importanța, nu numai culturală dar și politică, pe care poate s-o aibă o asemenea instituție. Atunci numai când Muzeul va fi definitiv terminat, așa cum mi-l închipui, atunci numai și alții își vor putea da seama de importanța lui; căci el este menit să fie oglinda cea mai strălucită a vechimii și a importanței culturale ale neamului nostru. Documentele artistice ale poporului român, după care (întocmai ca după inelele concentrice ale unui copac) poți să socotești vechimea lui, atâta timp cât vor fi răzlețite prin diferite colecțiuni, nu vor putea să producă impresia puternică pe care vor da-o când vor fi chibzuit orânduite în localul de la Șosea.

Ce va fi în viitor

– E multă vreme de când am trecut prin muzeul d-tale și am cam uitat ce cuprinde. Bașca de asta, cum singur spui, era un început care trebuie desavârșit. Cum îl vezi, în viitor, acest muzeu?

– După cum glăsuiește și actul de întemeiere, semnat de Vodă Carol și de actualul nostru rege, Muzeul Național este menit să cuprindă toate manifestările artistice din vremurile cele mai îndepărtate și până astăzi. Vom regăsi aici mărturiile îndeletnicirilor artistice ale băștinașilor traci, agatirzi și daci, a căror istorie s-a pierdut în noaptea timpului dar a căror stare culturală câteva descoperiri fericite au prins s-o pună în lumină. Vor veni apoi monumentele strabunilor noștri romani. Dar partea cea mai însemnata vor alcătui-o comorile artistice cu care voievozii și boierii români au înzestrat mănăstirile și bisericile, atât de numeroase, de pe plaiul românesc. O secțiune importantă va fi consacrată artei țaranului nostru și la urmă de tot vom găzdui operele principale ale artiștilor contemporani.

– Scumpe d-le director al Muzeului Național, tot ce-mi detaliezi e vast, e frumos, e măreț... Îmi vine să parafralez pe Eminescu...

O, e frumos, cum numa-n vis... MUZEUL se arată...

Dar, încă o dată, în actuala stare de lucruri, când visteria statului e atât de anemică, iar pungile unor anumiți particulari plesnesc de milioane, ce vei face pentru complotarea unei lucrări menite artei și istoriei? Cu ce greblă și din ce teren vom râcăi sutele de mii trebuincioase?

Vânzarea unor colecții

Interlocutorul meu voi să-mi răspundă, se reținu, dar pe urmă, cu un gest concesiv, urmă convorbirea.

– Am găsit un mijloc. L-am propus ministrului, l-am divulgat câtorva prieteni, ți-l spun și dumitale, cu riscul să-l văd într-o zi discutat în ziare...

Cocoane Alecule, să te aștepti la asta... Doar nu geaba sunt eu prieten cu această înfricoșată a patra putere în stat, cum i se zice în glumă presei noastre...

Iată mijlocul: pentru terminarea Muzeului Național, statul nostru și-ar putea procura fondurile necesare vânzând, în parte, unele din colecțiile ce posedă.

Original și interesant!... Da-mi voie, cocoane Alecule, sa-mi scot carnetul și creionul... Așa... Dar ia aminte, d-ta, director de muzeu și deci strângătorul obiectelor de artă, propui înstrăinarea aceluiași obiecte...

Da și ba. E bine sa ne înțelegem. Fără a cădea în contradicție cu calitatea mea de director și deci, cum zici, conservator al obiectelor de artă, totuși îndrăznesc a emite parerea că statul ar putea prea bine să puna în vânzare unele din obiectele sale, fără ca printr-aceasta sa prejudicieze câtuși de puțin tezaurul artistic al neamului nostru.

Ce s-ar putea vinde

Fii bun, jertfește-mi un sfert de oră... Haidem până la banca de colo sub tei... Vei lamuri acasă că ți-ai găsit beleaua cu un ziarist care... etc. etc... Dezvoltă-mi paradoxala d-tale soluțiune.

Paradoxala, dar foarte simplă, dacă pornim de la premisa că un muzeu național nu trebuie să cuprindă decât acele obiecte de artă care sunt în legătură directă cu pământul nostru și cu popoarele ce au locuit aceste ținuturi, din vremurile cele mai îndepărtate și până astăzi. Astfel fiind, ce importanță au pentru noi acele obiecte desperecheate, de origine străină, care se găsesc prin colecțiile noastre, fără să aiba macar meritul că servesc drept termene de comparație? La ce bun, de pildă, se păstrează, în Muzeul de antichități, pânzele izolate ale lui Zeitblom și altele provenind din colecția vândută statului de Kogălniceanu,

în vremurile lui de strâmtorare? Ce interes are pentru noi marele carton al lui Kaulbach, izolat în colecțiunile noastre? De asemenea, întrucât contribuie la complectarea imaginii culturii noastre nenumăratele pânze ale unor Levy, Monthâblon și alții din colecția (acum a statului) existentă în Muzeul Kalinderu? De asemenea, nu-și au locul într-un Muzeu Național toate acele (în mare parte nici autentice) obiecte de artă străină sau bibelouri și imitații de tot felul, care îmbâcsesc același Muzeu Kalinderu. De toate aceste obiecte statul trebuie să se dezbrace; ele trebuiesc vândute prin licitație oficială. De asemenea vândut ar trebui să fie și întreg localul Muzeului în cestiune, mai ales că el nu a fost donat statului, care, deși avea drepturi asupra lui, l-a răscumparat pe preț de peste un milion. Vezi bine cât s-ar putea obține astăzi cu prețurile în vigoare. Sa se selecționeze din Muzeul Kalinderu operele care interesează neamul nostru și între acestea socotesc nu numai operele artiștilor români dar și desenele lui Raffet și alte câteva opere de reală valoare.

Merg mai departe chiar și propun dacă vom avea fericirea să vedem iarăși Grigoreștii și celelalte opere de artă deocamdată surghiunite la Moscova, propun sa se faca o selecție și din lucrările lui Grigorescu, păstrându-se, pentru stat, numai cele de seamă, iar operele mai puțin importante să fie vândute. Același lucru s-ar putea face și cu Muzeul și cu operele lui Aman, azi proprietate scump cumpărată de stat. Din toate aceste vânzări ar rezulta, sunt convins, mai multe milioane care ar putea cu folos sa fie consacrate desavârșirii unui templu de artă, vrednic de poporul românesc.

Colecția Grigorescu

Ce impresie va face asupra opiniei noastre publice ideea pe care o exprimi vom vedea peste câteva zile. Deocamdată, sunt curios să aflu ce a raspuns ministrul artelor când a auzit atare propunere?

– Ministrul... m-a ascultat cu multă atenție, mai departe n-aș putea să-ți spun nimic. Pentru mine planul acesta nu mai e deloc cutezător, fiindcă de mult m-am familiarizat cu el. Prima propunere, în acest sens, am făcut-o ministrului Haret, îndata după moartea lui Grigorescu. Fiind delegat, împreună cu un alt prieten, să tratam cumpararea moștenirii artistice a maestrului, ramasă în atelierul lui de la Câmpina, am propus, și anume în scris, ca statul să achi-

ziționeze tot ce rămăsese în atelierul lui Grigorescu, rămânând apoi să se selecționeze tablourile demne de pinacotecă, iar restul să fie parte: distribuit instituțiilor culturale din țară, parte: vândut. Astfel am fi cinstit mai bine și memoria artistului, păstrând în colecțiunile oficiale numai pânzele desăvârșite și totdeodată statul și-ar fi acoperit aproape toată suma, destul de redusă, cu care putem avea întreaga moștenire. Haret a fost într-adevăr înspăimântat de propunerea mea, pe care a respins-o. După târăganeli de peste un an, statul a cumparat însă pe preț îndoit această colecție.

Întâmplarea cu raposatul Haret e semnificativă...

E adevărat, dar de atunci și până astăzi sunt vreo treisprezece ani... Poate că ideile și vederile oficiale, mai ales în persoana oamenilor noi, vor fi făcut oarecare evoluție...

Vreau și eu să împartășesc credința aceasta. Vom vedea în curând ce trebuie să păstrăm din ea și ce să eliminăm. Dar ca tonic înainte de masă să ne amintim, cocoane Alecule, ca o idee, dacă e de bun simț și folositoare, trebuie să biruiască...

Așa să fie! dar adaugă: «Mai înainte ca aceste schele și acest acoperiș provizoriu să nu cază în capul celui cu ideea!...»

G. GALACTION“.

În vacanță la Crucea albă

Nici la vie n-am aflat liniștea atât de mult dorită. Lăsată în grija unor paznici, fîni ai proprietarei, casa a fost complet devastată. Raspîndind zvonul că atât soacră-mea cât și noi toți am fi murit, vecinii s-au napustit să-și însușească care de care mai mult. Casa a fost așa de bine golită, încât trupele germane, gasind-o părăsită, au adăpostit caii lor, care cu copitele defectînd sobele de teracotă, au fost încălziți cu foc făcut de-a dreptul pe dușumele. Trupele române în retragerea lor spre Moldova, au ridicat vaca, vițelul și cele câteva oi, stingându-și setea și deznădejdea cu vinul din butii, care au fost apoi golite de țărani megieși, mai hrapareți decât chiar trupele germane, urmașe ale celor române.

Prinzând de veste de cele petrecute, un emisar al nostru a încercat să adune unele din mobilele dispărute. Cel care-și însușise pianul, neputându-l introduce prin ușa prea strâmtă a casei sale, l-a lăsat expus intemperiilor până la lărgirea intrării. Soldații germani încartierați la țărani, constatând la aceștia prezența unor mobile străine, au ajutat la readucerea la locul de origină, stabilindu-se astfel în casa devenită iarăși locuibilă. În graba devastărilor, mobilele au suferit mari stricăciuni; dulapurile dezmembrate, lăbăurile cu plăcile de marmură și oglinzile sparte, canapele și scaune desfundate etc. Covorul cel mare din sala centrală de 6 x 9 metri a fost împărțit în trei bucăți, din care numai două au fost regăsite, partea centrală fiind pe veci dispărută. Până în biroul șefului gării din Monteoru au fost dispersate obiecte din casa noastră. La plecarea lor, soldații nemți au ținut să ia și ei câte o amintire, *ein Andenken*, dintre cele pe care ei le adunaseră de la țărani, și mai ales din șorturile țărănești cu care erau acoperite mobilele.

În așa stare de devastare și-a găsit casa, când s-a întors, coana Coralița Boldur. Cu chiu, cu vai și mai ales cu cheltuială mare a putut organiza o nouă gospodărie. Ustensilele de bucătărie, tacâmurile și vesela nu s-au putut recupera, fiind prea dispersate la satenii din Ogrăzii vecini sau chiar din Merei. Din fericire se ridicaseră covoarele principale ce ornau pereții spoiți, așa încât ornamentația a fost mai lesne de restabilit, tablourile și portretele ridicate și ele de către țărani putându-se lesne identifica ca ale noastre. Dar câte lucruri au dispărut: armele de tir, săgețile aduse din Norvegia, cu care se exersau copiii, jucăriile lor, vase decorative și multe alte obiecte au rămas prada jefuitorilor localnici. A trebuit să plătim și noi tributul nostru de război; scutiți de rechiziții în Capitală, am dat cu atât mai mult la vie.

Preocupat cu repunerea în stare de locuit a casei de la vie mi-am petrecut o parte din vacanța de vară, uitând astfel persecuțiile bucureștene.

Am vizitat și cetatea preistorică de la Monteoru unde profesorul Schuckhardt făcuse explorări, din ale căror rezultate am readus în țară o bună parte, după cum se va raporta mai la vale.

În această atmosferă de suspiciune generală s-a încheiat acest an de mari nemulțumiri, în schimbul bucuriilor vieții intime de familie, care ne da puterea necesară spre a suporta vicisitudinile din afară.

În vârtejul lumii postbelice

Mentalitatea postbelică atinsese o culme încă necunoscută: febra afacerilor cuprindea cercuri tot mai largi; toată lumea juca la bursă și societățile de tot felul prosperau ca ciupercile după ploaie. Banca liberală zisă Românească monopoliza cele mai istețe și bănoase întreprinderi fără însă ca și celelalte să se lase mai prejos. Frații Bercovici dar mai ales Marmorosch-Blanc, răsfațându-se în impozantul palat, cum nu mai era altul decât cel venit mai în urmă al fraților Chrisoveloni, concureau de aproape taraba liberală, invincibilă însă prin sprijinul necondiționat al Băncii Naționale...

Chiar și fracțiunea partidului conservator, așa-zisul grup progresist al lui Marghiloman, avu banca sa sub președinția bogatului N. Ghika-Comănești, iar ca director a tot pendinte, Gh. Stoian, cunoscut ca abil agent electoral. Paradând cu niște lingouri de aur, ce pretindea că provin de la minele achiziționate în Maramureș, el își asigură subscrierea la acțiunile noii sale bănci, zisă a „Națiunii“, a mai tuturor membrilor clubului și chiar a altora, neînregimentați, ca mine.

Vrând să dea o amploare cât mai mare „băncuței“ sale, cum i se zicea în glumă, a căutat credite în străinătate, și într-acest scop m-a rugat să mă duc la Berlin să tratez cu Banca lui Marckiewitz, de la care spera să obțină ajutorul dorit. Profitând de vacanța anului nou, am și plecat.

Legăturile feroviare normale cu Berlinul nefiind încă restabilite, drumul cel mai direct era prin ocolul Basel-Frankfurt-Berlin. În frumosul oraș elvețian de pe Rin se obținea viza pentru Germania. În această așteptare, m-am bucurat să revăd interesantul Muzeu al orașului cu splen-

didele opere ale lui Holbein, ca și ale lui Böcklin, aici mai bine reprezentat ca aiurea. Îndrăznețele lui combinații de culori vii contrastează așa de tare cu tonurile atenuate încă și mai mult în decursul veacurilor decât erau concepute, ale lui Holbein, încât ar putea fi considerați ca antipozi acești doi fii din Basel, pe care același geniu îi înfrățește totuși.

Nu banală a fost călătoria mai departe prin însoțirea în același vagon a unui deputat din noul Reichstag, care aflând de unde veneam, m-a asigurat a fi lucrat la locomotive pentru România!

Atât de mult l-au interesat spusele despre starea politică din regiunea noastră și a Balcanilor încât, ca membru în Comisia de politică externă a Reichstagului, a venit a doua zi să mă ia, cu automobilul, de la hotel, conducându-mă la Președintele Ebert – și el fost lucrător – cu care am avut o lungă convorbire politică, la un ceai foarte copios.

În sept. 1918, la Curtea de Argeș, Împăratul și Rege Wilhelm II mă invita să vin, neapărat, sa-l văd la Berlin. În ian. 1921 eram primit în clădirea Reichstag-ului de către Președintele Republicii, fost instalator de băi și celelalte. Ce catastrofală schimbare!

Mare haz am făcut, în urmă, despre rolul diplomatic ce mi s-a dat, atât cu C. Nanu, noul nostru ministru la Berlin, care nu luase încă contact cu *Auswärtiges Amt*, cât și, mai ales, cu Kühlmann, care m-a invitat la dejun.

Scopul venirii mele în capitala Germaniei democratice era însă intervenția la bancherul Marckiewitz care, spre a mea nenorocire, a murit tocmai în ziua sosirii mele, urmașii acestuia neputând lua nici un angajament în chestia ce mă aducea aici.

Fiind trecuți vreo șapte ani de la ultima-mi ședere la Berlin, am căutat să mă pun în contact cu schimbările survenite, în privința muzeelor, în primul rând, în acest lung interval de timp, mulți din foștii mei maeștri și prieteni nu mai erau în viață, bunul Jaro Springer, cazut pe câmpul de onoare.

Muzeele erau în plină reorganizare: în fostul Palat imperial se instalase, după cum am arătat, muzeul la care lucrasem odinioară, iar în Palatul Prințeselor, din Unter den Linden, muzeul de pictură modernă internațională ș.a.m.d.

Întors în țară, unde mi-am reluat atât prelegerile cât și activitatea la Muzeu, am fost numit în Comisia pentru sta-

bilirea noii steme a țării, în privința căreia era mare neînțelegere și nepricepere. Desinatorul însărcinat provizoriu era așa de puțin în curent cu stilul heraldic, încât căuta să deseneze după vulturii împăiați de la Antipa, tipul viitoare steme. Punând pe Rege în curent cu confuzia în care se dezbăteau membrii Comisiei, fui autorizat, cu consimțământul ministrului de Interne Argetoianu, să angajez pe specialistul heraldic Iosef Sebestyen, din Chepețul transilvănean, care, între alte lucrări, era și autorul stemei noi a Olandei.

Venind în țară, prezentat Regelui, cu care a avut o interesantă convorbire în materie, el a lucrat, într-una din camerele Fundației Carol I, diferitele schițe din care apoi s-a hotărât stema definitivă al cărei original în ulei, semnat de autor, a rămas în păstrarea arhivei Fundației.

La 9 mai a avut loc la Palatul din București serbarea prezentării felicitărilor: pe o estradă puțin ridicată, din Sala tronului, Regele și Regina, în picioare, primeau defilarea reprezentanților tuturor autorităților, aducând omagiile lor de supunere și de felicitare. La rând cu Academia română, cu Ateneul m-am prezentat și eu ca director al Fundației și al Muzeului. Searbădă și neapărat foarte obositoare festivitate pentru M.M.L.L.

O foarte tristă întâmplare m-a sustras, pentru câțva timp, de la alte asemenea serbări la Palat. În dimineața zilei de 4 iunie iubita noastră mamă, în urma unei crize renale, și-a dat obștescul sfârșit înconjurată de copiii, de nora cu nepoții ei, afară de soră-mea, Olga, călugărită în Bavaria. În vârstă de 79 de ani, scumpa noastră măicuță ne-a blagoslovit, cu sufletul curat și mintea clară, crizele de dureri fiindu-i atenuate prin grija milostivului savant Anibal Teohari, care ne-a păstrat-o sănătoasă atâta timp. În marea-mi durere, am găsit consolare în jumătatea de secol cât am avut fericirea să mă bucur de iubirea și necurmată îngrijire a măicuței noastre. Dragostei mamei pentru ai ei copii și a acestora pentru autoarea lor se confundă: una fără de alta nu se poate concepe. Dar mai minunată, mai caldă, mai dulce, mai nepofticioasă e totuși iubirea mamei pentru copiii ei, oricât de recunoscători ar fi aceștia. Marile sacrificii ale părinților și milostivirea lor greu le pot răsplăti pe de-a întregul copiii lor, altfel decât păstrându-le veșnică recunoștință și o sfântă amintire.

Întrucât fost-a fericită scumpa mamă, cea mai frumoasă dintre surorile ei, greu e de precizat. Copilăria, în casa îmbelșugată a părinților, cu guvernante alese și cărți din belșug și cu vacanțele la moșie în timpul verii, în apropierea Monăstirii, i-a fost desigur plăcută, ca și primii ani ai căsătoriei în propria-i casă, așa de frumos montată de soțul ei iubit, deși mai vârstnic.

Seria neîntreruptă de opt copii e de asemeni dovadă de fericită căsnicie. Durerile au început, însă, cu prea timpurie pierdere a primilor doi băieți, în parte numai compensată prin nașterea aceluia pe care de la început l-a poreclit „moșul“ ei, neștiind că așa de bine se va adeveri porecla ce mi-a dat.

În curând însă tragica și așa de timpurie despărțire de mult iubitul ei soț i-a zdrobit viața, încercându-o cu toate greutățile, de care până aici nu avusese grijă. Nu ușor i-a fost să descurce afacerile moșiei așa de compromise de cumnatul ei Hristache, al cărui neam nici n-a mai vrut să-l vadă.

Mulțumire i-au mai produs, mult în urmă, nepoții, fără însă să compenseze durerea de a nu fi putut încununa be-teala nici uneia din fecioarele ei.

Bucurii mai puține decât deznădejdi au fost și soarta neprețuitei mame moartea tuturor.

După o viață așa de împovorată, fie-i țărâna ușoară la locul de veșnică odihnă, alături de neprețuitul ei soț și de fiicele ei iubite!

M-au mai distras din durerea pierderii mamei neașteptatele vizite străine, de care nu mă puteam dezinteresa. Astfel acea a ministrului francez Martin-Franklin, care voind să cunoască și altceva decât, cum zicea el, prea parizianitul București, a fost plimbat pe la monăstirile din jurul Capitalei și chiar la Văcărești, unde Iorga nu se mai ducea „de frică de a nu mă întâlni acolo“, dorință ce nu i-a fost împlinită.

Alți oaspeți plăcuți au fost soții Luchaire, directorul Institutului de cooperatie din Paris, care, cu toată opoziția vărului Iorga, nu s-a ferit de a ne frecventa, trimițându-ne chiar scrisori de mulțumire.

Vacanța de vară am petrecut-o în parte orânduind locuința de la vie, cu dese vizite la Albatros, la conu Alecu Marghiloman, întorcându-mă cu automobilul spre a mă scuza față de coana Marițica de a mă fi reținut peste programul stabilit.

Un vechi prieten C., cu mulți gologani dar și cu mari imaginare suferințe, voind să consulte pe specialiștii vienezi, mi-a propus să-l însoțesc la Viena, ca tâlmaci. Nemulțumit cu sfaturile somităților austriace, am împins călătoria până la Berlin, unde eu am mai rămas după plecarea aceluia ce mi se părea a fi mai mult *le malade imaginaire*, și deci fără leac real.

În capitala Germaniei am fost la Siemensstadt, unde luând contact cu vechile mele cunoștințe am fost numit președinte al Soc. Siemens din București.

Întâlnind pe ministrul german la noi, dr. Freitag, am avut ocazie să mă achit de numeroasele prânzuri date de el la București, oferindu-i un dineu la Borckhardt, prezidat de vechea-mi prietenă Gerta v. Bardeleben, sora Mitei Kremnitz.

Dând urmare unei noi însărcinări a lui Stoian, de a-i afla fonduri pentru „băncuța” lui, am fost introdus prin dr. Stanss, fost în direcția bucureșteană a Soc. Steaua română, la Deutsche Bank. Invitat de președintele Băncii, von Gwinner – autor al unei noi ediții a operelor lui Schopenhauer – am luat parte la banchetul ce tocmai se da ca proaspăt *Dr. honoris causa* al Universității din Erlangen.

În seria nesfârșită de omagii ce i se aduceau, mare senzație au făcut și cele câteva cuvinte ce m-am simțit dator să pronunț afirmând, pe baza unor diferențe de accentuare numai, că *nun wird man ....* A trebuit, s-a zis la masă, ca un străin să găsească această subtilitate de pronunțare între numele orașului și al verbului.

Ca urmare a acestui neașteptat succes linguistic, am fost invitat pe a doua zi, o duminică, de dr. Gwinner, la reședința sa de vară, lângă orașelul Stendhal – al cărui nume-l adoptase Henri Beyle, autorul bunului roman *Le Rouge et le Noir*. Ginerile lui Gwinner, virtuozul Kreisler, ne-a delectat și onorat cu bine cunoscutele sale compoziții.

Am petrecut astfel zile plăcute prin intervenția mea la Deutsche Bank, dar fonduri pentru băncuța lui Stoian n-am câpatat, neseriozitatea unor asemenea întreprinderi ale grandomanilor noștri fiindu-le bine cunoscute celor din Berlin.

Drumul întoarcerii de la Berlin l-am făcut pe la Monăstirea Plattling din Bavaria, spre a consola pe sora Olga, singura care lipsise de la înmormântarea măicuței noastre.

Am găsit-o, și de astă dată, ca alteori, foarte senină și resemnată, împăcată cu soarta ce singură și-a ales. Stareța o stima și lăuda, iar elevele, cărora le da lecții de muzică și de franceză, o adorau. De pierderea iubitei noastre mame, ea a căutat să mă consoleze, asigurându-mă că este mai bine Acolo decât pe pământ. Binefăcătoare minune este credința, pentru cei care o au!

În timpul iernii surioara fusese bolnavă și doctorul care a căutat-o i-a vorbit mult despre mine. La cererea ei, ducându-mă să-i mulțumesc pentru îngrijirea dată sorei mele, am aflat că doctorul fusese atașat, în timpul ocupației Bucureștilor, pe lângă Comandamentul lui Mackensen și că ofițerii germani se temeau de mine, căci de câte ori voiau să se plângă contra măsurilor de încartierare ce luam, tot mie mi se da dreptate!

Sosind la Viena, am reamintit profesorului *I. Strzowski* promisiunea ce-mi făcuse autorul elogiosului articol asupra monăstirilor bucovinene, de a vizita și monumentele noastre, făgăduială ce nu a putut să ție, fiind preocupat de problemele sale orientale.

La 8 oct. parastasul Regelui Carol la Curtea de Argeș.
22 oct. audiență la Rege.

La 8 nov. Regina Greciei, sora Împăratului Wilhelm, trecând prin București, găzduită fiind la Cotroceni, ceru s-o însoțesc până la Sinaia, unde urma să se întâlnească cu Regele și Regina noastră. S-a interesat mult de vizita la Curtea de Argeș a Kaiserului, pe care nu-l văzuse de la începutul ostilităților, din 1914, pe când eu i-am putut da știri mai recente, din 1917.

Pe la sfârșitul anului, am fost preocupat de tratatele de pace, fiind delegat al Ministerului Cultelor și Artelor prin adresa Nr. 44324 13 sept. 1921 ca „delegat unic al Ministerului în Comisiunea alcătuită de Departamentul Afacerilor Străine pentru executarea tratatelor de pace cu Germania, Austria și Ungaria, cu misiunea de a lua masuri și a mă îngriji pentru recuperarea obiectelor de artă și cele care fac parte din patrimoniul nostru național, obiecte ce au fost luate de armatele țărilor cu care am fost în război“.

Despre bunele rezultate ale acestor recuperări va fi vorba în cronica anului viitor.

Discuția preparativelor încoronării

În vederea încoronării M.M.L.L. Regelui și Reginei, care a avut loc la Alba Iulia de la 15 la 17 oct. 1922, preparativele au început din mai 1921.

Într-acest scop s-a alcătuit „Comisiunea pentru organizarea serbărilor Încoronării Suveranilor”¹ sub președinția generalului C. Coandă, pe atunci președinte al Senatului.

La insistența regală, generalul s-a văzut nevoit să mă numească în acea Comisie, în care, însă, din cauza insistenței altei puteri oculte, dar mai de temut, n-am putut lua parte. Căci prin adresa Nr. 65 10 mai 1921, semnată de președintele Coandă, sunt invitat a mă prezenta spre a discuta, împreună cu alți specialiști, „chestiunea medaliilor care trebuiesc batute cu ocaziunea încoronării Suveranilor noștri pentru a comemora acest mare eveniment”.

La atâta deci a binevoit să consimtă mai marele suveran, N. Iorga, sa fie redus rolul meu în Comisie.

Am răspuns imediat, mulțumind pentru invitație, regretând a nu putea lua parte la ședință, comunicând totodată ca, din însărcinarea Majestaților Lor, încă din decembrie trecut, Regele și Regina au acordat ședințele de poză pentru viitoarele medalii ale Încoronării, artistului gravor Anton Weinberger din Viena. Adăugam că artistul, șvab, originar din Reșița, era acum cetățean român, urmând a părăsi chiar atelierul sau din Viena spre a se stabili în București.

Inutil să adaug că nu s-a ținut seamă de cele expuse, supunându-se Majestațile Lor la noi ședințe de poză în același scop.

Nemaifiind invitat, deși nu demisionasem, la nici o altă ședință, cu tacita dar deplină aprobare a M.M.L.L., am protestat pe toate căile posibile contra preparativelor în curs de executare. Glumind, Regele m-a asigurat că greu putea sa-și exprime nemulțumirea, fiind în situația invitatului care, vrând-nevrând, trebuie sa găsească bune ofrandele ce i se aduc, chiar dacă, în fond, îi displac.

---

1 Ne mira cum sub președinția generalului Coanda s-a putut comite greșeala de a se întrebuința pluralul cuvântului Suveran, care se atribuie numai Regelui iar nu și Reginei. Regele Carol I corecta, cu al sau creion albastru, rapoartele aghiotanților, de câte ori ei greșeau întrebuințând acest plural. Și generalul Coanda a fost, cândva, în serviciul Suveranului Carol I.

Suverane sunt reginele numai când împlinesc rolul unui suveran, nu însă ca soții ale acestora.

Având în vedere că de protestările exprimate nu s-a ținut seamă de cei în drept, s-ar părea inutil a se reveni aici asupra unor critici fără de efect la vremea lor. Din nefericire, însă, prevederile noastre, deși desconsiderate la apariția lor, s-au dovedit a fi fost mai întemeiate decât chiar ne așteptam. Timpul ne-a dat deplină dreptate: lucrările catedralei de la Alba Iulia s-au prăbușit în chiar timpul executării, cauzând răni grave și chiar moartea unuia din zidari; curând după inaugurare, întreaga fastuoasă clădire s-a transformat într-o imensă ruină. Ne-o afirmă fără înconjur chiar cel mai aprig dușman al criticilor din 1921. La distanță de *trei* ani numai, sub propria-i iscălitură, N. Iorga, în *Neamul românesc* (anul XX, Nr. 1401, iunie 1925), sub titlul „Necuviința față de Coroană”, încheie astfel descrierea Catedralei Încoronării: „Coperișul e spart. Tencuielile cad. Zidul de beton armat crapă. Covorul de trei sute de mii de lei a fost complect mâncat de molii. Tot ce se poate fura s-a furat“.

Vărsând lacrimi de crocodil asupra ruinei de la Alba Iulia, pocăitul din 1925 uită „necuviința sa față de Coroană“ din 21, când, deși știa că Palatul dorește amânarea clădirilor, a dus acea sălbatecă campanie în contra aceluia care preconiza temporizarea în vederea unor lucrări demne și definitive, după cum se cuvenea marelui act al încoronării. Pe când dar unii mânați de interese pecuniare, alții din încăpățănare și nepricepere pledau pentru grăbirea lucrărilor, era firesc ca vocea dreptății și a judecății obiective și cu perspectiva cuvenită să fie înfrântă. Să ne fie îngăduit totuși, spre exemplificarea mișeliei acelor vremuri, să expunem mai pe larg faimoasa campanie în decursul căreia mi-a fost dat să îndur atâtea înjosiri pentru apărarea unei cauze atât de juste, recunoscute ca atare acum chiar de cei mai turbați antagoniști de odinioară.

Din seria articolelor publicate cu acest prilej² voi utiliza numai pe cele adresate potentatilor zilei, rămași surzi la apelurile cumințeniei.

---

2. De consultat articolele din *Dacia* din 7 și 23 mai; din *Ora* din 29 mai și 1 iunie; scrisoarea deschisă adresată prin *Ora* generalului Coandă la 29 mai; scrisoarea adresată, prin *Steagul* din 21 iunie, generalului Averescu, Președinte al Consiliului de Miniștri; apelul *Amânarea încoronării* din *Ora* de la 10 mai; „Să grăbim încoronarea“ în același ziar din 1 iunie 1921.

Iată primul protest ce am publicat prin *Dacia* din 7 mai 1921:

„Ultimul act, și cel mai solemn, al consfințirii unirii tuturor românilor urmează să fie încoronarea Regelui României Mari. Din cauza evenimentelor, Suveranul nu a fost încă uns Rege, căci până azi n-a fost vreme de serbări. De acum însă încoronarea se va putea săvârși. Măreată, ca nu alta, se cuvine să fie solemnitatea. Impunătoare mai ales prin demnitatea și simplitatea ei, căci nu sunt încă șterse sacrificiile războiului, nici înlăturate grijiile viitorului. Potrivit preocupărilor grele ale vremii, printr-o sobrietate gravă trebuie să se distingă deci serbarea încoronării. Acesta este sentimentul poporului și așa cer împrejurările.

În vederea organizării serbării s-a numit din vreme o comisie specială, ale cărei intențiuni acum de curând numai s-au cunoscut. Ele constituie o sfidare a sentimentului general și o nesocotire a realității. Ni se fâgăduiește, până în septembrie, terminarea unei Catedrale a încoronării! Dar oricâte asigurări ne-ar da cei interesați, sigur este că lucrările nu vor fi terminate la timp și nu vor corespunde caracterului convenit serbării. Ne-am resemnat, timp de 7 ani, pentru ca acum, în mai puțin de 7 luni, să escaladăm catedrale, palate, arcuri de triumf care, dacă s-ar realiza, nu ar constitui decât o dovadă a nepriceperii și a ușurinții unora din generația de azi. Nu prin asemenea acțiuni pripite și necugetate se manifesta patriotismul sincer și dinasticismul adevărat, de care nu mai puțin animați sunt chiar și aceia care se încumetă să critice măsurile comisiunii.

Monumentul încoronării trebuie să fie demn de măreția actului pe care-l va comemora. În legătură strânsă cu tradiția neamului, să ne dea oglinda vremii noastre, întrupând aspirațiunile generației care l-a ridicat.

În locul unui asemenea monument, caracterizând veacul al 20-lea, se intenționează imitarea unei vechi biserici, care n-are rost nici în epoca de azi și nici la locul unde se va ridica. Exagerarea proporțiilor bine cumpănite în original, înlocuirea stilului unitar al modelului prin împrumuturi neasimilate dezvăluie ușurința de care se fac culpabili autorii unor asemenea propuneri. O biserică astfel escaladată, lipsită de orice caracter artistic și desigur neterminată la timp, cu toate marile sacrificii bănești ce se vor face, e nedemnă de solemnitatea încoronării Suveranului

României întregite. Conștientă de puterile sale, generația de azi nu trebuie să îngăduie să fie șampilată pe veci cu un asemenea brevet de incapacitate. Să luptăm pentru menținerea prestigiului nostru, nepermițând să ni se falsifice intențiile prin imitații nepotrivite cu scopul urmărit.

Primul Rege al tuturor Românilor merită, cu siguranță, să fie încoronat într-un templu mai larg conceput și mai solid statornicit decât acea searbădă improvizatie. Iar mili-oanele de cetățeni ai noului Regat cred că au dreptul să ceară ca să se țină seamă și de năzuințele lor la serbările încoronării, până aici tâlcuite în taină câtorva numai. Contra propunerilor comisiei s-au ridicat protestări din mai multe părți. Toate sunt pe deplin întemeiate; nu e încă vreme să angajăm zeci de milioane, înainte ca țara să aibă un buget și mai ales nu e permis ca cu bani scumpi să plătim lucrări de un gust atât de îndoios.

Urmează să vedem dacă, printr-un sentiment de nepăsare, se va lăsa să se comită și aceste greșeli. Să nu pierdem din vedere că generațiile viitoare nu vor ține seama de scuzele invocate azi de cei interesați în cauză. Ignorând pe adevărații vinovați, posteritatea va trata pe toți contemporanii încoronării de incapabili și nedemni de măreția vremii lor.

Contra unor atari sentințe se impune deci să reacționăm la timp. Protestările arhitecților merită să fie, în primul rând, luate în seamă. Cu atât mai mult, cu cât comisia era alcătuită spre a pregăti numai un program, ce urma să fie supus unei largi discuțiuni. În schimb însă, fără a ține seamă de alte sfaturi și mai ales de unele rezerve firești, dar cu atât mai elocvente, comisia cea consultativă și preparativă și-a arogat puteri descreționare. Cu o culpabilă întârziere, la așa mica distanță de termenul încoronării, am fost puși în fața unor hotărâri asupra cărora nici chiar toți membrii comisiei nu sunt, pare-se, de acord. Și pe când schițele de planuri se făceau încă în pripă, lucrările pe teren se și începeau. Cei doi arhitecți, membri ai Comisiei, și-au împărțit lucrările aprobându-și singuri propriile lor elaborate!

Asemenea scamatorie ar trebui curmată prin amânarea serbărilor și publicarea unui concurs. Iar dacă amânarea nu se îngăduie, atunci, potrivit grabei cu care s-au luat hotărârile și în măsura răgazului scurt ce ne mai desparte de serbări, să se alcătuiască și programul lor. În locul bi-

sericii să ne mulțumim, după cum de altfel a și propus unul din arhitecții Comisiunii, cu un altar sau baldachin ocazional, în jurul căruia, în tihnă și cu chibzuială, să se ridice apoi monumentul încoronării.

Într-o asemenea împrejurare se cuvine să fim sinceri și reali. Să nu ne înșelăm cu făgăduieli ușuraticе, care, nefiind împlinite la timpul hotărât, ar compromite serbarea încoronării mai rău decât o amânare prevăzătoare.

Graba strică treaba! Cei mai mulți sunt convinși de acest adevăr; câți însă vor avea curagiul să unească glasul lor la protestarea de față?“

Protestul a fost de îndată comentat de presa zilnică: *Ora* din 10 mai, sub titlul „Amânarea încoronării“ dă următoarea replică articolului meu din 7 mai:

„Sub acest titlu confratele *Dacia* protestează, printr-un judicios articol, împotriva proiectelor de încoronare fixate la 24 septembrie a.c. Argumentele, pe baza cărora se cere amânarea, sunt temeinice și cu greu s-ar putea ocoli. Fără a fi în contra încoronării, pe care întreaga suflare românească o așteaptă cu plăcere, totuși unim glasul nostru la protestările ce s-au mai produs și în alte cercuri.

Două sunt motivele fundamentale care pledează pentru amânarea serbărilor. Întâi este prea mare cheltuiala a mai multor zeci de milioane, tocmai în timpul când populația suferă așa greu de jena financiară actuală. Valuta dezastruoasă, impozitele nenumărate, recolta neasigurată, lipsa monetară pe piață, stânjenirea transporturilor, cere-rile măririi de salarii nesatisfăcute și atâtea alte nevoi reale ale populației reclamă imperios ca zecile de milioane, dacă sunt disponibile, să se întrebuințeze într-unul din aceste scopuri, în loc de a fi destinate serbărilor.

În al doilea rând însă se impunea, în caz că serbările s-ar face, ca ele să corespundă cel puțin sentimentului general, iar nu să fie orânduite numai după placul câtorva. «Impunătoare prin demnitatea și simplitatea ei trebuie să fie serbarea, căci nu sunt șterse sacrificiile războiului, nici înlăturate grijile viitorului.» De pe urma încoronării trebuie să ne alegem cel puțin cu o catedrală, care, în limbajul viu al artei, să vorbească urmașilor noștri despre acest mare moment al istoriei neamului românesc. Monumentul încoronării primului Rege al României întregite merită o atențiune cu totul deosebită. Și tocmai în această privință păcătuiește programul Comisiunii. Împinși de o grabă cu totul

nemotivată, membrii Comisiunii nu s-au preocupat de această cestiune. În loc de a publica un concurs larg pentru toți artiștii României Mari, ni se propune, ca moment al încoronării, reproducerea unei vechi biserici din veacurile de mult trecute. Un mai strașnic «brevet de incapacitate» nu se putea administra generației de azi!

Arhitecții, în primul rând, protestează contra unei asemenea concepții. Ei cer să nu li se răpească ocazia de a făptui un monument care, corespunzând pe de o parte ocaziunii unice ce li se oferă, să fie totdeodată și oglinda năzuințelor artistice ale vremii în care s-a făcut încoronarea. Dreptatea este de partea lor și cerințele lor juste trebuie susținute. Se impune dar ca, amânându-se încoronarea, să se publice concurs pentru toate lucrările de artă ce urmează să se execute cu acest prilej. Să nu se cheltuiască zeci de milioane pentru satisfacerea câtorva prezumțioși, nescotind-se sentimentul general și interesele artiștilor îndeosebi. Condițiile în care s-a angajat construirea bisericii și a Arcului de Triumf sunt inadmisibile. Comisia astfel judecată este ținută a da lămuriri pentru luminarea opiniei publice care se interesează, din fericire, de reușita serbării. Planurile bisericii și porții triumfale de la Alba Iulia nerezistând criticii vor trebui înlocuite, dându-se ocazia tuturor talentelor să se manifeste.

Prima satisfacție dată corpului arhitecților și opiniei publice constă în publicarea concursului pentru biserica din Alba Iulia și Arcul de Triumf din Capitală. Obiecțiunea că lucrările fiind concesionate nu se mai pot opri nu este serioasă, căci e preferabil chiar a se pierde acum o sumă mai mică decât a se angaja mai departe milioane în zadar. Materialele, eventual procurate, nu sunt pierdute, putându-se utiliza și mai târziu. Dar oricât ar necesita despăgubirile angajamentelor luate, ele trebuiesc contramandate. Națiunea întreagă să poată spune cuvântul său într-o împrejurare atât de importantă și de solemnă“.

Odată stârnită chestia, ea a făcut ocolul presei. După părerea „arhitectului“, redată aici, vom semnala, din noianul de articole, pe acela al prea cumintelui, al unuia din nestorii presei noastre, Ion Teodorescu, care prin *Adevărul* din 18 mai, sub titlul „Părerii pentru amânarea serbării de încoronare“, dă o serie de considerații din care reproducem următoarele:

Întrebându-se dacă vom fi gata în termenul fixat de Comisiune, adică la 24 sept. a.c., el răspunde:

„În 7 luni nu e chip de pregătit nimic serios: dacă Dumnezeu a făcut lumea în 6 zile, oamenii nu pot clădi în 7 luni un templu, o biserică demnă de o atare impozantă și unică în felul ei solemnitate, *nimeni n-a fost consultat* asupra clădirii bisericii și a Arcului de Triumf, dintre artiștii noștri, nu se știe cine, nu se știe când, cu ce puteri și cu ce mijloace a hotărât totul și a însărcinat cu *executarea acestui tot zămislit în grabă și numai din capul lor anonim*, fără vreo discuție prealabilă, fără concurs, de aceea *ilustrii anonimi executori*, neavând nici timp, nici idei, *poate nici talent*, au hotărât să copieze la iuțeală o bisericuță oarecare din Târgoviște, sub pretext că e de pe vremea lui Mihai-Vodă, dându-i dimensiuni ceva mai mari, *biserica aceasta zidită la repezeală ne va face de râs în fața posterității*, se va coșcovi după un an, iar zugrăvelile executate în toamnă, când e umed și lipsește lumina, vor curge și se vor șterge de *va fi o jale*. Astfel monumentul ungerii primului rege al României Mari e menit *să ne compromită* pe toată linia și în ochii tuturor, contemporani ca și urmași.

Este evident că au mare dreptate criticii. Un monument de seamă nu se poate face în 7 luni și e ridicol ca înăuntrul splendidelor ziduri și lângă marea biserică din Alba Iulia, clădită în veacul XIV de împăratul Carol VI, să venim noi în veacul XX să ne facem de rușine cu o bisericuță imitată după altă bisericuță din Târgoviște. Și apoi cine a mai auzit, cine a mai văzut să copiezi în mare, și încă în grabă, și încă fără concurs, un monument mic? Ce-ați zice de unul care ar reclădi biserica Stavropoleos în dimensiunile Ateneului?

E ceea ce se planuiește a se face la Alba Iulia fără teamă de ridicol!

Dar biserica aceasta ce se imitează e de la Mihai-Vodă. O fi. Însă noi suntem din vremea lui Ferdinand I și nu a lui Mihai. Vorba e *ce transmitem noi urmașilor?* Care e stilul, care e talentul, care e caracterul, care sunt mijloacele noastre? Ce are de-a face încoronarea lui Ferdinand cu Mihai? Atunci ar trebui să împingem logica până acolo ca regele actual să apară la Alba Iulia cu o cușmă în cap și cu o secure în mâna stângă! Asta nu-i serios.

Serios, cuminte, drept, logic ar fi ca să se curme lucrările cele nesăbuite, să se deschidă un concurs, să se producă toate talentele noastre și astfel să se fixeze un tip de monument care să fie al epocii noastre și demn de noi. Să se pună capăt autocratismului birocratic, cam imbecil din fire, ambițiilor, catăriilor, favorurilor etc. și să se înfăptuiască o treabă frumoasă și serioasă.

Și încoronarea când să se facă?

Ei bine, încoronarea să se facă la 10 mai 1922, în plină primăvară, în luna de verdeață, de flori, de lumină și de odihnă pentru țărani, nu în luna ploioasă, rece, întunecoasă a lui septembrie pe sfârșite, când țăranul e ocupat cu strânsul bucatelor.

Și la această încoronare săvârșită în mijlocul celui mai măreț și splendid templu, care e bolta cerească în luna mai, să se pună piatra fundamentală a templului superb și caracteristic epocii noastre, care *să se termine apoi în 7 ani și nu în 7 luni.*

Nu știu de ce am impresia că dacă regele și-ar spune cuvântul, dar limpede și cu hotărâre, lucrurile s-ar săvârși așa cum e bine și nu așa cum îs plănuite acum, *adică rău, prost și ridicol.* La urma urmei mi se pare că e și un pic treaba și interesul lui de cum va fi, va decurge și va rămâne ca amintire încoronarea. De ce dar nu și-ar spune cuvântul?

I. Teodorescu“.

Față de tăcerea în care se învăluia Comisia, ignorând diferitele proteste ale presei, mi-am permis să adresez, prin *Ora* din 29 mai: o „scrisoare deschisă d-lui general Coandă, președintele Comisiei pentru organizarea serbării încoronării Suveranilor“.

Reluam argumentele din primul meu protest, din *Dacia* din 7 mai, pe care și le-au însușit principalele articole apărute în urmă asupra aceleiași chestiuni, insistând, de astă dată, mai ales asupra „lipsei totale de valoare artistică a clădirilor plănuite“ și condamnând ideea imitării bisericii din Târgoviște, prin care se da „generației actuale un brevet de incapacitate“ pe care, dacă și-l însușesc cei doi arhitecți propunători, nu-l merită și ceilalți colegi protestatari.

„Oare nu avem datoria, față de noi și de generațiile viitoare, să însemnăm și noi răbojul vremii de azi printr-un monument, a cărui faimă să se repercute de-a lungul veacurilor viitoare?“

Analizând biserica în execuție, constatam că „planul de azi se deosebește de original prin adaosuri atât de banale, încât farmecul și calitățile templului strămoșesc sunt cu desăvârșire pierdute“, mai ales prin modificarea dimensiunilor originalului, dându-ni-se azi un „compromis hibrid între arta trecutului și cea mai banală decorație curentă“.

Arhitectul Victor Ștefănescu, amenințat odinioară cu surparea construcțiilor sale, aplică acum, de teamă, contraforți chiar acolo unde nu au nici un rost.

Insistând asupra „aberațiunilor stilistice“ arătam că „înfățișarea bisericii era din cele mai stranii reprezentând un tip bastard, în care calitățile modelului se pierdeau prin adaosurile moderne și nechibzuite“. De asemeni, clopotnița, cu cele 5 caturi suprapuse, era ridiculă și lipsită de proporție, vrând să se ia la întrecere cu aceea a vechii catedrale romanice, pe care meșteri renumiți din Île de France, ca Villard de Honnecourt, și-au reclădit-o în stilul gotic, față de care rămânem de rușine în compromisul de azi.

Încheind, pledam pentru serbarea încoronării sub un altar sau baldachin provizoriu, iar comemorarea printr-un templu, ridicat în urma unui concurs la care să poată participa toți arhitecții, iar nu numai cei doi din Comisiune, care din judecători s-au transformat în executorii propriilor lor planuri.

Regele făuritor al României Mari și Augusta Regină merită să fie comemorați printr-un templu altfel demn și măreț decât cel conceput în taină de cei interesați.

A doua zi după publicarea scrisorii mele, ziarul *Ora* din 30 mai o și comentează, ajungând la concluzia că „încoronarea este înainte de toate o necesitate politică, sensul politic primând pe cel estetic“.

Răspunzând prin același organ, la 1 iunie, mă declar de la început pentru grăbirea încoronării, adăugând că „ținând seamă de necesitățile politice, ce pentru prima oară se pun în așa vie lumină, nu numai că se impune urgența încoronării, dar mă mir că s-a zăbovit atâta. Și în loc de a mai întârzia până la toamnă, ea s-ar putea sărbători în mijlocul lui august. La ziua de 14, prin sine simbolică, s-ar adăuga și consacrarea de largă colaborare ce, alături de Suveranul nostru, a avut Regina Maria la înfăptuirea României Mari.

Această serbare s-ar putea celebra pe platoul de la Alba Iulia, unde urmează să se întemeieze noul oraș curat românesc, în locul celui desființat de urgia trecutului“.

Continuând, adăugam:

„Biserica, începută acum în incinta cetății, ar rămânea, după corecturile necesare, o reclădire a aceleia a lui Mihai Viteazul. Catedrala încoronării însă, concepută anume într-acest scop, s-ar înălța în inima chiar a noului sălaș românesc, sfidând cetățuia îmbătrânită cu ale ei prefaceri istorice. La viață nouă se impun și așezări noi corespunzătoare.

Mult mai logic și firesc ar fi într-adevăr ca, cu prilejul încoronării, să se puie numai piatra fundamentală clădirilor ce urmează să o comemoreze. Căci oricâtă străduință și-ar da cei mai silitori și pricepuți constructori, catedrala nu va fi gata; nu vom avea la toamnă decât un schelet de biserică, umed și neisprăvit. Inaugurarea bisericii nu se va putea face decât după ce se va fi terminat pictura și mobilierul din interior, care nici nu se vor putea începe decât după ce se va fi uscat zidul, deci cel mai devreme după un an de zile.

Grăbind efectuarea încoronării se satisfac necesitățile politice; amânând executarea construcțiilor, se satisfac cerințele estetice. Deși în aparență opuse, acțiunile nu se exclud; încoronarea se poate face fără clădiri definitive, iar estetica se poate respecta independent de epoca serbărilor. Discernând bine cele două tendințe, constatăm că nu numai nu se contrazic, dar că se întregesc chiar în vederea aceluiași scop de toți urmărit: o încoronare cât mai apropiată, pentru satisfacerea politicii actuale, și totdeodată cât mai demn eternizată spre măgulirea generațiilor viitoare.

Iată dar cum, conform intențiilor editorialului dv., din discuția contradictorie provocată se va fi clădit «eșafodajul logic al unei juste soluțiuni».

Oricât de justă și logică însă ar fi soluțiunea de față, ea nu are valoare decât prin înfăptuirea ei. Aceasta este însă în afară de puterile noastre. Singur președintele comisiunii sau șeful guvernului ar putea realiza cele aici propuse. A pune în cunoștință pe cei în drept e nobila dv. sarcină, domnule Director, ca reprezentantul opiniilor din public“.

Această ultimă a mea scrisoare din *Ora* a făcut de asemeni ocolul presei, care a primit cu satisfacție noua propu-

nere împăciuitoare a cerințelor politice cu cele estetice, pe care le pusesem în discuție.

Steagul, din 4 iunie, într-un lung articol, încheia: „Ches-tiunea încoronării e așadar pusă pe o nouă bază, care mi se pare singura logică și posibilă. Se despart cele două puncte de vedere, până aici confundate: serbarea încoronării și comemorarea ei prin monumente de artă.

Încoronarea, ca act politic, se poate face oricând și, dacă nevoie este desigur cât mai curând. Independent de aceasta însă, rămân monumentele de artă, menite să o comemoreze. Acestea nu se pot inventa de azi pe mâine... Pentru respectarea cerințelor estetice, în numele cărora cu atâta tărie se ridică autoritatea recunoscută a dlui Tzigara-Samurcaș, să se părăsească planurile concepute în grabă și taină și să se publice un concurs cât mai larg. Căci, după cum așa de bine s-a arătat, monumentul încoronării trebuie să fie un demn reprezentant, atât al epocii care-l ridică, cât și al marelui fapt, unic în istoria neamului, pe care-l comemorează.

Biserica de la Alba Iulia este, atât ca concepție cât și ca execuție, cu totul nedemnă de rolul ce îl are“.

Aceasta e acum părerea generală.

Fapte grave în sarcina Comisiei încoronării

Pe când discuția în privința serbărilor încoronării era în toiul ei, fapte cu totul neașteptate au venit în sprijinul tezei ce apăram. În ordine cronologică, ele se inserează astfel. La 3 iunie 1921, *Universul* publică o scrisoare deschisă adresată generalului Coandă de către inginerul C.M. Vasilescu, cunoscut întreprinzător de clădiri, deci coleg cu P. Antonescu și Victor Ștefănescu. Inginerul Vasilescu, după unele triste constatări cum unii arhitecți, cu noroc și influențe, „se îmbogățesc în dauna statului“, adaugă următoarele: „Sunt informat că după recomandățiunea d-lui arh. P. Antonescu, lucrările de executare a Arcului de Triumf, cum și cele ce vor urma să se facă în București, s-au încredințat «Societății de Întreprinderi generale tehnice», fostă ing. T. Eremie, care s-a întâmplat să fie și antreprenorul lucrărilor ce se fac în același scop la Alba Iulia“.

Și, spre întărirea afirmațiilor sale, adaugă:

„În *Monitorul Oficial* cu nr. 27 din 8 mai a.c. am citit că firma ing. T. Eremie, care s-a transformat în societate anonimă sub denumirea «Întreprinderi generale tehnice», numără printre membrii săi fondatori și un domn arhitect P. Antonescu; mai mult, acest domn este *vice-președinte al consiliului de administrație*, președinte fiind d. ing. T. Eremie.

Dacă, întâmplător, acești domni arhitecți Petre Antonescu ar fi una și aceeași persoană, nu găsiți că este o situație puțin cam delicată și o sfidare a moralei publice? Cunoașteți mai bine decât mine că pentru aceste lucrări *nu există nici un plan stabilit* și nici un deviz întocmit, că prețuri unitare nu sunt fixate și că ele *vor costa, ceea ce va costa*; și că atât arhitectul cât și antreprenorul sunt asigurați cu un procent fix din costul total al lucrărilor și anume de 8 la sută pentru arhitect și *de 20 la sută pentru antrepriză*; în atare împrejurări este ușor de văzut *cum interesele acestor părți, control și antrepriză devin comune*, interes, care în cazul nostru special – când s-ar adevăra că d. P. Antonescu este una și aceeași persoană atât în formă de arhitect cât și de antreprenor – se mărește considerabil fiind date clauzele contractuale ce sper că le cunoașteți.

Cred, domnule general, că, după ce veți cerceta această situațiune, ne veți lămuri și pe noi asupra acestei coincidențe bizare de nume și profesiune și că, dacă veți găsi că este una și aceeași persoană care cumulează două atribuțiuni cu totul contrarii, veți lua măsuri ca această *situațiune amorală și dăunătoare intereselor statului* să înceteze.

Se mai găsesc încă, mulțumită Domnului, în Țara Românească mulți oameni, care ar putea să execute aceste lucrări, ducându-le la bun sfârșit și mulțumindu-se cu beneficii mult mai mici“.

Dar nici de asemenea dovezi oficiale în contra arhitectului-antreprenor nu s-a ținut seamă. Comisia se consideră suverană, neavând să dea cont nimănui!

Nici de dorințele aceloră, în onoarea cărora se fac atâtea spese, nu se sinchisește înalta Comisie. Zvonurile de mult răspândite că M.M.L.L. sunt nemulțumite de lucrările în curs se confirmă acum în mod oficial. Toate ziarele reproduc următoarea știre senzațională, pe care o redăm din *Dimineața* din 5 iunie, care sub titlul „Suverana [sic] e nemulțumită de lucrările încoronării“ scrie:

„Gazeta Ardealului publică următoarele:

«Cu prilejul vizitei la Alba Iulia, *Regina s-a arătat nemulțumită* de mersul și de planul lucrărilor pregătitoare pentru marile serbări ale încoronării. Nu știu ce figură va fi făcut comitetul alcătuit pentru organizarea acestor serbări. Dar bănuim că lecția va servi, *diletantismul comitetelor și comițiilor va fi trezit la realitate*“.

Mai departe, același ziar spune:

„S-a pus și piatra fundamentală, dar după planurile și proba lucrărilor, fără îndoială, nu e omeneste posibil ca edificiul să răspundă așteptărilor. De aceea părerea exprimată de Regină, ca să se facă *atât altarul cât și celelalte pregătiri numai în chip provizoriu*, e cu mult mai înțeleaptă decât cele hotărâte de nepriceputa superficialitate a comitetului. *Catedrala încoronării trebuie să se înalțe în mijlocul orașului românesc*, impunătoare și gravă, nu pitită în cetățuie, așa cum au croit-o constructorii delegați de comisiunea organizatoare“.

Perechea regală, însoțită de generalul Averescu, a dezaprobat lucrările în curs, dar, totuși, nici o măsură de îndreptare nu s-a luat: marele Scaraoțchi intimidează pe cei cinstiți, urmărind planurile sale scelerate, pentru ca apoi să acuze pe alții de infamiile sale.

Față de indiferența autorităților, mi-am permis a adresa generalului Averescu, președinte al Consiliului de Miniștri, o scrisoare deschisă, prin *Steagul* din 21 iunie, din care extrag numai următoarele în privința lucrărilor de la Alba Iulia, lăsând pentru mai târziu discuția Arcului de Triumf. Iată fragmentele scrisoarei:

„În lipsa din țară a d-lui general Coandă, președintele Comisiunii încoronării, mă văd nevoit a mă adresa domniei voastre, deținătorul suprem al puterii executive și implicit răspunzător, în ultimă instanță, de actele comisiunii ce ați instituit.

Libertatea ce-mi iau este îndeajuns motivată prin importanța capitală a chestiunii încoronării. Aceasta pasionează azi întreaga românie. Cu presa de aici s-a solidarizat și cea de peste munți, adăugând la protestările noastre argumente specifice și de interese locale, ce nu pot fi desconsiderate fără a se aduce jigniri profunde demnității naționale.

Gazetele transilvănene ne mai aduc știrea precisă că însăși M.S. Regina «*s-a arătat nemulțumită de mersul și*

de planul lucrărilor pregătitoare, cu prilejul vizitei Sale la Alba Iulia». La indignarea publicului se adaugă deci nemulțumirea chiar și a acelor direct interesați la serbări, a căror firească rezervă de până aici ar fi trebuit să fie o mai clară indicație, pentru ca comisiunea să-și fi temperat excesul de zel, prea precipitat, după atâta vreme pierdută în zadar.

Nedumerirea generală pare a fi împărțită și de dv., domnule general. Căci în audiența ce ați binevoit a-mi acorda, la argumentele aduse nu mi-ați putut opune decât greutatea de a dezavua comisia ce singur ați numit.

Fată însă de Augusta nemulțumire, susținută de unanimele protestări ale poporului, greu mai pot fi cruțate pretensele susceptibilități ale unei comisiuni, pe care o apasă o vină de toți recunoscută. Este oare admisibil ca, deși conștienți de greșelile comise, să renunțăm a le îndrepta, numai pentru a nu jigni pe cei câțiva singuri direct culpabili? S-ar putea oare pretinde ca o generație întreagă să se lase a fi pe veci înfierată ca incapabilă, pe baza unor proiecte nedemne, izvorâte din sânul unei comisiuni ce nu a voit să țină seamă de aspirațiunile unui neam întreg? Și, în ciuda atâtor voci revoltate, rușinea plănuită să nu poată fi înlăturată, din cauza intereselor oculte ale câtorva vinovați?

Admitem că, la început, buna-credință a președintelui comisiunii a putut fi surprinsă de insinuările așa-zișilor specialiști; că *intimidat de autoritatea tiranică a vreunui membru*, d-sa a putut fi amăgit de exagerata însemnătate a unor iluzorii dovezi istorice; astăzi însă, când erorile comisiunii sunt pentru toți evidente, nu înțelegem de ce d. președinte perseveră în greșelile inițiale. Căci, după cum am avut onoare a vă arăta și dv., prin scrisoarea particulară din 1 iulie crt., lucrările începute la Alba Iulia ar mai putea fi îndreptate, spre mulțumirea generală și mai ales a localnicilor, care, mai mult ca noi, se simt înjosiți de greșelile fatale ale comisiunii [...]

Imposibilitatea terminării lucrărilor s-a dovedit, cu toate condițiunile stranii de concesionare cointereseată, dezvăluite prin scrisoarea d-lui inginer C. Vasilescu. Cu o grabă febrilă, lesne de înțeles, lucrările au fost începute, înainte chiar ca planurile să fi căpătat Augusta aprobare și fără a fi fost aduse la cunoștința altor specialiști, decât a celor direct interesați nu numai la alcătuirea dar și la executarea lor. Iar astăzi se invoacă imposibilitatea de a se reveni

asupra hotărârilor luate, tocmai din cauza lucrărilor începute în ciudatele condițiuni arătate de către d. Vasilescu.

Lăsând în sarcina guvernului fixarea actului politic, nu ni se va putea contesta dreptul la critică și control al monumentelor încoronării, care în mod firesc vor fi considerate ca expresiunea întregii generații de azi.

În curând numele membrilor comisiei vor fi ignorate, iar contemporanii încoronării vor fi cu toții responsabili față de posteritate. Pentru a îndrepta greșelile comise mai este timp. Căci, cu riscul chiar de a se pierde o parte din sumele așa de nechibzuit cheltuite până acum, ar fi totuși mai folositor ca lucrările să fie cât mai curând oprite, reluându-se numai după o matură și dezinteresată chibzuință, după cum am arătat în privința aberațiunii ce se comite cu clădirile de la Alba Iulia“.

Față de lașitatea generală și dezinteresul cu care erau întâmpinate lucrările încoronării, pe care nici chiar șeful guvernului nu îndrăznea să le controleze, sub puerilul motiv al propriei sale mărturisiri, mi-am exprimat o ultimă data indignarea prin articolul din *Steagul* din 24 iunie, intitulat „Sacrilegiul comis cu prilejul încoronării“, a cărei virulență redacția, din proprie inițiativă, a atenuat-o, după cum singură a mărturisit.

Iată unele pasagii din alarma trunchiată de prea îngăduitoarea redacție a *Steagului*:

„În lipsa vreunui comunicat oficial, drept răspuns la numeroasele dezvoltări ale presei, singură *Izbânda* s-a încumetat să ne dea «adevăruri asupra încoronării de la Alba Iulia».

Având aerul de a apăra intențiile Comisiei, ni se descopera culpe mult mai grele decât cele până aici semnalate, destainuindu-ni-se că, în vederea defilării de la Alba Iulia, «se va dărâma o parte din zidurile cetății, se vor astupa șanțurile și se va construi un bulevard ducând de la biserică până la locul defilării».

Nemulțumită deci cu cele până aici făptuite, Comisia își mai încearcă răspunderea prin dărâmarea chiar a zidurilor vechi ale cetății, pe simplul motiv al defilării dintr-o singură zi!

Sa fie oare posibil un asemenea sacrilegiu? Iar dacă cele relatate sunt de fapt «adevăruri», atunci cum urmează să calificăm acțiunea noastră, după ce ne-am bocit blestemând pe cei care, acum 400 de ani, au dărâmat

așezările lui Mihai Viteazul, pentru a face loc cetății de astăzi? Mai putem noi oare, cu conștiința împăcată, înfiera de barbari pe ungurii distrugători de acum câteva secole, când astăzi, stăpâniți de o mentalitate tot așa de redusă și de patimă tot așa de orbitoare, procedăm la fel cu ei?

Pândindu-ne cu gelozie faptele, străinii rămași în granițele României Mari și cei de peste hotare nu vor avea oare dreptul de a ne întoarce epitetele cu care am ponegrit pe înaintașii lor? Căci, deși preinși restauratori respectuoși ai trecutului, păcătuim tocmai prin vina ce o imputăm altora, pătând opera încoronării printr-un asemenea sacrilegiu.

Toate greșelile comise la Alba Iulia și acest ultim sacrilegiu ar fi fost ușor înlăturate dacă, în loc de a persista în ideea eronată de a se ridica biserița în prejma vechii catedrale și în incinta strâmtă a bastioanelor, s-ar fi respectat cetatea istorică, alegându-se pentru încoronare largul platou învecinat, unde se întindeau odinioară viile și vechiul oraș românesc. Aici, în câmpul deschis al vrajei trecutului, ar fi trebuit să se înalțe marea catedrală a încoronării, a cărei piatră fundamentală s-ar fi pus cu prilejul serbării de acum. În jurul templului s-ar fi croit aleile noului oraș; și astfel am fi văzut înfiripându-se mândra cetate românească a lui Ferdinand I, alături de vechea și de noi neatins lăsata Karlsburg – cum îi ziceau străinii Albei Iulii străbune. Din alăturarea celor două cetăți s-ar fi dovedit, în fața lumii întregi, nobilele însușiri ale poporului român, care, spre deosebire de atâția barbari, va fi știut să clădească fără să distrugă, înălțându-se pe sine fără să înjosească pe alții. Prin crearea, în atari condițiuni, a cetății primului Rege al tuturor românilor, s-ar fi adus și cel mai nemerit omagiu marelui Mihai Viteazul, ale cărui fapte glorioase în zadar inamicii se vor fi încumetat să le stârpească. Pe urma lor, dimpotrivă, va fi răzbit minunea încoronării de acum. În locul unui asemenea plan măreț și demn de un popor într-adevăr bun și cult, ne vom prezenta în fața lumii, cu prilejul încoronării, cu niște mediocre monumente executate în pripă, agravate prin sacrilegii contra trecutului, ca această dărâmare a străvechilor ziduri.

S-ar părea că și Comisia încoronării este subjugată vreunui geniu rău care stăpânește azi o parte din mentalitatea românească, încă nedumerită. Înlăturând orice discuție, acel geniu rău se impune numai prin teroare și amenințări, ambiționându-se aducerea la îndeplinire a unor fantezii,

în ciuda altor considerațiuni oricât de înalte și temeinice ar fi ele.

Ar fi fost îmbucurător ca, cel puțin într-o chesiune atât de capitală ca aceea a încoronării, în care sunt angajate cinstea și renumele neamului întreg, să se găsească membri din Comisiune sau din guvern având destulă bărbăție spre a se opune unor atari nelegiuiri. Spre a noastră dezolare însă, e de temut ca aceeași culpabilă indulgență, în numele căreia s-au comis atâtea păcate până acum, să rămână victorioasă și în chestia încoronării!

Orbiți de egoism și lipsiți de scrupule, cei îndrăzneți vor învinge rezerva sfioasă a celor care își cumpănesc răspunderea și-și măsoară faptele după interesele generale și ale generațiilor viitoare, iar nu numai după satisfacerea momentană a unor ambiții nemăsurate și rău înțelese.

Împotriva convingerii unanime, necristalizate însă într-o energică protestare comună, se vor săvârși ororile începute la Alba Iulia. Iar în fața realității, rușinați ne vom boci în urmă ca niște neputincioși, regretând ulterior indulgența culpabilă de care ne vom fi făcut vinovați azi.

Atunci, însă, va fi prea târziu. Nici disprețul contemporanilor, nici mila înjosoare a urmașilor nu vor șterge păcatele noastre. Iar în decursul veacurilor, generația încoronării primului Rege al României întregite va rămâne vinovată că nu a știut să se arate la înălțimea evenimentelor ce avea de comemorat. Proaspeții cetățeni ai României Mari se vor fi arătat prea mici față de măreția vremii lor.

Pocăința și rușinea de apoi nu ne va izbăvi de păcatele de acum — aceasta rămâne bine stabilit“.

Mutismul vinovaților răzbunat prin prăbușirea lucrărilor

Conspirația tăcerii celor vinovați de continuarea lucrărilor de la Alba Iulia n-a fost întreruptă decât foarte târziu, după ce zecile de milioane s-au tot scurs fără control din cauza grabei și lipsei de deize anterior aprobate. D-abia în 12 aug. *Universul* publică un interviu acordat de generalul Coandă prin care ni se anunță că serbările încoronării nu se vor amâna! Ne asigură generalul că „nici din expresia mea (?) nu s-ar fi putut constata vreo intențiune de amânare a încoronării. Numai faptul că mă găsiți aici lucrând cu

diferiții membri ar trebui să vă convingă că nu există nici o dorință și nici o intenție de amânare a serbărilor“. Scurt și convingător, militărește se înlătură toate argumentele invocate pentru amânare.

Tot atât de instructiv este și expozeul arhitectului V.G. Ștefănescu, care, după ce se ocupă de tatăl Mariei Terezia, ne afirmă că „condus de prețioasele sfaturi ale marelui nostru istoric dl Nicolae Iorga a conceput și plănuit clădirile“, în care, pentru mai multă unitate, se vor introduce „ornamente aurite și picturi în mozaic venețian în felul bisericii Sf. Vitale din Ravena“.

Dar pe când cei doi interpelați dau asupra lucrărilor cele mai optimiste știri, clădirea le da cea mai drastică dezmințire prin „prăbușirea arcadelor de la muzeul și pavilionul regal“, anunțată pe ziua de 6 sept. 1921 de întreaga presă bucureșteană.

Chiar *Îndreptarea*, ziarul guvernului, publică știrea că în ziua de 1 sept. la orele 5 d.a. s-au prăbușit arătatele arcade. „Au fost răniți nouă lucrători mai ușor, iar unul mai grav, având o puternică leziune la baza craniului“ (după alte telegrame acest lucrător ar fi rămas pe loc în agonie). *Îndreptarea* adaugă: „Ingineri experți, sosiți la fața locului, au constatat că prăbușirea zidului a provenit din cauza materialului de zidărie care nu era îndeajuns de rezistent“. (*Viitorul* afirmă că zidăria a fost făcută din material prost).

În naivitatea sa orgolioasă, *Îndreptarea* adaugă: „Bănuindu-se că ar putea fi la mijloc o mână criminală, care ar fi provocat acest accident, autoritățile competente au început o serie de cercetări“! Inutile, deoarece responsabili sunt chiar conducătorii lucrărilor, căci, observă *L'Indépendance roumaine*, „Les travaux, contrairement à la règle, n'ont pas été donnés à l'adjudication. Ils ont été confiés à des amis du régime qui, naturellement, sont les meilleurs entrepreneurs de notre pays. La preuve vient de nous être fournie“.

Iată cum, din nefericire, s-a soldat campania de prevenire ce am dus contra unor lucrări întreprinse în așa de misterioase și defectuoase condițiuni.

Însoțind pe ministrul Cultelor, C. Banu, delegat de guvern să constate pagubele produse de prăbușire, mi-am putut da seama de lamentabila stare a lucrărilor ce aveau aerul de provizorat iar nicidecum de a înfrunta veacurile. Acum însă nu se mai putea reveni: zeloșii întreprinzători,

lăsați de capul lor, fără nici un fel de control, își atinseră scopul. Pe motivul grabei, zecile de milioane curgeau pe când lucrările se prăbușeau în aceeași cadență. O panică generală cuprinsese pe cei încă conștienți, temându-se de vreun nou accident în timpul consacrării actului încoronării, la care toți erau cu frica în sân, în loc de a fi cu suflelele înălțate!

Spre liniștirea conștiinței mele, atât de agitată atunci când greșelile s-ar fi putut încă înlătura, voi reproduce câteva dovezi ulterioare, consfințind dreptatea cauzei ce am apărât față de autorități surde din nefericire.

Am arătat mai sus părerea, la trei ani numai după împlinirea lucrărilor, a celui mai vinovat de trista aventură, atât de costisitoare, a clădirilor de la Alba Iulia.

Iată și alte păreri, confirmându-mi dreptatea apărării:

În *Curentul* din 26 iunie 1925, Pamfil Șeicaru, comentând mai sus citatul articol al lui N. Iorga intitulat „Necuviinți față de Coroană“, adaugă noi argumente pe lângă cele ale noastre, însă înainte de funesta catastrofă:

„Noi socotim, afirmă Șeicaru, cele două păragini nu atât ca o necuviință față de coroană, cât ca o neasemuită batjocură față de însăși nația românească. Trebuiau să fie două tălmăciri plasticizate în piatră și marmoră ale biruinții noastre. Catedrala de la Alba Iulia trebuia să sublinieze sensul vrerei dumnezeiești, pe care noi o așezăm ca forță lăuntrică a victoriei, ca explicație a duratei neamului de-a lungul vitregiei veacurilor. Această interpretare mistică a victoriei trebuia să se reverse în bogății de artă, de înaltă idee plastică în catedrala unde urma să se încoroneze nesfârșitul șir al regilor noștri. Biserica astfel sortită trebuia să-ți dea senzația unei durate ce se confundă cu vecinicia, ca înfățișare ea trebuia să vorbească oricui, de la ameteitoare înălțimi de artă, de fastul inteligenței românești. N-ar fi fost numai un prinos al gândurilor închinat unui Dumnezeu ce s-a milostivit de neamul acesta mântuindu-l de toate robiile, ar fi fost și o sinteză a artei românești la începutul unei noi epoci [...]

De ce oare străinul, de o intransigentă și mută ostilitate față de ideea realizată a statului național românesc unitar, ar putea să accepte o pretenție de superioritate din partea noastră când privește batjocura arhitecturală? Cum s-ar putea împăca oare cu ideea de durată a statului românesc, când vede catedrala neamului dărăpănată după trei ani și

când alături de ea se înalță cu o zvelteță de stâncă trufașă o biserică veche catolică ce numără vreo cinci veacuri de durată? [...]

Și Arcul de Triumf, ce ar fi trebuit să aibă majestatea sumbră a victoriei românești, să dea o impresie de măreție liniștită, dominatoare. Arhitectul Antonescu, meșterul familiei Brătianu, ne-a înzestrat cu încă o paragină, cu încă o batjocură. Și pe bietul contribuabil îl costă cele două ruine rușinoase mai bine de patru sute de milioane.

«Necuviinți față de coroană»? Da, și față de nație cel mai formidabil ultragiu.

Unde vor găsi copiii noștri și sensul mistic al statului românesc și imaginea de piatră a biruinții noastre? Unde?”

Un an mai târziu, în *Cuvântul* din 11 oct. 1926, profesorul Nae Ionescu scrie:

„Biserica încoronării de la Alba Iulia începe să se ruineze. Nici nu a fost bine isprăvită toată de altfel. Nu numai în planul de clădiri, care trebuia să închipuie un fel de cetate religios-națională, dar și în felul de lucru. O parte din această «cetate» este și astăzi doar culisă; carton, șipci și ipsos; așa cum a fost completată în grabă, pentru nevoile «reprezentăției».

Și dacă ar fi măcar în aceeași stare: dar ipsosul cade, cartonul se umflă de ploaie și începe să se vadă scheletul improvizației. Nu e chiar spre cinstea noastră să mărturisim prin această lăsare în părăsire că biserica aceasta ne-a trebuit numai pentru o împrejurare și că alt rost nu mai are în viața noastră națională. Nu e frumos între altele și pentru că ne arătăm ca niște bieți țigani nevoiași, pe care până la urmă tot ne va strivi biserica de peste drum a episcopului Maylath. E elementar că dacă ne-am vârat la Alba Iulia, și am avut de ce, în sufletul episcopiei romano-catolice, comparația ce s-ar putea face între noi și ceilalți va trebui să cadă neapărat în favoarea noastră.

Se pare însă că problema nu ne preocupă. Alba Iulia e și el un punct nevralgic în viața noastră național-religioasă, tratat, ca atâtea altele, cu ignorare.

Și în acest timp palatul, chiar și cel de piatră, se năruie. A început să-i cadă tencuiala; geamurile s-au spart; prin încăperi și-au făcut cuiburi rândunicile. Nu există un inten-dant. Nu există nici măcar un îngrijitor“.

În *Curentul* din 7 sept. 1928, scriitorul Cezar Petrescu, după ce deplânge starea de ruină a Catedralei de la Alba Iulia, adaugă:

„Astfel am știut să eternizăm actul cel mai măreț al existenței noastre politice și istorice, în monumente după chipul și asemănarea noastră.

Cine a văzut catedrala de la Alba Iulia irezistibil și-a adus aminte de biserica de caș a ȝiganilor. Tot așa de puțin monumentală, albă și tăiată din felii. Și se pare că a fost și tot atât de comestibilă, deoarece timpului nu i-au trebuit decât zece ani ca s-o dea gata; același timp care de veacuri își tocește fără folos gingiile să macine vechile mânăstiri voievodale, înălțate de domnii săraci ai Moldo-Valahiei ori ctitorite de bieții boiernași care poate nici nu știau să iscălească.

Este vreun om politic în țara românească, îndestul de subțire la obraz, ca să mai roșească de această impietate? [...]

O contabilitate ușoară poate să aștearnă pe hârtie net cât s-a risipit din banul public la catedrala din Alba Iulia și cât la Arcul de Triumf s-a risipit sau s-a furat. Cu banii aceștia se puteau ridica monumente într-adevăr memorabile, de artă, de înaltă semnificație istorică și politică și de-o însemnătate epocală pentru stilul nostru românesc, decăzut la mofturile brumăreștiene și la ramele de poze pirogravate. Cu banii aceștia, dar nu cu oamenii aceștia.

Cât vor costa reparațiile să nu mai socotim [...]

Alții conservă ruinele istorice. Noi, mai ingenioși, fabricăm direct ruine istorice. E un pas înainte.

Dar, Doamne, ce adâncă prăbușire spirituală s-a petrecut în noi, ca să putem suporta cu nepăsare batjocura simbolurilor celor mai sacre? Un asemenea monument, ca acel de la Alba Iulia și ca acel de la Șosea, n-a fost înălțat ca improvizațiile decorurilor de cinematograf, să dureze atât cât se filmeaza o scenă și să fure ochiul, atât cât să nu prinzi de veste că zidul e de mucava și crucea de aur e de carton. Asemenea monumente, pe lângă intenția comemorativă, vor să afirme prestigiul rațiunii de stat, de durabilitate, de indestructibil, de etern“.

Încoronarea de la Alba Iulia

Anul 1922 este acel al Încoronării de la Alba Iulia, la care, natural, în urma campaniei ce am dus, nu am luat parte oficial. Am putut să-mi dau seamă însă de cadrul în care festivitatea s-a desfășurat, în zilele de 15-17 oct., însoțind, din nou, pe ministrul Cultelor, vechiul meu prieten C. Banu, însărcinat de guvern cu orânduirea ultimelor preparative potrivit programului stabilit, deși clădirile erau încă umede. Am avut ocazia să constat – căci de satisfacție ar fi prea crud să vorbesc – că, cu toată apriga opoziție a propunerilor mele, ele au servit la desfășurarea solemnității: încoronarea s-a făcut sub un baldachin. Dar în loc să se fi înălțat un adăpost provizoriu, dar demn, într-acest scop și a se fi amânat pentru mai târziu săvârșirea unei catedrale comemorative a mărețului eveniment, lucrările s-au efectuat în pripa cunoscută, iar baldachinul a fost redus la acoperământul meschin, ce cu vădită trudă l-au purtat cei 12 ofițeri, după cum se vede din ilustrațiile oficiale chiar¹. Din fericire, teama generală a unui accident în timpul serbărilor, din cauza nesiguranței dovedite a lucrărilor, nu s-a produs, dându-se, în curând, uitării întregul, atât de costisitor, complex de clădiri ajunse în ruină, după cum s-a arătat.

Excluderea de la serbări s-a extins nu numai la vinovatul ce eram, dar chiar și la Fundația Regelui Carol I, care nu figurează, ca de obicei, în rândul Societății de Geografie și a Ateneului Român la prezentarea felicitărilor „din

---

1. *Serbările Încoronării M.M.L.L. Regelui și Reginei României*, I vol. 4°, elegant tipărit și foarte bogat ilustrat, o ediție oficială a Imprimeriei Statului, sub îngrijirea directorului general Al. Falcoianu.

partea Corpurilor constituite ale Statului și ale diferitelor corporațiuni“ la Palatul din București.

În schimb am avut satisfacția necurmatei încrederi a Majestăților Lor: la 4 oct., Regina m-a chemat la Cotroceni spre a se sfătui cum să fie drapată cu văluri, potrivit tradiției, coroana de aur, care se distingea nu atât prin concepția artistică cât, mai ales, prin greutatea aurului, oferit grațios de proprietarii minelor din Abrud.

Iar Regelui am avut misiunea a-i prezenta, la dejunul de la Peleşor, pocalul de argint cu semnătura lui Mihai Viteazul, achiziționat împreună cu ministrul Banu, în excursia de la Turda.

Prin adresa Nr. 27600 10 iunie 1922, mi s-a făcut cunoscut că „în vederea organizării unitare a tuturor muzeelor de artă din țara, cu mențiunea caracterului specific diferitelor instituții, îndeosebi a aceloră din noile teritorii, Ministerul instituie cu începere de la 1 iulie a.c. un inspector general al muzeelor din România și vă roagă să binevoiți a primi delegațiunea de inspector general, cu titlul onorific, iar cheltuielile de deplasare ce veți face cu îndeplinirea însărcinării vor fi achitate de Minister la cerere.

Ministru (ss) C. Banu“.

Profitând de această nouă însărcinare, am vizitat în chiar acea vară o serie de muzee din Transilvania, propunând o serie de măsuri ce se vor arata la timpul lor, o parte fiind publicate în *Muzeografie românească*.

Delegația onorifică mi-a fost neîntrerupt reînnoită de miniștrii următori.

La 19 sept. am luat dejunul la Peleşor, împreună cu episcopul catolic de Alba Iulia, Conte Maylath, despre a cărui superbă reședință în preajma vechii catedrale în stil romanico-gotic vorbisem Suveranului, care se interesa de aproape de orașele și bisericile săsești pe care le vizitasem și pe care ar fi dorit să le cunoască, fără protocolul ce-i îngreua orice asemenea excursie.

Bunele dispoziții cu care Majestățile Lor mă onorau, în ciuda oficialilor, au fost amenințate, la un moment, prin intrigile fotografei săsești, Gugenberger, instalată din Sibiu la București, unde și-a asigurat în curând un bun renume. Prezentându-mi-se cu un pachet de peste 20 de fotografii ale Reginei, ea ceru, în numele Majestății Sale, să aleg exemplarul care merita să fie multiplicat spre răspândirea în public ca reprezentare oficială. Examinând împreună lucrările, mi-am permis să arăt diferitele defecte de

poză în înfățișarea faldurilor toaletei, în gesturile nepotrivite ale mâinilor, cu degete tăiate etc., defecte de care persoana pozând nu-și poate da seamă, ci numai operatorul privind pe placa receptoare. Nemulțumită de critica ce-i aduceam direct, ambițioasa fotografă a raportat Reginei atribuirea Majestății Sale defectele ce nu cădeau decât în sarcina fotografei.

Foarte mirat de pretinsa mea așa de aspră critică a Reginei, mirată și afectată de vederile ce mi se atribuiau, Regele mă convocă curând să-i documentez părerile raportate de fotografă. Cu ajutorul fotografiilor prezente, Regele se convinge de întemeierea criticilor mele pe care și Regina le aprobă, recunoscând că nu modelul ci operatorul fotografic trebuia să le observe și să le înlăture. Astfel se disipă această trecătoare și primă neînțelegere, acordându-mi-se mai departe încrederea cu care Majestățile Lor n-au încetat a mă onora.

Recuperarea obiectelor de artă din Germania

Neparticiparea oficială la serbările încoronării a fost compensată prin rezultatele recuperării obiectelor de artă din străinătate, pe baza delegației, din 13 sept. 1921, menționată într-un capitol precedent.

Stabilit fiind că în timpul ocupației cercetători din Berlin, sub conducerea directorului Muzeului preistoric, Prof. Schuckhardt, au făcut săpături arheologice în țară, ale căror rezultate au fost duse la Berlin, deși, potrivit legilor române și tratatelor de pace, aceste obiecte revin de drept țării unde au fost descoperite, profitând de vacanța de Crăciun și pe baza delegației primite, m-am dus la Berlin, în vederea recuperării celor arătate.

La Ministerul afacerilor străine am aflat o perfectă înțelegere din partea Baronului v. Stein, referent în asemenea chestiuni, care m-a și pus în legătura oficială cu directorul Muzeului unde se aflau obiectele. Directorul Schuckhardt mi-a afirmat că, într-adevăr, el însuși și dr. Traeger au întreprins în toamna 1917 săpături în movila de lângă rafinăria de petrol din Cernavodă, descoperind o stațiune a epocii de piatră. La Monteoru, prof. Hubert Schmidt a făcut cercetări în toamna 1917 și primavara 1918, iar la

Coțofeni, lângă Craiova, însuși Schuckhardt cu Rubensohn ar fi cercetat în 1918 o cetate neolitică și una dacică și că toate rezultatele se aflau în Muzeul din Berlin.

Având în vedere interesul științific și de propagandă a României, de a fi reprezentată prin specimene ale artei sale preistorice într-un muzeu de importanța deosebită a celui din Berlin, deși, conform legiurilor în vigoare, întregul tezaur al arătatelor descoperiri germane reveneau României, am căzut de acord a ceda zisului muzeu unele din piesele reprezentative ale aratateelor săpături, recuperând o parte, cel puțin egală, pentru țara noastră de unde proveneau. Aceasta masura era cu atât mai întemeiată, cu cât în sala 3 din Muzeul preistoric berlinez se aflau rezultatele săpăturilor făcute în 1910 la Cucuteni de către dr. Hubert Schmidt, căruia Haret i-a cedat toate obiectele descoperite, nepastrând nimic pentru noi. În aceeași sală a Muzeului berlinez se aflau și frumoasele rezultate de la Erösd, care nu e decât Ariușdul nostru. Complectând astfel exemplarele preistorice din România, am crezut de cuviință să pretind ca zisa sala să fie denumită „Rumänischer Sahl“, ceea ce mi s-a admis.

Urma deci a se depune la Legațiunea română din Berlin obiectele recuperate și în schimbul prețului lăzilor de împachetare să mi se predea lotul convenit. Pe baza raportului adresat Ministrului Cultelor, acesta, prin adresa Nr. 26876 7 mai 22, îmi exprimă „mulțumiri pentru frumosul rezultat obținut, recuperând de la Muzeul din Berlin obiecte așa de însemnate pentru țara noastră și pentru știință“.

Din nefericire însă remiterea promisă a obiectelor întârziind iar răspunsurile direcției Muzeului din Berlin fiind nu tocmai clare, m-am întors în capitala Germaniei în luna dec. a.a.

Spre a mea surprindere am constatat că promisiunea designării, ca provenind din România, a obiectelor cedate nu se împlinise și totodată am mai descoperit în sala 13, vitrina 19, un tezaur scit, indicat ca provenind din România, pe care directorul Muzeului nu mi-l semnalase.

Neputându-mă înțelege cu directorul Schuckhardt asupra celor constatate, m-am adresat Ministerului Cultelor din Berlin, arătând că în caz de neîmplinire a condițiilor stabilite prin bună înțelegere, mă voi vedea nevoit a declara ca decăzută înțelegerea avută cu directorul Muzeului, ur-

mând a supune întreaga chestiune Comisiunii aliate de reparațiuni din Paris, spre hotărâre [...]

Sub președinția nou numitului în Comisie, a directorului general al Muzeelor berlineze, Otto v. Falke, ne-am întrunit la 22 dec. în localul Ministerului Cultelor din Unter den Linden.

Invitat fiind a împărți tezaurul scit în două părți, din care una ne revenea, iar cealaltă o lăsam spre exemplificare Berlinului, am rugat pe directorul Schuckhardt, deoarece cunoștea mai bine ca mine întreg tezaurul pe care-l expusese și catalogase, să procedeze la împărțire. Alegând două părți, din care una de 60 de piese, iar alta de 20, care, după propriile sale spuse da oglinda întregului tezaur, iar eu invitat fiind, de președintele Falke, să desinez pe viitorii posesori ai fiecăruia din grupuri, am reținut pentru România partea de 60 de piese, cedând restul Muzeului din Berlin.

Cu toată aprobarea președintelui și a celorlalți membri, singur Schuckhardt se opune, plângându-se ministrului, care, spre a tempera zelul preistoricului membru al Comisiunii, ceru amânarea hotărârii.

Considerând că o înțelegere de bunăvoie nu ar mai fi posibilă, pe baza alăturatului referat am cerut Ministerului ca revendicarea obiectelor arătate să fie făcută pe baza art. 238 al Tratatului din Versailles, adresându-ne într-acest scop Comisiei de reparații din Paris.

Față de noua complicitate a tratativelor, am prezentat Ministerului următorul raport în care întreaga chestiune, de fapt și de drept, este mai pe larg expusă decât în referatele anterioare:

**Memoriu asupra obiectelor de artă
revendicate de România
de la germani conform art. 238
al Tratatului de la Versailles**

În timpul ocupației României de către germani, direcția Muzeului preistoric din Berlin a întreprins sapături arheologice prin d-nii Schuckhardt, Hubert Schmidt, Traeger, Rubensohn și alții. Sapăturile au fost executate fără știrea guvernului român și împotriva legii din 1919 care prevede că asemenea lucrări nu se pot executa decât cu consim-

țământul Comisiunii Monumentelor Istorice. Această Comisiune, chiar sub ocupație, a funcționat fiind recunoscută de ocupanții care aveau pe reprezentantul oficial dr. H. Braune pe lângă Comisiune. Dovada că nici acest domn n-a avut cunoștință de săpăturile executate ne este dată prin raportul dr. Braune: *Denkmalflege im besetzten Gebiet von Rumänien* publicat în culegerea lui P. Clemen, *Kunstschutz im Kriege*, Leipzig, 1919, vol. II, pp. 137-145.

Rezultatele acestor săpături tănuite au fost duse la Berlin, deși prin legea din 1892-1893 exportarea obiectelor de artă este prohibita în România ca și în statele latine, ceea ce directorii Muzeului din Berlin trebuiau să știe.

Conform Tratatului de pace, toate aceste obiecte revin de drept României.

Însărcinat de guvernul român cu recuperarea lor, m-am adresat, în ianuarie 1922, directorului Muzeului preistoric din Berlin, care mi-a pus la dispoziție o parte din săpăturile sale [...] Cu toate noile intervenții făcute, susținute și de Ministerul Afacerilor Străine din Berlin, totuși Ministerul de arte prusac se abținează a nu mai da tezaurul, asupra căruia ne recunoscuse drepturile prin menționata sa adresă din 11 dec. 1922. Refuzul este întemeiat pe chitanța ce guvernul german pretinde a poseda și prin care tezaurul ei ar fi fost vândut pe prețul de 7 000 lei.

Conform Tratatului din Versailles, anexa Nr. 871 a protocolului D pentru aplicarea articolului 238, se prevede că o chitanța nu poate fi valabilă decât atunci când vânzătorul obiectului este și „proprietarul” chiar al acelui obiect. În cazul nostru, chitanța pe care se sprijină guvernul german este nulă și neadvenită pentru noi, deoarece, conform legilor române mai sus menționate, singur statul român poate fi proprietar al obiectelor provenite din săpături. Oricare alta persoană, care în mod ilicit și le-ar fi însușit, nu poate fi decât posesorul temporar al acelor obiecte, iar nicidecum proprietarul lor efectiv.

Chitanța deci invocată de guvernul german nu ne poate fi opozabilă, iar obiectele consemnate în chitanță trebuie, conform Tratatului de pace, să ne fie restituite în schimbul prețului de 7 000 lei, ce România recunoaște să plătească Germaniei. În împărțeala propusă de mine, în dec. 1922, cedasem Muzeului din Berlin un număr de dublete din tezaur, reprezentând echivalentul prețului cumpărării din pretinsa chitanță. La ultima întrevvedere guver-

nul german mi-a refuzat tezaurul și pe motivul că nu era bine stabilit că tezaurul schitic provenea din România. La această ultimă încercare de a sustrage tezaurul opunem:

I. Etichetarea și publicația catalogului oficial din Berlin, în care menționatul tezaur este designat ca provenind din Craiova – Westrumänien (p. 37 a *Catalogului*).

II. Însuși directorul Muzeului, Schuchhardt, în ultima sa lucrare: *Alteuropa*, apărută în 1919, citează la pag. 326 acest tezaur ca provenind din România și reproduce chiar, la pag. 362, două bucăți din acest tezaur cu indicațiunea ca provenind din România.

Cu toate aceste alegațiuni false născocite *in extremis* de către guvernul german, drepturile României se întaresc încă și mai mult prin ultimile constatări ce am făcut acum în urmă la Craiova din care rezulta că tezaurul în chestiune a fost găsit la Plenița, jud. Dolj, de țărani, care, de teama de a nu fi urmăriți ca tainuitori de obiecte gasite, l-au vândut lui Serafim Glasnevici, care la rândul său a fost constrâns să-l vândă, sub amenințare, unui reprezentant al armatei de ocupațiune, pe prețul de 1 500 lei.

Chitanța de 7 000 lei, pe care guvernul german o prezintă, nu poate deci să provină decât de la un al treilea intermediar, care a majorat prețul plătit lui Serafim Glasnevici. Dovedindu-se deci nevalabilitatea chitanței ce ni se opune, înapoierea tezaurului schitic se impune.

Guvernul german, ascunzându-mi o parte din obiectele luate din România și pe care le-am identificat în urmă, este vinovat a nu se fi conformat art. 33, Protocol D, nedeclarând, conform legii din 31 aug. 1919 (*Reichsgesetzblatt*, p. 33), că avea în posesia sa obiectele ce azi revendicăm.

Pe baza celor aci expuse, statul român revendică de la cel german următoarele obiecte:

I) Rezultatele săpăturilor din Cernavodă și de la Monteoru, azi expuse în sala III a Muzeului preistoric din Berlin și identificate prin catalogul oficial al Muzeului (p. 17).

II) Rezultatul săpăturilor de la Sâlcuța și Coțofeni, în jurul Craiovei, din care o parte sunt expuse în sala III și menționate în *Catalogul oficial* la p. 17; iar cea mai mare parte sunt încă ascunse în Craiova, la germani, pe care autoritățile se abțin a ni-i indica.

Aceste din urmă obiecte ne-au fost promise prin adresa Ministerului prusac din 11 dec. 1922, dar nu au fost predate.

III) Rezultatul săpăturilor din Tumulus de la Bârca, de lângă Craiova.

IV) Obiectele de la Crângu și Cunești, din Buzeu, cumpărate de Muzeul din Berlin, în 1918 și identificate prin publicarea lor în *Amtliche Berichte der Berliner Museen*, iunie, 1918, p. 215.

V) Tezaurul scitic, constând din 80 bucăți argint și unele aurite din sec. IV a.H. provenind din jurul Craiovei. Tezaurul este identificat prin publicația sa în *Catalogul oficial*, p. 37, prin publicarea mai sus menționată, cât și mai ales prin alăturatul inventar, scris și subscris de însuși directorul Muzeului, care arată că a cumpărat tezaurul la Craiova, în 1918, deci sub ocupație.

Pretinsa chitanță de cumpărare fiind, după cum am arătat, nulă și neavenită pentru noi, nu ne poate fi opusă de germani.

Întru susținerea celor 5 puncte înaintez următoarele acte originale:

1) Adresa Ministerului Artelor din Berlin Nr. 30334/11 dec. 1922.

2) Inventarul tezaurului scitic, scris și semnat de însuși directorul Muzeului, în 18 dec. 1922.

3) Declarația vânzătorilor români din 25 iunie 1923, vizată de prefectul Poliției din Craiova.

4) *Catalogul oficial* al Muzeului preistoric din Berlin, în care sunt identificate parte din obiecte.

Pe baza acestor acte, guvernul român va putea cu succes reclama, prin Comisia internațională, recuperarea obiectelor aci menționate.

Comisiunea internațională de la Paris fiind foarte încărcată, chestiunea noastră n-a fost judecată decât în 1926 și definitiv soluționată în 1927, când se vor produce și actele referitoare.

Prompta rezolvare a revendicărilor din Ungaria

În așteptarea revendicărilor din Germania, amânată, după cum s-a arătat, Ministerul Artelor, prin adresa Nr. 27248/6 iunie 22, îmi reînnoiește delegația ca direct sau prin Comisia din Wiesbaden să mă interesez și de celelalte obiecte ce s-ar găsi în Germania, „totodată vă delegăm și pentru

readucerea în țară a obiectelor de artă, istorice etc. ce ne revin din Austria și Ungaria". Pe baza acestei comunicări, prin adresa Nr. 32801/27 iunie 22, Ministerul Afacerilor Străine are onoare a-mi aduce la cunoștință că sunt delegat al guvernului român a îndeplini următoarele însărcinări „A recupera din Germania obiectele de artă luate din țară în timpul ocupației inamice; a încheia cu guvernul Republicii Austriace o convenție privitoare la obiectele de artă aflate pe teritoriul Republicii și făcând parte din patrimoniul intelectual al provinciilor cedate României în virtutea Tratatului de pace; a trata cu guvernul ungar un acord pentru remiterea obiectelor de artă, aflate pe teritoriul actual al Ungariei și făcând parte din patrimoniul intelectual al provinciilor cedate României în virtutea tratatelor de pace. Comunicându-vă cele ce preced, am onoarea a Vă înștiința că Legațiunile noastre din Berlin, Viena și Budapesta sunt însărcinate a vă da tot sprijinul necesar pentru aducerea la bun sfârșit a misiunilor ce vi s-au încredințat.

(ss) pt. Ministru I.P. Carp".

La care, printr-un P.S., se adaugă: „Bineînțeles înțelegerile ce veți stabili nu vor avea caracter definitiv decât după prealabila noastră aprobare. Ministru (ss) I.G. Duca"².

Reînnoirea delegației era necesară, deoarece, între timp, docentul ardelean Coriolan Petranu și dr. Solomon juristul obținuseră aceeași însărcinare, fără a da vreun rezultat³. Ajungând la Buda-Pesta, ministrul nostru de acolo, Traian Stârcea, cunoscut mie ca fost adjutant al Regelui Ferdinand, m-a consolatat că nu voi reuși să obțin covoarele revendicate, el neputând face altceva decât de a mă prezenta ministrului de externe, un oarecare N. Banffy, „îngâm-

---

2. Parecă ar fi prevăzut ca, prin intempestivă sa intervenție, după cum se va vedea, acordul cu Austria va fi anulat

3. Chiar Neculeca, șeful delegației pentru aplicarea tratatelor de pace, prin raportul sau înregistrat sub Nr. 39656 I aug 22 la Externe crede că nu e nevoie a mi se da delegație, deoarece Panaitopol „croit obtenir un résultat qui compense les sacrifices matériels que cette mission exige". Deci conspirația generală în contra mea, nu numai a transilvănenilor, Petrean și dr. Solomon, care reclamau în prealabil un studiu al jurisconsultilor pentru susținerea cauzei ce li se încredințase!

Singur Manolescu, șeful Serviciului de Restituțiuni din Ungaria, în urma convorbirilor cu directorii Muzeelor din Budapesta, cere telegrafic să mi se dea mie însărcinarea neimplinită de ceilalți delegați.

fat și neprietenos“, care mă va îndrepta celor în cauza ce reprezentam.

Prezentându-mă la Externe, spre marea mea surprindere am constatat că acel „neprietenos“ Banffy⁴ cu care, cu zece ani în urmă, petrecusem zile așa de plăcute pe la monăstirile din Vâlcea, când fără a avea pașaport, îi înlesnisem trecerea graniței împreună cu A. Mocsony, cu armele de vânătoare, favoare așa de rară pentru supuși unguri. Trebuie să adaug că ministrul de externe m-a recunoscut cel dintâi, întâmpinându-mă în mod cu totul cordial, spre marea nedumerire a lui Stârcea, care nici nu avusese timp să mă prezinte. Aflând obiectul vizitei mele, Banffy, telefonic, mă anunță colegului de la instrucție pe care de asemenea îl cunoșteam și care la rândul său mă îndreptă, tot telefonic, directorului J.V. Vegh al Muzeului unde erau depozitate cele 14 prețioase covoare orientale aparținând bisericilor sasești din Ardeal. Deși nu aveam chitanța de depunere la Budapesta a acestor covoare trimise la Paris, după o expoziție, spre a fi fotografiate, ele mi-au fost de îndată predate, așa încât cu automobilul Legației, cu care pornisem de dimineată, m-am întors la amiazi cu covoarele, ce în zadar căutase să obțină predecesorii mei însărcinați cu aceeași misiune.

După cele ce preced nu mai e nevoie să pun în evidență marea bunăvoință cu care am fost întâmpinat și servit la Buda Pesta. Banffy a reunit la clubul său, seara, la o cină, pe cei mai sus citați și alte personalități de seamă, prezentându-mă ca pe un vechi și sincer prieten al lor, remarcând, între altele, și măsurile de protecție ce am luat, în 1916, față de Muzeul de artă de la Sf. Gheorghe și de tezaurile comunităților sasești.

Ministrul de interne neputând lua parte la cină dar ținând a mă cunoaște, m-a convocat la Minister, a doua zi, unde, după sfatul ministrului Stârcea, m-am dus, sfătuindu-mă că ar fi de folos să-l cunosc pe actualul titular de la Interne, probabil viitor președinte al guvernului. Căci se convinsese Stârcea cât de folos sunt relațiile personale.

---

4. Groful Banffy de Losoncz Miclos, fost director general al teatrelor în Budapesta, organizatorul serbarilor de încoronare a Împăratului Carol la Pesta, director al revistei *Helikon*, a colaborat și la *C.Lit.* printr-o nuvelă cu subiect românesc. Marc proprietar, cu castel, la Bonțida, lângă Cluj.

Covoarele – așa-zise *Siebenburgische orientalische Teppiche*⁵ provin din Orient, din sec. 17, anume executate pentru Occident, în schimbul produselor acestor țări. Ele au pătruns până în Olanda, unde se cunosc sub denumirea de Holbein-Teppiche.

Potrivit *Protocolului* încheiat la 30 dec. 1922, în Muzeul industrial din Budapesta, între subsemnatul și Iulius v. Vegh, directorul zisului muzeu, am primit cele 15 covoare, rămase din Expoziția de covoare din 1913, cu condiția a le preda posesorilor și anume:

4 covoare Muzeului Brukenthal din Sibiu,

4 covoare Bisericii Negre din Brașov și câte un covor următoarelor biserici evanghelice: din Honigberg, Bistrița, Sighișoara, Birthelm, Reps (Rupea), bis. reformate din Saromberke și ultimul bisericii reformate din Sf. Gheorghe.

Aduse în București, covoarele au fost predate de mine personal bisericilor respective în schimbul chitanțelor de descărcare, păstrate încă până azi în arhiva mea, spre disculpă, în caz de vreun protest, ce nu s-a ivit însă din nici o parte, toți foștii proprietari mulțumindu-mi pentru restituirea în bună stare a covoarelor, după aproape zece ani de absență.

Din nefericire, nu toate recuperările au decurs așa de corect, după cum se va vedea.

Profitând de restituirea covoarelor, mi-am permis a atrage atenția respectivilor posesori asupra nu totdeauna bunei conservări a acestor prețioase obiecte de artă. Spre mai eficace respectare a sfaturilor date, am intervenit la autoritatea episcopului dr. Fr. Teutsch, care în numele Consistoriului bisericii evanghelice a dat cuvenitele îndrumări publicate în *Kirschliche Blätter* din 8 nov. 1923, pag. 479. Căci, fără a contesta dreptul de proprietate a bisericilor asupra covoarelor din inventarul lor, totuși considerându-le ca un bun național al țării de a cărei soartă, în calitate de inspector general al Muzeelor, eram responsabil, am luat măsura arătată. În vremea din urma am aflat însă că, cu toate precauțiile luate, unele dintre parohii ar fi înstrăinat unele din obiectele de artă salvate în 1916, ca și prin protocolul de față.

---

5 Principala publicație: Emil Schmutzler: *Altorientalische Teppiche in Siebenburgen*, 1 vol. in folio (34 x 43 cm) ... Leipzig.

E. Kühlbrandt: în revista *Die Karpathen* din 1907 și 1911.

Revendicări artistice din Austria

Pretențiile noastre față de Austria se bazează pe un singur articol 195 al Tratatului de la Saint Germain en Laye și anume în privința obiectelor cu caracter artistic, arheologic, științific sau istoric și făcând parte din colecțiuni ce aparțineau în trecut guvernului austriac sau Coroanei, acesta se obliga „să negocieze, când i se va cere de statele interesate, un acord amical în virtutea căruia *à titre de réciprocité* se va face schimbul“.

Pentru Italia, Belgia, Polonia și Cehoslovacia, nu însă pentru România, se prevăd chiar categoriile de obiecte de artă ce li se cuvin, care totuși nu au fost restituite.

Prin prof. D. Onciul, în calitate de prim delegat al nostru, am prezentat o lungă listă a obiectelor din Bucovina și Ardeal ce revendicam, dar pentru care nu puteam prezenta în schimb obiecte în valoare corespunzătoare⁶.

La 21 iulie 1922, ca delegat unic, am reușit a încheia o înțelegere prealabilă prin care se stabilea că principiul reciprocității, prevăzut la art. 195 al Tratatului de la St. Germain, se interpretează în sensul că, în schimbul obiectelor cedate de Austria, România urmează a-i preda, *pe cât va fi posibil*, obiecte de muzeu în valoare corespunzătoare. Această convenție prealabilă, prima acceptată și semnată de reprezentantul Austriei, a fost aprobată de guvernul român, consfințindu-se astfel începutul unui „acord amical pe bază de reciprocitate“ conform tratatului.

Vizate de noi erau, în primul rând, tabloul lui Frans Francken din Muzeul din Viena, care sub legenda „Croeus arătând lui Solon tezaurele sale“ reprezintă pe împăratul Rudolf II, în a cărei suită se află la loc de cinste, lângă fiica Împăratului, Mihai Viteazul, într-un splendid costum. Mai revendicam, din Schatzkammer, coroana orientală în

---

6. Cf. *Convorbiri literare*, april., 1924, pp. 298-305, chestiunea e mai pe larg tratată.

„Ce interesează pe Români în muzeele din Viena“ în *C. Lit.*, mai 1932, reprodus și în *Muzeografie românească*, pp. 255-261.

Aici enumeram în afara de obiectele preistorice de la Șipeniț, comoara de aur de la Șimlul Silvaniei precum și tezaurul de la Sân Nicolaul Marc din Banat, compus din 23 vase de aur, ce nu-și au pereche, întrecând cu mult valoarea Cloștii cu Puii de aur de la Pietroasa, ce nu ni s-a mai întors de la Moscova

aur bătut cu nestimate, a Principelui Transilvaniei Ștefan Bocksay.

În schimbul acestora, reprezentantul austriac admisesese ca eventuală bază de compensație următoarele tablouri: patru panouri dintr-un altar al lui B. Zeitblom; *Sf. Ecaterina*, pictură din Școala din Nürnberg de la 1430, și o *Madonă cu îngeri* de pe la 1500⁷.

Toate aceste tablouri, cu totul straine de evoluarea artei românești și fără nici o influență asupra acesteia, erau păstrate în sălile Muzeului de antichități, cumpărate fiind de la M. Kogălniceanu, în 1886, care la rândul său le achiziționase de la baronul austriac Eder.

Pe baza raportului adresat Ministerului de Externe asupra înțelegerii prealabile la care ajunseseam, mi se raspunde „a se fi cerut avizul d-lui Pârvan, directorul Muzeului Național de Antichități“ unde erau depozitate zisele obiecte, achiziționate într-o vreme când alt muzeu nu exista.

Raportul Muzeului, Nr. 112 18 sept. 1922, înregistrat la Minister sub Nr. 4810 20 sept. 22, ce mi-a fost înaintat în copie, are următorul conținut⁸:

„La întrebarea ce ne faceți, prin adresa Nr. 45841 din 13 septembrie 1922, dacă putem oferi Austriei tablourile din școala germană, aflate la Muzeul de Antichități din București în schimb pentru unele din obiectele de arta ce ni se cuvin în baza Tratatului de la St. Germain, am onoarea a Vă comunica că subsemnatul sunt absolut împotriva unei atare cesiuni, nu numai pentru că obiectele ce ni s-ar da nouă de Austria sunt din teritorii ce au fost românești, iar cele pretinse de această țară n-au fost nicicând în vreunul din teritoriile austriace, dar Muzeul nostru care, prin valoarea internațională a tablourilor în chestiune, prezintă un interes universal ar deveni, prin despoierea lui de aceste obiecte, pur și simplu un muzeu regional.

Director

(ss) V. Pârvan“.

---

7. Nu mai menționez aci tabloul reprezentând pe *Madonna* de L. Cranach, deoarece de la început l-am scos de pe lista pretențiilor austriace.

8. Raspunsul a fost publicat, după *Conv. lit.* din aprilie, 1924, p. 301, și în *Îndreptarea* din 22 mai 1924 și nici un protest nu s-a ivit, nici o contestare a textului. Adaug aceasta pentru ca, cu trecerea vremii, s-ar putea crede la o mistificare a textului primitiv, atât este de stranie, falsă adresa lui Pârvan.

Ministrul, impresionat probabil de forma atât de afirmativă a protestării, nu a examinat-o, nici din punct de vedere al Tratatului, căci altfel ar fi descoperit falsitatea celor enunțate, menite să arunce praf în ochii celor necunoscători ai chestiunii.

La aserțiunile direcției Muzeului de Antichități, se opun următoarele considerații ale tratatului:

1) Obiectele din Viena *nu* „ni se cuvin în baza tratatului“ cum pretinde directorul Pârvan, ci ele ni se pot ceda numai în schimb „à titre de réciprocité“, obiectele nefiind ridicate de la noi în timpul războiului, ci fac parte din colecțiile austriace de mai multe secole.

2) E absolut fals a pretinde, cum se face, că aceste obiecte „sunt din teritorii ce au fost românești“, deoarece tabloul lui Francken nu a părăsit niciodată colecțiile austriace.

3) Este tot atât de inexact a pretinde că tablourile ce propuneam în schimb „n-au fost nicidecum în vreunul din teritoriile austriace“, când e bine dovedit că tăbliile de altar ale lui Zeitblom au făcut parte din altarul bisericii din ...

4) Stranie de tot este ultima considerație a directorului muzeului *național de antichități* că „Muzeul nostru – care, prin valoarea internațională a tablourilor în chestiune, prezintă un interes universal ar deveni, prin despoierea lui de aceste obiecte, pur și simplu un muzeu regional“!

E de neînchipuit cum un profesor și încă academician a putut vreodata să subscrie o asemenea aberațiune și un întreg minister sa ia drept valabil un așa argument. Cât de orbit de patima trebuie să fi fost acel director pentru a fi înaintat unei autorități un asemenea răspuns?

Iar dacă, într-adevăr, acele tablouri au o așa incomensurabilă valoare, de ce nu au fost expediate și ele – spre siguranță! – la Moscova împreună cu atâtea reale comori ale Muzeului nostru?

De fapt zisele tablouri n-au fost menționate în nici o ocazie, înainte de a le fi scos eu din uitarea în care zăceau la Muzeu, ascunse în dosul unor dulapuri. În nici unul din rapoartele sale anterioare, directorul Pârvan nu le-a pus în evidență, pentru ca acum să li se dea o atare importanță!

Prefăcându-se că uita cum, din a sa vină, Muzeul național a fost „despoiat“ de Comoara de la Pietroasa și toate celelalte tezaure trimise din proprie inițiativă și fără vreo constrângere la Moscova, după cum s-a aratat, directorul

Muzeului se descopere, deodată, cel mai aprig apărător al tezaurelor noastre.

În ajutorul lui Pârvan a sărit, bineînțeles, celălalt mare responsabil al „despuierii“ muzeului nostru de odoarele bisericești expulzate la Moscova, de unde nu ni s-au mai întors.

Dar în afară de colegul N. Iorga, a mai venit în ajutorul lui Pârvan și trepădușul său Marin.

În *Adevărul* din 13 april 1924, a apărut sub un prim titlu „Conflict într-o chestie româno-austriacă“ numele lui Marin Simionescu-Râmnicăneanu, care, după un al doilea titlu „Schimbul de obiecte de artă“ precizează, în al 3-lea rând, că e vorba de „propunerea d-lui Tzigara-Samurcaș – împotriva d-lor Pârvan și Iorga“. Cele trei titluri țin locul textului, lung de două mari coloane, în care nu se spune mai mult.

Ba mai face o propunere autorul și anume că în jurul unor așa de neprețuite originale ca ale lui Zeitblom „s-ar putea cu ușurință întregi epocile mari, prin copii bine selecționate, așa încât să ajungem a avea și noi, ca și toate țările civilizate, un muzeu de artă universală“!

Păcat numai că genialul iscoditor al unui muzeu de copii pentru copii nu a tras concluzia logică a propunerii sale și anume să se facă copii și după tablourile ce se propuneau în schimb, pe care le-am păstra în viitorul muzeu, putând înstrăina, fără pagubă, originalele lor.

Cu toată această îndârjită triplă opoziție, tratativele s-au urmat sub miniștrii mai puțin impresionați de sentințele lui Pârvan și de titlurile lui Marin, după cum se va vedea la vremea cuvenită.

În cursul acestui an și tot în chestii de recuperare am căutat să dau de urma monezilor românești ale prietenului N. Docan, fost secretar general la Externe, a cărui prețioasă colecție – destinată Academiei Române – a dispărut din locuința din București ocupată de un ofițer german, bănuiră a o fi luat cu sine. Primind de la *Auswärtiges Amt* autorizația de a face descinderi inopinate la fostul ofițer – acum magistrat la Mossbach – precum și în alte direcții la Würzburg și Regensburg, n-am putut da de urma colecției, conținând unele exemplare unice de bani ai voievozilor noștri.

În apărarea Ateneului român

Prin *Viitorul* din 27 mai 1922, membrii Ateneului Român au publicat un „protest” semnat de mai toți cei în drept, în care, între altele, ni se asigură că „acest monument de o pură și impunătoare frumusețe, este aproape singurul colț cu adevărat occidental al Bucureștilor”. Deși, în afară de faptul că autorul Ateneului, arhitectul Albert Galleron, era parizian, greu s-ar putea recunoaște alte calități „occidentale” monumentalei clădiri de stil eterogen, totuși vibrantul apel al Ateneiștilor, adresat „la toți cetățenii Capitalei, cu dor de bunul renume al Metropolei Românismului, și în inima cărora viază încă scânteia idealismului, să-și unească glasul și să dea ajutor în lupta contra sacrilegiului ce e pe cale să se comită” nu mă putea lăsa indiferent „față de acel abuz de putere al celui mai îndrăzneț spirit de speculă”.

La protestul contra aceluia „dinte uriaș și hidos ce se împlânta în chiar coasta Ateneului” m-am raliat și eu, publicând, în *Dimineața* din 5 iunie, articolul „Salvați Ateneul!” în care fără a mai insista asupra argumentelor de ordin mai mult estetic-sentimental al protestului contra „atentatului la cel mai elementar simț al frumuseții” am dat unele propuneri reale în favoarea cauzei așa de drepte.

Nelimitându-mă la o critică distructivă, propuneam o soluție împăcând cerințele esteticii și pe acelea ale unei bune gospodării comunale. Anume: „Să se exproprieze întreg complexul de clădiri din coasta Ateneului, degajându-se astfel monumentul și înlesnindu-se circulația atât de anevoioasă din cauza axării diferite a străzilor întretinându-se în acest punct. Piațeta rezultând astfel în prelungirea stradei Episcopiei ar corespunde direct prin strada Șaguna cu Bulevardul Colței, înlesnind scurgerea vehiculelor numeroase ce deservesc Ateneul în ocazii festive”.

Propunerea era însoțită de o schiță de plan al clădirilor existente. Azi, când Ateneul e și mai degajat, prin larga piață din față, strangularea clădirii dinspre strada Episcopiei apare și mai jignitoare. Dar nici protestul – cam prea emfatic – nici schița alăturată n-au fost luate în seamă. Printr-o colegială amabilitate – culpabilă însă – a foștilor săi colegi din Consiliul municipal al înfrumusețării orașului, arhitectul E. Doneaud, vinovatul proaspăt proprietar al prearentabilii fășii de pământ, s-a mulțumit să răspundă prin

Rampa din 9 și 30 iunie și printr-o falsificată perspectivă a Ateneului, față de proiectata sa clădire.

În calitate de „membru de onoare al Societății arhitecților din România“, prin *Rampa* din 26 iunie, am răspuns lui Doneaud „dovedind încă o dată reaua-credință a aceluia care, pentru motive binecuvântate se ferește să intre în discuții, sfidând însă opinia publică printr-o serie de falsificări ale adevărului“. Astfel, pe când strada Episcopiei dinspre Calea Victoriei are 16 m, ea se reduce la 9 m tocmai de-a lungul Ateneului. O altă călcare a regulamentului municipal constă în faptul că, deși înălțimea noii clădiri nu putea să întrecă 13 m, Doneaud obține o înălțime de 17 m peste care se ridică încă 2 etaje la mansardă, obținând astfel o înălțime de 23 m, întrecând astfel cu 5 m înălțimea balustradei Ateneului. Doneaud fiind membru în Comisia de înfrumusețare și sistematizare a Capitalei este deci solicitat și totodată instanță de aprobare în propria-i cauză și deci pe drept acuzat de Ateneiști de „un îndrăzneț abuz de putere a spiritului de speculă“.

Cu toate aceste argumente, oricât de valabile erau atunci și încă mai mult azi, față de noul aspect al Pieții Ateneului, n-am avut ascultare! Speculantul a reușit, dovedind astfel trista stare de spirit a acelei vremi!⁹

Alte îndeletniciri ale anului

Inaugurat a fost anul prin conferința din 9 ian. la Praga, unde am inaugurat Cercul Zavoral tratând despre „afinitățile între arta română și cea cehoslovacă“. La întrebarea în ce limbă să vorbesc, mi s-a propus franceza, pe care am avut însă impresia că în afara de Beneș cu soția, Filordov (?) cu membrii Legației noastre, câțiva alții numai au putut urmări expunerea, mai toți pricepând limba germană pe care însă o boicotau.

---

9. O asemenea crimă s-a mai întâmplat. câțiva ani mai târziu, când președintele Atencului, dr. C. Angelescu, profitand de trecerea sa pe lângă un liberal Consiliu comunal, a obținut de la acesta ca frumos și larg conceptul Boulevard până în str. C. A. Rosetti să fie decodată strangulat, lărgindu-se în schimb terenul de clădiri de specula ale ministrului liberal. Cu asemenea hatăruri trebuie să ne miram a nu fi ajuns mai rau decât suntem.

Vacanța de vară am petrecut-o, în parte, cu familia la băile Sovata – Vila Pekuri – unde copiii mai ales s-au bucurat de apa sărată, deci bună de înotat a lacului Ursu și de unde am putut face plăcute excursii la Corund precum și la orașele dimprejur: Târgul Mureș, cu bogata bibliotecă a Contelui Teleki, în care se aflau și documente referitoare la Mihai Viteazul; Mediaș, cu monumentală-i biserică, în care se adăpostea și muzeul orașului; Sighișoara, încântătoare prin aspectul medieval al mahalalei și bisericii din vârful dealului și clădirile ulterioare ale Primăriei și al turnului ce adăpostea în fiecare cat câte o bogată sală a muzeului orășenesc. Vizitările acestor așa de variate vechi orașe săsești au fost tare instructive pentru copii, care își dau acum seama de aspectele diferite ale României întregite. La Clujul obositor pentru copii prin prea numeroasele sale monumente, ne-am delectat cu vasta grădină cu așa gustoase roade a Parintelui Dăianu.

După Ardeal, am aratat copiilor Balcicul, devenit prin frumusețile sale locul predilect al pictorilor noștri, precum și al Reginei Maria care și-a ridicat aci un refugiu din cele mai pitorești și dragi, în capela căruia a cerut să fie depozitata inima ei.

De Paști, întorcându-mă din excursia de la Cumpăna Cetatea lui Țepeș, cu elevii de la Bellearte, am întâlnit la Curtea de Argeș pe dr. Cantacuzino care arăta bisericile profesorului Focillon. Văzându-mă cu fotografiile anterioare restaurării, el ceru să le arăt și însoțitorului său, care, luându-mă la o parte, îmi mulțumi pentru apărarea ce luam compatriotului său Lecomte du Noüy, blamând pornirile lui Iorga contra arhitectului francez. Față de Cantacuzino, impresionat de criticile fanteziste ale lui Iorga, Focillon nu a îndrăznit să exprime vreo părere. Lașitatea e universală, nu numai românească.

O distracție a anului a fost procesul episcopului Sofronie, care pretextând neexecutarea clauzelor donațiunii sale de 20 000 l, din 1914, reclama restituirea sumei. După o prea... pledoarie a avocatului Pr. Sfintției Sale, a fost de ajuns să prezint copia adresei către Facultatea de Teologie, prin care ceream să mi se indice tezele ce urmam să tipărim din acel fond și răspunsul decanatului că, din cauza evenimentelor, nu se prezentase nici o teză de tipărit, pentru ca Fundația să obțină câștig de cauză, spre marea indignare manifestată a episcopului, ce nu fără intenții inavua-

bile făcuse donația sa, după care nu a realizat profiturile așteptate.

Anul s-a încheiat printr-o călătorie la Berlin–Viena–B. Pesta în vederea recuperărilor în curs ce nu s-au încheiat decât în anii următori.

La Berlin am regăsit în aceleași bune dispoziții pe toți aceia care au fost pe la noi și îndeosebi pe Kühlman la care am fost des invitat, după cum arată alăturatul bilet: *Lieben Herr Professor! Montag 8 Nov. etc. etc.*

Un an fără evenimente mai de seamă

Anul cel nou e din cei cu puțin spor, deși multe deplasări în afară de împlinirea obligațiilor la Catedră, la Fundație și la Muzeu.

În 25 febr. am înregistrat moartea mamei soției mele, a coanei Coralia Boldur, care avea un rol așa de însemnat în viața noastră familială, petrecându-și în casa noastră partea din an când noi nu eram cu toții oaspeții ei la vie.

Nu voi încerca să schițez remarcabila ei personalitate după mișcătoarele pagini scrise de fiica sa, și care vor găsi locul lor în adaosul acestor memorii. Cât o apreciam și ce haz făceam de vioiciunea plăcutei soacre, dovedesc și rândurile de consolare primite din partea conului Alecu Marghiloman: „Ce 28 Février 1923, Mon cher ami, Kiriacescu m'annonce la triste nouvelle de la mort de votre belle mère. Je sais le grand cas que vous faisiez de l'esprit prime-sautier, de l'initiative, de l'aimable vieille Dame et de la place qu'elle tenait à votre foyer. Nous sentons aussi, Marie et moi, qu'elle doit être l'affliction de Madame Tzigara-Samurcaș et c'est de toute amitié que nous vous envoyons l'expression de notre sympathie douloureuse. Votre tant dévoué, A. Marghiloman“.

Și Alecu Vlahuță era un admirator al ei; acum regret a nu fi urmat sfatul său de a fi înregistrat o parte cel puțin din istorisirile ei pline de humor, dând oglinda vie a vremurilor de mult trecute. Nepoțtii ei făceau mare haz de bunicuța lor de care erau tare afecționați. Ea a lăsat un prea simțit gol de care a fost mai ales afectată fiica sa, o adopție reciprocă unindu-le o viață întreagă.

În vacanța de Paști am fost nevoit să mă supun la Berlin unei operațiuni delicate în nas, pentru care am avut de achitat un onorariu de 350 000 de MK, când, sub enorma inflație, 1 000 lei valorau mai bine de 250 000 mărci!

Vara am petrecut-o la Sovata, unde, de astădată, am fost în pensiune la familia Steinbach, directorul Palatului Cotroceni, găzduindu-mă în odăile care, în vara trecută, fuseseră ocupate de Regina Maria. Spre a fi cât mai liniște, Regina botezase casa ce locuia prin inscripția săpată în poarta țărănească de la intrare, „*Lăsați-mă în pace*“, denumire sub care a rămas apoi cunoscută vila cea frumoasă prin grădina căreia curgea un braț al râului cu apă rece de la munte. E de prisos să adaug plăcuta vilegiatură petrecută în asemenea condiții, la care se mai adaugă prilejul de a avea la dispoziție automobilul prietenului Mrazec, cu care am făcut nenumărate excursii în împrejurimi, vizitând multe din localitățile mai puțin importante și neaflute direct pe liniile ferate. Profitând de vacanța în inima Ardealului, am depus personal, după cum am arătat, fiecare din covoarele recuperate din Budapesta bisericilor respective din enumerata listă, descoperind, în chiar cele mai mici localități, colecții de mare interes pentru arta populară îndeosebi. Astfel în muzeul din Odorhei am aflat o căruța cu roțile din faza lor primitivă, adică din rotocoale de butuci pline, având numai o perforație centrală pentru trecerea osiei. Numai în Țara Bascilor din Spania am mai văzut aci încă în funcțiune – asemenea roți într-adevăr preistorice față de cele de azi. Tare am regretat că colegul director al Muzeului din Odorhei nu și-a împlinit făgăduiala de a-mi fi trimis una din acele roți, ce ar fi întregit așa de bine plugul de lemn și alte asemenea obiecte și unelte moștenite din vremuri străvechi.

În afară de Ardeal am pcregrinat și în Oltenia, în căutarea fraților Glasnevici, presupuși vânzatori ai tezaurului scit către arheologii berlinezi de la care îl revendicam la Comisia internațională a executării tratatelor din Paris.

Noua direcție a vechilor *Convorbiri literare*

În cercul restrâns al preocupărilor personale, evenimentul de seamă al noului an a fost neașteptata mare schimbare, silită, a direcției *Convorbirilor literare*, în condițiile următoare:

Directorul de până aci, profesorul S. Mehedinți, din motive nu destul de lămurit împărtășite, declară că nu mai poate asuma mai departe conducerea vechii reviste, amenințată astfel să înceteze să apară. Față de nezdrușcinata hotărâre a directorului și spre a preîntâmpina, fie chiar numai o întrerupere a apariției revistei, după lungi și întemeiate ezitari, m-am văzut nevoit să consimt a lua noua sarcină, pentru salvarea continuității publicației încredințate generației din care făceam parte.

În amintirea întemeietorilor Junimii, pe care-i cunoscusem în parte, m-am hotărât să iau această sarcină, pentru care nici nu mă simțeam pregătit; idealul unei reviste de artă nu-l putusem realiza și acum mă vedeam conducător al unei publicații mai mult literare, care prin colaborarea mea de acum vreo două decenii începuse a se ocupa și de problemele de artă pământească, cam părăsită în ultimii ani.

În cuvintele sale introductive la noul număr, care sunt totodată și o luare de rămas bun față de cetitori, fostul director al revistei enumeră însemnatele sale lucrări, căutând să „lămurească tot mai mult ideea de *ethnos*, precum și valoarea ei pentru dezvoltarea neamului și statului românesc“. În această fază, continua S. Mehedinți, revista s-a îngrijit „să dea la iveală și partea cea mai caracteristică din produsele artei populare, spre a scoate cât mai mult în relief originalitatea substratului nostru etnic“, citând între altele și studiile „pline de evlavie trecutului“ ale subsem-

natului, vrând prin aceasta, poate, să designe pe urmașul său la direcția revistei. Intențiile sale s-au împlinit, în lipsă mai ales de altcineva dispus să ia așa grea succesiune.

Luna ianuarie fiind pierdută în tratative, fără ca nr. revistei să fi apărut, a trebuit ca, în februarie, să iau înțelegere cu editura Socec, în vederea apariției pe două luni, schimbând cu totul tiparul desuet al ultimelor numere, cu aspect prea provincial. Dar mai ales colaboratorii trebuiau premeniți: ca secretar s-a oferit C. Gane și în afară de colaboratorii cei vechi a trebuit să fac apel, cu răsplată, și la alții noi. De la Regina Maria am primit cele câteva „pagini scrise în 1914“ cu destăinuri palpitante despre sentimente ce o legau de țară.

Spre a da o viață cât mai intensă și variată vechii reviste, am apelat și la scriitorii noștri din străinătate și în primul rând, bineînțeles, izolatului de țară Panait Istrati, de la care am primit următorul răspuns: „Nisa, 6 XI. 1924. Scumpe domnule Tzigara-Samurcaș, nu e obiceiul meu de-a răspunde *de-abia după o lună de așteptare* acelor care au bunăvoință să-mi scrie. Fie simplu lucrător ori om cât de sus pus, de îndată ce un corespondent a meritat un răspuns l-a avut mai repede decât s-a așteptat, – și dacă întârzierea de față ar fi din vina mea, chiar din vina de a fi fost prea ocupat, ți-aș cere iertare. Dar ea e din vina d-tale, care mi-ai scris la *Nisa* pe ziua de 7 oct., când eu scrisesem că mă voi afla aci *numai* pe la începutul lui noiembrie.

Iată-mă de ieri. Și nu mică mi-a fost nedumerirea văzându-mă în fața unui voluminos curier, printre care și d-ta.

Cum trebuie să înțeleg surprinzătoarea d-tale scrisoare? Că recenzia d-lui C. Gane, asupra *Chirei*, a putut să apară în *Conv. lit.* din iulie-august, calea-valea, deși însăși această liberalitate mă surprinde când e vorba de-o bunăvoință profesională pe care aș fi în drept s-o aștept de la confrății mei compatrioți. Dar că o propunere de colaborare să-mi vie din partea directorului *Conv. lit.*, mai ales, *mai ales după ce m-am arătat cine sunt și ce gândesc, mai ales după ce mi-am atras asupra mea fulgerele și trăsnetele oficialității noastre pseudo-literare*, – ei bine, la moarte m-am așteptat, dar la așa ceva, nu!

Ce trebuie să înțeleg? Să sper că totul nu e pierdut și că toți literații noștri nu sunt cu zgardă? Să mai nădăjdu-

iesc că în țara de care mă leagă cele mai sfinte amintiri, cele mai duiosase nostalgii, cele mai crâncene suferinți, s-o mai găsi și câte un om de bine care să aibă curajul părerilor sale, așa cum îl avură și-l plătiră scump amicii mei Rosenthal și Sanielevici?

Ce trebuie să înțeleg? Că poate «bezna» de care vorbești n-o fi fiind atât de cumplită, și că țara mea, grație câtorva suflete alese, nu-mi va face rușinea, în fața străinătății, de-a se lepăda de un om căruia nu i se dă nici măcar răgazul de a-și proba cinstea, cuviința și iubirea față de neamul din care i se trage o mamă sfântă, neam pe care acest om nu poate să-l insulte, așa cum ar dori dușmanii lui, fără ca în același timp să-și insulte propria-i mamă?

Spune-mi, te rog, domnule Țigara-Samurcaș, spune-mi lămurit ce trebuie să cred? Din parte-mi, – așa cum se exprimă într-o dedicație unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai artei noastre, nu cer mai bine decât să «ilustrez», în măsura puterilor mele «și literele române, după cum am făcut cu cele franceze», știut fiind că o parte a bagajului meu literar nu poate fi dat la iveală, în chip caracteristic, decât pe meleagurile unde a trăit și a murit aceea căreia îi datorez viața și energia acestei vieți...

Al Dvoastră (ss) Panait Istrati

Villa Cimerosa, à Cimiez, Nice.

Scrisoarea aceasta poate fi publicată, dacă cumva vă este voia. Veți primi pe *Kyra* și pe *Oncle Anghel*, prin serviciul de presă al lui Rieder“.

La o nouă scrisoare a mea, din 28 XI. 24 am primit următorul răspuns la 9 XII 24, din care extrag: „Cum sunt prins pentru trei luni de zile la lucrarea ce va apărea în primăvară, nu e chip să colaborez la *Conv. lit.* decât dacă ai putea intra în posesia manuscrisului intitulat *Nemurire*, prima bucată de autobiografie literară ce-am scris până acum și care se află la d. Octavian Moșescu... Sunt mulțumit de extrasul din scrisoarea mea, ca și de tot ce spuneți acolo... Cu deosebită amicitie (ss) Panait Istrati“.

Promisiuni de colaborare n-au lipsit și de la cei neinvitați, cum e, de pildă, aceea a tânărului profesor de la Bârlad P. Constantinescu (ajuns pe urmă marele om politic P. Cnescu-Iași) care ne asigură că se va „strădui să devin un agreabil colaborator și tot atât de conștiincios cum sunt pentru Arhivele de la Iași“, prea de specialitate însă. Și

profesorul ieșean Iorgu Iordan și mulți alții au promis, dar nu s-au prea ținut de cuvânt.

Ca, pe de altă parte, să nu întrerup firul tradiției, am reprodus la loc de cinste introducerea lui T. Maiorescu la noul volum al discursurilor sale parlamentare, de sub presă, iar mai la vale s-a început publicarea „Dicționarului Junimii”, pus la dispoziție de primul director al revistei, Iacob Negruzzi, singurul supraviețuitor dintre întemeietorii ei. În vederea alcătuirii unui nou grup al fotografiilor actualilor colaboratori, am reprodus fotografia de ansamblu din 1883, cu Vasile Alecsandri în mijloc. Toate acestea în vederea menținerii firului tradiției ce așa de lesne se întrerupe.

Dr. Valeriu Braniște și O. Goga reprezentau Ardealul, iar I. Pillat și Ion Minulescu, pe poezii tinerii generații.

Prin cronici variate susținute prin fapte și recenzii am cautat să fiu cât mai mult posibil în nota vremii, dând eu însumi o largă contribuție acestor rubrici, după cum se va vedea.

Arta României Mari

Întregirea neamului românesc având ca urmare firească și lărgirea domeniului artei sale, îmi propuneam ca printr-o publicație specială să arăt contribuția în acest domeniu a provinciilor alipite. Preluând direcția *Convorbirilor* am crezut de cuviință să dau revistei¹ prioritatea acestor cercetări menite „să lamurească începuturile neamului, precum și fazele principale ale desfășurării artei de-a lungul veacurilor”. Căci prin „mărturiile vremurilor celor mai îndepărtate s-a făcut dovada necontestată a adâncului sentiment artistic de care erau însuflețiți acei strămoși ai noștri, iar prin asemănarea fundamentală a ornamentelor din acele vremuri cu cele ale țaranului nostru de azi se documentează o descendență directă și persistentă. Abstracțiunea ornamentației geometrale și evoluarea spiralei constituie, între alte probe, cea mai sigură legătură între neoliticul de acum peste cinci mii de ani și țaranul de azi. Această expresiune particulară a decorației a ramas nealterată de motivele florale și zoomorfe formând baza ornamentației poporului

---

1. *Conv. lit.*, ian. febr. 1924, pp. 93-121, și martie, pp. 215-227, cu numeroase ilustrații în text.

maghiar, cu care țăranul român din Ardeal a conviețuit de mai bine de o mie de ani“.

Prin „contribuția provinciilor alipite“, cum glăsuiește subtitlul studiului, mi s-a adus înaintea de cercetările ulterioare ale specialistului Abbé Breuil – confirmarea existenței paleoliticului în România Mare „împingându-se deci îndărăt cu câteva zeci de mii de ani apariția omului la poalele Carpaților“.

Din a doua vârstă a omenirii, din epoca neolitică, descoperirile din Basarabia, Bucovina și Ardeal „nu fac decât sa confirme rezultatele din vechiul regat, dându-le mai mare stralucire prin frumoasele și interesante exemplare ale unor cercetari mai sistematice“.

Oricare ar fi rezolvarea viitoare a curentelor culturale, România va fi pusă în discuție, căci după plastica imagine a lui Odobescu, țara noastră s-a prezentat „pe timpii marilor bejani ale semințiilor omenești ca un fel de mare pâlnie cascata care părea a se deschide firește dinaintea anticilor cautatori de pamânturi“.

Neavând intenția de a rezuma aci lungul articol din *C.L.* ma voi opri numai asupra sfârșitului său, în care insistam asupra dezvoltării ornamentației spirale în regiunile locuite de români, autorizându-ne a o lua drept reprezentanta a întregii concepții artistice a depărtaților noștri strămoși.

Această idee fiind, în urma, de mai mulți adoptată, fără ca prioritatea din *C.L.* să fie marturisită², să-mi fie îngăduit a reda pasajul de încheiere asupra „importanței curat artistice a spiralei noastre, cu veșnicele ei reveniri, cu ele-

---

2 A se vedea mai ales: *Spațiul moritic* de Lucian Blaga, Cartea Românească, 1936 În introducere autorul insistă ca „ideea spațiului ondulat, ca orizont specific românesc, am expus-o întâia oară în 1930, într-un articol din *Darul vremii* de la Cluj“.

Voi adauga ca, înainte de 1924, deci cu mult anterior lui 1930, ideea am expus o în cursurile și conferințele anterioare acestei date, ca și ulterior, în *Conv. lit.* din 1926. Încea din 1913, la Congresul internațional de estetica, de la Berlin, ideea a fost expusa.

Marca dezvoltare la Blaga, fără citarea antecedentelor sale, nu se întâmpla pentru prima dată

Profesorul I U. Soricu, în *Curentul* din 25 dec. 1938, și alte doua numere urmatoare, publica un foarte lung și documentat studiu intitulat: „Poezia cehă și Lucian Blaga“, în care, prin numeroase citate, dezvaluire sorgintea indiscutabila a poeziei tanarului academician din autorii cehi, traduși în limba germana, pe care poetul nu-i citeaza însă.

gante cotituri spre punctul de plecare, pornirile și întoarcerile valurilor de linii, ale căror circumvoluțiuni atât de armonice desfășurate înaintază totuși așa de încet; ritmul, în fine, al spiralei se aseamănă perfect cu al mersului, al cântecului și al jocului țăranului nostru.

Măsura săltăreață prin neobosita repetiție a unui pas înainte urmat de un pas înapoi, alcătuind motivul horei noastre, este totodată și traducerea dinamică a desenului în spirală. Revenirea, sub alte variante, a aceluiași desen fundamental al spiralei corespunde variantelor atât de asemănătoare ale doinelor și cântecelor noastre. Refrenurile poeziei populare se rostogolesc în valuri tot așa de regulat cadentate ca și rotocoalele spiralei. Iar gama redusă a fluierului și a cimpoiului este cu mult întrecută de bogăția încrustațiilor și zugrăvelilor de pe oale. Deși discrete, modestele izvoare pictate nu-și pierd valoarea frumuseții lor față de orice alte manifestări ale artelor surori.

Urmărirea cu luare aminte și fără pripă a ornamentelor spirale dezvoltate pe vase, îmbinând veșnic aceleași motive repetate, fără început și fără de sfârșit, ne produce aceeași senzație de liniște și de melancolie ca și doinele și cântecul populare atât de asemănătoare între ele. După cum însă chiotele voinicești întrerup monotonia cântului, înviotând jocul, tot astfel bumbii ascuțiți, ce înlocuiesc urechile de atârnare, reliefează suprafețele netede ale vaselor, servind totodată ca neașteptate motive centrale, în jurul cărora se dezlănțuie variante noi ale spiralei.

Același ritm, aceeași simetrie, ce caracterizează întreaga făptură și mentalitate a țăranului nostru, formează și baza ornamentației sale. Spirala nu este decât una din manifestările armonice ale simțului estetic ce-l stăpânește“.

În partea a doua a studiului (pp. 215-227) m-am ocupat de plastica neoliticului punând în evidența cuvenită figurinele steatopige din Gorganul de la Bod, pe cele cu ornamente vopsite de la Ariușd precum și pe cele cu desene încrustate de la Șomcuța Mare și din Muzeul din Timișoara, afirmând că toate aceste ornamente nu-s urmele tatuajului, cum pretindeau cu emfază colegii mei, ci indi-

---

O altă polemică aprigă asupra spațiului mioritic s-a ivit între autor și scriitorul Dan Botta, în mai multe numere din luna mai 1941, în *Porunca Vremii*, terminându-se printr-o provocare la duel a lui Botta, la care Blaga nu a răspuns, descalificându-se.

carea costumelor. Cu toate persiflările în stil țigănesc ale unui Plopșor și alții, vremea mi-a dat absolută dreptate prin descoperirea ulterioară a figurinelor de la Cârna³, după cea din Boiu, la care toată lumea e de acord a recunoaște prototipurile costumului țărănesc de azi, curmând astfel absurdele contraziceri ale miopilor preinși arheologi, care atât m-au combătut, lipsindu-le prevederea necesară. Cu același prilej am înregistrat la loc de cinste figurina de lut ars din Muzeul din Craiova, extraordinar de impresionantă prin viața ce o animă și pe care am botezat-o Venerea din Craiova, nu fără protestări din partea acelor care, deși o descoperiseră de mult, o lăsau în uitarea muzeului provincial, neprețuindu-i valoarea incontestabilă.

Critica unei *Istории a artei*

Marin, minorul ramurii bogate și numeroase a Simioneștilor Râmniceni, neputând pătrunde în învățământ, cu tot sprijinul necondiționat al patronului său V. Pârvan, s-a apucat de comerț ca director al „Culturii naționale” – întrucât e cultură și încă națională se întreabă Arghezi în articolul „Păduchii culturali” din *Națiunea* din 22 april., 1923. Marin a pus în vânzare o carte despre istoria artei⁴ asupra căreia am publicat o recenzie de 10 pp. ce greu se pot rezuma, deoarece e o înșirare a erorilor de fapt, de concepție, de terminologie, de stil și chiar de gramatică ale zisului Marin.

Confuzia între epoci începe cu vârsta preistorică și se continuă până la arta modernă, prin nedeosebirea ce face între cubism și futurism ș.a.m.d.

Dar chiar în capitolul rezervat artei din România se constată aceleași erori de fapt și de interpretare. Vrând să favorizeze pe conjuțeșeanul său I. Mincu, el afirmă că „monumentele funerare ale acestuia, de la Belu, sunt demne

---

3 A se confrunta: „Vechimea portului țărănesc”, în *Revista Fundațiilor regale* din febr. 1945.

4. Marin Simionescu-Râmniccanu, *Istoria Artelor*, 8°, 192 pp., cu 324 ilustrații în text, Cultura Națională, fără dată. A se confrunta: „Critica lui Anton Holban”, din *Mișcarea literară* din 10 ian. 1925; G. Bogdan-Duică, în *Societatea de mâine*, Cluj, 1 iunie 1924, care crede că „opera va fi mai potrivită pentru premii la școalele secundare de fete, dacă albumul s ar vinde și fără text”, acesta dându-se gratis.

a fi comparate chiar cu cele de pe Acropolea căci se pun alături de cele mai însemnate opere din arhitectura mondială“, deși de la Cimitirul nostru până la Acropoli e totuși o mare deosebire. Răspund:

„Când la atâta se reduce aportul cu care d-sa îmbogățește literatura românească, ne întrebăm dacă asemenea carte merită să vadă lumina tiparului. Căci ea nu umple nici un gol simțit, cum s-a zis. Pentru cei care aspiră la o treaptă mai înaltă a educației, există o sumă de tratate, de la cele mai reduse până la cele mai dezvoltate, în toate limbile occidentale. Acela care năzuiește să se familiarizeze cu istoria artei universale trebuie să fi ajuns la acel grad de cultură, ca să utilizeze un manual franțuzesc, de pildă. Iar dacă interesele comerciale ale editurii, pe care autorul o conduce, reclamau publicarea unui manual românesc, mai de folos ar fi fost să ni se dea o bună traducere a unuia din excelentele manuale străine în locul acestui volum, așa de nefolositor din punct de vedere al culturii generale.

...Semnalând aici o parte din erorile și falsificările ce cuprinde – nu pe toate, căci ar fi trebuit să refacem întreaga carte –, am ținut să prevenim pe aceia care ar fi ispițiți să se servească de acest manual, având nădejdea că în el vor găsi ultimele rezultate în această specialitate. Caci grație «aspectului de o ținută occidentală» sub care volumul se prezintă ca factură, el va patrunde probabil mai ușor decât învechita dar mai inofensiva carte a d-lui Idieru.

Prin lipsa de respect față de adevăr, d-l S.R. a comis erorile semnalate, de care trebuie preveniți eventualii cititori, altfel ar rămânea nedumeriți, luând drept juste afirmările autorului tocmai pentru că sunt atât de categorice în formă, deși așa de neexacte în fond. Și în loc de a-și îmbogăți cunoștințele prin date precise, lectorii nepreveniți vor căpăta numai impresii confuze, care nu-i vor ademeni spre studiul mai amănunțit al artei.

Iată de ce volumul de față e nu numai nefolositor, dar chiar dăunător“.

La această recenzie, M.S.R. îmi răspunde, sub titlul „Pe o chestie de specialitate“ în *Ideea europeană* din 19-26 oct. 1924, și vrând să imite pe marele *poseur*, cum i-a zis Zarifopol lui Pârvan, dă răspunsului său forma unei scrisori cu „Stimate Domnule“ și declarându-se al meu „obligat“. Sub aceste forme, pretins civilizate, se ascund însă cele mai bătărănoase și vulgare atacuri *ad hominem*, inten-

ționând provocarea unei diversiuni în privința fondului cheștiunii.

I-am răspuns prin „Critica de rea credință“ din *C.L.*, nov. 1924, pp. 837-861: „Violența răspunsului său dovedește numai cât de justă trebuie să fi fost recenzia, pentru ca autorul, în lipsă de alte argumente, să fi fost nevoit să recurgă la așa virulențe, ca singura-i scăpare. Pornit, ca orice borfaș prins asupra faptelor, M.S.-R. îmi reproșează chiar serviciile de răspundere și de încredere ce am împlinit sub ocupația germană, pe când el, nefiind sigur că dovada supușeniei germane a soției sale l-ar pune la adăpost de orice persecuție, a șters-o totuși în Moldova, unde nu știm să se fi distins prin vreo faptă meritorie.

În scop de a masca lipsa argumentelor, el a recurs la atacuri personale prin acea scrisoare trivială, ce tot împotriva sa se răsfrânge, erorile și falsurile semnalate persistând în ciuda acrobațiilor prin care a încercat salvarea sa, după cum am arătat: Ușurința cu care dl S.R. prin așa-zise sarcasme sau vorbe de duh evită să răspundă nu ne mai surprinde, după ce am constatat falsurile altfel grave de care s-a făcut culpabil în manual și apoi în replica sa.

Când atâtea puncte capitale din recenzie au rămas neatinse de a sa parțială întâmpinare, e inutil să mai întind aici rectificarea amănunțelor ce d-sa pune în discuție, tocmai pentru a evita alte acuzații mai grave, la care n-a răspuns. Să ne mulțumim că relativ la Zimbru, pe care îl făcuse bizon, dl S.R. singur recunoaște că pentru d-sa «asemenea vietăți se confundă», însușindu-și deci și toate erorile ce decurg dintr-o asemenea confesiune...

...Potrivirea de sens ce d-sa constată în afirmările mele cu ale celorlalte tratate asupra aceluiași subiect, vrând să insinueze că ar fi o copiere, deși textele diferă, dovedesc încă o dată că asupra unor adevăruri de mult stabilite și îndeobște cunoscute nu pot exista mai multe păreri. Singur autorul cărțuliei e așa de setos de originalitate încât se singularizează prin păreri cu totul stranii, confundând de pildă impresionismul cu pointilismul, confuzie de care, ca de multe altele, nu s-a disculpat...

Tendința autorului cărțuliei de a se singulariza prin asemenea originalități nu este întâmplătoare, ea face parte din sistemul său preconizat în manual prin intențiunea ce atribuie artiștilor moderni de a «exagera în cabalistic ca

să marcheze o personalitate» (p. 150). D-sa primul se conformă acestui principiu.

Până în prezent însă nici încercările sale scenice, cu așa-zisa dramă *Andrei Braniște*, oprită la «succesul» primei reprezentări, nici proaspăta sa încercare în domeniul artelor plastice, nu au reușit să-i marcheze personalitatea, cu toate exagerările sale într-adevăr cabalistice, pentru a uza de termenii săi proprii“.

Scopul recenziei și al răspunsului la scrisoarea sa a fost de a feri pe cei nepreveniți de erorile și falsurile manualului recenzat, restabilind adevărul.

Reforma învățământului artistic

În același număr al *C.L.*, pp. 467-474, la cronica artistică, am reprodus lungul și documentatul raport prezentat Ministerului în vederea proiectatei reforme a Școalei de Belle Arte „care potrivit programei din 1909 mergea cu detalii până a preciza anume care opere urmau să fie interpretate din fiecare artist; iar regulamentul de administrație interioară prevedea, sub 825 de articole, cele mai neînchipuite restricții, mult prea severe chiar pentru seminariști... Se impunea ca reforma proiectată, conformându-se spiritului nou al timpului, să aibă ca bază o cât mai largă libertate a învățământului artistic, punându-se temei nu pe prescripțiile regulamentului ci pe puterea individualității măștrilor. O academie a artelor frumoase trebuie să fie un vast atelier, în care munca fiecăruia să fie cât mai mult intensificată. Individualitatea elevului trebuie respectată și profesorul nu are decât să o îndrumeze prin sfaturi practice. Spre deosebire de învățământul secundar, trebuie părăsit sistemul de până aici al diviziunii elevilor în clase și al promovării lor pe baze de note sau distincții semestriale și al tuturor celorlalte metode de pedagogie clasică, incompatibile cu producția artistică. O cât mai largă libertate trebuie să constituie baza învățământului artistic, care, aiurea, nici nu le capătă în școli ale statului, ci numai în atelierelor artiștilor, ca și în epoca de aur a artei din timpul Renașterii italiene. În așteptarea ca și la noi dezvoltarea artistică să fi ajuns la un așa nivel, se impune ca statul să-și rezerve rolul educativ pe care în alte țări îl are societatea“.

Puține din reformele propuse mi-au fost primite de pedagogii de școală veche, care erau în majoritate reprezentanți în savanta Comisie ministerială care n-a vrut să ție seamă de experiența ce căpătasem prin vizitarea atâtor școli oficiale și particulare din țările mai înaintate ca a noastră.

Resuscitând unele propuneri făcute în lecția de deschidere a cursului de istoria artei la Universitate (*Conv. lit.*, 1912, p. 24) încheiam raportul meu astfel:

„Nemaiputându-se menține, în mod empiric și prin artiști anonimi ca până aici, sentimentul frumosului trebuie cultivat prin școli, muzee, expoziții etc. Căci ar fi criminal din partea noastră să asistăm la agonia artei pamăntene fără să încercăm a o perpetua prin alte mijloace decât cele ineficace până aici. Sa nu ne multumim a aduna numai în muzee ultimele produse ramase încă din samânta chiar care a germinat atâta frumusețe, înfăptuită de zugravii și meșterii zidari ai frumoaselor monăstiri, sau de mâna măiastră a țărăncii. Să păstram deci, cultivându-l prin școli, acel simțământ al artei cu care din strămoși este înzestrat neamul românesc. Avem greaua raspundere de a păstra și cultiva o așa de strălucită moștenire.

Dar nu numai pentru motivele etice, pe scurt enumerate, ci și pentru însemnatul ei rol social arta trebuie cât mai intens cultivată.

De la un popor ca al nostru, la care cultul frumosului este încă așa de viu în straturile cele mai largi, se poate nădăjdi cea mai neașteptată regenerare, bazată pe o înțeleaptă educație artistică a maselor.

Problema este prea ispititoare pentru a nu motiva reforma propusă, instituindu-se Academia de Arte Frumoase ca fundament al viitoareii educații artistice a poporului român“.

Arta colaborării la revistă

În legătură cu reforma precedentă am elaborat în același număr al revistei (p. 240) și următorul:

Apel către Tinerimea artistică și Arta română: „Două nume de societăți de arta plastică indicând două epoci ce nu pot fi caracterizate printr-o definiție generală. Deși talentele cuprinse în sânul acestor societăți nu s-au adunat pe temeiul unor credinți comune, care să înlesnească precizări

de dogmă, ele reprezintă, în schimb, eforturi ce corespund unor convingeri cărora nu li se pot tăgădui îndreptăţirile.

Arta noastră plastică şi-a întrerupt, la un moment dat, evoluţia, pictura bisericească neevoluând în mod lent spre o artă laică, după cum s-a întâmplat în Occident. Desfăşurarea firească a fost oprită brusc de prefacerile politice şi sociale ale ultimului veac, iar firul tăiat al evoluării picturii bisericeşti nu s-a putut depăna mai departe.

O dată cu adoptarea, din Occident, a formelor de civilizaţie modernă, ne-am însuşi şi diferite formule de artă, după ţara unde au nimerit primii apostoli ai frumosului. Ca în politică şi în toată alcătuirea noastră socială, lumea artistică se ocupă şi ea azi cu adaptarea formulelor împrumutate potrivit sensibilităţii şi aspiraţiunilor poporului românesc.

Arenele acestor eforturi în domeniul artei au fost şi sunt expoziţiile celor două societăţi. De aceea am crezut că ar fi interesant ca, indiferent de cronicile lunare ce se ocupa cu valorificarea momentana a operelor expuse, să ne adresăm direct artiştilor, pictori şi sculptori, invitându-i să ne împărtăşească tendinţele lor, convingerile lor, cu un cuvânt crezul lor artistic pe care au cautat să-l exteriorizeze prin operele expuse. Propunerea noastră e întemeiată tocmai pe vecinica şi principala obiecţie a artiştilor, care la parerile critice ce li se aduc răspund cei mai modeşti că nu au fost înţeleşi, iar cei mai semeţi că nici nu pot fi înţeleşi. Intenţia chemării noastre este să înlesnim înţelegerea între artişti şi public.

Într-acest scop paginile *Convorbirilor Literare* le stau la dispoziţie. Se va publica orice convingere, recunoscând fiecărui artist dreptul de a-şi mărturisi în toată libertatea gândul său, credinţa sa“.

Tot aici am semnalat şi:

„Congresul arhitecţilor, ținut în primele zile ale lunii, a urmărit nu numai discutarea unor interese ale corpului şi organizarea consiliului tehnic al arhitecturii, dar şi serbarea împlinirii primului pătrar de veac de la funcţionarea independentă a Şcoalei de arhitectură, care până atunci există ca o secţiune a Şcoalei de arte frumoase. Cu acest prilej s-au evidenţiat marile merite ale celor două personalităţi cărora se datoreşte progresarea şcoalei, fără a se fi uitat premergătorul I. Mincu, maestrul neîntrecut al renaşterii arhitecturii româneşti.

Organizarea actuală a școalei și uimitoarele ei progrese sunt opera exclusivă a activității și devotamentului directorului ei, d. Ermil Pangrati, care învingând multe greutăți a reușit nu numai să ridice instituția sa la rangul celor similare din străinătate, dar a aduna în același timp, printr-o bine îndrumată colaborare a elevilor, o bogată colecție de releveuri care alcătuiesc cel mai bogat tezaur al artei noastre, de care însăși comisia monumentelor istorice poate fi geloasă.

Celălalt sărbătorit al congresului a fost dl Grigore Cerkez, starostele arhitecților, stimat și iubit nu numai de colegii sai de azi, în majoritate elevii săi de ieri, dar de toți aceia care știu să aprecieze distinsa personalitate a artistului de frunte cu care se făleşte neamul. Lucrările sale monumentale – teatre, edificii publice, castele – sunt prea numeroase pentru a putea fi enumerate aici. Ne vom mulțumi a semnală numai avântul ce a reușit să dea stilului românesc prin prea frumoasele și interesante sale creațiuni în această direcțiune. Ele merita a fi semnalate cu atât mai mult cu cât ceilalți reprezentanți ai directivei inaugurate de Mincu Cerkez se prea îndepărtează de principiile de sobrietate artistică ale măestrilor. Exemplele lor nu pot fi destul de des reamintite în această epocă de banalizare și mercantilizare a arhitecturii ilustrată prin întreprinderile în afara de orice preocupare artistică ale unui P. Antonescu & comp.

D-lui Gr. Cerkez se datorește și admirabila restaurare a bisericii Domnești din Curtea de Argeș, unde tot după îndemnul său s-au întreprins cercetările pavimentului, de unde s-a scos comoara cu care alții se fălesc acum.

Guvernul a ținut să consacre în mod cu totul special meritele maestrului Cerkez, acordându-i cea mai înaltă distincțiune onorifică, cu care nici unul dintre contemporanii sai nu a fost încă onorat, exceptându-se așa-zisele merite de ordin politic.

În legătură cu congresul a fost și interesanta expoziție de releveuri, schițe și proiecte arhitectonice ale elevilor, dând o imagine foarte îmbucurătoare a activității așa de sănătos îndrumate a școalei naționale de arhitectură“.

„Ministerul Cultelor și Artelor

Direcțiunea generală a Teatrelor

Nr. 19295, 5 aprilie 1924

Domnule Profesor,

Avem onoare a vă ruga să binevoiți a lua în primire Dvs., sau împuternicitul Dvs., de la Muzeul Național de Antichități, tablourile notate pe verso adresei, tablouri reclamate de Comisiunea pentru negocierile cu Austria, în vederea schimbului de obiecte de artă de interes românesc ce revendicăm.

Ministru, (ss) indescifrabil

(A. Lapedatu?)

Director general, (ss) Ion Minulescu

Domnului Al. Tzigara-Samurcaș, Profesor și delegat în Comisiunea pentru negocieri cu Austria⁵.

Alte îndeletniciri ale anului

În afară de absorbanta noua grijă a *Conv. lit.* și a lucrărilor obișnuite, am mai luat parte, în vacanța de Paști, la lucrările Comisiunii de sub președinția Profesorului I. Nistor pentru recuperările fata de Austria, în care se prevedeau și obiectele de artă a căror rezolvare s-a amânat pe viitor. Cu prilejul șederii la Viena, am conferențiat la 19 april la Cercul României June, despre tezaurele de artă ale României Mari.

Excursii în Ardeal pentru completarea colecțiilor: am achiziționat parte din frumoasele costume ale Contesei Wesselemiy, îndepărtată pretinsă rudă a Reginei Maria.

La 7 dec. am ținut, la Craiova, o conferință asupra importanțelor colecții preistorice ale Olteniei, punând în evidență importanța figurinei, botezată cu acest prilej „Venusă craioveană”.

Iar la 14 dec. am vorbit la Galați despre opera de artă.

La rubrica „Fapte“, pp. 719 720, am mai înregistrat următoarele notițe:

---

5 Pe hârtia oficială, Al. Tzigara-Samurcaș notează 5 April Dl. Șirato se va prezenta cu ambele adrese, semnând de primirea provizorie a tablourilor până la predarea chitanței definitive (ss) Al Tzigara-Samurcaș

Pe verso sunt notate (dactilografiate de cel ce a întocmit adresa):

1 *Madona* de Cranach

2 Patru piese din *Altarul* de la Zeitbom

3 *Sfânta Ecaterina* (Școala din Nürnberg)

4 *Madona cu îngeri* (circa 1500).

„*Arcul de Triumf și Muzeul nostru Național*. Oficiosul *Viitorul* însuși, iar nu alt ziar oarecare, fără legătură cu oficialitatea, deci fără răspundere, în prima pagină a numărului din 2 sept.c. readuce în discuție chestiunea «Arcului de Triumf», pe când, simultan, *Universul* se ocupă de «Muzeul nostru Național». Semne îmbucurătoare: opinia publică, întrucât este oglindită prin presa zilnică, începe din nou să se intereseze de monumentele noastre, pe care le cam uitase, în urma altor preocupări postbelice care singure păreau demne a stăpâni atențiunea.

Ce crede marele public despre aceste monumente?

Arcul de Triumf, după *Viitorul*, deși «ar trebui să fie un simbol și o podoaba, nu e nici una și nici alta, ci o adevărată ruină, care amenință să se prăbușească dintr-un moment într-altul asupra obișnuințelor Șoselei Kiseleff. El reclamă, numai după trei ani de existență, o urgentă dărâmare, căci dă impresia unei pacoste. Ruinat și schilodit la ambele picioare, el începe să devie o primejdie pentru siguranța publică, după cum este o notă discordantă în estetica generală a Șoselei Kiseleff. De aceea, din ambele puncte de privire, se impune ca tot mai mult necesară singura soluție inteligentă: dărâmarea...»

Bunul simț și cuminenția mulțimii corespunde întocmai criticilor ce de mult s-au adus acestui monument, contra concepției și executării căruia am protestat de îndată ce am cunoscut planurile. Au avut însă mai multă trecere considerațiunile de ordin patriotic față de cele artistice: pentru ca fastul încoronării să fie desăvârșit, s-a crezut că era absolută nevoie de un arc de triumf, oricum ar fi el! Acum însă, când răspunderea unor serbări fericite decurse nu mai poate scuza întunecarea judecății, ar fi de neiertat să se ia hotărâri tot așa de pripite și de nechibzuite ca înaintea festivităților.

Astăzi, după ce Comisia Încoronării a fost lichidată, lucrările arcului au rămas în sarcina Ministerului Artelor. În dosarul acestuia trebuie să se mai găsească și referatul ce mi s-a cerut asupra oportunității preluării de către Minister a lucrărilor de continuare a Arcului.

Parerea ce am emis în octombrie anul trecut este astăzi încă de actualitate. Atunci, ca și acum, opinam că Ministerul artelor, în al cărui program sunt prevăzute atâtea alte și mai urgente lucrări de artă, nu ar trebui să-și încarce bugetul cu enormele spese ce ar reclama terminarea Ar-

cului, străin de îndatoririle artistice ale Ministerului. Iar înainte de a se angaja vreo cheltuială în acest sens, ceream să se examineze din nou întreaga chestiune spre a se vedea dacă nu ar fi mai oportun să se revadă din nou planul, spre a fi modificat cel puțin, dacă nu chiar părăsit.

Autoritatea competente a fost deocamdată scutită să se preocupe de Arcul de Triumf, din cauza lipsei generale de fonduri, de care suferim.

Dacă însă – prin vreo minune – s-ar găsi bani și pentru artă, atunci desigur că nu la terminarea monstruosului arc vor trebui afectați.

Căci există o altă clădire fața de care chiar opinia publică își manifestă simpatica compatimire, judecând după articolul semnalat din *Universul*, în care starea de părăsire a clădirii Muzeului este considerată «ca un trist simbol al vremurilor noastre».

Judicioasele observațiuni din menționatul articol au fost, în fiecare an, supuse autorității de care depinde Muzeul și în fiecare an constatându-se întemeierea lor s-au făgăduit fondurile necesare pentru continuarea clădirii. În ultimă instanță însă banii își gaseau vreo utilizare mai practică!

Și totuși, după cum în fiecare raport am repetat-o, importanța muzeelor de artă merită cea mai serioasă atențiune, atât din punct de vedere al educației în genere, cât mai ales din acel al întăririi sentimentului patriotic.

Deși poporul nostru este din cele fericit înzestrate cu îndeletniciri artistice și nu ne lipsesc nici monumentele trecutului, totuși suntem, dintre toți vecinii noștri, singurii care nu avem încă un muzeu în care să se oglindească zestrea noastră de artă. Ungurii, sârbii, bulgarii se fălesc pe drept cu colecțiile de artă ale capitalelor respective; iar noi, după făurirea României Mari, ne-am arătat nevrednici să terminăm clădirea muzeului, care deși începută înainte de război, este însă croită în proporții demne și corespunzătoare întregirii neamului de azi.

Orânduite în localul lor propriu și după planul inițial stabilit, monumentele de artă din cuprinsul României Mari ar da cea mai splendidă și vorbitoare dovadă a superiorității neamului românesc. Căci în lucrările sale de artă se manifestă în toată splendoarea lor înaltele însușiri sufletești ale poporului nostru. Și astfel Muzeul de Artă Națională de la Șosea, odată terminat, va împlini cu prisosință

înalta menire ce a motivat întemeierea lui acum doisprezece ani.

Alături de noi, opinia publică – altfel atât de nepăsătoare – a început să se intereseze de soarta proaspetei ruine de la Șosea. Urmează să se ivească și un ministru care nu numai în teorie să fie convins de necesitatea instituțiunii, dar care să găsească și banii necesari pentru terminarea muzeului.

Acel ministru va înzestra țara cu cea mai prețioasă școală de educație națională asigurându-și și sieși cea mai neperitoare recunoștință a neamului“.

Asociația bibliotecarelor din România a fost întemeiată de bibliotecarii reuniți din toate părțile țării, în zilele de 15 17 (?) a.c., la Fundația Carol.

Scopul Asociației este de a se ocupa de interesele morale și materiale ale bibliotecarilor și de progresarea bibliotecilor, care, spre a noastră mare rușine, cu oarecare excepții, sunt încă atât de puțin numeroase și atât de rău înzestrate, față de nevoile culturale ale vremii.

Se pot înscrie în Asociație toți funcționarii de biblioteci, precum și persoanele care se interesează de asemenea instituțiuni.

Printr-o personală colaborare mai activă, am căutat să dau revistei cât mai multă viață, asigurându-i o mai largă participare a tuturor celor interesați la viața noastră culturală, după cum se vede din bogatul cuprins al tablei de materii.

Până și izolatul de țară și atât de apreciatul în Franța, Panait Istrati, prin scrisoarea sa publicată în revistă (p. 879) ne făgăduiește colaborarea sa, adăugând „știut fiind că o parte a bagajului meu literar nu poate fi dat la iveală, în chip caracteristic, decât pe meleagurile unde a trăit și a murit aceea căreia îi datorez viața și energia acestei vieți“.

Expoziția românească de la Paris

Și anul al 57-lea de la origina *Convorbirilor*, al 2-lea numai de sub a mea îngrijire, începe cu un articol al Reginei Maria intitulat „După război”. De fapt însă e închinat retragerii sale așa de poetice de la Bran, străvechiul castel din ale cărui sumbre ascunzători s-au făcut vesele odai de locuit pentru tinerile vlăstare domnești.

Din odaia Reginei redam aici pe călugărul așa de impresionant din încaperea cu tavanul jos în care s-au conceput gândiri și planuri așa de înalte.

Dar nu ale altora fapte trebuie să fie înscrise în memorialul personal al noului an, ilustrat prin două expoziții în străinătate: dintr-una am ieșit umilit, grație așa zișilor mei colaboratori; din a doua însă triumfător, fiind lasat de capul meu¹.

---

1. Umilirea m-a întâmpinat chiar de la sosirea în gara Parisului, unde Focillon n-a putut ascunde mirarea sa de a mă vedea printre membrii delegației oficiale, de care el fusese avizat de Iorga ca mi se va refuza intrarea în Franța, ca indezirabil. În prima ședința a Comitetului el a și susținut acest punct de vedere, poruncit de la București, dar a trebuit să renunțe fața de opoziția doctorului Cantacuzino, a pictorului Stoenescu, dar mai ales a lui Dczarrois, toți trei membri în același Comitet. Acesta din urmă, singurul din toți care luptase pe front, s-a aratat indignat ca, după pace, să se mai poată aduce asemenea ofense aceluia care, în felul sau, a servit cin tit patria sa, fiind pus în curent cu ținuta mea ca prefect în timpul ocupației germane.

Mai rușinoasă a fost purtarea ministrului nostru la Paris, C. Diamandy, care, impresionat de oculta bucureșteana, nu m-a considerat ca „delegat oficial al guvernului român”, excluzându-mă de la pranzurile și primirile oficiale de la Legatie, precum și din lista celor propuși la „Legiunea de onoare”, acordată până și unor persoane fără nici un amestec cu expoziția.

La distanță de 10 ani s-a realizat expoziția plănuită încă din 1914, în urma vizitării Muzeului nostru de către François Carnot, Președintele Uniunii artelor decorative din Paris. Din corespondența acestuia, confirmată oficial de către Paul Gaultier, secretarul Uniunii franceze care la 23 iulie 1914 îmi scria: „Mr. Blondel [ministrul francez la București] m'écrit que vous voulez bien nous faire l'honneur et le plaisir de vous occuper de l'exposition d'art roumain à Paris au printemps 1915, exposition pour laquelle mon ami François Carnot a bien voulu me promettre le Pavillon Marsan du Louvre“. Războiul a întârziat cu 10 ani acest plan, realizat acum în Muzeul Jeu de Paume, al cărui frontispiciu anunță acum a noastră: Exposition d'art roumain ancien et moderne².

România a câștigat, prin această manifestare, una din cele mai frumoase victorii pe terenul cultural. Laurii păcii împlețiți acum cu acei ani ai războiului dau țării întregite aureola cuvenită, cu care se poate înfățișa demn în rândul marilor națiuni, în hora cărora este prinsă de aici înainte...

Lumea întreagă – căci Parisul reprezintă azi sinteza globului – s-a convins de valoarea și vechea cultură a aceluia care, până aici, erau considerați simpli țărani ai Danubiului.

„Alături de arta claselor dominante, sintetizată prin monastiri și palate, s-a prezentat și arta populară din ale cărei obiecte se degajează profundul sentiment artistic și același ritm nobil, caracterizând pe țărănul nostru, care se recunosc drept *les dons heureux de l'âme roumaine*, după formula lui Abel Bonnard.

La dezvoltarea sufletului artistic al poporului român a contribuit secțiunea de artă țărănească ce se află la intrarea chiar a Expoziției, vizitatorul fiind astfel plăcut surprins de simțul bogat al culorii scoarțelor, ce-i desfată ochiul, evocând pajiștile înflorite ale ținuturilor de unde au pornit.

O prea riguroasă și exclusivă aplicare a principiilor reprezentantului francez, Focillon, ne-a împiedicat să dăm acestei secțiuni amploarea cuvenită, regretând mai ales

---

Mai umilit ca mine a fost, mi s-a raportat, ministrul Diamandy, aflând ca ciudata sa purtare fusese data în vileag prin *C. Lit.* din ian.-febr. 1925, p. 135.

2. Expoziția românească din Paris, *Com. lit.*, 1925, pp. 483-493.

lipsa unor costume femeiești, care ar fi produs adevărata notă originală a acestei arte ce trăiește încă, fără a fi compromis nimic din mândria și armonia ei din strămoși. Astfel cum ni s-a impus a le expune, strivite sub sticla cadrului, iile nu au putut desfășura întreagă frumusețea lor, iar cadrințele cu desenurile lor minunate se pierd cu totul, strânse și reduse fiind în paspartuuri aurite și rame, oricât de meșteșugite ar fi“.

Și în catalogul oficial³ s-a impus aceeași reducere artei țărănești, deși ea a fost așa de bine și pe larg recenzată de criticii francezi.

Astfel, în *Journal des Debats* din 25 mai, Paul Fierens, după ce deplânge operele rămase la Moscova, adaugă:

„Enfin, l'art populaire, situé hors du temps, trahit par le choix de ses arabesques décoratives et de ses harmonies tonales, non seulement les vertus ethniques de ses créateurs et continuateurs, mais encore leur propension naturelle à la gaieté, leur amour d'une poésie fraîche et sensible, et ce goût d'un ordre dépourvu de symétrie qui semble bien la caractéristique dominante des grandes œuvres exposées. Ainsi l'art populaire nous aide à comprendre celui des fresquistes, à nuancer notre jugement. Il n'y a pas que du byzantinisme dans les fresques d'Argesch ou de Curtea de Arges, qui sont du début du seizième siècle. La couleur en est surprenante, l'exécution assez vive, l'allure gracieuse et beaucoup moins hiératique qu'il ne paraît à première vue. L'esprit d'une race trouve toujours à s'exprimer, jusque dans l'art religieux, où les „canons“ du mont Athos conservent longtemps leur prestige. Un oeil exercé distinguera les apports saxons, serbes, vénéto-dalmates, russes, persans et turcs. Mais la tradition, qui se maintient presque immuable de quatorzième au dix-huitième siècle, ne s'oppose point à la manifestation de quelques sentiments

---

3. *Exposition d'art roumain ancien et moderne*, ... avec la concours de la Fondation de S.A.R. le Prince Carol .. au Musée de Jeu de Paume, de 1er Avril au 25 Mai 1925. Un vol 4°, 88 pp. text și numeroase ilustrații (din care numai două reprezintă scoarțe din secțiunea artei țărănești). Paris, G. Petit, 1925.

De asemenea, cele 88 pp. din text, cu lungi articole asupra artei religioase și picturale, la o singură pagină anonimă a fost redus textul de vreo 20 p., manuscrise ce, la cerere, prezentasem comitetului condus aproape exclusiv de Focillon, în dezacord cu André Dezarrois, directorul Muzeului Jeu de Paume și secretar general al Expoziției.

spontanés et profonds, dont les tapisseries et broderies populaires nous fournissent, pour ainsi dire à l'état brut, l'exquis témoignage fleuri.

C'est bien d'une civilisation méditerranéenne que relèvent ces paysans et ces artistes. Les tapis à motifs géométriques, plus directement inspirés de l'Orient, proviennent de Bessarabie et de Bucovine. Un style plus libre caractérise ceux d'Olténie et de Valachie, décorés d'oiseaux et de feuillages. La céramique emprunte ses ornements à Mycènes comme à l'Occident. Dans l'orfèvrerie, un baroque curieusement orientalisé succède à un gothique presque français".

În nr. din 27 mai al aceleiași *Journal*, Abel Bonnard, adaugă sub titlul „L'âme roumaine“:

„L'exposition d'art roumain qui vient de s'ouvrir au Jeu de paume succède heureusement à celles qui, les années précédentes, nous ont montré des œuvres de l'art flamand, de l'art hollandais, de l'art suisse. Nous ne pouvons plus adresser de remerciement à Léonce Bénédict. Nous en devons encore à ses collaborateurs, à M. André Dézarrois, sans le zèle infatigable duquel ces expositions n'auraient pas été possibles. La grande séduction de celle-ci, c'est qu'on y sent vraiment l'âme d'un peuple. Dès l'entrée, ces poteries à la fois rustiques et fines, ces tapis où l'on trouve parfois comme un humble reflet de ceux de la Perse, et qui semblent raconter les rêves des paysannes qui les ont tissés, tout cela révèle le caractère particulier d'une nation qui a conscience d'elle-même. Cette impression s'enrichit quand on remonte aux choses anciennes. L'image fanée et ravissante de la princesse Marie de Mangop a un charme de légende. Sur le fond du vieux velours vineux et pâli, les couvertures de tombeau où l'on voit le portrait des princes du dix-septième siècle, tout en rappelant faiblement les miniatures persanes, enchantent l'esprit comme des images d'Epinal, traduites dans la soie et l'or, et le prince Jérémie Movila a l'air d'un étrange Barbe-Bleue.

L'art populaire, l'art anonyme exerce un charme qui lui est propre. Il vit tout près des métiers, tout près des naïves fêtes de la prairie en fleurs. On dirait qu'il se souvient du printemps. C'est un art modeste et studieux, humble et rempli d'un grand rêve. Il se conserve très longtemps, le temps coule vainement pour lui. La peinture ne lui con-

vient pas, elle demande à l'artiste trop de ressources individuelles, elle ouvre à l'invention un gouffre trop vaste. Il réussit dans des œuvres où la technique porte et soutient l'artisan, comme dans la menuiserie ou la céramique. La broderie est peut-être ce qui lui convient le mieux, à cause de ce qu'elle a de patient, de minutieux, d'appliqué dans les détails, et de la façon dont ces détails additionnés se transfigurent dans la splendeur de l'ensemble. Ses productions ne parlent pas le langage orgueilleux de la beauté pure. Elles ne proclament pas la gloire, la supériorité souveraine de son créateur personnel. Bien loin de se dégager des circonstances qui les ont produites, elles nous disent tout bas dans quels travaux, quelles amours, quels rêves vivaient les paysans et les bergers parmi lesquels elles sont nées.

Il est rare qu'un art de cette nature se présente à nous nettement. Ou bien un peuple manque des qualités nécessaires à son existence, ou bien un art plus riche vient bientôt le recouvrir. Ici, il en a été autrement: les dons heureux de l'âme roumaine ont fait qu'un art y a existé tout de suite; le dur destin de la Roumaine a fait qu'il n'a pas pu s'épanouir. Cette nation a dû sans cesse lutter et souffrir, elle a dû défendre son âme à grands coups d'épée, et, cependant, cette âme est douce. Il n'est que juste d'avoir fait aboutir toute l'exposition à l'iconostase du couvent d'Arnota, non point seulement parce que peinte, fouillée, fleurie et dorée, cette iconostase est une charmante chose, mais parce que sa présence symbolise ici le rôle de la région qui a sauvé l'âme nationale. Aujourd'hui même, la Roumanie n'est pas relevée de sa faction. Contre l'expression la plus prétentieuse, la plus pauvre et la plus laide que la Barbarie ait jamais eue, c'est encore elle qui préserve tout ce qui fait que la vie de l'homme est autre chose qu'un roman lubrique et brutal. Aussi ne peut-on regarder sans intérêt et sans sympathie les objets qui nous sont montrés ici. Dans ce monde d'après la guerre, où les nations ont été si promptes à rentrer dans leur égoïsme, il reste entre elles bien peu de véritables amitiés. Celles qui unit la France à la Roumanie est des plus vraies et des plus sûres. Elle repose sur des affinités profondes et délicates les mêmes goûts, la même façon de chercher le ciel, au-dessus des choses. Une pareille amitié n'a pas besoin de grands discours. En cette Europe de désordre, de haine et d'en-

vie, la Roumanie et la France n'ont qu'à se regarder pour se sourire“.

Astfel, cu toate mutilările impuse de Focillon secțiunii de artă populară, aceasta a avut totuși succesul ei.

Ea a fost tare apreciată și de profesorul Eugène Pittard, directorul Muzeului de etnografie din Geneva, care, cunoscând tezaurele noastre, a cerut să le expunem la Geneva, unde urma să mi se dea deplină satisfacție.

Urmarea dată acestei solicitări a fost din cele mai fericite.

Aceeași expoziție la Geneva

Raportând Principelui Carol, sub al cărui patronaj se organizase expoziția de la Paris, succesele dar și afronturile întâmpinate, propunerea profesorului Pittard, de a reface, parțial, expoziția la Geneva, a fost de îndată aprobată, dându-se, de astă data, o atenție altfel pronunțată secțiunii de artă țărănească. Exprimând dorința de a expune, în vederea Ligii Națiunilor, care tocmai era adunată la Geneva, și arta conaționalilor străini din granițele României, Prințul Carol mă autoriză să-mi procur din Ardeal produse d-ale sașilor și secuilor. Dându-mi-se de la Fundația Sa fondurile necesare, am plecat direct de la Sinaia, cu unul din automobilele princiare, la Sibiu, unde de la cunoscutul amator Sigerus am cumpărat țesături și olării splendide, iar dintr-o raită de la Sf. Gheorghe până la Miercurea Ciucului specimene tot așa de alese secuiești.

După audiența la Rege și Regină și cu deplina Lor aprobare, am pornit la Paris, unde, cu toată opoziția de astă dată a lui Drăghiceanu, dar cu concursul lui Dézarrois, am putut expedia la Geneva vagoanele cu obiecte, în afară de picturile și sculpturile moderne, înapoiate în țară. Ezitarea ministrului nostru din Elveția, Comnen, de a contrazice pe Iorga⁴, a fost învinsă de autoritara intervenție a reprezen-

---

4. Incăpabilul G. Oprescu, secretar al biroului de cooperare intelectuală de la Liga Națiunilor, de îndată ce a aflat de eventualitatea unei expoziții la Geneva, s-a grăbit să raporteze, fără a fi întrebat, asupra imposibilității unei asemenea întreprinderi, pretextând, între alte insinuări, că, nefiind liber, nu ar putea da concursul sau — ce nici nu i se ceruse. Din fericire, pedicile directe și laturalnice ale d. lui Oprescu n-au fost

tantului nostru la Liga Națiunilor, Nicolae Titulescu, care, dintru început, a apreciat manifestarea românească de la Geneva.

„Căci din punct de vedere politic și al relațiilor noastre internaționale, expoziția prezintă un interes cu totul particular, la Geneva fiind reuniți, la acea epocă, toți participanții la adunarea Ligii Națiunilor. Și pe când în sânul acestui areopag se aduceau cele mai nefundate și pătimășe acuzațiuni împotriva poporului românesc, acesta se arăta, în sălile expoziției, sub aspectul cel adevărat, al unui neam înamorat de frumos și deci incapabil de păcatele imagineare ce răuvoitorii îi atribuiau. Prin minunatele sale tezaure de artă populară și bisericească, România a făcut dovada vechii sale tradiții culturale, atât de ignorată în străinătate. Convinsă de revelația ce arta noastră avea să producă în Occident, Fundația Principelui Carol a ținut, cu tot dinadinsul, la înfăptuirea expoziției din Geneva, învingând nenumăratele dificultăți ce i s-au pus în cale...”

---

luate în seama și, învingându-se toate intrigile din țară și din străinătate, planul Fundației s-a realizat.

În același inopinat raport către Ministerul de Externe se aduc critici profesorului Pittard, care „ca director al unui neînsemnat muzeu, nu ar fi la înălțimea onoarei ce i s-a făcut ca Comisar general”, insinuând înlocuirea lui, fără a designa, discret cum este, pe acel cineva!

O altă dovadă a intrigilor lui Oprescu ne mai este dată și prin urmatoarea scrisoare ce mi-a adresat Pittard, din 7 aug. 25:

„Cher Monsieur, Je ne sais plus à quel saint me vouer! Mr. Oprescu me téléphone à l'instant même que Paris lui a télégraphié que l'Exposition de Paris est prolongée et celle de Genève est retardée. Je vous assure que c'est très difficile de travailler dans de telles conditions!...

Cette série de faux mouvements n'est pas faite pour m'encourager. Après un téléphone du Ministre de Roumanie à Berne, me disant que l'Exposition aurait lieu, je reçois un téléphone de Mr. Oprescu, très inquiet, disant qu'il est impossible de transporter les pièces les plus précieuses de l'exposition de Paris et il me fait comprendre que, comme lui, je ne dois pas prendre la responsabilité d'une telle aventure”.

Nemulțumit cu aceste zvonuri false, menite să descurajeze pe cei preocupați de înfăptuirea expoziției, Oprescu, la 15 ale aceluiași luni, scrie lui Pittard că expoziția era contramandată!

Iată scrisoarea disperată a lui Pittard, care arată și neîncrederea în afirmările dovedite mincinoase ale lui Oprescu, care nu avea, de fapt, nici o misiune în privința expoziției contra careia intriga, nefiind luat în seama:

„Ville de Genève Musée Ethnographique, Villa Mon Repos,
Genève, le 15 août 1925.

Prin Pittard am obținut, pe termenul de la 18 sept. la 18 oct., localul Muzeului Rath, mult mai propice unei expoziții decât sălile prea vagi de la Paris. Secțiunea religioasă, ocupând sala mediană și una mai mică, s-a prezentat întocmai ca la Paris, pe când artei țărănești i s-a dat de astă dată o atenție cu totul deosebită, întinzându-se în trei sali ale Muzeului.

Într-una erau expuse în vitrine broderiile minunate ale iilor țărănești, iar pe panouri opregele și vâlnicele corespunzătoare, alternând cu scoarțe din diferite regiuni ale țării. Sala a doua era consacrată costumelor caracteristice fiecărei provincii. În aceeași sală erau expuse broderii ale sașilor și secuilor din România, demonstrând deosebirile ce despart aceste manifestări de acelea ale țaranului român. Ultima sală cuprindea olaria românească și săsească, precum și două vitrine cu furci, căuce, prâsnele și alte obiecte de lemn, bogat încrustate.

Spre a compensa unica pagină la care a fost redusă arta populară în catalogul expoziției din Paris, s-a dat o atenție deosebită produselor țărănești în catalogul din Geneva, care, pe lângă numeroase ilustrații, cuprinde și sinteza desfășurării artei poporului român, din vremurile preistorice și până azi.

Mon cher collègue,

Ma lettre du sept août vous disait déjà mes angoisses au sujet de l'exposition roumaine à Genève. Je viens de recevoir un mot du Président de la Classe des Beaux Arts de l'Institut national Genevois qui m'annonce que son groupe concède à l'exposition roumaine le mois d'*octobre* que je lui avais demandé. Me voici donc tranquille quant aux mois de septembre et d'octobre. Avant hier, avant de quitter Genève pour une absence de quinze jours, Mr. Oprescu m'a écrit un billet me disant que toute l'exposition était contremandee!!! Je lui ai répondu que je trouvais cela moui après toutes les démarches que j'avais faites. J'ajoutais que je ne ferais pas un geste avant d'avoir des ordres *officiels* venus de Bucarest. Je vous demande anxieusement de me dire ce que vous faites et j'attends non moins anxieusement l'arrivée de Mr. Comnène, votre Ministre à Berne qui, sans doute, sera porteur des résolutions du Gouvernement roumain. Je passe vraiment par une série d'angoisses. Un jour l'exposition aura lieu et je l'annonce partout; le lendemain on me fait savoir officieusement qu'elle n'aura pas lieu et je me cache dans un coin, n'osant me présenter devant ceux à qui j'avais dit la veille la réalité de cette exposition. J'espère bien que tout va s'arranger encore et que Mr. Comnène va me rassurer.

Presentez, mon cher collègue, à Madame Tzigara-Samurcas, mes respectueux hommages et croyez-moi votre bien dévoué. (ss) Pittard".

În frumoasa introducere a volumului, Principele Carol arată rostul acestei „Exposition de l'art du peuple roumain“ și înalta ei menire. Elogioasele aprecieri ale presei universale au dovedit inimosului inițiator și protector al Expoziției că scopurile dorite au fost atinse. „On se sent chez un peuple grand seigneur“, afirmă criticul Piranese, vizitând expoziția, și încheie articolul său din *Vox populi* prin constatarea că „nici o acțiune diplomatică nu ne-ar fi putut servi mai abil decât o atare manifestare, prin care se întărește respectul față de poporul român“.

Apreciind importanța ultimei expoziții, guvernul român a ținut să ia parte efectivă la inaugurarea ei. Comisarul general, profesorul Pittard a relevat caracterul mai ales pașnic al gândului României, care, „cea dintâi dintre toate națiunile reprezentate la Geneva, a venit să ofere oaspeților universali, reuniți aici în acele momente unice în istoria lumii, priveliștea artei sale, care este cea mai semnificativă expresie a păcii, de toți dorită“. Mulțumind d-lui Pittard și oficialităților elvețiene pentru binevoitorul concurs ce ni s-a dat, dl Duca, ministrul nostru de Externe, a accentuat trecutul tragic al poporului românesc, al cărui geniu a fost împiedicat a înflori și a cărui viață națională a fost atât de înăbușită în trecut. D-sa însă arată „partea de contribuție ce poporul nostru poate aduce în viitor civilizației universale, acum când toți românii sunt uniți în frontierele lor etnice și când nimic nu se poate opune expansiunii noastre intelectuale și artistice“.

A urmat dl consilier Motta, care mulțumind pentru prietenia României, arată înrudirea ce unește popoarele cu aceleași tradiții de artă populară și vede în splendoarea artei noastre din trecut garanția măreției sale viitoare.

Dl Stoessel, în numele Consiliului Comunal, mândru de preferința ce s-a dat orașului său, exprimă admirația sa pentru operele anonime ale artiștilor români, care le-au făurit pentru propria lor satisfacție, iar nu cu gândul de a fi expuse, cum se întâmplă cu lucrările de azi.

Cel din urmă, dl Dandurand, președintele adunării Ligii Națiunilor, a ținut să felicite pe organizatorii acestei opere, care apropie România de lumea civilizată, fixându-i locul de cinste în delegațiile mondiale reunite la Ligă.

Printr-o conferință ținută la Muzeul din Geneva, la 1 oct., sub președinția lui Band-Bovy, am dat și lămuriri verbale, ilustrate prin proiecții, asupra Expoziției.

În loc de obișnuitele cataloage, a apărut un volum de 120 pp. 4° mare, cu numeroase ilustrații în text și planșe colorate, publicate cu mare îngrijire de cunoscuta casă editoare Kundig sub titlul *L'art du peuple roumain. Introduction de S.A.R. le Prince Carol de Roumanie, suivi d'un aperçu historique du prof. Tzigara-Samurcas*, dându-se astfel revanșa sărăcăcioasei pagini asupra aceleași arte țărănești în catalogul Expoziției din Paris.

Spicuim câteva din părerile asupra catalogului de la Geneva. Unul din recenzenți ne asigură că „Ce très remarquable travail forme une magistrale préface au catalogue de l'Exposition de l'art du peuple roumain qui eut lieu cette année du 18 septembre au 18 octobre au Musée Rath à Genève.

Il faudrait lire tout ce livre très substantiel en sa brièveté où l'auteur dit tout ce qu'il faut dire en écartant les détails oiseux avec la maîtrise des larges synthèses. Que de choses charmantes sur l'art des pâtres roumains, sur les poteries, sur l'art des icônes, qui pour beaucoup même de ceux qui croient savoir, seront des révélations ou tout au moins des rappels inattendus.

Et ce texte précieux est accompagné de reproductions artistiques non moins précieuses et merveilleusement choisies pour leur caractère“.

Iar ca concluzie citează din textul catalogului următorul pasaj:

„La vie du paysan roumain n'est qu'art et poésie. Le chant égaye et anime son travail et une préoccupation constante d'art embellit toutes ses productions. Son habitation, son costume et tous les objets dont il se sert ont un cachet particulier. C'est l'influence du sentiment artistique inné, soutenu par une tradition que l'on ne soupçonnait point aussi ancienne“. Dar tot din Catalog mai extragem: „Malheureusement, l'art populaire est menacé de disparaître. L'art roumain ne saurait résister à cette fin fatale, conséquence de la loi du progrès.

L'art du peuple roumain étant encore vivant dans bien des régions et soutenu par une si belle et si vieille tradition, sera parmi les derniers survivants de cet âge d'or, où l'art n'était pas le produit du luxe, mais l'expression d'une harmonie de la vie“.

Din presa românească reproducem aici articolul lui D. Karnabatt din *Rampa* pe 30 sept. 1925:

„Arta istorică și populară românească, care cu farmecul naiv al concepției și armonia fantezistelor ei îmbinări de forme și culori a impresionat fericit atât critici autorizați, cât și marele public european la Expoziția internațională din Paris, reînvie acum aceeași operă de vrăjitorie la Geneva.

Chilimurile noastre, în care căldura de tonuri a Orientului se îmbină armonios cu duioșia de sensibilitate a poporului nostru, broderiile pe care tremură năluci de flori și de vis, icoanele cu linii stângace din care se desface un profund sentiment de plămădire estetică, aceste mărturii elocvente ale puterii de concepție și ale simțământului de artă a rasei, expuse în timpul de față la Geneva, fixează asupra lor ochiul și atenția admirativă a străinilor.

Ceea ce dă măsura sufletului unei rase, ceea ce manifestă capacitatea ei de civilizație, nu sunt nici vârtejurile și viforele patimilor politice care, dincolo de hotare, apar ca o furtună într-un pahar cu apă, nici aptitudinile ei în domeniul îndeletnicirilor practice, ci puterea ei de creație în lumea ideilor și în sfera frumosului.

O dovadă mai exactă, mai credincioasă și mai vie a acestei puteri creatoare o dă nu atât forța individuală a talentelor personale, care pot răsări ca excepții și capricii, ci realizările colective ale rasei în domeniul gândirii și artei.

Neamul care a zămislit minunata poemă de naivă și impresionantă emoție panteistă *Miorița* și atâtea perle de duioșie, care și-a brodat gândurile delicate și fanteziile vioaie în tonalitățile calde ale chilimurilor și în împletirile fine ale țesăturilor, care și-a întrupat concepția metafizică în icoane vrednice de frumusețea artei bizantine, reprezintă un factor de civilizație.

Acestea sunt sugestiunile și lecția care se desprinde pentru străini din expoziția de artă istorică și populară românească: întâi în Italia, ieri la Paris, astăzi la Geneva, care ne-au făcut cinstea de a solicita o asemenea expoziție.

În impresia care o lasă în sufletul Occidentului creațiunile artistice ale neamului nostru, în atenția ce li se consacră de oamenii competenți, este mai mult decât un succes de artă – este o afirmare strălucită a cauzei românești care se întipărește în straturile cele mai sensibile ale publicului occidental.

Acest succes, care se revarsă asupra statului nostru, nu este însă opera oficială a acestui stat, care din grija unei

meschine economii a refuzat participarea României la expoziția internațională de arte decorative.

Expoziția aceasta de artă românească este organizată de «Fundația Principele Carol» – frumoasa și românească vatră de cultură a cărei căldură și strălucită radiare, după ce a încălzit și încălzește sufletul mulțimilor românești, fascinează privirile publicului occidental. Sub auspiciile, din inițiativa și cu jertfele acestei instituții culturale, arta românească a fost pusă în evidență în reala ei valoare și frumusețe în marile manifestații internaționale ale artei.

Instituția, în realizarea acestor fericite inițiative, a știut să găsească omul necesar împlinirii unei misiuni atât de complexe și dificile, care implică știință, pricepere și gust de artă. Acest om, care unește temperamentul de artist cu cunoașterea subtilă a tainelor marilor muzee europene, este un pasionat și un fin cunoscător al creațiunilor plastice ale poporului nostru.

Datorită spiritului de artist și spiritului organizator al vastei sale experiențe în materie de artă, datorită științei și pasiunii sale pentru arta noastră populară, această artă a putut fi selecționată cu gust și pricepere și înfățișată Occidentului în așa chip încât a atras laudativa luare-aminte a criticilor și admirația publicului.

Dezinteresat, idealist iubitor de frumos, d. Al. Tzigara-Samurcaș a izbutit să organizeze și să înfățișeze ochilor minunați ai Occidentului un bazar viu și impresionant al artei noastre populare, în care frumusețile somptuoase și grele ale Orientului apar stilizate și rafinate de geniul subtil al rasei noastre, care a făcut din ele o operă personală, în stare să afirme puterea creatoare și valoarea culturală a poporului nostru“.

Tot pasionatului cronicar, D. Karnabatt îi datorăm și următorul articol asupra așa zisului catalog *L'art du peuple roumain* din *Rampa* din 16 oct. 25:

Arta poporului român

„Volumul de o eleganță și un impresionant lux tehnic, care poartă titlul *L'Art du Peuple Roumain* e evidențiat în chip simbolic de silueta sugestivă a unei troițe. E catalogul de doctrină estetică și de indicare a obiectelor înfățișate la Expoziția de artă populară și istorică, organizată de «Fundația Principele Carol» la Geneva.

Ca documentare tehnică a creațiunilor artei noastre populare și istorice, ca bogăție de material ales cu gust și pri-

cepere, înfățișat cu fidelitate, în superioare condiții de execuție, acest volum, care este un deliciu pentru bibliofil și o piatră prețioasă pentru o bibliotecă, e în măsură să dea străinătății o idee justă și exactă asupra forței de creație artistică a rasei noastre și asupra minunilor de frumusețe, zămislite de această forță vie, intensă și concentrată în cursul veacurilor.

De la prima pagină îți mângâie ochiul și sensibilitatea artistică o admirabilă reproducție în culori a două costume naționale. Unul este un costum național din județul Vâlcea, altul din județul Gorj.

Ochiul se plimbă fermecat de la unul la celălalt.

Geniul tainic al rasei, întrupat într-un artist necunoscut, modest și pașnic țaran pierdut în anonimatul satelor, a brodat liniștit o caldă melodie de culori cu deseneuri adorabile în freschețea lor de inspirație și execuție, cu însăilări de grafie naivă.

Urmează reproducția fotografică a celor mai interesante și tipice biserici ale noastre – operă de asemeni a geniului popular, răsărind zvelte, de o gravă cochetărie ca niște flori firești ale solului nostru. Reproducțiile din acest volum se succed, alese potrivit unui inteligent criteriu și unui gust sigur de artist, începând cu primele manifestări ale artei pe acest pământ al României, cu epoca neolitică. După specimenele de olărie neolitică vin vederile căsuțelor noastre țărănești, în care geniul popular a știut să amestece și să contopească cu simțul armoniei stilul gotic cu stilul bizantin; o serie de troițe semnificative în melancolica lor frumusețe: modestele ustensile rustice în ale căror creștături s-a fixat un fior de artă simplă; strachinele pe care se revarsă o fantezie plină de pitoresc; apoi minunatele chili-muri din toate provinciile românești în care se oglindește stilizata floare a acestui pământ și palpită idealizată lumina și coloratura peisajului românesc. Seria reproducțiilor o încheie iconografia noastră, care înfățișează exemplarele cele mai tipice și expresive în frumusețe ale artei noastre bisericesti.

Volumul acesta pune sub ochii străinului – și al românilor, căci în majoritatea cazurilor sunt cu totul străini de minunea artei noastre istorice și populare – un întreg muzeu, plin de bogăție și variație, de curiozități impresionante, de rarități prețioase, în care s-a cristalizat armonios sufletul rasei în cursul veacurilor.

Volumul acesta este atât de interesant și elocvent, de un superior didacticism al esteticii, încât, dată fiind lipsa de familiaritate, nu numai a marelui public, ci și a multora din intelectualii noștri, cu creațiunea artistică a poporului nostru, ar răspunde unei reale și simțite nevoi, dacă ar apare într-o ediție românească, cu o cât mai largă răspândire.

Dar volumul acesta nu este interesant numai ca documentare tehnică, ci prin textul lui instruieste, lămurește, precizează și aruncă o vie și clarificatoare lumină asupra problemelor și tainelor artei poporului român.

Volumul se deschide prin prețiosul cuvânt introductiv al A.S.R. Principele Carol – despre care am vorbit deunăzi – în care, în câteva linii comprehensive și sintetice, se înfățișează ideile directivă ale acestei expoziții și caracterul de originalitate al artei românești.

Urmează un amplu și substanțial studiu istoric al d-lui Al. Tzigara-Samurcaș, în care erudiția acestui neobosit cercetător al trecutului nostru în formele artei, fructificată pe o nativă și cizelată sensibilitate artistică, atacă problema artei noastre populare și a stilului național în toată plenitudinea, examinând-o sub toate fețele, fixându-i istoricește caracterul.

Studiul d-lui Al. Tzigara-Samurcaș este deosebit de interesant, fiindcă pentru întâia oară la noi se fixează într-o formă clară și hotărâtă, cu necesarele explicări, cu argumentarea convingătoare, problema artei noastre populare, artei eclesiastice și aceea ce ne-am obișnuit a numi stil național.

Chestiunile acestea sunt oarecum la ordinea zilei: toți vorbesc despre ele; pentru cei mai mulți ele sunt noțiuni vagi și imprecise, valuri informale ce se vaporizează în lumea umbrelor.

D. Al. Tzigara-Samurcaș cu erudiția și talentul său dă acestor noțiuni o precizie și o lumină de cristal; evocând aceste grațioase, poetice și impresionante năluci ale trecutului, d-sa știe să le dea o materialitate plastică, o viață reală, comunicativă, astfel că sub condeiul său problema artei noastre populare și a stilului național se preschimbă într-o lecție clară, convingătoare, înțeleasă de toți.

Pentru a pune în evidență și în circulație o serie de adevăruri estetice, care nu au ajuns încă la urechea și pri-

ceperea marelui public, vom examina, într-un număr viitor, expozeul estetic al d-lui Tzigara-Samurcaș”.

Același cronicar în articolul „Literatura și plastica populară”, vorbind de meritele lui Alecsandri de a fi cules întâi o colecție de poezii populare, adaugă: „S-a găsit printre puțini alții un om care să facă pentru arta plastică a poporului nostru ceea ce a făcut V. Alecsandri pentru poezia populară: acesta este d. Al. Tzigara-Samurcaș, a cărui cultură și rafinament artistic, grefat pe cunoașterea istorică, l-au dus la pasiunea acestei arte.

Odată această artă pusă în evidență, întâile urmări bine-făcătoare nu au întârziat să se arate”. (*Rampa* din 2 dec. 1925)

Candidatura la Universitatea din Cernăuți

Situația Catedrei de istoria artei din București, ce o suplineam din 1911, nefiind consacrată prin lege din cauza opoziției lui Iorga și a senatorilor Istrati și Lahovary, după cum am arătat anterior, m-am înscris la catedra devenită vacantă la Cernăuți.

Iată, după *Monit. of.* Nr. 153 14 iulie 1927, pp. 9634-9635, referatul, din 20 febr. 1925, prin care se făcea recomandarea pe baza art. 81 din Legea în vigoare:

„Dintre oamenii cu pregătire științifică de la noi din țară fără îndoială că d. Al. Tzigara-Samurcaș este cel mai indicat de a ocupa Catedra de istoria artelor a cărei vacanță la Facultatea de litere și filosofie s-a publicat prin *Monitorul Oficial*.

D. Al. Tzigara-Samurcaș s-a distins printr-o activitate științifică dintre cele mai vii și bogate în domeniul istoriei artelor.

Studiile sale de specialitate începute la Universitatea din București, sub conducerea lui Al. Odobescu, și le-a continuat la universitățile din Paris, Berlin și München. La această din urmă universitate și-a luat și titlul de doctor «magna cum laude» cu o lucrare despre pictorul Simon Vouet de la curtea regelui Ludovic al XIII-lea.

Studiile făcute și în muzeele din Franța, Germania, Italia, Austria și Scandinavia au contribuit mult la îmbogățirea

cunoștințelor sale, la dezvoltarea gustului estetic și la siguranța judecății care se manifestă în toate lucrările sale.

Întors în țară, d. Al. Tzigara-Samurcaș e făcut profesor definitiv la Istoria artelor și estetică la Școala de arte frumoase din București, iar la 1 noiembrie 1913 este numit suplinitor pentru istoria artelor la Universitatea din București, unde nu există o catedră sistematizată prin lege.

Din anul 1906 este și directorul Muzeului de Etnografie și Artă Națională, înființat prin stăruințele sale.

De la începutul activității publice până în prezent, d. Al. Tzigara-Samurcaș a fost neconținut preocupat de problemele artistice de la noi, de redeșteptarea artei naționale, de organizarea muzeului de artă și etnografie cu bogăția de cunoștințe a profesorului erudit și cu entuziasmul propagandistului, a dezgropat comorile trecutului nostru, le-a cules, le-a analizat, a publicat studii bine întemeiate din domeniul istoriei artei românești pentru a ne putea fixa și nouă rolul de popor cu mari însușiri artistice în istoria universală a artelor.

Pornind de la studii de arheologie și preistorie (*Ce se înțelege azi prin arheologie?* București, 1908; «Evoluarea concepției despre arheologie», în *Conv. lit.*, 1909; *Discuțiuni în jurul arheologiei*, București, 1910), d. Al. Tzigara-Samurcaș arată rolul marelui scriitor Odobescu și de bărbat de știință și de îndrumător, care i-a dat la noi arheologiei definiția ce a rămas astăzi în ființă, cum documentează autorul, cu bogate indicațiuni bibliografice. Făcând un istoric al științei arheologice la noi, arată pe lângă neevitabilele polemici, drumul pe care l-a făcut această știință la noi.

Preocupat de problema artei în epoca preistorică, d. Al. Tzigara-Samurcaș a urmărit această problemă și în studiile sale ulterioare, revenind asupra ei la 1924 în interesantul său studiu «Arta României Mari» (*Convorbiri literare*, 1924, numerele pe ianuarie, februarie și martie) și sprijinindu-și din nou părerile emise la 1910 cu material documentar, în parte inedit luat în Muzeul de Etnografie și Artă Națională.

În studiul său din 1910 (*Arta în România*, vol. II, București, Minerva, 1910), încă neterminat, d. Al. Tzigara-Samurcaș, stăruind asupra problemei unde a fost patria primordială a indo-europenilor, arată că pentru lămurirea acestei probleme trebuie să recurgem mai mult ca până acum la preistorie.

Pomind de la cercetările cu privire la ceramică și ornamentația ei și arătând că motivele de ornamentație le găsim și la noi și în Serbia și Bosnia, ajunge la concluzia, sprijinită și pe alți autori, că locul de origine al ornamentului spiral este în regiunile dunărene. În teritoriul locuit de români, ca și în Peninsula Balcanică, «găsim în epoca neolitică o ceramică unitară la care predomină ornamentația geometrică și în special spirala cu toate variațiile ei» (pp. 32-33). La 1924, complectându-și cercetările pe care le bazează totdeauna pe materialul artistic din muzeul de sub conducerea sa, d. Al. Tzigara-Samurcaș arată că vasele cu spirale pictate în țara Bârsei sunt identice ca formă și ornamente cu cele din celelalte stațiuni preistorice, Cucuteni, Sîpeniț, Petreni, și pot fi urmărite până în apropiere de Kiev, constatându-se o mare superioritate a obiectelor de artă găsite la valea Oltului față de cele din Rusia. (*Convorbiri literare*, 1924, p. 117). Și cu acest prilej d. Tzigara-Samurcaș stăruie și sprijinește, ca și în 1910, teoria în sensul căreia curente de cultură artistică vin de la nord spre sud și nu invers. În studiul cel mai recent, arată că explorările din Transilvania ne confirmă și existența paleoliticului în teritoriul românesc, pe care la 1910 încă nu o putuse constata, neanticipând, cu precauție, o părere ce atunci nu putea fi documentată.

Dar de la arta în epocă preistorică, d. Al. Tzigara-Samurcaș a ajuns prin studiile sale până la analizarea operelor artiștilor noștri încă în viață.

În frumosul volum *Arta în România*, I. Studii critice, București, Minerva, 1909, d. Al. Tzigara-Samurcaș, începând cu observații critice asupra arhitecturii bisericesti din cele dintâi vremuri ale istoriei noastre, ajunge până la expozițiile de pictură și sculptură din zilele noastre. Acest studiu s-ar putea împărți în trei părți privitoare la arta veche bisericească, la arta țaranului român și la arta modernă.

În partea dintâi autorul analizează arhitectura bisericească. În acest domeniu avem de a face cu diferite stiluri introduse prin meșterii aduși de voievozi, avem și de înregistrat influențe străine, sârbești, bizantine, armene, în Muntenia și italiene, până când mai târziu se contopesc stilurile acestea (în Moldova cu mult mai curând, în Muntenia mai târziu), creându-se o arhitectură bisericească națională.

Cu prilejul analizării arhitecturii mănăstirii Probota a lui Petru Rareș, autorul arată cum meșterii moldoveni împrumută elemente de ale arhitecturii apusene pe care însă aplicându-le la bisericile noastre cu predominarea stilului bizantin, ei le-au transformat, formând un stil specific moldovenesc, atât de grațios care se manifestă în interesante și caracteristice variațiuni.

Cum la analizarea monumentelor arhitectonice bisericesti din Muntenia, relevând în același studiu influențele apusene, autorul păstrează legătura cu istoria universală a artelor, așa o face și în cel mai recent studiu al său pe care l-am amintit. Aici stăruie asupra artei din Transilvania care face legătura cu apusul.

D. Al. Tzigara-Samurcaș, fie că analizează arhitectura mănăstirilor noastre, fie că apreciază în două mici studii în mod succint marele talent al lui N. Grigorescu, „una din cele mai frumoase glorii ale neamului românesc din preajma veacului al XX-lea“, totdeauna se dovedește un om cu judecată clară și întemeiată, cu cunoștințe foarte variate care îi fac cu putință să facă apropieri și cu arta altor popoare.

Mai ales stăruie d. Tzigara-Samurcaș, asupra artei țărânului român. În cele mai multe din scrierile sale analizează această artă, o înfățișează cu pietate și entuziasm cititorului și privitorului, stăruie asupra originalității ei, păzindu-se totuși de exagerările unui romanticism național.

În colecția Muzeului de artă națională, directorul acestuia i-a dat doar locul de cinste maiestrei case a meșterului Antonie Mogoș din Ceauru-Gorj, casă făcută în întregime de mâna acestui iscusit țăran și compusă exclusiv din lemn, împodobită cu stâlpi sculptați care, deși „rudimentar ciopliți, conțin în germen toate elementele coloanei clasice“. Sculptura în lemn (stâlpi, case, cruci, troițe), olăria și țesătoria, toate aceste domenii ale artei țărănești au găsit în d. Tzigara-Samurcaș, un documentat interpret.

Dintr-un studiu mai vast asupra creștăturilor în lemn a apărut încă înainte de război un splendid album cu peste 400 izvoade originale românești, urmând ca partea introductivă cu textul explicativ să apară cât de curând, fiind pusă sub tipar.

Muzeul de Etnografie și Artă Națională din București de sub conducerea d-lui Al. Tzigara-Samurcaș are doar menirea de a arăta în toată splendoarea lor produsele artis-

tice ale țaranului român. Pentru cunoașterea artei țărănești din România, d. Al. Tzigara-Samurcaș a făcut cea mai intensivă propagandă în țară și în străinătate prin conferințe (înainte de război și în Banat și în Transilvania, la Lugoj și la Sibiu) prin broșuri, prin expoziții, prin articole de lămurire și propagandă despre cultura artistică și învățământul artistic la noi. În acest domeniu, d. Al. Tzigara-Samurcaș ni se înfățișează ca un bun organizator, care a întemeiat Muzeul de Etnografie și Artă Națională pe considerații științifice, un lucru recunoscut cu elogii la adresa directorului prin *Bulletin de la Société internationale de dialectologie romaine* (fasc. IV, anul 1913) cu prilejul creării unui muzeu similar în Italia.

Muzeul din București are astăzi aproape 12 000 de obiecte și organizarea lui nu se putea face decât cu „o harnicie, o putere de jertfă, o iubire de știință și de artă fără margini“, cum spune d. N. Iorga (*Floarea Darurilor* din iunie 1907).

Dar d. Tzigara-Samurcaș a fost un mare propagandist al artei noastre în străinătate. La Congresul al III-lea al Artei din Liège și Bruxelles (septembrie 1905), a reprezentat în chipul cel mai fericit și demn țara, arătând importanța artei țărănești, cum rezultă de altfel și din raportul deosebit de elogios al secretarului aceluși congres, d. E. Broerman („Renaissance roumaine“ în revista *L'art Public*, 1905, Nr. 3).

La expoziția internațională de artă populară de la Berlin din 1909, directorul Muzeului Etnografic și de Artă Națională din București a reușit iară să atragă atențiunea lumii asupra produselor noastre.

Bulletin de l'art ancien et moderne din Paris (din februarie 1910) nu are decât cuvinte de apreciere despre conferința d-lui Tzigara-Samurcaș, privitoare la bogăția și varietatea obiectelor de artă de la noi, ținută cu acel prilej.

Talentul organizatoric și de propagandist al d-lui Tzigara-Samurcaș, s-a putut manifesta în chip tot așa de fericit și la expozițiile din Amsterdam și Roma (1911).

Broșurile de propaganda și organizare (*Catalogul Muzeului Aman*, București 1908 cu o biografie a pictorului și analiza operelor, *Muzeul Neamului Românesc*, București 1909; *Muzeul Național din București* 1912; *Denkmalpflege in Rumänien*, Karlsruhe 1906, *Rumänische Volkskunst*, București 1910; *Casa Românească la Expoziția din Roma*, București 1911; *Ausstellung „Die Frau in Haus und Beruf“*:

Sonderabteilung Rumänien. Berlin, 1912) arată pricepere și entuziasm și o staruință neîntreruptă în a evidenția comorile noastre artistice. Numeroasele articole și recenzii din domeniul istoriei artelor publicate în diferite reviste (*Convorbiri literare*; *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sudorientale*, *Viața românească*) arată aceleași calități prin care se disting studiile mai întinse: claritate, vaste cunoștințe de specialitate, tendința de a așeza arta noastră în cadrele ce i se cuvine în Istoria universală a artelor.

D. Tzigara-Samurcaș, prin lucrările sale din domeniul istoriei artelor a dovedit o neîntreruptă activitate științifică și o pasionată preocupare de probleme artistice. În scrisul sau convins, vioi, comunicativ îmbină temeinicia științifică cu entuziasmul propagandistului în nobilul înțeles al cuvântului.

Universitatea din Cernăuți, așezată într-un colț al țării deosebit de bogat în comori artistice, credem că poate face o achiziție dintre cele mai potrivite, dacă subsemnații propunem în baza art. 81 din lege numirea d-lui Al. Tzigara-Samurcaș, de profesor titular la Catedra de Istoria artelor la Facultatea de litere și filosofie.

R. Căndea, I. Nistor, V. Grecu, C. Siegel, A. Ieșan, E. Herzog.

Cernăuți, 20 Februarie 1925.“

În ședința din 26 febr. 1925, aducându-se această propunere în dezbaterile Senatului Universitar, unit cu consiliul Facultății de litere, Senatul discutând-o, se primește cu umanitate numirea în baza art. 81 din lege, ca profesor titular la Catedra de istoria artei, deși între timp Ministerul a numit pe prof. Grimm, la Cluj, prin Î.D.R. din *Monit. of.* din 3 martie și pe Dragoș Protopopescu la Cernăuți prin Î.D.R. din 8 martie, ambele numiri fiind ulterioare promulgării modificării articolului 81.

Conform legii și uzului, Ministerul, cu avizul Consiliului permanent, trebuia să aprobe propunerea sau să o respingă, motivând însă hotărârea sa în acest caz. Ministrul Angelescu însă, terorizat de Iorga, de Sabina Cantacuzino-Bratianu, nu are curajul să dea curs recomandării, amânând rezolvarea pe vagul motiv al „atmosferii defavorabile din cauza ramănerii în București sub ocupație“, fără însă a mi se imputa vreo vină precisă.

Somai să se pronunțe, Ministerul îmi răspunde, prin decizia directorului general Burileanu, că „deoarece Camera

a votat legea pentru modificarea art. 81 din legea învățământului superior, la 25 febr., propunerea nu mai poate fi luată în considerare“ deși legea n-a fost promulgată decât prin *Monit. of.* Nr. 50 din 4 martie 1925, deci ulterior hotărârei Univ. din Cernăuți. La 1 mai 25 la întrebarea Decanului din Cernăuți, Ministerul hotărăște publicarea unui nou concurs⁵.

Senatul universitar întrunit cu Consiliul Fac. de litere în ședința din 6 nov. prin procesul verbal Nr. 164, găsind că întrunind și condițiile prevăzute de art. 81 modificat, reînnoiește recomandarea primă rămasă fără soluție.

Cu tot referatul favorabil al Șefului Contenciosului Ministerului, Ion Dumitrescu, și în ciuda afirmării dată de Ministrul Angelescu Regelui Ferdinand, numirea mea nu s-a făcut!

A trebuit venirea ca ministru a profesorului P.P. Negulescu, pentru ca, asupra referatului Nr. 61510 din 8 iunie 1926, al Contenciosului, „considerând motivele propunerii profesorilor Fac. de litere și recomandarea Universității corespund prevederilor legii, se aprobă numirea d-lui Al. Tzîgara-Samurcaș ca profesor la Catedra de istoria artei la Universitatea din Cernăuți, pe ziua de 1 iunie 1926“.

În considerentele Ministrului Negulescu se mai adaugă în privința rezolvării Ministerului anterior că „a fost nelegală și că avea obligațiunea de a restabili drepturile atunci când se constată că au fost călcate“.

Iată de ce s-a pierdut mai bine de un an de la prima mea recomandare a Universității din Cernăuți!

Numirea s-a făcut prin Î.D.R. Nr. 548 15 iunie 1926, *M. of.* Nr. 137/ 22 iunie 1926.

Lecția inaugurată am ținut-o la 30 nov. a.a.

„Sugestia unei lecții de artă“

Pe lângă toate tribulațiunile anului și exhibițiile prin străinătăți, cu mai multe adversități decât mulțumiri, tot la obli-

---

5. A încercat Iorga să-și vâre și aici codița, intrigând prin codoșii săi Brăileanu și Procopovici, care, rușinați față de codoșii locali, s-au abținut, lipsind de la ședință, ca și prea elasticul Cauciuc-Savcanu [Jocul de cuvinte se refera la istoricul și epigrafistul Theofil Sauciuc-Savcanu (1887-1971) (n. red.)], ceea ce silește pe energicul Nistor să-mi telegrafeze să vin la Cernăuți unde sunt „mari dificultăți și răutate omenească“.

gațiile profesionale mă întorceam cu drag. Reluarea cursurilor, îndeosebi, îmi procura mare mulțumire, mai ales când prindeam de veste că și auditorilor le erau binevenite.

După expunerea umilirii ce mi-a fost rezervată la Paris, fie-mi îngăduit să reproduc aci și alte sunete de clopot.

Deși în calitate de profesor suplinitor numai, dovada cea mai vorbitoare a atmosferei favorabile de care mă bucuram o procură numărul cel mare – de peste 600 auditori – care asistă regulat la cursurile mele. Această afluență rară se confirmă și prin următoarea afirmație a ultimului recenzent al cursurilor universitare, a profesorului de pedagogie, G.G. Antonescu, care confirmă⁶ că la prelegerile mele „profesorul reușește să aducă studenți din toate facultățile (lucru nemaipomenit în toată Universitatea) și deci dezinteresați, apoi persoane străine de toate vârstele“. (*Mișcarea literară*, an II, Nr. 18)

În aceeași *Mișcare literară*, din 14 martie 1925, scriitorul Anton Holban, din nefericire răpit așa de repede dintre noi, scria: „Desigur, pentru mișcarea noastră artistică d. Tzigara-Samurcaș este neprețuit. D-sa aduce singurul mijloc prin care publicul nepriceput poate fi îndreptat înspre aceste cercetări, de bunăvoie, și fără nici-o trudă.

Într-adevăr, cu toate că urmele artistice de la noi ar putea fi un vecinic izvor nu numai de știință dar și de mândrie națională (urme arheologice admirabile, bisericile cu pictura lor, arta populară) școala le ignorează complect.

La cursul d-lui Tzigara-Samurcaș vine mai multă lume în fiecare săptămână de două ori, decât a putut aduce Albert Thomas o singură dată...

Cu claritate, vecinic cu voie bună, cu ochii iscoditori prin publicul înghesuit în toate colțurile, d. Tzigara-Samurcaș reușește să aducă studenți din toate facultățile (lucru nemaipomenit în toată Universitatea) și deci dezinteresați, apoi persoane străine de toate vârstele. Deseori câte un bătrân cu barba albă își dispută locul cu vreo studentă încăpățânată. Locurile se ocupă de altfel cu un ceas mai devreme.

Pentru legătura pe care o face cu publicul, mai folosite decât ar putea fi știința aridă, cursul d-lui Tzigara-Samurcaș ni se pare incomparabil“.

În *Rampa* din 4 dec., același an, D. Karnabatt scrie:

---

6. Confirmă afirmațiile lui Anton Holban, vezi *infra* (C.D.Z.).

„Cu halucinația unor vechi amintiri universitare, întrupate în fantome cu surâsuri melancolice din penumbra prăfuită cu aur a trecutului, am intrat deunăzi, pe o seară cu ceață britanică, în aula Fundațiunii Carol I, unde d. Tzigara-Samurcaș continua cursul său de istoria artelor...

Un public imens, cum numai vanele și searbedele întruniri politice concentrează la noi. Sala arhiplină: în spațiile dintre staluri o îngrămădire compactă de figuri tinere, exalând cu lirism expansiunile și iradierile fericitei vârste. Tribunele și lojile se etalau ca niște ciorchine, unele presate, altele gata să-și reverse prisosul de boabe peste balustrade: auditorii și auditoarele mai îndrăznețe invadaseră chiar tribuna. Trei studenți se etalaseră, cu o adorabilă simplitate de atitudine, pe magistralul fotoliu al conferențiarului...

Un fior nervos străbate aula, frământarea gălăgioasă în surdină se domolește brusc și în liniștea de mister al elaborării ideilor și frumoaselor viziuni, conferențiarul începe, vioi și sprinten, cu stăruitoarea și cocheta fluturare a surâsului, pe mobilitatea buzelor, depănarea cursului.

E o depănare de fir de mătase, dintr-un caier încărcat dar metodic rânduie; firul se desfășură cald și vibrător, ușor și subtil cu o țesătură de păianjăn, colorat și nuanțat de imaginație, se împletește cu o fină dar firească îndemânare, se face plasă enormă dar subtilă, cuprinzând în ea vastitatea publicului și sufletelor.

Suntem departe de lumea contemporană, nespuse de departe“.

Cu toate aceste mărturii, atât oficiale, ca acele ale pedagogului universitar, cât și publice, Ministerul a avut totuși atitudinea arătată!

Din numeroasele conferințe ce am ținut, totdeauna vorbind liber, fără notițe, puține au fost bine rezumate. Stenograma acestei conferințe, sub îngrijirea Sindicatului, părăndu-mi-se îngrijit reprodusă, m-am hotărât a o reda aci în întregime, ca dovadă a felului cuvântărilor mele ocazionale.

Iată textul stenogramei:

*Preocupările artistice ale vremii de azi*⁷

---

7. Prima parte din conferința rostită, în ziua de 5 februarie 1925, în folosul „Sindicatului Artelor frumoase“, reprodusă după notele stenografice ale Sindicatului și în *Conv. lit.* martie 1925, pp. 163-178. A se confrunta *Îndreptarea* din 7 Febr. și *Adevărul* din 3 febr. 1925.

Sindicatul Artelor frumoase, căutând să-și lărgască câmpul de activitate, a organizat o serie de conferințe, prin care tinde să intre în contact direct cu publicul.

Mi-a revenit sarcina de a inaugura acest ciclu de conferințe. Sarcină ingrată, la prima vedere, deoarece mi s-au dat și anumite nonne, după care să îndrumez această primă conferință-program.

Aflând însă telurile și doleanțele sindicatului, m-am împăcat cu cerințele lui. Ele se acoperă întocmai cu ideile mele și de aceea sarcina devine chiar foarte plăcută, căci glasul meu capătă mai mare amploare.

Sindicatul Artelor frumoase este, înainte de toate, foarte nemulțumit. Toate sindicatele sunt nemulțumite și, deci, era firesc ca și al artelor frumoase să fie la fel. Însușindu-mi acele nemulțumiri, viu dar să protestez, în numele sindicatului și al meu, că nu s-a făcut nimic pentru artă, când atâtea erau de făcut.

Și momentul este bine venit, tocmai astăzi, pentru a ne plânge, căci pe alte terenuri se lucrează cu bani mulți și destulă grabă.

De curând, de pildă, s-a înființat un patriarhat românesc, pe care suntem fericiți a-l avea. La Cluj și la Constanța se construiesc biserici – catedrale și palate episcopale. Iarăși, suntem fericiți de asemenea constatare și ne vom bucura, dacă se vor mai construi și alte biserici și catedrale, pentru întărirea religiei, atât de necesară poporului.

Nu există și o religie a frumosului? Și când, odată, va domni acea „*irreligion de l'avenir*“, pe care nu noi o dorim, va dispărea oare atunci și acea religie a frumosului?

Astăzi, asistăm la oarecare lupte între cultele vechi și alte tendințe mai liberale.

Dar religia frumosului schimbatu-s-a vreodată? Nu; ea a fost pururea una și aceeași. Ce a fost frumos pe vremea lui Pericle și a Regelui Soare este încă frumos astăzi și va fi în vecii vecilor. Prin urmare, dar, în serviciul acestei religii, care este într-adevăr universală, neschimbăcioasă și care pătrunde atât de adânc în sufletul tuturor, fără deosebire, se poate să nu se facă nimic? Cerem deci, și avem dreptul să cerem, ca să fie și arta luată în seamă. Mai ales că nimic nu s-a făcut pentru ea la noi.

„Ministerul cultelor și al *artelor*“ n-ar trebui să uite că este și al acestora din urmă, nu numai al bisericii, căreia s-a consacrat aproape exclusiv până acum.

Pe lângă reglementarea posturilor și a rugăciunilor, mai ales când acestea nu-s însoțite de pocăință și de evlavie adevărată, mai sunt și alte mijloace de a înălța sufletele creștinești.

Artistul, care reușește să deștepte în noi emoțiile pe care le-a simțit în fața măreției eterne a naturii, e mai prejos oare de un vlădică? Operele de artă, cele adevărate, nu-s superioare, prin vecinicia acțiunii lor binefăcătoare, predicelor trecătoare?

Să redăm artei locul cuvenit, căci și credința va câștiga de pe urma ei.

Precizând mai deaproape doleanțele noastre, începem să protestăm, mai întâi, contra stării deplorabile în care se găsesc artiștii noștri.

Tuturor sindicatelor li s-au dat posibilități de a lucra, li s-au asigurat legi și regulamente de protecție, de asigurări mutuale etc. Întrebatu-s-a cineva: în ce condiții trăiesc și lucrează artiștii? De ce avantajii se bucură ei?

Nimeni, până acum, nu s-a ocupat de problema aceasta. Astăzi, tinerii artiști, dornici de lucru, sunt siliți să se cuibărească prin clădiri neisprăvite. Dar când mâine, poi-mâine, se vor isprăvi aceste lucrări și vor fi gonțiți și din aceste ultime adaposturi, ei vor rămânea sub cerul liber. Cerul liber!... Da, este frumos și recomandabil ca artiștii să se inspire de la natură, sub cerul liber. Dar, pentru a eterniza asemenea impresii în forme de artă, mai trebuiesc desigur și anumite condiții materiale, care să le dea posibilitatea de a lucra. De aceste nevoi ale lor nu s-a preocupat nimeni; nici Statul, nici Societatea.

Dar, merită artiștii de astăzi să se ocupe cineva de ei? Sunt ei atât de interesanți, sau chiar mai demni de luat în seamă decât lucrătorii cu ziua și cei din fabrici, pentru care s-au legiferat atâtea măsuri de ocrotire?

Din nefericire, în țara noastră trebuie, cu rușine, să constatam că artistul este încă privit cu oarecare zâmbet de compătimire și de neîncredere.

Să căutăm deci să ne dăm seama ce este artistul și în ce constă activitatea lui. Munca lui constituie opera de artă. Dar ce este opera de artă și întrucât merită ea oarecare con-

siderație? Se ridică cel ce o face mai sus decât lucrătorul care, cu o unealtă sau mașină, execută un obiect oarecare?

Opera de artă nu este ușor de definit, căci ea trece prin mai multe faze. Prima, și cea mai subtilă, este cea a concepțiunii, aceea în care artistul îmbrățișează cu gândul opera pe care vrea să o creeze.

Să ne închipuim un artist preocupat de o problemă. În asemenea momente, acela pe care cei mai mulți îl disprețuiesc, considerându-l ca un vizionar inutil societății, se ridică totuși cu mult deasupra mediului și semenilor din jurul său. Caci, în acel moment, el este însuși creator, și cu gândul, numai cu gândul, el predomină firea întreagă. În asemenea momente, artistul vede mai mult chiar decât ne oferă firea, căci el lucrează cu elemente abstracte care nu există în fire, pe care el singur le inventă. Procedează ca și omul de știință și clădește, independent de timp și spațiu, o lume deosebită, alta decât cea existentă.

Un exemplu va concretiza mai bine gândul. Se dă o temă: monumentul victoriei. Ce ar fi mai natural ca astăzi, când cu toții ne bucurăm de roadele izbândeii, să se publice un asemenea concurs, deși astăzi concursurile nu se mai țin, ele se dau. Dar să ne închipuim că, totuși, s-ar proclama un concurs pentru monumentul victoriei. Atunci, artiștii, care ar voi să realizeze monumentul, se vor gândi cum să reprezinte „victoria”. Unul o va vedea sub înfățișare barbatească: un tânăr luptător victorios; altul o va închipui sub forma unei femei, care incoronează pe cel victorios, aducându-i lauri. Temele sunt vechi: aceea a Nikei lui Paionios care se coboară din ceruri purtată de un vultur, sau a unei Nike care trâmbeștează izbânda, ca cea de la Samothrace.

Victoria, deci, prin unii ia întruchipare barbatească pentru alții femeiască. Alți artiști merg mai departe: pentru ei simbolul victoriei fiind steagul, în jurul acestei noțiuni vor încorpora gândul lor.

Peste tot, numai abstracțiuni. Căci numai atunci când artistul începe să concretizeze gândul său, numai atunci el revine la realitate, coborând din sferele abstracte în care plutea până aici. Acel care s-a gândit la o Victorie, va trebui să precizeze cum o va îmbraca, din ce epocă o va alege etc. Începând astfel să detaileze, se apropie de realitate; de unde la început se juca cu noțiuni generale.

În afară de asemenea exemple, se pot aduce și altele. Au fost monumente, și vor mai fi desigur, în care artistul a preferat să reprezinte victoria puterii morale contra puterii bestiale. În asemenea cazuri avem reprezentarea bărbatului care înfrânge pe omul cu trup de animal, adică pe centaurii antichității. În asemenea împrejurări, artistul creează tipuri care nici nu sunt în natură și pe care numai cu imaginația le poate întrevedea.

Momentele acestea, când artistul creator se ridică deasupra lumii reale, sunt cele mai divine. Divine, dar foarte greu de prins. Când fugi după ele, nu vin; ele vin când nici nu le aștepti. Asemenea momente de inspirațiune, anticii credeau că se trag de la zei. Fără a ne pierde aci într-o analiză mai adâncă asupra naturii inspirațiunii, ne vom mulțumi cu constatarea că asemenea stări nu se pot învăța sau procura prin rețete în școală. Nu există mijloace de a se provoca inspirația. După cum spunea Goethe, artistul nu poate decât să strângă material, așa cum aduni surcele, când vrei să faci foc. Dar, după cum grămada de surcele nu se va preface în vâpaie, până ce nu va fi venit scânteia să aprinză surcelele, tot astfel și conceptul artistului va rămâne stins, dacă nu vine să-l anime acel gând creator, acea flacără zisă odinioară divină, prin care să se zămislească opera de artă.

Iată, dar, pe ce scară înaltă, în ierarhia socială, stă artistul. El planează, prin puterea creatoare a gândului sau, deasupra tuturor celorlalți lucrători. De aceea considerațiunea noastră pentru el trebuie să fie alta decât pentru un lucrător obișnuit, care cu mâinile lui execută un meșteșug ce nu reclamă o sfortare mintală așa de mare.

Aceeași muncă intelectuală se cere artistului chiar atunci când își propune să redea natura; când ar avea ca temă un simplu peisagiu, de pildă. Caci nu ajunge ca artistul să se așeze în fața naturii și să o copieze aidoma pe pânza lui. Dacă ar fi așa, dacă artistul s-ar reduce într-adevar, așa cum cred cei nepricepuți, la simpla reproducere a naturii, atunci nu ar fi decât un fel de aparat fotografic și nu ar ieși mult din rândul oamenilor obișnuiți. Deosebirea este mare: câci oricâte aparate fotografice am așeza în fața unui peisagiu, cu un același timp de poză și sub aceeași lumină, vom avea tot atâtea fotografii la fel, fără deosebire. Dar dacă în fața unui aceluiași peisagiu se află pictori, vom avea opere de artă care vor fi total deosebite unele de altele.

De ce? Pentru că artistul nu este un simplu aparat; sufletul artistului nu are rolul unui obiectiv, care reproduce numai ceea ce vede. Artistul redă natura trecută prin sufletul său, prefăcută prin sufletul său. Pe când fotografia este inertă, opera de artă este vie. Pentru că artistul nu imită numai realitatea, dar ceva mai mult: ne dă iluziunea realității. Peisagiul, când este o adevărată operă de artă, ne face să simțim și noi entuziasmul de care a fost cuprins artistul și emoțiunea pe care el a simțit-o în fața naturii. Sufletul artistului, departe de a înregistra ca un simplu obiectiv, prefăce lucrurile după sentimentul propriu. Unul este vesel, altul trist; peisagiul unuia va fi, de aceea, luminos, al altuia întunecat.

Opera de artă se poate asemăna foarte bine cu sunetul de clopot. Comparațiunea nu este nouă, dar este așa de nimerită, încât merita să fie reeditată. Impresiunea din natură se aseamănă cu lovitura dată în clopot. Opera de artă este sunetul care urmează loviturii. Aceeași deosebire este între impresiunea naturii și exprimarea ei într-o operă de artă, ca și între lovitura limbii de clopot și sunetul ce produce. Și după cum nu ne putem închipui două clopote la fel, oricât le-am turna din același aliaj și în aceleași calapoade, caci vor exista deosebiri în sunet, tot astfel și mai puțin vom putea găsi două suflete identice de artist. Din fericire sunt deosebiri enorme între artiști, și diferențele se repercută în operele de artă. Dacă n-am avea aceste însușiri ale creatorului, atunci fotografia ar putea înlocui opera de artă. Fotografiile sunt însă neinteresante, tocmai prin lipsa de viață, ce nu o au operele artiștilor.

Din această expunere rezumată a primei faze din concepere a unei opere de artă se vede, cred, destul de lamurit, rolul covârșitor, pe care-l joacă personalitatea artistului în realizarea operei de artă. Aceasta este numai o primă fază; faza înălțătoare a concepțiunii artistice, care, cum spunem, ridică pe artist sus de tot, deasupra lucrătorilor, cu care, de obicei, îi confundă lumea.

Dar cu atâta nu se isprăvește misiunea lor. Aceasta este partea primă a muncii intelectuale, care are nevoie, bineînțeles, de anumite condițiuni prielnice pentru care să poată fi dusă la bun sfârșit. După aceasta urmează a doua fază, aceea a execuțiunii. Ceea ce artistul a conceput cu gândul, a reușit să fixeze pe hârtie, în câteva trăsături nervoase, nu face decât să contureze întrucâtva opera concepută.

După aceea vine executarea, care este tot atât de grea ca și concepțiunea. Căci mulți chiar sunt ușor inspirați, dar greoi la execuție. Câți dintre prelinșii artiști nu au avut, cândva, visuri frumoase, concepții mărețe? Câți însă ajung să realizeze aceste visuri, pe care le-au văzut aievea în momentele de inspirație?

Un splendid exemplu, despre această nepotrivire între concepție și neputința de a o realiza, ne dă Emile Zola în „*L'Oeuvre*“. Eroul vede tabloul lui, dar nu reușește să-l realizeze și, în cele din urmă, să spânzură în fața pânzei neizbutite. Se vede dar cât de tragic poate deveni momentul, în care artistul încearca să redea ceea ce simte. Căci nu este destul ca artistul să vadă numai cu ochii imaginației sale, ci el trebuie să și realizeze ceea ce vede. Firește, aceia care văd clar, adică artiștii adevați, aceia și execută cu ușurință. Michelangelo, de pildă, lucra fără prealabile schițe. De obicei, pentru o statuie, se face dintâi macheta de pământ, care apoi se marește, se cioplește de către simplii lucrători și de abia la sfârșit revine din nou artistul și șlefuieste ultimele amănunte. Michelangelo ataca direct piatra. Întrebat cum putea învinge așa greutate, el spunea că în blocul de marmură figura lui trăia; el o vedea și nu sculpta, mulțumindu-se a da la o parte numai părțile de piatră care se aninau de figura lui. El o vedea întreagă, în blocul necioplit, așa cum trebuia să fie.

Pentru a ajunge deci la o astfel de maestrie, trebuie ca să aibă artistul o astfel de viziune clară, să fie stăpân pe concepția sa. Tot așa în pictură și tot așa, în fine, în toate ramurile artei.

Prin urmare se vede câtă greutate, câtă muncă și încordare îi trebuie unui artist, pâna să ajungă la opera desavârșită.

Astfel fiind, acest muncitor, caruia i se cer atâtea însușiri, care își pune personalitatea lui în joc, nu are oare și el dreptul la mai multă considerație decât simplul lucrător de fabrică, care este atât de ocrotit în ziua de azi? Desigur că da.

Artistul este un ales al firii. Căci oricare poate, cu silință, să devină bun lucrător manual, sau chiar intelectual, bun profesionist chiar. Bun artist, în adevăratul sens al cuvântului, nu poate deveni oricine, dacă nu este născut ca atare. Artiștii trebuie să aibă însușiri deosebite prin tradiție, moștenire, sau particularitatea naturii lor. Artistul este

deci un fiu al omenirii care stă pe trepte cu totul altele decât ceilalți semeni ai lui. Ei nici nu sunt așa de numeroși, cum credem. Artiști într-adevăr mari, genii universale, cu care să se fălească omenirea, nici nu au fost în toate secolele; îi numărăm pe degete, mai ales pe aceia cărora li se zic genii. Artiști sunt toți aceia care, având oarecare individualitate, și-au însușit învățămintele trecutului, ale predecesorilor, dând opere personale. Artiștii însă care se ridică deasupra a tot ceea ce s-a produs până la dâșii, care nu se mulțumesc să traga folos din trecut, ci, din contră, deschid ei drumuri noi și mari, aceștia sunt geniile, foarte puține la număr, după care se îndrumează generații întregi, realizând marile progrese ale omenirii.

Artiștii sporesc patrimoniul nostru intelectual, înobilând spiritul timpului lor. Prin operele lor, ei eternizează, fixând-o pe pânză sau în piatră, atmosfera particulară a fiecărei epoci. Operele plastice întregesc, mai bine chiar decât cele literare, imagina vremii lor.

O caracteristica operă de artă întrece, desigur, valoarea unei predici de amvon. Cuvântarea preotului n-ar putea influența decât pe cei care o aud: opera de artă, dimpotrivă, e nepieritoare prin înrâurirea binefăcătoare ce poate avea asupra generațiilor care se vor pătrunde de adevăratul ei scop.

Arta, de altfel, vecinic a predominat în biserică.

Constituind așadar o selecțiune a fiilor unei țări, cred că, cu drept cuvânt, se cuvine ca artiștii, înaintea celorlalți, să fie considerați în ierarhia socială altfel decât sunt acum, și în special la noi.

Recunoscându-se aceasta, trebuie să li se recunoască acestor aleși ai firii și dreptul legitim să protesteze astăzi, prin umilul meu glas. Ei au dreptul să afirme: existăm și noi, după cum există și alți slujbași ai unei alte religii, și deci avem și noi drepturile și revendicările noastre!

Care sunt aceste drepturi? Sunt puține, și mai lesne de realizat decât se crede. Putină bunăvoință numai și doleanțele artiștilor ar fi ușor împlinite. Desigur însă, nu numai cu vorbe bune, ci și cu mijloace. Au tăcut artiștii, atât timp cât vremurile erau grele, în anii după război, în care se socotea fiecare ban pentru refacerea țării. Dar acum, când revenim la normal și când se înființează episcopate, acuma cred ca pot cere și ei o Casă a Artei, sau cel puțin o Aca-

demie în locul învechitei școli de Belle-Arte.

Importanța unei asemenea școli este foarte mare. Mai întâi pentru că este singurul locaș în care se pot adăposti toți aceia care cred că aduc de acasă scânteia artei. Pe aceștia, noi, dascălii, trebuie să-i îndrumăm, să-i punem în contact cu progresele generațiilor trecute, să le arătăm meșteșugul. Să le dăm posibilitatea de a dezvolta și de-săvârși talentul lor. Mai este însă și altul rostul unei asemenea academii. În străinătate, cei mai buni dintre artiști sunt și profesori, dându-li-se astfel posibilitatea să lucreze, să-și asigure o activitate neturburată.

La noi, școala este cu totul insuficientă; nici elevii nu pot să încapă într-însa, nici maeștrii nu pot duce o viață care să le permită să se concentreze în atelierul lor, astfel ca tinerii elevi să profite de zilnica muncă comună cu profesorii. Toată această viață de atelier, care aiurea unește generațiile de elevi cu maeștrii lor, nu există la noi, lipsind astfel și acea atmosferă necesară unei dezvoltări artistice.

Un proiect de școală de arte am publicat în *Convorbiri literare* din Februarie 1907. Sunt aproape 20 de ani de atunci!⁸ Era proiectată școala împreună cu muzeul de artă națională. Urma să se ridice o singură clădire, din care o aripa ar fi avut-o școala, iar alta muzeul, reunite fiind printr-un amfiteatru comun.

Construcția, care s-a început în 1912 de-abia, este redusă numai pentru muzeu. Dar și aceasta s-a oprit la acea ruină nouă pe care o cunoaștem cu toții, la Șosea, și pe care furtuna din anul trecut a început să o dărâme mai tare.

Toate acestea nu din lipsă de mijloace, dar numai din cauza îndărătniciei oficiale. Un exemplu, ca dovadă. Am început în același timp două clădiri: Fundațiunea Carol I și Muzeul de Artă Națională. Astăzi Fundațiunea este gata, așa cum o vedem, cu tot mobilierul complet, pe când Muzeul, așa cum se vede, neterminat și expus a se ruina. A cui e vina? Nu, desigur, a celui care a stăruit pentru înființarea acestor două instituții. Muzeul nu s-a putut continua, pentru că nu mi s-au dat de către autorități creditele necesare, socotite la 4 milioane. Sub cuvânt de economie, mi s-a dat azi puțin, mâine și mai puțin, și de aceea lucrul a mers încet. Iar azi ar trebui peste 50 de milioane, ca să terminăm clădirea începută. Iar Fundațiunea s-a terminat,

---

8 Un proiect de organizarea școlii am mai publicat în *Convorbiri literare* din iunie 1924: *Reforma învățământului artistic*.

pentru că aci nu era oficialitatea amestecată, și dându-ni-se fondurile necesare la timp, conform nevoilor, s-a lucrat și iarna și în doi ani, adică la 9 mai 1914 clădirea era inaugurată. Se știe în ce hal este astăzi încă muzeul, început o dată cu Fundația, în 1912.

Și să nu se creadă că nu am luptat pentru muzeul acela! Am luptat din greu. Atunci când oficialitatea nu mă mai asculta, mi-am permis să mă adresez direct corporilor legiuitoare. Răspunsul a fost: un avertisment! De obicei, asemenea admonestări nu se mărturisesc în public. Cel care primește oficial un avertisment se rușinează. Eu, dimpotrivă, mă fălesc cu avertismentul primit. Dacă ar fi un semn exterior vizibil, pentru cei cărora li s-au dat avertismente, așa cum e pentru cei răniți în război, cu drag l-aș purta pe haina, pentru a arăta că am fost rănit chiar în lupta ce am dat pentru acel muzeu. Mi s-a imputat, prin avertisment, că nu mi-e dat să mă ocup de Muzeu, pentru că de el îngrijește oficialitatea! Cum îngrijește, o știm cu toții. Voi mai adăuga numai că, cu acel prilej, chiar ministrul Instrucțiunii a spus în Parlament că muzeul este un „lux“!

Dar, nu numai de lipsa Școlii de arte frumoase și a Muzeului se plâng artiștii. Ei se mai plâng și de felul cum sunt organizate toate expozițiile, atât cele din țară cât și cele din străinătate. Disprețul cu care, în genere, se privesc artiștii noștri este în contradicție cu graba ce, pe de altă parte, o pune oficialitatea, când este vorba de a reprezenta țara în străinătate. Când vrem să ne producem peste hotare, scoatem la iveala arta, deși altfel îi disprețuim pe artiști. Dovadă că însăși oficialitatea, cea profund dezinteresată de soarta artiștilor, își dă totuși seama că arta este producția cea mai subtilă a unui popor. De aceea, în asemenea împrejurări se recurge la artiști, cerându-li-se operele lor. Dar de împrejurările în care acești artiști lucrează în vederea unei expoziții, oficialitatea nu se îngrijește, deși statul, în primul rând, profită de bunul renume al unei expoziții.

Rezultatele expozițiilor n-ar trebui să rămână fără consecințe și asupra vieții artistice din țară.

La Expoziția română ce am organizat la München, în 1913, s-a obținut o serie de distincțiuni și medalii pentru artiștii români. Aceasta însemnează că, în concertul general al artei europene din acel an, reprezentanții României au fost clasați alături de cei mai buni.

Altul este scopul expozițiilor din țară. În acestea artistul vrea, desigur, ca cele mai bune din pânzele sale să fie vândute statului. Întâi, pentru că acesta ar putea să cumpere în alte condiții decât particularul, care vine să se tocnească, ca pentru o marfă oarecare, și să înjosească pe artist. Dar mai ales, pentru că statul are singur posibilitatea să eternizeze operele alese, cumpărându-le pentru colecțiile sale oficiale. Sunt, în bugetul statului, sume destinate pentru cumpărarea operelor de artă. În cele mai multe cazuri, din suma destinată se cumpără tocmai operele care sunt refuzate de public, opere care, în nici un caz, nu merită să fie eternizate în colecțiile oficiale.

Așa se întâmpla și înainte de război. Am făcut parte, odată, dintr-o comisiune cu dr. I. Cantacuzino și dr. A. Slătineanu, cei mai buni cunoscători ai picturii moderne. Comisiunea era numită pentru a face cumpărături pentru stat, achiziții de lucrări importante, care urmau să intre în pinacotecă. Trebuia deci să alegem ce era mai caracteristic. Întâmplarea făcuse însă ca, în același timp, să fie în străinătate alte expoziții, la care artiștii noștri trimiseseră pânzele lor cele mai bune. Am hotărât deci, ca, neavând lucrările cele mai alese, să se amâne hotărârea, până când vor veni înapoi bucățile bune. Din comisiune mai făcea parte și un potentat al vremii aceleia, un personaj important dar ridicol. De pe urma lui a rămas acea colecțiune care-i poartă numele și în care desigur se găsesc, întâmplător, și lucrări bune pe lângă atâtea rele. E lesne de înțeles că, oricât de puțină pricepere ar avea cineva, când cumpăra atât de mult, trebuie să greșească, din vreme în vreme, și să nimească și lucruri de valoare. În afară de aceste excepții, au intrat în colecție multe opere interesante de la fratele celui pretins mecen, de la doctorul Nicolae Kalinderu, care era într-adevar amator priceput, pe cât era și medic distins. Pentru arta contemporană, personajul de care e vorba a fost cel puțin funest. Dovadă și participarea lui în acea comisie. Căci la avizul nostru, a opus un alt foarte lung contra-raport, în care cerea să se cumpere opere de C. Stănescu, cel de mult uitat de lumea artiștilor serioși. Era însă vechi prieten cu potentatul nostru. Și acesta s-a caznit să demonstreze că tabloul propus, „compus dintr-o strachină, la mijloc, în jurul căreia convergeau toate lucrurile din pânză“, era așa de frumos, încât Ministerul a cumparat lucrarea lui Stănescu pentru pinacoteca!

Nu știu cum se fac astăzi achizițiunile. Dar după nemulțumirea ce există în cercul artiștilor, desigur că sistemul trebuie să fie aproape același. De aici protestările.

Tinerii artiști mai protestează și contra felului cum se acordă bursele. S-au alcătuit comisiuni pentru trimiterea bursierilor în străinătate. S-a cerut și valută pentru tinerii artiști, care merită desigur să vadă ce se petrece și cum se lucrează în lumea artistică din alte țări. Celor reușiți la concurs, însă, nu li s-a dat nimic. În schimb, există un număr considerabil de români, fără ocupații bine definite, care se bucură de valută în străinătate, sub motiv că se ocupă de artă!

Din atâtea exemple, cred că s-a dovedit cât sunt de întemeiate protestările comitetului. Dar totodată s-a stabilit și atenția ce trebuie să se acorde artiștilor români, atât de năpăstuiți până acum.

O dată cu restabilirea prestigiului artiștilor noștri, se cuvine să nu uităm cinstea ce se datorește artelor românești, în numele cărora pledăm cu atâta îndârjire.

Mai ales că mult și pe nedrept a fost calomniată arta românească. S-a spus chiar că nu este decât rezultatul unei adaptări a mișcărilor artistice de aiurea. Un articol lung, al unui pseudo-estet costeliv, care de curând a scos și o carte plină de inexactități și erori grosolane, se întreba chiar dacă avem o artă națională⁹. E exagerarea unei observări cu totul incidentale și asupra căreia nici n-a mai revenit în urmă Focillon, într-un articol de altfel foarte elogios asupra artei românești și asupra peisagiului românesc în special. Deci, fără măcar a fi avut meritul originalității, ci luând ca teză o frază incidentală, pseudo-estetul a scos un întreg articol în care proclamă că nu există arta românească, că artiștii români sunt simpli adaptatori. Astfel se popularizează desconsiderarea artei românești.

Nedreptatea ce i se face este cu atât mai dureroasă, cu cât într-adevăr arta românească a existat și există.

Simțământul artistic este foarte adânc sădit în sufletul românesc. Și nu de azi sau ieri. Este tocmai însușirea cu care ne putem fâli mai mult. După cum avem o limbă individuală și caracteristică, tot astfel avem și o artă proprie. Și dacă, prin absurd, după război, nu s-ar mai fi vorbit românește și prin urmare la congresul păcii, când s-a

---

9. Vezi critica cărții lui Marin Simionescu Râmnicănu, *C.I.*, 1924.

pus problema granițelor firești ale României, nu s-ar fi putut urma regula, că este pământ românesc ori unde se vorbește românește, totuși ni s-ar fi putut fixa granițele după dovedirea existenței artei noastre. Atât este de puternic individuală arta românească și atât se aseamănă de la Nistru până la Tisa. E o artă care nu s-a amestecat deloc cu a vecinilor, cu care am conlocuit peste o mie de ani. Limba noastră tot a împrumutat o seamă de cuvinte din nemțește, ungurește și alte limbi vecine, pe când arta a rămas pură, fără vreun amestec. A rămas curată, necorcită, pentru că era adânc sădită în sufletul românesc și nu era adusă de popoarele care s-au strecurat pe aici, ca printr-o pâlnie, cum zicea Odobescu. Au trecut aceste popoare, fără să lase urmă în arta autohtonă a dacilor și geților. Era puternică arta locală, cu mult înainte de a veni romanii. Aborigenii pământurilor noastre aveau sentimentul artistic atât de dezvoltat, încât chiar grecii, acei artiști care mai pe urmă au ajuns la culmile cunoscute, laudau arta tracilor, primii noștri strămoși cunoscuți în istorie.

S-a dovedit acum în urmă, prin noile descoperiri, frumusețea acestei arte, ale cărei rămășițe s-au găsit pe o linie coborând de la Kiev până în Serbia. Diagonala, tăind țara noastră, ar fi însemnată prin punctele: Bălți din Basarabia, Șipeniț din Bucovina, Cucutenii de lângă Iași, Ariușd, pe malul Oltului din susul Brașovului și apoi de-a lungul Mureșului și Oltului până în Serbia.

Acestea sunt dovezi că aici au existat o civilizațiune și o artă bine definită, cu mult înainte chiar de arta micieniană. Aceste dovezi răstoarnă cu desăvârșire teoria de până aici, că arta ne-ar veni de la sud spre nord. Nu; dimpotrivă, astăzi este bine stabilit că de la nord, de aici, din părțile noastre, s-a coborât arta înspre sud. În urmă, când aici arta a stagnat și a stat molcom ascunsă sub cenușa năvălitorilor, în sud ea a ajuns la dezvoltarea extraordinară a artei grecești. Dar sămânța, de aici, de la noi a pornit; și a fost sămânță bună, căci a rezistat tuturor înrâurilor.

Au venit romanii peste noi și întru nimic nu ne-au influențat. Nici nu aveam de altfel ce învăța de la ei, căci ei nu au avut artă proprie. De la greci au împrumutat ei arta, pe care au mărit-o, au banalizat-o. În țară ne-au rămas de la romani unele monumente, dar nu o tradiție artistică.

Am avut pe urmă, la începutul Evului mediu, arte suprapuse și apoi arta claselor dominante, arta în serviciul

credinței sau a stăpânitorilor. Această artă s-a manifestat prin acele splendide catedrale, mănăstiri, biserici și palate. Ele au îmbrăcat diferite aspecte, după țările de unde ne-au venit și după epoci. Avem, în hotarele țării românești, splendide exemplare de artă romanică, gotică, a Renașterii și baroc alături de falnice urme bizantine și unele, mai slabe, italo-dalmatine. Urme ale acestor stiluri se regăsesc toate în monumentele voievozilor noștri.

De abia în sec. al XVIII-lea se poate vorbi de un stil național. Căci arta noastră a fost prinsă și ea în acea rețea de înrâuriri reciproce, ce îmbrățișează succesiv și pe ne-simțite întreaga omenire, dovedindu-se astfel acea solidaritate inconștientă ce se stabilește între popoare.

În afară însă de această nivelare fatală, căreia masele nu se pot sustrage, și care ne dă și azi acea artă a orașelor, cu caracter internațional, noi am mai păstra și o notă originală. Căci, alături de arta claselor dominante, a persistat fără întrerupere și alta, care nu și-a schimbat caracterul. Aceasta este arta populară românească. Astăzi ne bucurăm de dovezi așa de splendide ale artei țaranului nostru, tocmai pentru că se bizuie pe o tradiție așa de puternică, pe o desfășurare așa de lungă.

E dovedit, așadar, că avem o artă pământească de o rară bogăție. Dar n-avem numai dovezi moarte ale unei tradiții artistice. Avem ceva și mai prețios. Avem tradiția vie, păstrată prin artiștii noștri.

Cine sunt acești artiști? Cu ușurință se va dovedi că ei sunt adevărații moștenitori ai acelei seminții ancestrale, de care vorbeam. Căci într-adevăr, cu foarte puține excepții, mai toți artiștii zilei de azi sunt rurali. Mai toți s-au născut la țară. Excepțiunile sunt foarte puține. S-au născut pe plaiurile frumoase ale țării românești, în sunetul buciului, al flautului și al doinelor, în întreaga poezie care se desfășoară la țară. Mulți din ei s-au pomenit chiar pascănd oile. Aceasta nu poate fi o înjosire. Tradițiunea ne spune că tot păstori au fost și marii precursori ai artei italiene. Constatăm deci că toți artiștii noștri s-au născut în mijlocul naturii, din stratul acela sănătos și străvechi care a conservat cu sfințenie simțământul strămoșesc, vechi, cu mult înainte de Hristos.

Dar tocmai aici intervine partea tragică în soarta artiștilor noștri. Ei vin din mediul acela senin, în care erau în contact direct cu natura. Odată plecați însă la oraș, ce

se întâmplă cu ei? Ce face statul cu ei? Îi dezrădăcinează; îi scoate din mediul acela natural, în care rămân cel mult timpul celor patru clase primare. Gimnaziul, liceul îi aduce fatal la oraș, unde rămân niște izolați. Puțini numai, dintre aceia care ar avea dor de artă, se dezmeticesc la timp din banalitatea școlilor secundare.

Câțiva dintre ei se refugiază la Școala de arte frumoase. Aci, cel puțin, ar trebui să găsească o altă atmosferă mai prielnică, amintindu-le farmecul și poezia naturii în mijlocul căreia ei s-au născut. Astăzi așa ceva nu avem în școală. Copilul poate să învețe numai tehnica, pentru ca în urmă să-și realizeze gândul de artă, care i-a străfulgerat mintea. Dar din cei veniți cu atâtea idealuri, câți reușesc să învingă greutățile enorme ale vieții de toate zilele? Câți pot rezista lipsurilor de tot felul, ce întâmpină tocmai în anii cei mai cruzi ai tinereții, în care luptă și trupul și mintea? Puțini, foarte puțini. Cei mai mulți din ei rămân învinși, fără ca guvernul, societatea în genere, să se ocupe de acești idealști, care se străduiesc nu dintr-o ambiție vană, ci dintr-un impuls, care îi împinge a manifesta în artă simțământul moștenit din strămoși. E același impuls, care îndeamnă pe țarancă, la războiul ei, să nascocoască acele splendide creațiuni artistice, care sunt iile și țesăturile românești. Tot astfel, din îndemn firesc, țaranul român lăsând plugul, în timp de iarnă, sculptează, încrustează lemnul și ridică acele splendide troițe, sau cioplește stâlpii casei lui. Stâlpi care pot sta alături de cei mai desăvârșiți, întrupând toate normele adevăratei arte, fără ca, bineînțeles, țaranul nostru să fi știut ce este o coloană antică. Din instinct lucrează și olarul ulcioarele de formă clasică, concurând cu amforele grecești.

Toate aceste sentimente artistice sunt, în mod inconștient, în sufletul lui. De aceea, este o datorie din partea noastră ca oamenilor cu asemenea însușiri să nu le luăm posibilitatea de a le dezvolta.

Iată, dar, de ce sunt întemeiate cerințele artiștilor noștri. Poporul e bogat înzestrat cu simțământ artistic; nu are însă posibilitatea de dezvoltare.

Deci, binevenite sunt protestările noastre: ne lipsesc muzee, școli naționale de arte și meserii, ne lipsesc academii de pictură și sculptură.

Aceste lipsuri constituind începutul numai al tragediei artiștilor noștri sperăm că vor fi auzite și de aceia în stare de a veni în ajutorul artei românești.“

Iată acum și rezumatul apărut în marele cotidian al vremii *Îndreptarea* din 7 febr. 1925, care sub titlul de mai sus se referă:

„Joi 5 februarie, d. Tzigara-Samurcaș a ținut la Fundația Carol o conferință cu titlul de mai sus.

Conferențiarul începe prin a-și arăta mâhnirea față de indiferența generală cu care sunt priviți la noi reprezentanții celei mai frumoase și mai stabile religii, religia frumosului. Protestează în numele «sindicatului de arte frumoase» contra îndărătniciei oficiale, care încă nu a înțeles că o mișcare artistică trebuie sprijinită și încurajată.

Românii, spune vorbitorul, au în totul o artă individuală, necontopind-o cu a vecinilor, fiind adânc sădită în popor. Să deschidem deci un drum mai larg acelor «aleși ai firii» pentru a putea duce în lumea mare acea sămânță ancestrală de care românul a dat suficiente dovezi.

Trecând la evoluția picturală de la noi, relevă meritele lui Aman, care a fost primul inițiator al unei mișcări artistice în acest sens la noi; analizând opera pictorilor noștri din generația trecută, face constatarea că deși uneori maștri neîntrecuți ai penelului nu s-au adâncit în a pătrunde amănunțit opera lor, ci s-au mulțumit a o privi mai mult sub aspectul ei exterior, îmbrăcând-o într-un romantism, inerent oricărui început artistic.

Au venit apoi stâlpii generației următoare dintre care mulți se află și astăzi printre noi. Ei au continuat și mai ales perfecționat opera grea începută de predecesorii lor, izbutind să dea cu talent și străduială o notă de originalitate operei lor. Citează pe maestrul Mirea, Vermont, Verona și neuitatul Luchian, acel subtil amorezat al pastelului și adânc cunoscător al coloristicii românești, iar dintre cei mai tineri, Pătrașcu atât de apreciat în străinătate, Rodica Maniu și încă mulți alții meniți să desăvârșească pictura românească și s-o ridice cu succes la un grad pe care un popor înzestrat cu atâta fond artistic ca al nostru îl merită fără discuție.

Termină cu un călduros apel la publicul auditor ca prin orice mijloace să caute a încuraja frumosul, indiferent pe ce cale s-ar manifesta, căci numai așa ne vom putea afirma cu tărie străinătății și vom spulbera acea rătăcire a d-lui

Simionescu-Râmniceanu care susținea într-o broșură oarecare că nu există artă românească.“

După cum se vede, recenzentul mai adaugă și de la el, citând pe artiștii lui favoriți, printre care și pe Rodica Măniu, despre care nu-mi amintesc să fi vorbit.

O mai amplă dare de seamă ne dă *Adevărul* din 8 febr. care ilustrează textul cu un portret-caricatură al conferențiarului de Kapsalik.

Mai fidel, cronicarul *Adevărului*, menționează și demonstrațiile prin proiecțiuni care au urmat conferinței și despre care stenograma nu pomeneste.

Iată finalul din *Adevărul*:

„Urmează apoi o documentare mai amănunțită a însemnătății artei noastre și pe ecranul de proiecțiuni se perinda o lungă serie de tablouri, care explică și adevăresc cu prisosință cele susținute de conferențiar.

Pentru a arăta cum am ajuns la arta zilelor noastre, se dau exemple din opera unor Aman, Grigorescu, sculpt. Georgescu și Fr. Storck, Paciurea și alții, care nu corespund cu cei din *Îndreptarea*.

Dacă nu ca conferința, cel puțin ca fel de oglindire a ei în presa zilnică demonstrația de față este scuzată, dacă nu întemeiată

„Rușini naționale“

În Nr. iulie-aug. al *C.I.* am publicat, sub titlul aratat, un nou apel în favoarea monumentelor noastre, prea repede date uitării, după unele proteste energice dar fără urmare.

Iată textul noului protest.

„«Cuvântul» se face ecoul indignării provocate de halul în care au ajuns cele două monumente menite să comemoreze încoronarea regelui României întregite

D-l Cezar Petrescu ne descrie: «*Arcul lui Arvinte* ce pare cumpărat de la un bazar de vechituri de la Stambul» ca o ruina ce «rânjește sarcastic la intrarea Bucureștilor» și pe care cu greu se încearca guvernul să o cârpească în loc de a o dărâma. Iar dl Pamfil Șeicaru, ocupându-se și de catedrala de la Alba-Iulia, considera «cele două paragini nu atât ca o necuviință față de coroană, cât ca o neasemuită batjocură față de însăși nația românească».

Toată lumea aprobă, azi, campania *Cuvântului* întemeiată pe trista dar netăgăduita constatare că la catedrala din Alba-Iulia «coperişul e spart, tencuielile cad, zidul de beton armat crapă».

Aceeaşi lume însă dezaproba, acum patru ani, pe acela care îndrăznise, singur, să se opună la ridicarea în graba a monumentelor încoronării, tocmai pentru a evita dezastrul ce se constată azi.

Dl Pamfil Şeicaru, pe atunci directorul efemerei *Ora*, îşi va aminti, desigur, de scrisorile deschise ce, în 1921, am publicat în ziarul d-sale şi în altele, spre a arata că monumentelor încoronării le lipsea nu numai concepţia artistică dar şi soliditatea. Oricât de pesimist eram, tot nu m-aş fi aşteptat ca în aşa scurtă vreme nici un lustru să mi se fi confirmat prezicerile de către chiar aceia care atunci mă combatteau.

Campania, ce singur am dus atunci, n-a avut, din păcate, alt rezultat decât mutarea Arcului din piaţa Victoriei, unde se începusera lucrările, la locul lui de azi! Şi cât n-am fi putut împiedica, dacă cei orbiţi atunci de o hipertrofie a şovinismului postbelic ar fi recunoscut la timp întemeierea parerilor ce susţineam!

În locul tânguiriilor inutile, sa tragem, cel puţin acum, învăţăminte pentru viitor. Acesta este singurul scop al scormonirii trecutului.

Amintesc deci tuturor o a treia ruşine naţională ce ne mai apasă: neexistenţa unui muzeu naţional, în care să se oglindeasca mândrul sentiment artistic cu care din belşug e inzestrat poporul nostru.

Graba culpabilă în ridicarea monumentelor comemorative e compensată prin amânarea nemotivată a reluării lucrărilor Muzeului Naţional de la Şosea, aşa de trainic şi falnic început înainte de razboi. Ţara contrastelor şi a inconsecvenţelor: caram obiectele de arta în expoziţii din ţări străine, dar la noi acasă le ascundem în lazi sau în beciuri întunecoase. Iar strainilor, care vin să ne aprecieze gradul de cultura nu le putem arata mai nimic din splendidele noastre odoare strămoşeşti, din cauza lipsei unui local. Caci şi aici, luptand tot singuri, n-am reuşit decât să ridic la roşu viitorul local al muzeului de arta naţională. Apelurile, ce n-am conţinut sa adresez celor în drept, n-au mai avut ecoul dorit. O voce singură nu mai răzbate prin atmosfera îmbăcsita de după război.

Veniți dar în ajutor, fraților de la *Cuvântul* și de la alte foi românești, să scăpăm de o nouă rușine națională. Nu așteptați ca prin alte stricăciuni, ca acele de an, să se ruineze cu totul clădirea de la Șosea, pentru ca atunci să vă tânguieți. Dați, la timp, alarma! Și fiți încredințați că e dreaptă și sfântă lupta la care vă îndemn, căci e în folosul obștesc.

Un muzeu falnic, cum e conceput cel de la Șosea, va atenua, în parte cel puțin, rușinea dogoritoare a prea șubredelor monumente comemorative“.

Apelul este reprodus aici, spre a dovedi că, deși prins în hora celor două expoziții, nu am dat uitării îndatoririle din țară. Iată ecoul articolului meu, dat de neobositul și entuziastul apărător al artei românești, D. Karnabatt, în *Rampa* din 7 aug. 25:

„Vigurosul prozator Pamfil Șeicaru sub a cărui violență de atac se ascunde o impresionabilă sensibilitate în fața tristețelor și mizeriilor în care se frământă cultura noastră, încadrează în *Cuvântul*, cu observații judicioase și într-o lirică indignare, articolul pe care d. Al. Tzigara-Samurcaș îl consacră în *Convorbiri literare* Muzeului Național al României.

Care e soarta acestui Muzeu Național? Uimitoare!

Națiunea românească, reconstruită în vastele și fireștile ei cadre de stat, nu are până acum Muzeul ei Național.

România Mică, al cărui suflet, în ciuda tuturor cârtirilor beneficiarilor postbelici, pulsă de aspirații către viitoruri de lumină și superioritate, purcedase la clădirea unui Muzeu Național la Șosea.

Prețioasele și elocventele rămășițe ale trecutului, minunatele creațiuni ale ființei noastre etnice în lunga și laborioasa gestație a veacurilor, comorile noastre artistice în loc să fie încrustate în cadrul lor firesc, în loc să beneficieze de viața lor spirituală, iradiind farmecul lor suveran și impunând suprema lor lecție morală și estetică, zac ascunse în lăzi și dulapuri, prin cine știe ce ganguri obscure și pivnițe igrasioase – lumină sub obroc!

Un obiect de artă este alcătuit, dintr-o materialitate fină, delicată, gingașă, frumusețea lui rezidând în fizionomia amănuntului, în nuanța coloritului, în farmecul liniei, într-o serie de motive subtile ce trebuiesc supravegheate și păstrate cu inteligentă atenție și pioasă grijă – de aici necesitatea muzeelor puse sub conducerea oamenilor destoinici,

conștienți și pasionați de valoarea obiectelor ce li se dau în păstrare.

Și totuși România Mare, țară atât de bogată, nu numai în grâu și petrol, ci și moștenitoare de prețioase bogății artistice ale trecutului, țară în care funcționează un minister al artelor, formal cu o precisă misiune, nu poate duce la sfârșit, într-o epocă de delir al victoriei, clădirea Muzeului Național – o operă începută cu atâta entuziasm și convingere de România mică, țară ce nu cunoștea blagoslovirea unui departament consacrat special artei românești!“

D. Pamfil Șeicaru își termină inimosul și fulminantul articol din *Cuvântul* cu o propunere precisă, pe care am dori-o și eficace:

„Există, scrie d. Pamfil Șeicaru, un ziar de artă „Rampa”, marile ziare „Universul” și „Dimineața” au și ele pagini culturale o acțiune viguroasă de deșteptare a d-lui Al. Lapedatu, ce poate începe concomitent.

Răspundem apelului d-lui Pamfil Șeicaru: „Am fi foarte bucuroși dacă d. ministru al artelor, în toiul multiplelor preocupări, care îl copleșesc, ar găsi câteva clipe libere a le consacra acestei chestii: am fi fericiți, dacă d. ministru al artelor, în noianul vertiginos de premii, de subvenții, de încurajări și ajutoare, plouând ca o mană cerească, ca o grindină de aur, pe capul câtorva scriitori privilegiați ai întâmplării, ar putea găsi în bugetul departamentului ce-l conduce buget destinat artei românești, nu câtorva norocoși ai simpatiei – fondurile trebuitoare sfârșirii clădirii Muzeului Național.

Războiul a suspendat lucrările începute. Războiul s-a sfârșit de mult, încununând drama cu victoria, dar, în fericierea izbânzii, în delirul unor nebănuite și neașteptate situații personale, cei îndrituiți au uitat cu desăvârșire modesta dar prețioasa clădire, care în zidurile ei trebuia să adăpostească comorile de creațiune ale rasei noastre, sacrele rămășițe ale trecutului, întrupările naive și elocvente ale sensibilității, imaginației și ideologiei neamului nostru.

Clădirea Muzeului Național a rămas până astăzi în începuturile de naștere în care o înfășaseră grijile cumplite ale războiului. Ferestrele ei, ținuite cu scânduri, privesc cu ochii orbi trecătorii. Înăuntru pustiul locuințelor părăginite.

O, și cu ce lucruri scumpe din toate punctele de vedere – din acela al intrinsecii frumuseți estetice, din acela al

valoarei documentare și al poeziei trecutului – s-ar putea mobila, cu gustul unui stăpân de artă și erudiție, această clădire într-adevăr națională, dacă cei îndrituiți ar fi avut grija să o sfârșească așa cum ar fi trebuit!

Pavilionul românesc, contruit la Paris, cu prilejul expoziției universale a artelor decorative, deși nu cuprinde decât minimă parte din bogăția noastră istorică și artistică, a făcut admirația criticilor de artă și deliciul publicului universal.

Generalul Berthelot a propus ca prețiosul material istoric și artistic expus în Pavilionul românesc de la Paris să fie transportat și organizat într-o expoziție la Strasbourg.

Noi am propus în *Rampa* ca acele comori de armonie vizuală și magie de artă, care au impus admirația străinilor cunoscători și sensibili frumosului, să fie aduse și în București și expuse publicului, în orânduirea lor de acolo – căci mi se pare că ar constitui cel puțin o jenă, dacă nu o dureroasă umilință faptul ca românii să nu cunoască manifestările cele mai frumoase ale ființei noastre etnice, care au putut fi familiare străinilor.

Dar unde să fie expuse aceste delicate și minunate comori când adăpostul lor legitim și firesc, casa lor, din care trebuie să facă parte integrantă, logică și armonioasă Muzeul Național – nu este decât un embrion de clădire, condamnat părăsirii, ca un avorton nevrednic?

O națiune mare și fericită, a carei prezentă bogăție materială este înfrumusețată și iluminată de o fastuoasă bogăție a trecutului, lipsită de un muzeu național, nu înfățișează un deconcertant act de illogică și de absurditate?!

Această inconsecvență și dezarmonie în sfera logicii, este o adevărată primejdie, și în sfera culturii naționale și chiar în domeniul material.“

D-acasă

În drumul la Paris am fost însoțit de fiul meu Sandu, proaspăt licențiat în Drept de la București, căruia urma să-i arăt minunățiile orașului-lumină. D-abia plecat, naivul Ștefan Popescu, pictorul, aleargă să anunțe pe soția mea că Iorga se lăuda că de la graniță vom fi înapoiți ca indezirabili în Franța, cauzând astfel nespusă neliniște în casă. Din fericire, îndată după sosirea la Paris, am telegrafiat noua adresă,

spre liniștea celor din București, alarmați de *gaffeur*-ul prieten.

Impresia Parisului asupra lui Sandu e concretizată în poezia de mai târziu, din volumul citat mai sus *Préambules*, cu următorul conținut:

Paris

Entendre résonner pour la première fois
Mes pas sur le pavé de Paris! Quelle enchantée
Baguette d'un sorcier généreux d'autrefois
M'a mené dans la ville par mes songes hantés?

J'aurais voulu m'assurer que tout est bien réel:
Aux rosaces, flèches, gargouilles déchirer ma paume,
Etreindre, l'air de l'Etoile au Carrousel
Mesurer de ma main la place Vendôme.

Comment chanter l'étrange lumière apparue
Sur les pierres grises et les pales fenêtres
Quand le regard du passé, au coin de la rue,
Fait tomber son appel, qui dans mon cour pénètre?

Car j'ai connu, Paris, tous tes divers visages,
Dans les visions romanesques de Dumas,
„Les Misérables“ et les vivantes pages
De Zola, du grand Balzac qui t'aima.

Penchée avec ferveur sur de jaunies gravures,
Mon adolescence rêvait, Paris, de toi
Comme de la plus belle et plus folle aventure!
L'espoir de mon esprit s-abrite sous tes toits!

La Geneva am luat pe Mitzi, fetița cea mai mare, pe care am predat-o pedagogului, preot protestant, Frank Thomas, care în vacanță avea un fel de pensiune internațională pentru tinere fete, căroră li se arătau, prin numeroase excursii, frumusețile Elveției. În vizită la Lugano-Bissone, Mitzi m-a însoțit înainte de a ne întoarce, cu numeroase opriri, prin niște orașe de lângă Viena. Trebuie să adaug că Mitzi s-a arătat o foarte veselă și comodă prietenă de drum, devenind, cu vremea, o pasionată sportivă, fără ca acciden-

tul avut cu săniuța, la Sinaia, să-i fi curmat elanul pentru excursii la munte și plajă la mare.

În timpul liber, între atâtea peregrinări, mă repezeam cât mai des la vie, unde casa fiind din nou mobilată dar mai ales înveselită prin ciripitul copiilor și ai lor prieteni ce-mi lipseau, viața era așa de plăcută sub oblăduirea veșnic binefăcătoare a Coanei Marițica, rămasă acum singură stăpână, fără însă a fi dat uitării pe scumpa ei mamă, al cărui spirit domina încă.

Întors în București mi-am reluat cursurile la care fusem suplinat de tânărul Holban, așa de curând plecat dintre noi.

O altă prea tristă lovitură a fost pierderea sorei mele Olga, călugărița catolică, pe care de atâtea ori o vizitasem în încântătoarele monăstiri din Bavaria. Ea s-a stins, subit, în ziua de 18 dec., când prepara cu elevele ei programul de sfintele sărbători ale Crăciunului. Fusesse chemată din străinătate, cu intenția de a fi numită stareță a Institutului din București, spre a se satisface cerințele noii legi, care cerea ca conducătoarele să fie de naționalitate română. Cu ceva mai mult de un an mai mare ca mine, Olguța fusese cea mai apropiată a mea companie de joc în copilăria de la țară și neașteptata ei pierdere m-a afectat îndeosebi, ca și pretențiile călugărițelor de a o fi înhumat în Cimitirul lor catolic vecin cu Belu al nostru.

De sfârșitul anului am fost la Chișinău, unde cu ajutorul generalului rezident, Rudeanu, am putut vizita principalele cetăți, pe o iarnă excepțional de clementă pentru acea regiune. În cimitirul de la marginea orașului am putut descoperi, în grupul mormintelor familiei Donici, și locul de veci al tatălui Marițichii, Alexandru Cantacuzino, pe care nu l-am cunoscut deoarece a decedat în 1898, deci cu doi ani înainte de căsătoria noastră.

„Rumäniens Kunstschatze“

În calitate de secretar general al Societății Regale Române de Geografie, luând parte la organizarea și conducerea excursiei de studii întreprinsă în țara noastră de către membrii „Geographischer Gesellschaft“ din Viena, aceasta m-a ales, ca și pe alți colegi din Comitet, membru de onoare al ei. Ca atare m-am crezut obligat a da urmare invitației de a vorbi la Viena, în sânul Societății, că în data din 13 ian. 1926, voi ține conferința despre „tezaurele artistice ale României“.

Sosind la Viena într-acest scop, am avut nenorocul să întâlnesc, la Semmering, unde asistam la un concurs de ski, pe ministrul nostru în Capitala Austriei, Ex. Sa Charles M. Mitileneu, care, aflând scopul venirii mele, se gândi de îndată să dea o amploare mai mare conferinței, transformând-o într-o serbare austro-română, la care voia să invite pe colegii săi din corpul diplomatic și chiar pe Președintele Republicii. Am pus într-acest scop, pe ministrul nostru în legătură cu prof. Oberhummer¹ președintele Soc. de Geografie, cu care căzând de acord, invitațiile fură lansate într-acest sens.

A doua zi chiar, Excelența Sa veni la hotel să-mi anunțe amploarea deosebită ce urma a se da conferinței, pentru care „Casa Industriei“ punea la dispoziție sala de marmură, cea mai splendidă încăpere pentru asemenea festivități.

Totodată îngrijoratul ministru de răspunderea ce-și asumase mă întrebă dacă conferința era gata pregătită, cerându-mi, dacă s-ar putea, manuscrisul ei. Asigurându-l că,

---

1. Porcelut, înca de la sosirea sa la Giurgiu, ca Oberhunger, din cauza enormei sale poftă de mâncare.

deși conferința era de mult pregătită, nu puteam să-i prezint manuscrisul, deoarece nu-l aveam.

– Cum? vrei să vorbești într-o limbă străină, fără a avea manuscrisul conferinței? Îți dai seama de auditorii invitați, cu președintele în cap?!

– Da, văd răspunderea ce o am, dar manuscris n-am.

– Îți trimit pe steno-dactilografa Legației, o tânără foarte capabilă, să-i dictezi conferința.

– Voi vorbi, ca întotdeauna liber, fără a citi. Dealtminteri, o conferință este în veșnica prefacere până în momentul debitării. Astfel planul făcut acasă, când a trebuit să comunic titlul, s-a schimbat cu totul după cele ce am aflat aici. Noile teorii ale lui Strzygovski asupra stilului românesc, venit din Asia mică până în Spania și de acolo, prin Franța, până la Alba Iulia a noastră, mi-a dat idei cu totul noi, de care m-am folosit.

– N-ai decât să dictezi și aceste amănunte.

– Dar nu-s singurele schimbări, și nu-s deloc amănunte. Tot astfel părerile aceluiasi asupra originii ogivei, care n-ar fi decât o navă răsturnată și teoria lui asupra arhitecturii în lemn, venită din Scandinavia, mi-au modificat multe puncte de vedere. Deși eu susțin că cel mai vechi tip de casa de lemn, cu pridvor, cum sunt ale noastre de azi, tot cel din neoliticul de la Ariușdul românesc rămâne.

– Având această părere, pune-o pe hârtie, complectând manuscrisul după care le vei citi toate, liniștit, în fața publicului.

– Nu, nu pot fixa nimic de pe acum. Las ideile să se frământă în imaginația mea, iar rezultatul definitiv numai în cursul conferinței îl voi da.

– Dar, atunci, mă faci să cred că nu ești încă îndestul de pregătit.

– Eu vă asigur că totul va fi bine lămurit și ordonat în momentul când mă voi concentra în expunerea liber grăită. Ăsta-i felul meu de a prepara conferințele. Altfel nu pot. Și n-am să schimb acum sistemul, care, până aici, mi-a priit așa de bine.

Iar dacă vă temeți de vreo nereușită, sunt gata a mă declara bolnav, și, pe acest motiv, să amânați conferința.

– Nu se mai poate; toți colegii și președintele au răspuns că vin. Ne-am face de râs!

– Regret, dar conferință citită nu pot să dau! Nu întâia dată voi vorbi nemțește, după cum, tot fără manuscris, am

grăit chiar la Viena, acum 14 ani, și ministrul nostru Mișu părea a nu fi fost nemulțumit de reușita conferinței.

Sfătuindu-mă să mai reflectez, ministrul mă părăsi, invitându-mă la dejun, în ziua viitoare, când, tot în zadar, a mai încercat să mă înduplece să primesc bunele oficii ale steno-dactilografei sale.

Profitând de impecabilitatea, obișnuită de altfel, a dejunului, am căutat să stabilesc comparația între o masă bună și o conferință cu asemenea pretenții. După cum un *gourmet* deosebește îndată bucatele proaspăt pregătite de cele încălzite – cu excepția bineînțeleas a sarmalelor, care câștigă la încălzire – tot astfel și auditorii preferă o conferință inedită, proaspătă, uneia trezite, scrisă cu mult înainte de a fi debitată.

Publicul – inteligent bineînțeleas – nu urmărește cu interese decât pe vorbitorul care elaborează și formulează gândul sau în momentul chiar al vorbirii; orice cuvântare citită sau chiar învățată papagalicește n-are savoare, întocmai ca și bucatele încălzite.

Nu știu dacă parabola mea, sau mai degrabă *menu*-ul cel ales, a avut efect liniștitor asupra ministrului, digerând în liniște și dându-mi și mie pace!

În fine sosi și seara conferinței din ziua fatală, pentru unii, 13. Sală plină: în primul rând, la mijloc, *Bundespräsident*-ul dr. Michael Hainisch², între ministrul României și un scaun liber, în așteptarea președintelui Soc. de Geografie, cei doi organizatori ai ședinței.

La un moment dat intraram și noi, Oberhummer și cu mine, urcând pe estrada prea strâmtă pentru doi, în fața unui pupitru de asemenea prea redus.

După potolirea anemicelor aplauze de circumstanță, protectorul meu, citi, de pe o fițuică, salutul său, apoi îndreptându-se înspre mine, dar cu privirea tot pe fițuică, a trebuit să înghită toate banalele amabilități asupra mea și a serviciilor aduse cu prilejul excursiei austriecilor în România; când, în sfârșit, după cordiale reciproce strângeri de mână, rămasei singur stăpân pe pupitrul cel îngust.

Profitând de răgazul dat de aplauzele destinate atât celui ce grăise, ca și, presupun, celui ce avea să-i urmeze, am

---

2. În Austria imperială, Hainisch era unul dintre membrii Parlamentului, cunoscut ca mare proprietar, câștigând regulat, la Expozițiile agricole, primele premii pentru vacile și vițelii fermei sale.

luat contactul vizual cu lumea din sală, una din primordialele condiții ale reușitei unei conferințe.

Și-apoi, după o rezumativă formulă de salutare³, am prins taurul de coarne, adică am întreprins lupta cu subiectul conferinței. Căci nu ca depănarea unui basm, demult știut, ci ca o problemă de rezolvat, trebuie înfățișată orice vorbire.

Căci deși nu aveam pretenția „Europa mitten im Europa zu entdecken“ după formula renumitului profesor Strzygowski, și deși România este încă, după părerea aceleiași mondiale autorități, „ein Neuland der Kunstgeschichte“, totuși țineam să adaug că țara mea posedă unele tezaure unice în felul lor și că tot în pământul românesc au fost tănuite unele din comorile de seamă care fac fala muzeelor

---

3. În care am predat și medalia de argint a S.R.R. batută cu prilejul jubileului ei. O asemenea medalie a fost remisă și președintelui Hainisch la dejunul la care am fost invitat.

Iata ce am publicat în *C.I.* / 1926, p. 152, cu acel prilej:

„La 20 dec. 1925 Soc. r.r. de Geografie a serbat jubileul de 50 de ani de neîntreruptă și rodnică activitate.

M.S. Regele, președintele efectiv al Societății, prin discursul de deschidere a serbarii jubilară a arătat nu numai trecutul dar a schițat și programul viitor:

«Va trebui să se urmărească o strângere a rândunilor tuturor profesorilor de geografie... care să fie mereu încurajați ca niște apostoli și harnici exploratori ai regiunilor în care se afla... A doua preocupare a Societății ar trebui să fie în direcția centralizării și sintetizării întregii activități în legătură cu geografia, precum și a începerii unor lucrări de popularizare geografică, pentru ca întregul popor să nu rămână lipsit de cunoașterea țării și a tuturor grupurilor etnice conlocuitoare pe același pământ de atâtea veacuri».

Dl general *Coandă*, vice-președintele Societății, a expus întreaga activitate a Societății în decursul jumătății de veac, iar dl *S. Mehedinți* a pus în evidență progresele realizate pe tărâmul geografic în România până azi.

Cu acest prilej s-a bătut o medalie jubilară, pe aversul căreia se găsesc reunite pentru prima dată efigiile celor doi regi, iar reversul reprezintă harta în relief a României, care se încadrează perfect în rotunjimea medaliei.

Lucrarea sculptorului Anton Weinberger, originar din Reșița, se distinge prin clasică simplitate a concepției și prin naturalismul impunător al celor două profiluri regale, prinse într-o cunună de lauri.

Astfel concepută, medalia depășește scopul ocazional, căruia este destinată, ci servă ca simbol al României întregite. Este o operă de artă care, pe lângă Buletinul jubiliar ce va apărea, comemorează în mod demn jubileul Societății de geografie.“

străine, cum e d.p. prețiosul „Goldschatz“ din Sân Nicolaul Mare din Banat, unde s-au scos din ascunzișul lor străvechi, în 1799, cele 23 vase, cel mai bogat dintre tezaurele integrale de aur care constituie mândria Kunstmuzeului vienez. La aceasta se mai adaugă, între altele, și comoara de aur din Șimlăul Silvaniei descoperită în 1797, care cuprinde acel unic lanț de aur cu 30 de reproduceri mici ale ustensilelor de gospodărie și pescuit, fără pereche aiurea. Lăsând nementionate în special alte vase de argint, cu importante reliefuri mitologice, trecui la importante obiecte preistorice din Muzeul de istorie naturală din Viena, care, la drept vorbind, ar trebui să fie la locul lor de origină, adică în Bucovina, care temporar numai a fost dezlipită de România.

Dar în afară de aceste obiecte de mare preț, țara mea mai oferă „für sehr wichtige allgemein europäische Kunstprobleme den Schlüssel zur Lösung“ (p. 2 din broșură).

Călare pe asemenea premise favorabile României, am putut examina, în fugă, noile teorii ale lui Strzygovski, care găsesc soluția lor în țara mea; și cu acest prilej să dau o oglindă sumară a principalelor „Kunstschätze Rumänians“⁴ ce sunt expuse în cele 12 pp. mărunț tipărite ale broșurii cu coperta „couleur saumon“, pe care o recomand cititorilor interesați, neputându-o rezuma aici. Conferința s-a încheiat printr-o serie de proiecțiuni după principalele noastre monumente de artă, dând astfel și mai multă viață aserțiunilor mele.

Descinzând de pe catedră, fui prezentat președintelui Hainisch, care, bineînțeles, mă felicită nu numai pentru conferință dar și pentru stăpânirea limbii germane. Invitându-mă la prânzul zilei următoare, a trebuit să mă scuz, având rezervat biletul de W.-L. pentru acea seară. – Atunci vă aștept mâine la dejun; vom fi în familie numai. – Nasul ministrului român, lung din fire, se proiectă și mai tare, văzând că, deși de față, nu fusese și el poftit la dejun. El mă rugă însă ca, îndată de la Hainisch, să trec la Legație, spre a-i raporta cele aflate asupra *Anschluss*-ului, la ordinea zilei.

Dejunul prezidențial a fost sobru, dar foarte cordial. Hainisch cunoscuse personal pe regele Carol, pe care-l admirase și despre ale cărui ultime momente i-am putut da știri precise, dezmințind zvonurile false, răspândite de

---

4 Cf. și *Rampa*/21 ian. 1926; *Le Progrès* 28 mars 1926 etc.

zianști dornici de senzațional. A fost vorba, firește, și despre *Anschluss*, președintele asigurându-mă că totul era gata, rămânând numai de înlăturat stâlpii de la graniță, pentru ca orice urmă a trecutului să dispara.

La întâlnirea de la legăție m-am dus, dar încrederea, cu care am fost primit în casa Președintelui, m-a împiedicat să-l trădez, așa încât n-am spus nimic despre *Anschluss*, spre marea decepție a ministrului, care spera să poată da știri senzaționale colegilor săi.

Iar eu m-am ales, din partea șefului Legăției, cu următoarea certificare: ca conferențiar ai obținut o nota buna, ca diplomat însă ai căzut la examen. Și eu care mă măguleam cu ideea că, ascunzând adevarul, atinsesem cea mai subtilă treaptă a diplomației!

În afara de conferința mea, broșura mai dă, sub titlul „*Gesellschafts...*“ o dare de seamă în care sunt înșirate toate excelențele ce au asistat la conferința, multe dintre ele „mit... Frau...“ ca ministrul Angliei, al Franței, Bulgariei, Poloniei, Serbiei; Germania fiind reprezentată prin consilier de legăție.

Ca urmare a conferinței *der mit großen Beifall aufgenommen wurde* a avut loc un banchet la Hotelul Meißl u. Schaden, la care locuiam. În această anexa e redat tot alaiul banchetului, cu enumerarea numeroșilor participanți.

Primul a luat cuvântul ministrul României exprimând ale sale „vifs remerciements pour la gracieuse hospitalité donnée a mon éminent compatriote et ami... qui a répondu à un de mes vœux les plus chers, celui de rapprocher de plus en plus et sur tous les terrains nos deux pays. Je leve mon verre à la prospérité de votre beau pays, de votre art, de votre culture... et permettez moi, Mr. le Président, de vous associer également aux vœux que je forme“.

Oberhummer a „sofort erwiedert“ invitând pe toți membrii Soc. de Geografie „ihr Glas zu erheben“ etc. etc.

„Ihre Magnifizenz, der Vizepräsident, Prorektor, Hofrat Dr. Heiderich“ a simțit „ein Herzeusbedurfnis“ să-mi mulțumească pe o întreaga pagină din broșura, numindu-mă unul „der Pioniere die den Schutt der...“

Am raspuns cât mai politicoasă, amintind ca Viena a fost primul meu contact cu marea civilizație occidentală etc. etc. Am încheiat, conform protocolului, ridicând paharul în onoarea și „das Wohl“ a tuturor.

Ultimul, a vorbit colegul dr. Gr. Antipa, și el membru de onoare al S.d.g. din Viena, sfârșindu-se astfel tîmbălăul cu alai, ce a urmat conferinței, așa de riguros redat în menționata broșură.

Ca urmare, ministrul Mitilineu a trimis ministrului de afaceri straine, I.G. Duca, următoarea adresă Nr. 217/18 ian. 26:

„Am onoarea a pune sub ochii Excelenței Voastre darea de seama a ziarelor locale asupra conferinței despre comorile artistice ale României ținută de domnul Tzigara-Samurcaș, la Societatea de Geografie din Viena.

Conferința a fost viu aplaudată de Excelența Sa Președintele Republicii Federale și de o numeroasă asistență compusă de personalități din lumea politică, diplomatică și științifică.

Cu această ocaziune domnul Tzigara-Samurcaș a remis Președintelui Societății de Geografie, domnul profesor dr. Oberhummer, medalia jubiliară a Societății noastre de Geografie iar a doua zi, fiind primit în audiența privată de Președintele Republicii Federale, i-a oferit asemenea o medalie din partea Societății de Geografie a României.

Excelența Sa Domnul Hainisch mi-a trimis pe șeful său de cabinet dl Baron Löwenthal, rugându-mă să fiu pe lângă Societatea noastră de Geografie interpretul viilor sale mulțumiri pentru această deosebită atențiune.

(ss) C.M. Mitilineu“

Aceasta adresa oficială, spre confirmarea celor mai sus expuse.

În atenția revendicărilor de la Viena

În urma conferinței de la Viena am adresat Ministerului de Externe următoarele rapoarte referitoare la schimbul obiectelor de artă din Capitala Austriei:

„Domnule Ministru,

Cu prilejul conferinței ținute la 13 ian. la Societatea de Geografie din Viena și conform instrucțiunilor primite, am reluat firul tratativelor cu dl dr. Hans Tietze, reprezentantul guvernului austriac în chestiunea recuperării obiectelor de artă, conform art. 196 din Tratatul din St. Germain.

Mi s-a confirmat că se menține în totul protocolul ce, ca delegat al D.V. am semnat la Viena în 18 april 1924 și al cărui original a fost depus la Minister. Nu mai rămâne decât să ne hotărâm a prezenta obiectele propuse în schimbul celor ce revendicăm.

Expertul austriac, însărcinat să examineze tabloul, a depus demult raportul său favorabil așa încât tabloul lui Francken cu portretul original al lui Mihai Viteazul ne este încă rezervat.

În privința coroanei Principelui Bocskai, de asemenea se așteaptă o urmare la cele expuse de mine în raportul ce am avut onoare a vă prezenta la 10 iulie 1925.

Îmi permit a observa că orice întârziere în soluționarea chestiunilor nu ne poate fi decât defavorabilă, deoarece din cauza noilor pretenții ce se ivesc și din partea guvernului ungar, guvernul austriac se teme de a avea precedente de care s-ar folosi în urmă alții. Totuși asupra schimburilor mai sus arătate nu se revine. Ar fi timp totuși ca chestiunile să fie definitiv rezolvate“.

Un al doilea raport din 17.V.1925 are urmatorul conținut:

„Asupra telegramelor Nr. 1754 și 1816 ale legațiunii noastre din Viena, în privința revendicării din partea Ungariei a unor obiecte de artă, aflătoare azi în muzeele din Viena, am onoare a referi următoarele:

1) Aceleași obiecte au fost reclamate de România pe baza art. 196 al tratatului din St. Germain ca «aparținând patrimoniului intelectual al provinciilor recucerite».

Obiectele arheologice neavând absolut nici o legătură cu arta sau cu națiunea ungară, existenței căreia ele sunt cu mult anterioare, nu pot fi revendicate de unguri. România singură poate revendica aceste obiecte deoarece prin aflarea lor în localitățile românești care azi se află în Regatul nostru, ele aparțin locului unde au fost depuse de primii lor posesori.

Drepturile noastre au și fost recunoscute de guvernul austriac, cu care s-a și încheiat o convenție în care ambele guverne «în dorința de a strânge relațiile de prietenie existând între ambele state au căzut de acord de a regula printr-o convenție specială aducerea la execuție a stipulațiilor tratatului de pace din St. Germain cu privire la obiectele având un caracter artistic, arheologic sau istoric».

Într-acest scop s-a și prezentat de noi o lungă listă a obiectelor ce revendicăm din muzeele din Viena, și în acea listă se cuprind pe lângă obiectele reclamate de unguri multe altele.

2) În privința coroanei Principelui Ștefan Bocskai (a cărei descriere se găsește în referatul meu către D.-V. din 10 iulie 1925) înțelegerea cu guvernul austriac este consfințită chiar prin fixarea încă din 1921 a prețului de 57 000 fr. elvețieni.

Prin nehotărârea noastră de atunci situația a devenit mai complicată azi, dar în nici un caz nu putem renunța la revendicarea ei.

Pentru a nu fi expuși a ne găsi în asemenea grele situații și cu înțelegerea în privința tabloului lui Francken cu portretul lui Mihai Viteazul, cred că s-ar impune ca să se ia o hotărâre și în această privință, convenția schimbului fiind de mult stabilită, după cum rezultă din ultimele mele rapoarte în această privință.“

„Importanța artistică a României“

Nu pentru întâia dată, în conferința de la Viena am pus în evidența cuvenită importanța artistică a țării noastre, asupra căreia am insistat și cu prilejul cărții lui G. Balș intitulată *Bisericile lui Ștefan cel Mare* editată de C.M.I. și recenziată în *C.I.* (pp. 292–300).

Evoluarea stilului moldovenesc, alcătuit din elemente bizantine combinate cu antipodul gotic, am pus-o în evidență încă din 1908, descriind monăstirea Probota⁵, arătând însă că meșterii moldoveni nu au imitat în mod servil, ci au dat dovada unui stil nou, cel moldovenesc. Evoluția artistică a fost repede și simțitoare, de la bisericuța simplă a lui Alexandru cel Bun din Rădăuți până la splendida Trei Ierarhi a lui Vasile Lupu, planul general e același, amplificat și mărit și înfrumusețat prin adaosuri ornamentale din ce în ce mai bogate.

Tema, rezumat enunțată în 1908, apoi pe larg expusă la Viena în 1911, își găsește confirmarea amplificată în

---

5. Cf. *Viața românească*, sept. 1908, reprodus în *Arta în România*, p. 93.

lucrarea lui Balș, una din cele mai serioase monografii de la noi. După Balș arhitectura religioasă din epoca lui Ștefan cel Mare este „cheia problemei” artei moldovenești. Regretăm că nu s-a dat atenție bisericilor de lemn din Moldova, care au contribuit, desigur, și ele la dezvoltarea tipului gotic al bisericilor de mai târziu, după cum am arătat în *L'art du peuple roumain* din 1925 (p. 9 și sq.).

Grație spiritului artistic străvechi, meșterii moldoveni au putut ridica, în așa scurt timp, atâtea tipuri de biserici diferite, la care toate influențele – și cele armene – au fost contopite conform unei viziuni speciale, care ne-a dat opere de artă de sine stătătoare și cu o individualitate ce se poate zice curat națională.

Eroului creștinătății, căruia ortodoxia îi este atât de recunoscătoare, îi revin și aceste succese în domeniul artei pământene.

Notița din *C.I.* completează rezumatul din broșura S. de Geografie din Viena.

Alte conferințe

Inaugurat prin conferința de la Viena, anul în curs a mai numărat multe alte vorbiri în public: la I. Soc. R. [Institutul Social Român (n. red.)] la 23 ian. despre „arta de la țară”; la 2 febr. la Cluj, despre „Contribuția Ardealului la arta României mari”; la 11 febr. despre „Moștenirea artistică de la romani”, pornind de la bârna cea carbonizată provenind din rămășițele podului lui Traian de la Severin, expusă pe unul din coridoarele Școlii. Cu acest prilej am aratat că, în afară de lucrările șoselelor și a stâlpilor miliari, de unele monumente funerare și desigur importantul Trofeu de la Adam Klissi, altceva n-am moștenit de la romani, căroro dacii erau cu mult superiori prin simțământul lor artistic, ce lipsea practicilor coloniști romani. Dovada răpirii artei dacilor de către romani, ne-o da Coloana Traiană, ale cărei reliefuri ne arată cum legionarii, în desagii plini cu vase și alte obiecte de aur, cu care sunt încărcăți catării, răpesc tezaurele dace⁶. De inferioritatea simțului artistic al romanilor mai grăiește și faptul că splendidele originale

---

6. Cf. *Supraviețuiri artistice din vremea Dacilor. Revista Fundațiilor regale*, nov. 1944, cu ilustrații.

în marmură de Paros luate de la Greci erau aurite înainte de a fi expuse la Roma!

În schimbul acestor păcate, trebuie să le recunoaștem monumentalitatea arhitecturii lor, în care au creat tipuri noi în istoria artei. În special s-a atras atenția asupra frumosa arcuri de triumf, față de monumentul nostru de la Șosea. Analiza noilor teorii asupra monumentului de la Adam-Klissi a alcătuit partea principală a conferinței urmată de proiecțiuni⁷.

În aceeași lună, la 13 febr. am vorbit, la Șezătoarea Soc. Scriitorilor Români, despre „Raporturile între artă și literatură”, cu specială privire la români⁸.

Din fragmentul publicat în *C.L.* redau aci numai următoarele indicații, fără a reproduce exemplele din literatura română contemporană, citite și interpretate în cursul conferinței, din Eminescu, Alecsandri, Coșbuc, Goga, Pillat etc. etc.

„Înrudirea dintre operele literare și cele plastice este necontestată, ambele având aceeași origină.

Căci opera de artă, ori care ar fi ea, trece prin absolut aceeași fază primă a zămislirii ei. În momentul conceperii operei de artă, literatul, pictorul sau sculptorul sunt la fel stăpâniți de ideea ce-i preocupa, de viziunea ce o au înaintea lor. În acele momente sublime de uitare de sine, ce greu se pot descrie, în care, stăpânind spațiul și timpul, artiștii se ridică d-asupra naturii înconjurătoare și cu gândul făuresc o lume proprie a lor, în acele clipe toți se simt la fel creatori și se ridică d-asupra semenilor lor. Fascinați de visul ce-l visează aieva, de gândul ce le strălucește orbindu-i într-atât, încât nu vad nimic alt în jurul lor, în acele stări sufletești toți creatorii, toți artiștii sunt și simt la fel.

Și numai după ce aceste friguri ale zămislirii au trecut, când scoborâți iar pe pământ din zborul acela ideal, când reiau contact cu lumea reală – și vai de aceia care rămân veșnic în norii cei ameteitori! – atunci numai, când artiștii, părăsind domeniul lăuntric al făuririi, trebuie să concretizeze visurile lor, atunci ei încep să se diferențieze. Operele lor îmbracă de aci înainte forme diferite. Poetul schițează planul prin așternerea fugitivă pe hârtie a câtorva versuri mai caracteristice și a metrului în care ele vor

---

7. Cf. *Trofeul de la Adam-Klissi*. R. Fund. R., martie 1945.

8. Cf. *C. Lit.*, pp. 150–160.

fi turnate, dând scheletul formal al poeziei; pictorul fixează înfrigurat în contururi largi viziunea sa, iar prin umbre și lumini caută, de la început, să accentueze aspectul caracteristic sub care își închipuie compoziția; sculptorul dintr-o mână de pământ scoate prima machetă a statuii lui viitoare.

De aci încolo, cu cât înaintează spre a lor desăvârșire, cu atât operele de artă se deosebesc; altele sunt căile lor evolutive.

Opera literară este cea care pierde mai mult contactul direct cu autorul. Între gândirea lui așternută pe hârtie și cartea, răspândită în mii de exemplare, se interpun atâtea mâini și mașini străine, încât nu mai rămâne nici o legătură materială între autor și cititor.

Pictura sau sculptura, din contră, ne redau nu numai concepția artistului dar și munca lui materială, îndemânarea lui; ele sunt produsul nu numai al minții dar și al mâinilor artistului. Operele plastice ne dau chiar originalul ieșit din mâna făuritorului fără a fi trecut prin atâți intermediari străini.

Încă și mai mare este deosebirea operelor de artă din punctul de vedere al spectatorului decât al producătorului.

Operele literare nu sunt lesne accesibile ca plăsmuirile plastice. Pentru a citi în original producerile geniului omenesc din antichitate până azi, ar trebui să cunoaștem bine toate limbile în care ele s-au scris. Operele plastice, dimpotrivă, vorbesc o limbă universală înțeleasă de toți. Un ochi deprins va ști să descopere cu aceeași ușurință calitățile Partenonului, ale unei stampe japoneze ca și ale unei statui egiptene, fără nevoia cunoașterii limbilor respective. Traducerile literare n-au decât valoarea relativă a copiilor; dar mai bune, mai sincere decât traducerile sunt chiar fotografiile după operele plastice.

Din punct de vedere a prezentării și al efectului ce produce opera plastică, ea e de asemeni superioară celei literare. În fața unei sculpturi sau a unei picturi de seamă, întreaga noastră ființă este deodată uimită, cucerită, ca în fața unui fenomen al naturii, a unui răsărit sau apus de soare. Cât de înceată și migăloasă este dimpotrivă ajungerea priceperii unei opere scrise. Trebuie să cunoști rostul slovelor și din buchele diferitelor alfabete să alcătuiști cuvintele atât de diferite în fiecare limbă, pentru redarea aceleiași gândiri!“

Artă și literatură

„O pictură, un desen, un relief sau o sculptură sunt înțelese de toți care au ochi să vadă. Ele n-au naționalitate și liniile desenului sau suprafețele sculptate n-au alt înțeles pentru un român sau un japonez. O poezie, o melodie, ca să fie bine pricepută, trebuie ca, în afară de percepția prin văz, să se comunice creierului și prin auz. Formele se văd numai.

S-ar putea opune, ca o mare superioritate a literaturii, desfășurarea acțiunii ei în timp, pe când opera plastică rămâne redusă la redarea unui singur moment. Friza și frontoanele Partenonului, papirusii egipteni și frescele Renașterii italiene dovedesc însă cât de largi sunt și mijloacele de istorisire ale sculpturii și ale picturii. Pânzele lui Rubens din Luvru, de pildă, ne dau cea mai clară, mai colorată și vie apoteoză a Mariei de Medicis și a lui Henric IV.

De importanța artelor plastice și-au dat seama și marii pedagogi care au căutat să propage religia, admitând în afară de biblia scrisă și pe cea pictată. Cartea cârților este atât de ștearsă față de reprezentarea picturală. Cât mai mare impresie face tavanul Capelei Sixtine față de povestirea anostă a creării lumii din Biblie!

Conștientă de această superioritate educativă a picturii, biserica a favorizat introducerea ei, redând învățămintele și pildele biblice într-o formă perceptibilă și pentru acei care nu știau să citească. Într-acest scop, de la început, credința creștină și-a asociat simbolul, inventând desenele din catacombe spre răspândirea ei. După cum pictura lui Giotto și a urmașilor săi e în serviciul sfântului Francisc și a preceptelor religioase ale vremii, tot astfel icoanele și zugrăvirea bisericilor la noi nu au alt scop. Picturile exterioare ale templelor din Bucovina, unice în felul lor, arată importanța ce o acordau zugrăvirii strămoșii noștri pravoslavnici.

Pe lângă pictură, în țările catolice, sculptura joacă același rol prin Crucifixe și prin frontoanele romanice și gotice, care dau atâta viață mărețelor catedrale, puse și ele în serviciul credinței. Asemenea opere arhitectonice creștine ca și cele păgâne, ca templul de la Karnak sau Partenonul, produc desigur impresii mai puternice decât orice operă literară: însemnătatea lor rămâne aceeași, în toate epocile și la toate popoarele.

Dar nu numai prin monumentalitatea lor se impun operele de artă. Un crucifix, oricât de mic, vorbește tot atât de puternic ca și Sfînxul cel colosal. În genere, operele plastice reiau mai bine oglinda vremii lor decât operele literare contemporane. Dintr-o pânză a lui Watteau, de pildă, se desprinde, mai sugestiv ca din cărți, acea poezie amoroasă cu farmecul particular al acelui secol al plăcerilor, al idilelor în haine de mătase zise *fêtes galantes*.

Exemplele s-ar putea multiplica la infinit. Înainte de a le opri, vom semnală că și la noi regăsim aceeași preponderență a artei față de literatură, în puținele paralele ce se pot stabili. Din prima epocă a renașterii noastre, avem ilustrarea de către Th. Aman a poeziei lui D. Bolintineanu *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul*. Poezia ca și pictura pe care a inspirat-o sunt slabe. Totuși tabloul lui Aman, cu tot romantismul său stîngaci, va supraviețui versurilor:

„Ca un glob de aur luna strălucea
Și pe-o vale verde oștile dormea...”

Un mai bun exemplu ne ofera urmatorul text din *Istoria Românilor sub Mihai [Voda] Viteazul* a lui Nic. Balcescu, referitor la taierea capului lui Andrei Batory:

„Puseră capul pe o masă și Mihai căta puțin la dînsul în tacere, pînă cînd, văzînd pe doamna Stanca ce era lîngă dînsul, încetîndu-se în lacrimi, o întrebă pentru ce plînge? – „Pentru că, răspunde aceasta miloasă și simțitoare femeie, aceea ce i s-a întîmplat lui se poate întîmpla și ție sau acestuia”, arătînd pe fiu-său Patrașcu. Aceasta vorba patrunse inima oțelita a asprului Domn și-i aduse aminte nestatornicia lucrurilor omenești. Cuprins de mila, el plecă capul cu întristare, lacrimile deodată îmbrobodiră fulgerarea ochilor lui și din inimă strigă: „O, săracul popă! Săracul popă”.

Tabloul maestrului Mirea, conceput pe aceasta temă, ne dă sub formă mult mai impresionantă episodul prezentării capului lui Batory. Artistul pictor a fost mai elocvent decât istoricul și opera lui sintetizează mai puternic pasiunea cronicii.

La noi, ca peste tot, arta și literatura sunt condiționate de atmosfera generală a epocii pe care o oglindesc. Astfel se explică romantismul din picturile lui Grigorescu, căruia îi corespund pastelurile lui Vasile Alecsandri, fără

ca între ele să fie altă înrudire decât influența epocii sub care ambele s-au produs. Geniile puternice singure scapă de aceste nivelări ale timpului, ridicându-se d-asupra măsurii comune. În artele plastice nu avem încă corespondentul lui Eminescu.

Parăsind cadrul restrâns al literaturii noi, e interesant de urmărit tema înrâuririlor reciproce în straturile largi ale folclorului, ale literaturii populare.

Care din două: literatura sau arta plastică e mai răspândită în popor și are mai multa trecere?

În locuința simplă a țaranului român greu o să găsim cărți; cel mult, uneori, un calendar de perete. Cu siguranță, însă, nu va lipsi, din chiar cea mai modestă gospodărie, o icoană: imagina Maicii Domnului, dacă nu și a altui sfânt făcător de minuni. Nelipsit mai este, la țară, razboiul din care femeia țese minunatele ei produse. De asemeni nu lipsește, în nici o casa țărăneasca, o furca cu creștături sau cel puțin un ulcior, o strachină smălțuită și ornamentată.

Alături de asemenea manifestări ale artei populare, și literatura este reprezentată, dar nu sub forma scrisă ci sub cea vorbită, sub forma cea mai veche dar și cea mai vie. Doinele, baladele rasuna încă în asemenea gospodării, de unde nici hora batrânească nu a dispărut. Sub forma lor primitivă, artele se regăsesc toate în centrele încă necor-cite de semi-civilizația modernă.

La prima vedere, legatura între arta și literatura populară pare a fi destul de slabă. Sunt rare mențiunile plastice în literatura populară, în afară de descrierile fantastice ale palatelor din basme, în care influențele orientale predomină. Câteodată e vorba, în balade, de manastiri prăbușite, de palate scufundate, dar fără precizări și caracterizări.

Singura Manastirea Curții de Argeș își are legenda ei, al cărui motiv principal se regăsește și la alte popoare. Din analiza frumoasei noastre balade se constată însă caracterul ei curat local și adevarurile istorice ce sunt învăluite sub haina legendei. Astfel, istorisirea ca legendarul Negru Voda recte Neagoe Voievod caută pentru a lui mănăstire:

Un zid părăsit
Și neisprăvit

pe care indicându-i-l „mândrul ciobănaș“, el se hotărăște:

Aci aleg eu
Loc de mănăstire
Și de pomenire,

se acoperă cu constatarea că Episcopia a fost ridicată pe o veche temelie, din care trebuie să se mai fi păstrat unele părți care nu se leagă destul de organic cu adaosurile și cu ornamentația din veacul al 16-lea.

Iar în mărturisirea Meșterului Manole că:

O șoaptă de sus
Aievea mi-a spus
Că orice-am lucra
Noaptea s-a surpa.
Pân'om hotărî
În zid a zidi
Cea'ntâi soțioară... ..

corespunde nevoii de a se capta izvoarele subterane, care surpau temeliile clădirii înainte de a fi canalizate.

Și partea finală a baladei, cu hotărârea Domnului:

Iar pe cei zidari,
Zece meșteri mari,
Să mi-i părăsească
Ca să putrezească
Colo pe grindis
Sus pe coperiș,

pentru că au marturisit că pot ridica

Altă mănăstire
Pentru pomenire
Mult mai luminoasă
Și mult mai frumoasă!

corespunde lipsei de tradiție în felul de construcție a bisericii lui Neagoe V.V., care a rămas singură în stilul ei.

Lipsa altor legende în legătură cu artele plastice nu ne îndreptățește a conchide la inexistența raporturilor între literatura și arta populară. Asemenea înrudiri sunt, dimpotrivă, foarte strânse, cu cât ne coborâm mai adânc în cercetarea începuturilor artei și literaturii, care, după cum am arătat, izvorasc din aceeași sorginte comuna.

Forma cea mai veche a literaturii este cea a poeziei populare, a cântului ritmic din baladele și din doinele noastre, în care se oglindește întreaga viață a poporului, cu toate însușirile lui. Țăranul își trăiește viața cântând:

Doină, doină, cântec dulce!
Când te-aud nu m-aș mai duce!
Doină, doină, viers cu foc!
Când resuni, eu stau în loc.
Bate vânt de primăvară,
Eu cânt doina pe afară,
De mă-ngân cu florile
Și privighitorile.
Vine iarna viscoloasă,
Eu cânt doina-nchis în casă
De-mi mai mângâi zilele,
Zilele și nopțile.
Frunza-n codru cât învie,
Doină cânt de voinicie.
Cade frunza jos în vale,
Eu cânt doina cea de jale,
Doină zic, doină suspin
Tot cu doina mă mai țin.
Doină cânt, doină șoptesc
Tot cu doina viețuiesc!

În doină se cântă vitejia, bucuria și întristarea, ura și iubirea dar mai ales dorul, acel amestec de sentimente așa de complicat, încât abia se găsește traducerea în alte limbi a acestei abstracțiuni propriie poporului nostru.

Particularitatea poeziei populare, a doinei în special, este ritmul. Același ritm care însoțește și ușurează munca tacticoasă de la țară, împreunând așa de armonios cântul cu munca; același ritm, aceeași cadență este și a mersului și a jocului țăranului nostru. Hora ca și cântul care o însoțește nu sunt decât nesfârșita repetiție a unei aceleași mișcări: un pas înainte, urmat de unul înapoi și de o ușoară înclinare și pornire într-o parte sau într-alta, după care aceleași măsuri reîncep, fără alt motiv de încetare decât oboseala executanților. Aceeași măsură săltareată a jocului se regăsește în refrenurile poeziei populare, care se rostogolește în valuri tot așa de regulat cadențate ca și hora

țărănească, deșteptând aceeași senzație de liniște și de melancolie.

Ritmul, simetria și deci armonia caracteristice poeziei și jocului țaranului nostru se regăsesc și în ornamentația lui specifică. Rotocoalele de pe strachine și ulcioare trădează aceeași mentalitate. Motivul spiralei cu nesfârșitele ei variante, până la meandru clasic, traduc grafic aceleași tendințe care se găsesc la baza poeziei și cântecului țărănesc. Iar hora nu este decât transpunerea dinamică a spiralei, care pe fundul strachinelor sau pe gâtul oalelor se repetă la fel, fără început și fără de sfârșit, ca și lanțul neîntrerupt al celor prinși la joc.

Iată legăturile esențiale între literatura și arta populară. La aceste asemănări formale se adăuga fondul comun al abstracțiunii, ce se regăsește în doina ca și în ornamentație. Nicăieri motivele zugrăvite sau sculptate nu imită flora sau fauna, care este exploatată de vecinii unguri și sași, cu care am conviețuit atata vreme.

Abstracția în poezia și în arta țaranului ne dezvăluie firea lui blândă și bună, ferită de patimi și nehrănită de răzbunare. Migăleala creșturilor de pe băte și furci, ca și repetiția refrenurilor din cântece, sunt încheierea în forme plastice a îndurării și a liniștii fără de pereche, ce reflectează răbdarea lui milenară. Orânduirea simplă și impunătoare a motivelor sale, pe oale sau în lemn ne redau vorbirea lui cumpănită dar limpede și expresivă.

Seninătatea sufletească a plugarului și a pastorului, prinși între verdele pajistei și albastrul cerului, se reflectează în cântecele și compozițiile măiestre ale acestor analfați, nedepravați de o cultură superficială dar patrunși de măreția firii, care singură îi îndrumă. Succesiunea veșnic repetată a soarelui și a lunii i-a izbit: o regăsim în ritmul caracteristic al spiralei și al refrenului cântecelor lor, iar puzderia stelelor de pe bolta cerească în nenumăratele încreștături ce umplu suprafețele furcilor și ale stâlpilor de la mândrele lor porți. Ciobanul, izolat luni de-a rândul pe vârful culmilor, înseamnă pe furcă, ca pe un rațoi, urmele ce, zi de zi, sapă în sufletul sau dorul nestins după a sa iubită din vale, căreia îi destină furca de el lucrată.

Motivele de încreștături țin locul buchelor cu care ar statomnici, dacă ar ști să scrie, doina veșnic alinătoare, ce-l arde în suflet. Și chiar dacă ecoul doinelor cântate în singurătate s-ar pierde, urma tânguiriilor sale ne-ar rămâne

totuși păstrate în creștăturile de pe furci. Căci ambele manifestări nu sunt decât forme diferite ale acelorași sentimente, izvorâte din aceeași sorginte: adâncul sentiment artistic al poporului nostru.

Din legătura strânsă ce unește arta și literatura populară, pentru aceasta din urmă, și oarecare preciziuni asupra epocii în care i se pot fixa începuturile. Ele sunt, desigur, mult mai îndepărtate decât putem conchide după graiul sub care se înfățișează poezia astăzi. Stabilite fiind că patrimoniul nostru artistic este cu mult anterior epocii romane, nici un dubiu că și literatura – născută odată cu arta – trebuie să fie tot atât de veche. Cuvintele doinelor s-au prefăcut, prin impunerea limbii noi a cuceritorilor romani; spiritul și structura au rămas însă tot cele vechi. Ritmul versului popular, cadenta jocului, care nu sunt decât variante ale spiralei ornamentale, au cel puțin aceeași vârstă ca aceasta din urmă.

Existența olăriei cu spirale se urmărește până în mileniul al treilea înainte de Hristos, ea fiind contemporană cu uneltele din vârsta pietrei șlefuite, când omul nu cunoștea încă întrebuințarea metalelor, fără ca pentru aceasta simțul lui pentru frumos să fi fost inferior. Marea varietate a formelor vaselor și perfecțiunea ornamentelor spirale, atât a celor încrustate cât și, mai ales, a celor zugravite cu mai multe straturi de vopseli suprapuse ne dau cea mai elocventă dovadă a dezvoltării simțului estetic la strămoșii noștri pre-istorici. Pe baza paralelismului constatat între artele plastice și poezia populară, este firesc să admitem deci alături de o ceramica așa de perfecționată și existența acelor îngânări ritmice însoțind orice muncă, pe care le întâlnim și azi la toate popoarele primitive. Cuvintele trace sau dace, în care primii locuitori ai acestor ținuturi și-au exprimat sentimentele lor, au fost înlocuite odată cu colonizarea romană: ritmul însă, care constituie armonia particulară poeziei noastre populare, s-a păstrat.

Dovezi indiscutabile, ca acele pe care pentru olărie ni le procură hârburile descoperite în pământ, nu putem avea, pentru a fixa originea îndepărtată a poeziei. Deducțiile însă, bazate mai ales pe strânsa legătură dintre poezia și cântul ce veșnic au însoțit îndeletnicirile artistice ale omului, cred că sunt destul de convingătoare pentru a asigura începuturilor poetice o origină tot atât de veche ca și olăriei noastre. Nu numai ornamentele de pe strachinele țăranilor

de azi sunt, deci, reproducerea unor izvoade vechi de acum vreo cinci mii de ani; dar și ritmul, armonia cântecelor noastre bătrânești se pot mândri cu o așa respectabilă vârstă.

Centrele de dezvoltare și de răspândire a ceramicii pictate s-au dovedit a fi în cuprinsul României de azi, de unde civilizația s-a răspândit până în părțile Mării Egee chiar.

Întrucât și ritmica este un produs local nu se poate stabili decât prin deducție. Căci, pe când straturile de cultură neolitică au fost păstrate intacte în coaja pământului și neatinse de civilizația romană, apărându-ne azi nealterate de vreo influență străină, doinele și baladele au fost supuse prefacerilor lingvistice în decursul vremurilor. S-au mai păstrat și în acest domeniu unele cuvinte nelămurite, care trebuie considerate ca vestigii din acele vremuri îndepărtate, contemporane cu olarii neolitici, a căror limbă nu o putem afla, neavând urme scrise. Tocmai pentru acest motiv i-a fost așa de ușor limbii culte a romanilor să înlocuiască limbajul nefixat prin texte scrise al populației băștinașe. Ornamentele, fiind bine statornicite, nu au putut fi înlăturate. De la civilizația de ordin mai ales utilitar a romanilor s-au adoptat unele forme de oale mai practice pentru nevoile curente; schimbul s-a făcut însă veșnic în dauna frumuseții, al cărei simț era mult mai dezvoltat la localnicii invadați de legionarii lui Traian, adunați, fără vr-o selecțiune, din toate colțurile marelui imperiu.

După cum nu am moștenit nimic în domeniul estetic de la romani, cărora, în această privință, descendenții tracilor le erau superiori, tot astfel nici literatura populară nu pare a fi suferit sub dominația romană alte alterări decât ale limbii. Fondul sentimental și forma în care el era turnat au rămas aceleași. Cântecele noastre de azi nu sunt decât traduceri în graiul cel nou după originale a caror limbă s-a stins, nefiind fixată prin scris.

Dacă săpăturile arheologice nu ne-ar fi scos la iveală originalele ornamentației spirale din neolitic, desigur că nu am fi putut stabili legătura între olăria de azi și cea din acele vremi îndepărtate de acum cinci mii de ani. Cu drept cuvânt s-ar fi atribuit deci tot romanilor întreg tezaurul ornamental al țaranului nostru, deși el este, după cum se dovedește, cu mult anterior și cu mult mai bogat.

Tot astfel nici folclorul nostru nu este roman. El nu este nici slav, după cum s-ar putea crede din cauza unor asemănări cu al populațiilor din Ucraina, spre n, și al sârbilor

și balcanilor din Tesalia, spre s. Căci de-a lungul aceleiași linii, de la Kiev și până în Macedonia de azi, pe care se constată asemănările ornamentelor de pe vase, atât ale celor preistorice cât și ale celor din zilele de azi, pe aceeași diagonală se găsește același ritm melancolic și tăgănit al poeziei populare, indiferent de textul slavonesc sau românesc sub care se prezintă. Dovadă deci că, în vremea anterioară năvălirilor romane și slave, într-această mare regiune sud-estică, din Rusia meridională și până în Macedonia, se întindea un singur strat cultural, caracterizat prin aceeași ornamentație abstractă a spiralei și prin același ritm al cântecilor și al jocurilor.

Această constatare ne mai dă și asigurarea neîntreruptei continuități a aceleiași populații în hotarele României de azi, spre a ne limita numai la noi. Peste neoliticii traci și peste descendenții daci au năvălit romanii și apoi slavii, fără a mai număra toate hoardele asiatice ce s-au strecurat pe aci „ca printr-o pâlnie“ dinspre răsărit spre apus. Romanii și slavii au lăsat urme mai adânci decât ceilalți migratori; nici unii însă nu au putut înlocui pe băștinași, al căror caracter etnic s-a păstrat neatins în liniamentele sale principale.

Tradiția artistică și folclorică este neîntreruptă în decursul celor aproape cinci mii de ani ce ne despart de primele urme artistice ale populației locurilor ce stăpânim azi.

Iată concluziile ce se pot trage pentru literatură din studierea raporturilor sale cu arta, în trecut.

Revenind la vremea de azi, constatăm că legăturile devin tot mai intense, arta și literatura naționalizându-se tot mai mult.

În această întrecere de a se da, în poezie sau în proză ca și în pictură sau sculptură, oglinda cât mai fidelă a poporului, e natural să se resimtă influența reciprocă între ambele feluri de manifestare, artele plastice având greutatea mai mari de învins și, deci, o dezvoltare mai stânjenită.

Prin compararea operelor mai de vază a artiștilor contemporani se dovedește această reciprocitate de influențe.

Drept concluzie a acestei comparări între literatură și artele plastice se impune constatarea, veșnic aceeași, că superioritatea operei de artă, ori care ar fi haina ce o îmbracă, constă în puterea emotivă ce emană de la ea.

Frumosul nu cunoaște preferințe, când opera de artă e rezultatul puterii învingătoare a talentului.“

Ion Pillat, sub impresia acestei conferințe, după cum mi-a afirmat, a scos, la sfârșitul anului, din teascurile „Culturii naționale“ un splendid în folio (44 x 31) pe hârtie japoneză, cuprinzând 27 de poeme alternând cu tot atâtea desenhuri de Ștefan Popescu. Titlul, reliefat pe scoarțe de piele, e *Florica*, numele viei unde I.C. Brătianu și apoi descendenții lui și-au petrecut o bună parte din viață, cei mai de seamă având aici locașurile lor de veci.

Desenurile, larg concepute, ale pictorului, se armonizează perfect cu duioasele amintiri și descrieri prinse în minunate versuri de tânărul poet, descendent prin mamă al bunicului său, unul din cei mai de seamă făuritori ai României de azi.

În martie, în duminica de 14, am ținut la Liceul din Focșani o conferință despre curente de artă din România; iar la 25 martie, de Buna Vestire, la Sibiu mi s-a cerut conferința ținută la Cluj referitoare la „Contribuția Ardealului la arta României Mari.“

N-am putut refuza nici sașii din Sibiu, care, după Viena, m-au invitat să le țin la 3 mai în nemțește, la al lor „Kultur Bund“ o conferință în care am pus în valoare splendidul lor Muzeu Brukenthal, care, pe atunci, propuneam să fie transformat, prin prea puține amenajări, într-un original muzeu al Barocului, fără pereche aiurea, aici fiind păstrată nu numai clădirea dar și mobilierul epocii.

Aceeași idee am căutat s-o relievez mai târziu, acordându-se direcției muzeului chiar suma de 100 000 l într-acest scop. Neîncrederea și obstinația săsească, pe deoparte, și evenimentele pe de alta, au împiedicat aceasta realizare.

La Congresul bibliotecarilor din Praga

La „Congresul internațional al bibliotecarilor și al amicilor cărții“ ce urma să se ție la Praga, între 28 iunie și 3 iulie 1926, atât colegul Bianu cât și eu hotărâsem să nu luăm parte, având în vedere mai ales caracterul său predominant slav, după cum reieșea din conținutul programului primit.

La 20 iunie primii din partea lui Bianu următoarea scrisoare: „Iubite Colega Tzigara, Am primit ieri de la Praga alăturata nouă chemare la Congres. Știu că d-ta ca și mine, în fața greutăților noastre de acasă, renunțasem la parti-

cipare. Această nouă chemare cred că trebuie să ne hotărască să mergem cel puțin noi doi. Te rog deci hotărăște-te și Dta să mergem; aleargă cu această chemare la toți cei care pot, arată-le situația și necesitatea morală pentru țară ca să luăm și noi parte la Congres și obține mijloacele necesare... Despre amănunte ne vom înțelege. Eu, din altă cauză, trebuie să plec în Transilvania negreșit și inevitabil, și aş putea continua drumul spre Praga în trenul de duminică seara sau noaptea (27 iunie). Fă, te rog, grabnic! Dacă totuși nu se va putea, să avem noi cel puțin conștiința împăcată!“

Grație înțelegerii miniștrilor P.P. Carp și V. Goldiș, delegațiile ni s-au dat.

Din nefericire însă, în locul lui Bianu, care trebuia să mă găsească în trenul spre Praga, cum se convenise, am primit următorul bilet: „Blaj, duminică 27 iunie 26. Scumpe Coleg, O catastrofă! Toate planurile mele au căzut în baltă. Am plecat din Buc. cu o ușoară răceală. Pe drum s-a agravat rău; astăzi sunt de tot răgușit afon. Vărul meu, doctorul, mă oprește absolut de la continuarea drumului, caci ar fi cu totul periculos; m-ar putea da în pneumonie etc. etc. Înțelegi ca sunt zdrobit de supărare, dar forța majoră nu o pot înlătura... Cu cele mai adânci păreri de rău al Dtale devotat coleg, (ss) I. Bianu“.

Iată de ce am fost singurul reprezentant al României la acel congres, la care, în locul lui Bianu, am citit notița alcătuită de el asupra „les bibliothèques de Roumanie“. Din darea de seama, publicată în C.I. p. 633, asupra lucrărilor congresului și notiței lui Bianu reproduc următoarele:

„S-a arătat mai întâi că și la gurile Dunării voievozii principatelor românești ca Brâncovenii, Cantacuzineștii, Mavrocordații și Roseteștii alcătuiau prețioase biblioteci în palatele lor sau în monastirile și episcopiile de ei întemeiate.

Cea mai veche bibliotecă publică a noastră datează din 1764, fondată de Grigore Alexandru Ghica la școala superioară din Iași, devenită în urmă Academia Mihăileană. În București prima bibliotecă publică a funcționat la Sf. Sava, în a doua jumătate a veacului XVIII-lea. Din aceste biblioteci s-au alcătuit în urmă cea de azi a Universității din Iași și Biblioteca Academiei Române, căreia a fost cedată în 1901 așa-zisa Bibliotecă Centrală, singurul depozit național de cărți românești.

Biblioteca Academiei cu cele aproape 300 000 de volume și bogatele sale documente și manuscrise (peste 50 000) constituie azi cel mai important tezaur de cărți al țării. Deși mult mai tânără (din 1895) și cuprinzând mai ales cărți moderne de studii (100 000 volume) Biblioteca Fundațiunii Universitare Carol I, prin splendidele și încăpătoarele ei săli de lectură, aduce cele mai reale servicii tinerimii studioase.

Alte biblioteci importante se află la Cluj (aproape 400 000 volume, în majoritate însă nemțești și ungurești); Iași (300 000 volume); Cernăuți (287 000 vol.); Sibiu, Chișinău, Alba Iulia, Blaj, Arad, Timișoara, Galați, Târgu Mureș, T.-Severin, Craiova etc. Din lipsă de date precise nu s-a putut da lista bibliotecilor populare care în vremea din urmă s-au înființat în numeroase centre sătești, dovedind dorința tot mai crescândă de cultură a straturilor țărănești.

În privința bibliotecilor ambulante și a instalării practice a localurilor de citire de la sate, am fi avut și mai mult de profitat de la acest congres dacă etichetele, instrucțiunile și publicațiile în genere n-ar fi fost numai în limba cehă.

Aceeași tendință prea național-locală s-a resimțit și în comunicările cu caracter prea exclusiv slav. Coincidența acestui congres cu serbările atât de populare ale Sokolilor a știrbit și mai mult caracterul internațional al adunării cărțurilor, ce se confunda cu marea manifestare panslavă predominantă în acele zile în vechea cetate servind de capitală proaspetei Republici Cehoslovace.

Caracterul internațional al Congresului a fost salvat prin propunerile delegaților francezi, susținute de reprezentantul României. În ședința plenară de închidere a congresului s-a votat prin aclamație propunerea asociației bibliotecarilor francezi de a se crea un Comitet director internațional și permanent, ales de diversele asociații naționale de bibliotecari din diferitele țări. În viitor numai acest Comitet va putea decide convocarea adunărilor cu caracter într-adevăr internațional.

Nădăduim că la acele viitoare adunări România își va hotărî mai din vreme participarea, permițând astfel organizarea unei înfățișări demne a cărții românești. Ultima expoziție a Academiei Române (vezi *Convorbiri Literare* din mai a.c.) dovedește îndeajuns prea frumoasele mijloace de care dispunem în această direcție.

Cele trei volume frumos ilustrate, ale *Bibliografiei vechi românești* și splendida *Evangelie slavo-greacă de la M-reă Neamțului, din 1429*, editată tot prin îngrijirea d-lui Bianu, se pot prezenta cu cinste alături de atâtea alte produceri românești, în expoziții ca acele organizate la Congresul din Praga.

Fiind așa de puțin cunoscuți în străinătate prin activitatea noastră culturală, se impune să participăm cât mai intens la congrese și expoziții cu caracter internațional, pentru a pune în valoare cuvenita tezaurele materiale și sufletești ale poporului românesc și a cuceri astfel locul ce ne revine în randul națiunilor civilizate“.

Cea mai plăcută amintire de la acest congres a fost cunoștința Președintelui Thomas Massarik, căruia am fost prezentat într-una din salile de Expoziție.

Mi-a vorbit mult de Regele Carol, laudând Fundația din București, despre care era bine informat.

Vederile lui largi și îngaduitoare erau în contrast cu spiritul prea boem al congresului, care era mai mult localnic decât internațional, cum se pretindea. Pentru același motiv nici „Asociația bibliotecarilor“ creată cu acest prilej și în care am fost ales membru de onoare n-a prosperat, fiind curând uitată.

De la Praga, prin ocolul la Berlin, unde eram acum solicitat în chestia recuperării, la Viena, unde am descoperit un „Canova“ bucureștean, după cum se va vedea.

Soarta obiectelor de artă românească

Universul din 30 dec. 926, în cautarea adevărului asupra dispariției unei pânze a lui Grigorescu din Pinacoteca, a stat „de vorba cu dl Const. Banu despre felul cum sunt pastrate obiectele de artă românească“ din care extragem unele pasagii:

„ Oare numai față de colecțiile sale, statul are obligațiuni de îndeplinit?

Atingeți o chestiune într-adevar importantă și de actualitate. De multă vreme înca, dar mai ales după război, obiectele de artă prezentând un interes public ca de exemplu icoanele, odajdiile etc. dispar de la locul lor spre a intra în colecțiile amatorilor din țară ori din străinătate. Biseri-

cile și mănăstirile au fost și sunt pur și simplu jefuite de aceste neprețuite bunuri, fie că obiectele au fost cumpărate de la cei care nu aveau dreptul să le vândă, fie că au fost mai curând expropriate prin dreptul celui mai tare. Vizitați casa cutărui îmbogățit de război, mai mult sau mai puțin creștin, ori cutărui amator de peste hotare și vă veți minuna de frumoasele icoane, candelă, jilțuri etc. care, fără știrea nimănui, au intrat în patrimoniul unor particulari. Dacă te duci la iarmaroc să vinzi o vită și se cere biletul eliberat de comuna respectivă, pentru un obiect de artă însă, testimoniu al trecutului nostru, nu trebuie nimic căci nimeni nu te întreabă nici de unde l-ai luat, nici ce vrei să faci cu el, nici dacă îl reții în țară ori îl treci peste hotare. Și totuși acestea sunt bunuri naționale. Dreptul de proprietate pe care o biserică, o mănăstire, o instituție oarecare ori chiar un simplu particular îl are asupra unor astfel de bunuri este limitat de dreptul statului de a supraveghea, în folosul națiunii, conservarea lor.

Ați cercetat desigur mănăstirile din Bucovina cu stravechile și minunatele lor icoane. Ați văzut cum sunt păstrate și din punctul de vedere al siguranței și din acela al cruțării lor de injuria timpului. Dacă nu ați văzut, mergeți, vă rog, și vedeți și vă veți mira nu că, ici și colo, dispărea un obiect ori se prăpădește, ci că a mai rămas ceea ce este și cum este.

– Dar dacă lucrurile stau astfel ce este de făcut?

Alcătuiesc, ca ministru al cultelor și al artelor, un anteproiect de lege privitor la instituirea Comisiunii superioare a monumentelor istorice, a comisiei arheologice și a celei artistice de pe lângă acest departament.

Împreună cu d. Tzigara-Samurcaș, pe atunci inspector al artelor, am și luat primele măsuri pentru inventarierea colecțiilor statului și ale persoanelor morale⁹. Am cerut apoi Consiliului de miniștri ca obiectele de artă risipite pe la diferite autorități să fie inventariate și, întrucât nu erau îndeajuns de bine conservate, să treacă în colecțiile speciale, carora să li se găsească mijlocul unor adăposturi civilizate. Am început «pertractari» cu unii din episcopi în privința obiectelor bisericesti cu interes artistic ori

---

9. Se numise chiar arhitectul Giurgea care a început un inventar al obiectelor de artă, ce n-a mai fost continuat sub noul ministru

istoric. Am căpătat multe făgăduinți, am făgăduit și eu altora cum, după mine, vor fi făcut și acei care mi-au urmat.

– Și acum?

Acum trebuie neapărat să se facă ceea ce nu s-a putut face atunci. Ne numim stat cultural dar ne dezinteresăm tocmai de ceea ce mărturisește o tradiție de cultură, cu care avem dreptul sa ne mândrim. Avem un minister al artelor. Am fost și eu una din victimele „consimținde“ ale acestei superiorității bugetare. Dacă, la urma urmei, am avea un minister mai puțin dar fonduri mai multe pentru tot ceea ce statul are dreptul și obligațiunea să facă în materie de artă și de cultura?“

Confirmarea spuselor fostului ministru Banu mi-a fost dată chiar atunci, la Viena, unde am descoperit o operă de Canova provenind din București!

Statuia, în frumoasă marmură de Carrara, reprezintă pe Venus ieșind din baie, menită să ție locul anticei statui din Galeria din Florența pe care Napoleon a ridicat-o în 1805. În locul acesteia Canova a conceput pe această Venus, una din operele sale de seamă din Galeria Pitti. Drept model i-a servit Pauline Borghese, sora cea frumoasă a lui Napoleon, căsătorita întâi cu Generalul Leclerc și apoi cu Camille Borghese, nobil din Roma și colonel în serviciul lui Napoleon.

Statuia a fost depusă spre vânzare – și am putut afla de ce boier scăpatat la Automobil Clubul din București, de unde a cumpărat-o și luat-o la Viena un oarecare ing. Arie, rudă a fraților Bercovici de la noi.

Câtă dreptate aveam, împreună cu Banu, să ferim de înstrăinare obiectele de artă din țară. Din nefericire, asemenea cazuri nu erau unice!

Grigoreștii de la Moscova și ai lui Vlahuță

Cu prilejul șederii mele la Viena, am aflat știri despre tezaurele noastre de la Moscova pe care le-am consemnat în cronica artistică din dec. (C.I., pp. 946-948) din care redau următoarele:

„De pacostea războiului a suferit mult și domeniul artei românești. Nu atât prin distrugerea monumentelor, ca pe

frontul belgian și francez, cât, mai ales, prin pierderea colecțiilor de artă ale statului și ale particularilor.

Fară a aproba optimismul interesat al raportorului german Braune, care pretinde că în România «bisericele și monăstirile mai că nu au suferit de război», totuși ne putem felicita că nu avem mai mari pierderi de semnalat. În afară de distrugerile de pe frontul eroic de la Mărășești și în afară de bombardarea, la care am fost chiar martor ocular, a bisericii schitului Cornetul din Vâlcea, alte dărâmări sau incendieri de biserici nu avem de înregistrat, din fericire.

În schimb considerăm ca pierdut până la proba contrarie a existenței lui – tot tezaurul artistic trimis spre păstrare la Moscova.

Nu vom căuta să stabilim, deocamdată, răspunderile ce apasă pe aceia care au concentrat la Iași toate tezaururile noastre și nici pe aceia, încă mai vinovați, care le-au expediat apoi în Rusia. Condamnarea tuturor acestor mari culpabili suspendată, în speranța, ce cu toții hrăneam atunci, a existenței încă a comorilor artistice, ce am avut naivitatea să trecem dincolo de Nistru este azi evidentă.

Nădejdea în păstrarea intactă a depozitului nostru artistic din Moscova o întemeiam pe tendința fătîșă a Sovietelor de a se arăta, în fața lumii culte, ca protectori ai artei și ai culturii. Înființarea în palatul Stroganof din Petrograd sau Leningrad a unui nou muzeu, ne întărea în părerea noastră, deși ne era cunoscut că obiectele expuse erau adunate ca să nu zicem altfel din casele devastate ale particularilor fugariți sau omorâți de revolutionari. Totuși, ne măguleam cu constatarea ca, în loc de a le fi dosit sau vandut în străinătate, șefii Sovietelor, grijulivi de reputația lor de iubitori și protectori ai artei, au consemnat în muzee recolta recte prada organelor lor.

Unele fapte recente vin însă să zdruncine asemenea presupuneri măgulitoare pentru vecinii noștri. Aflăm că directorul Muzeului moscovit¹⁰ ar fi declarat drept «vechituri

---

10. Despre traficul cu obiecte de artă din Moscova s-a vorbit mult în pre a vieneza, în *N. Fr.* din 24 nov 1926 a aparut un lung articol al cărui titlu singur spune destul „Ein Raffael um drei Rubens Die Geschäfte des Directors des Moskauer Historischen Museums”.

Mentionatul zis inginer Eduard Aric, originar din țara noastră, mi s-a laudat ca și comoara de la Pietroasa ar fi de vânzare pe preț de nimic. Deși știam prin prof. *Rodemalut* (?) ca tezaurul era bine pastrat la Kremlin, unde-l vazuse cu prilejul congresului arheologic din Moscova,

fără valoare» unele opere de artă pe care le-ar fi vândut pe prețuri așa de derizorii, încât cei vinovați au fost deferiți justiției. Concomitent cu aceste zvonuri, am constatat existența la Viena a unor tablouri de Grigorescu, din care unul singur a fost identificat, purtând pe dosul pânzei o ștampilă cu următoarea legendă în rusește: «Departamentul principal al Cultelor și al Artelor frumoase; admis pentru export în străinătate»“.

Am reprodus figura, jumătate nudă, purtând semnătura lui Grigorescu, atât în revistă cât și în ziare, dar nimeni nu s-a declarat a fi fost posesorul tabloului.“

Nici de atunci nu am avut știri despre această misterioasă pânză, care pe piața vieneză ajunsese la preț mult prea mare spre a fi achiziționată la noi, mai ales că nici nu era dintre lucrările bune ale maestrului, dacă nu era chiar un fals.

Cu această ocazie țin să semnaliez ușurința unora dintre posesori față de operele de artă, pentru care ar trebui să aibă de grijă, ele fiind întâmplător și temporar numai ale lor, deoarece fac parte din patrimoniul nostru național. Răspunderea ce adevărații amatori de artă – nu snobii care se fâlesc numai cu ele – au pentru tezaurele ce posedă, reiese clar din următoarele scrisori ale maestrului A. Vlahuța, care, încă din 1914, căuta să-și pună la adăpost pânzele de la via din *Plăinești*. Prima sa scrisoare, din 12 februarie 1914 e referitoare la pânza intitulată „Fără grijă“ reprezentând o fetiță nudă, reprodusă și în volumul *Arta în România* la p. 187. Drept răspuns la oferta mea, de a-i primi depozitul, Vlahuța îmi trimite următoarea descriere, ce merită să fie scoasă din tainița dosarelor mele:

„Tizule dragă, i-am citit scrisoarea ta. Când a auzit că cere lumea s-o vadă, îți închipui ce groaz-a fost pe ea, sărăcuța, odată i s-au rument obrajii, ca dogoarea unui

---

totuși, spre a nu fi acuzat de neprevădere, am însărcinat pe misitul Aric să se ocupe de chestiune. Când însă el mi-a pus condiția ca în prealabil să i se dea o însărcinare oficială într-acest scop, precum și suma de 100 000 lei, spre întâmpinarea eventualelor spese de informații, am rupt orice tratative, deși ma asigura că „ich bin, weil patriotisches Gesinnung, Rumanegeblichen“.

Pentru raportul ce a făcut, fără vreo însărcinare oficială, ci numai cu ajutorul subarhitectului Ștefanovici, asupra Galeriei din Castel Peleş și a propunerilor de restaurare, i s-a acordat, de către mareșalul Gen. Angelescu, suma de 10 000 lei, drept despagubire a călătoriei și a rapoartelor necerute oficial.

cuptor încins: pentru prima oară își dădea seamă că e așa de sumar îmbrăcată, încât un profan ar putea s-o vadă *dezbrăcată*. Ş-a rămas așa, cu fața aprinsă, c-o floriceică-n mâini și cu privirea dusă... în lumea cea «fără de grijă» a gândurilor ei de copil curat.

Dar când i-am spus c-am s-o duc și am s-o las la voi, să stea cu Miți, cu Sănducu și cu Ancuța cât i-o plăcea, i-a părut așa de bine, că – dacă n-or fi fost subt sticlă și de nădejde ferecată-n ramă – ar fi sărit, s-ar fi jucat p'în casă, ca cea mai sturlubatică membră a «Chindiii».

Deci, pe la o mâine poimâine, oi să te pomenești cu ea. Ți-o las *până la măritiş*, (de care nu e deloc grăbită). Cum nu-mbătrânește – cu cât mai târziu, cu-atât mai bine.

Cu frățească dragoste, A. Vlahuță“.

La 21 februar 1914, primii următoarele rânduri, ce merită să fie redată în facsimil, ca model al frumosului și simpaticei său scris: mai bărbătesc ca slova mărunță a lui Alecsandri; mai liber, mai cursiv și mai puțin caligrafic ca al lui Caragiale:

„Tizule dragă, s-a întâmplat ceea ce, *in petto*, doream să se întâmple. Păstrează-o acolo, te rog: e mai în siguranță la voi. Încetul cu-ncetul am să le-aduc pe toate la București; să le dau în gazdă pe la prieteni. Că mă tem să le las aci. Mai ales, când plecăm în străinătate, îți închipui ce grijă pe noi. Doar am trecut printr-o devastare, pe care n-o putem uita. Ş-apoi, sunt astea lucruri să le ții închise la țară?... Întreabă și pe tizișorul Sandu.

Multă sănătate, și dor, și dragoste adorabilei familii.

Te iau în brațe și te sărut pe-amândoi obraji.

A. Vlahuță“.

Iată cum își îngrijeau odoarele cei ce le iubeau într-adevăr. La fel a procedat și cellalt amator pătimaș de tablouri de preț, prietenul dr. O. Dona și încă alții, care le-au încredințat adăpostului de la muzeu împotriva bombardamentelor vrășmașe.

Bucura Dumbravă

Redăm aci ca încheiere a acestui an necrologul, publicat la p. 115 a *C.I.*:

„Din drumul lung, ce trebuia s-o readucă din Indiile îndepărtate, Bucura Dumbravă nu s-a mai întors. În lupta

cu frigurile Gangelui, trupul ei a fost învins și a poposit pe veci în Port-Saïd, unde rămășițele ei pământești odihnesc în țințirim străin.

Deși creștină în toată a ei gândire și simțire, Fany Seculici, nerăbdătoare de o evoluție mai repede decât aceea a vremii ce trăia, devenise adepta cea mai aprigă a noilor tendințe teosofice. Cu sete nespusă se dusesese să se împărtășească din credința cea nouă la congresul din Indii, de unde, cu puteri împrăpătate se întorcea, plină de încredere în acțiunea binefăcătoare ce voia să desfășoare în cercul larg ce-și formase aci. Părăsind, mai repede decât era de așteptat, acest pământ ce o nemulțumea, ea a intrat în taina cea rămasă nedăslușită pentru toți aceia care, de la ea, așteptau o rază nouă de speranță, un imbold și o îmbărbătare spre alinarea poverii vieții.

Din curata ei trecere pe acest pământ rămân opere care-i asigură un loc de cinste în literatura țării ei adoptive. *Pandurul* și *Haiducul*, deși scrise în limbă străină, oglindesc admirabil mediul românesc, pe care ni-l redau cu mai multă obiectivitate, poate, dar nu cu mai puțină căldură decât a unui băștinaș. «În ele simțim farmecul pământului, puterea strămoșească a poporului, creșterea și propășirea lui împotriva vijeliilor și a asupririlor prin care a trecut» ne spune *Carmen Sylva*, care atât de mult a prețuit și a iubit pe Bucura Dumbravă.

Din nefericire, a treia parte, ce urma să încheie această trilogie vitejească a poporului român, a rămas neterminată, ca și multe alte lucrări ale acestei neobosite «albine culegătoare».

În ultima-i operă, așternută de-a dreptul pe românește și închinată tineretului, în *Cartea Munților*, se dezvăluie întreaga-i și nețărmurita-i dragoste pentru natură, în mrejele căreia știa să prindă chiar pe cei mai sceptici dintre cititori.

Și-a scris singură imnul prin care, slăvind firea, s-a înălțat și pe dânsa cu mult d-asupra mulținii, asigurându-și aureola ce, în vecii vecilor, va încununa a ei făptură aleasă“.

Cariera-mi parlamentară

Nefiind înscris în nici un partid sau club politic, după papara administrată, de mult, de Conu Petrache Carp și

după renunțarea ulterioară a trecerii la liberali odată cu așa zișii generoși – prieteni de-ai mei, ca dr. I. Radovici, V.G. Mortzun, C. Stere etc. – asigurându-mi-se tot felul de toc-meli, mă credeam la adăpost de orice tentație de a intra în arena politică.

Și totuși iată-mă senator de Teleorman!

Explicația e simplă. Generalul Averescu, luând conducerea guvernului la 30 martie 1926, în ajun de a-și alcătui Parlamentul, mă cheamă la Președinție și pe baza vechii noastre cunoștințe făcu propunerea unui „scaun” de deputat.

– Dar nu sunt înscris în clubul partidului și nici nu voi să fiu înregimentat, răspunsei îndată.

– Nu ți se cere nici o înscriere; vei fi ales ca independent. În afară de politica guvernului meu alături de aliați, aș vrea ca în Cameră să fie și o voce liberă, care, la nevoie, să expună puncte de vedere opuse celor ale guvernului. Cunoosc părerile d-tale și tocmai de aceea îți adresez acest apel.

– Dacă credeți că pot să aduc vreun servici țării, primesc dar cu condiția să nu fiu obligat să lua parte la așa-zisa campanie electorală.

– Vei fi scutit de toate aceste formalități.

Supunând candidatura mea Comitetului clubului, ea fu respinsă, ca nefiind membru al Partidului. De la Cameră, unde Averescu ar fi dorit să mă aibă și pentru a putea riposta, la nevoie, lui Iorga, am fost trecut la Senat, candidând la Camera agricolă din Teleorman.

Peste câteva zile mi se prezintă marele elector de Teleorman, Stan Ghițescu, spunându-mi ca are ordin de la General să mă aleagă, fără însă ca eu să mă arăt în localitate. În schimb am achitat o sumă pentru spesele și publicațiile aferente alegerii.

Și astfel mă aflu, sub Nr. 205, în lista nominală a Senatorilor deschisă la 25 iunie 1926.

Activitatea mi-a fost nulă; chestiuni de politică externă, în care să fie nevoie de expunerea unor păreri contradictorii nu s-au ivit, iar interpelarea ce am anunțat, în scris, împotriva Pr. Sf. Episcop Ghenadie Nicolescu al Buzăului, n-am mai avut când s-o dezvolt, deoarece, în timpul vacanței de vară, în 3 iunie 1927, guvernul Averescu a fost nevoit să se retragă!

A rămas doar în arhiva Senatului adresa mea către Președinte și senatori, prin care se arăta că Prea Sfinția Sa,

mănat de porniri pătimase, s-a dovedit a fi săvârșit fapte cu totul ilegale constituind o înjosire a demnității de episcop. Au mai rămas atacurile liberalilor, care prin *Viitorul* din 19 martie 1927 atacă pe „omul lui Mackensen, care pentru interese politice locale (??) nu pregetă să atingă prestigiul și autoritatea Bisericii“, după ce, prin același ziar din 5 martie, fusesem anunțat că „sunt îndrăzneli care mai curând sau mai târziu se plătesc“. *Îndreptarea* din 4 martie 1927 îmi ia apărarea prin următoarea inserare:

„Ziarul *Viitorul* încearcă să intimideze pe d. senator Tzigara-Samurcaș, care a cerut lămurirea chestiunii episcopului Ghenadie, reeditând legenda atât de răsuflată a «polițaiului lui Mackensen».

Cunoaștem procedeele *Viitorului*. Suntem autorizați să-i comunicăm însă că ele nu vor intimida pe nimeni, și mai puțin încă pe acela care le-a opus mai de mult cel mai categoric răspuns: publicarea în chiar ziarul nostru (25 noiembrie 1919 și urmatorii) a unor documente care au pus la punct calomniile și învinuirile false ale *Viitorului*, și n-am prea fost pe placul conducătorilor lui.

Vrea *Viitorul* să reedităm documentele în chestiune?

Cât privește încercarea de intimidare făcută cu scopul evident de a opri dezvoltarea unei interpelări, suntem de asemenea autorizați să declarăm că interpelarea va fi dezvoltată fără nici o considerare de amenințările *Viitorului*“.

După un așa de strălucit bilanț de activitate parlamentară, am mai încercat, Ministru Președinte fiind Alex. Vaida-Voievod, să-mi prezint candidatura la Senatul universitar din Cernăuți. Prin stăruința primului ministru, candidatura mi-a fost admisă, dar a trebuit să renunț, în ultimul moment, în favoarea colegului Sauciuc-Săveanu, reprezentantul guvernului în Bucovina, care, căzând la alegerea din fieful său, a trebuit să recurgă la senatoria Universității, spre a nu rămânea, ca șef al Bucovinei, fără mandat în Parlament.

Și astfel mi s-au încheiat năzuințele de a fi reprezentant, chiar și pe cale universitară, al poporului!

Nu mi-e rușine de așa vană activitate parlamentară, comparându-mă cu atâția alții, care deși o viață întreagă s-au bucurat de grase diurne încasate, n-au făcut mai mult decât mine pentru binele public.

Grigoreștii lui William Ritter

Printre numeroșii vizitatori ai Expoziției din Geneva a fost și cunoscutul critic de artă William Ritter, prieten al lui Grigorescu al cărui oaspe îndelungat a fost la Câmpina și pe care, el cel dintâi, l-a lansat în presa străină și în „Studio“ din Londra.

Din această conviețuire îndelungată cu pictorul nostru, Ritter s-a ales cu 14 pânze ale maestrului, nu toate de aceeași valoare: unele interesante ca documente, cum e d.p. vederea Acropolei înainte de dărâmarea zidului genovez, care o masca în parte.

Nevoit să se despartă de aceste prețioase amintiri, posesorul lor le-a propus spre vânzare României, care, desigur, avea interes să le păstreze.

În vederea examinării colecțiunii, am vizitat pe Ritter în retragerea lui poetică de la Bissone pe lacul Lugano, de unde am plecat cu oferta de vânzare a celor 14 pânze grigoresciane.

Ministerul Artelor, pretextând numărul destul de mare al unor asemenea opere, a refuzat oferta, ca și Casa Regală, colecția fiind achiziționată de Banca Națională, sub guvernatorul M. Oromolu, pe prețul de 14 000 franci elvețieni.

Mărunțișuri

Preocupările și problemele însemnate ale anilor, în genere, nu-mi mai dau răgaz să înscriu succesiv și faptele marunte ale traiului zilnic, care, cu mici variante, se repetau aproape la fel în fiecare an, cu aceleași audiențe la Palat, la Maruca Cantacuzino, la Elisa Brătianu, aceleași parastasuri regale sau dejunuri la Prințesa Bibescu la Mogoșoaia, în locul celor de la Marghiloman. Dar toate aceste mărunțișuri sau nimicuri ale vieții vegetative și familiale, prin regulata lor repetiție și imperioasa lor necesitate au însemnătate mult mai covârșitor decât așa zisele mari isprăvi, cu care ne fălim, pe când evenimentele zilnice trec neconsemnate, dar nu fără a lăsa urme adânci pe răbojul vieții interioare, ascunse, a fiecăruia în parte.

Astfel nu mai e nevoie să arăt că de câte ori mi-era posibil, profitând de oprirea acceleratelor la Monteoru, mă repezeam, fie și numai între două trenuri, la vie, unde, de

la înfloritul teiului și al trandafirilor și până la culesul nucilor și al gutuilor și pitrocitul bordoului, familia era instalată la răcoare și aer curat, de care eu profitam mai puțin. Având acum legătură telefonică, puteam împlini fără întârziere lipsurile gospodăriei rurale și reînnoi rezerva de curent electric pentru radioul cel cu cască. Aproape complet refăcut după ultima devastare, cuibul de la „Crucea albă” era din nou comod, atractiv și ospitalier pentru prietenii, d-ai copiilor mai ales, ce veneau la cură de struguri și de odihnă.

În interesul copiilor mai făceam, ca în anul acesta de pildă, la Tekir-Ghiol, o scurtă cură la mare, pe care eu o întrerupeam prin excursii sau retrageri la câșlă¹¹ lui Mitică Zossima de pe malul ghiolului cu apă dulce și deci și cu șalău gustos.

În sept. am fost chemat de Guță Tătărăscu la vila sa de la Poiana în Gorj, spre a mi se arăta atelierul de țesătorie, într-adevăr foarte interesant, al doamnei, la Rovinari, despre ale cărui produse va fi vorba mai târziu.

Ca oaspete mai de seamă l-am avut, conferențiar la Uniunea intelectuală a Didinei Cantacuzino, pe Claude Farrère, căruia i-am arătat particularitățile orașului, ducându-l până la Văcărești. L-a interesat mult pseudo-parisianismul Capitalei contrastând cu atâtea persistențe ale Orientului, așa de bine cunoscut de el și redat în scrierile sale.

---

11. Câșla, în Dobrogea, înseamnă mai mult „han tătărăsc”, decât loc unde se fabrica așa-zisa brânză telemea sau de Brăila. La Mitică se fabrica și brânza în complexul de clădiri amintind hanurile orientale cu terasa sa pe lac.

Adormirea Regelui

Covârșitorul eveniment al anului a fost moartea Regelui Ferdinand. Deși preveniți prin cruda-l suferință, așa de nobil îndurată, consternarea n-a fost atenuată.

Cu o lună înainte (la 13 iunie), Regina mă chemă la Scroviște, în casa ce altădată Îi amenajasem, ca să-mi împărtășească apropiata așteptare a deznodământului ce-l pân-dea pe marele sacrificat, care, conștient de sfârșitul ce-l pân-dea, cu creștinească și împărătească resemnare, aștepta neînduplecata sentință a soartei.

Adânc amărâtă mai era Regina și de drama provocată de Prințul Carol, caruia nu-i putea ierta de a nu fi ținut seamă de starea suferindului său părinte, și numai cuvinte grele – ce n-aș vrea să fie de mine eternizate – avea Regina pentru cel mai mare dintre fiii Ei, care disprețuia înduioșătoare scrisori ale îndureratului său părinte¹.

L-am văzut pentru ultima oară pe Suveranul victorios și voios de altădată, care-și plimba acum privirea tristă pe luciul lacului din față.

---

1. Întreaga dramă, cu scrisorile Regelui și ale Prințului Carol, în parte redată în facsimil, a fost publicată, fără dată și indicație a tipografiei, într-o broșură de 46 pp. sub titlul. *Acte și corespondențe relative la renunțările la tron ale fostului Principe Moștenitor* (1918-19-1925).

La p. 29 se introduc următoarele considerente: „Din actele mai sus menționate, și fără a pomeni alte acte și documente mai intime, reiese clar ca fostul Principe-Moștenitor, de când a fost în vârstă bărbatească, fără nici o considerațiune față de durerea Familiei lui și nici față de Țara și de împrejurările atât de grele prin care trecea poporul român, a renunțat la drepturile sale la Coroana României“.

„Coroana este astăzi pe capul Regelui Mihai și, pentru România, chestiunea succesiunii la Tron este închisă“.

Clar și categoric!

„Am îndurat și învins multe în viață, de astă dată însă sunt învins“ au fost ultimele cuvinte regești.

Părăsind prea modesta retragere a Suveranului României întregite, Regina, cu ochii înlăcrimați, făcând aluzie la articolul ce-mi trimisese pentru C.I.², îmi adăugă: vezi că am dreptate să susțin că „răbdarea, fără de sfârșit, atotînțelegătoare și atotiertătoare este adevărata leafă a regalității“. Într-adevăr, la alte titluri de mărire și lealitate, I se poate adăuga Regelui și acela de Ferdinand îngăduitorul, răbdătorul!

La 20 iulie rabdarea Lui a luat sfârșit.

Aducerea în țară a tezaurului scit

Tratatativele de revendicare a tezaurului scit, întreprinse la Berlin, în 1922, ajungând, la acea data, la un punct mort, din cauza opoziției directorului Schuckhardt, au fost reluate și duse la bun sfârșit numai în 1927.

Între timp chestiunea fusese supusă serviciului juridic al „Commission des réparations“ din Paris, care după pertractari, care au durat până în 1926, a decis, la 15. VI. 26, cu trei voturi contra părerii separate a reprezentantului englez, ca „La restitution du trésor à la Roumanie implique necessairement que si l’Etat roumain décide de s-approprier les objets en question, il devra, dans une mesure à établir, indemniser le Musée de Berlin, en tant que dernier acquéreur“.

Noua direcție a muzeelor din Berlin dându-și seamă că punctul de vedere român era recunoscut ca valabil, fără a mai aștepta hotărârea Parisului, m-a înștiințat că era dispusă a relua direct tratativele pe baza împărțirii obiectelor, așa cum am decis-o în 1922.

Pe baza acestor noi intervenții am adresat Ministrului Cultelor și Artelor, următorul raport Nr. 32 din 10 XI 1925:

„Am onoarea a vă înainta aici alaturat copie după semnificativ a scrisoare ce am primit de la Ministerul de Externe din Berlin în privința tezaurului scit cumpărat de germani sub ocupație și pe care l-am revendicat la timp.

---

2 „Fste sângele regese o fericire?“ publicat în același Nr. cu necrologul Regelui Ferdinand. mai aug. 27, pp. 5-13.

Din rapoartele mele anterioare se văd motivele pentru care nu am putut ajunge și în privința acestui tezaur la soluția aprobată de dl ministru Banu pentru celelalte colecții arheologice din Berlin.

Având în vedere marele număr de dublete ce acel tezaur conține, cred că s-ar impune ca și în cazul de față să se prefere unui proces înțelegerea *à l'amiable*, după cum ni se propune de înseși deținătorii lui actuali.

Interesul ca o mică parte din acest tezaur să fie expusă în Muzeul preistoric din Berlin – cel mai însemnat din Europa, deoarece conține între altele descoperirile lui Schliemann de la Troia și Mykene – este arătat de mine cu ocazia recuperării olăriei preistorice din Monteoru care azi ocupă, alături de cele de la Cucuteni, o sală întreagă a Muzeului.

Pe baza acestor dovezi ale artei neolitice ce au putut fi studiate, mai bine ca la noi, de savanții străini, România ocupă azi locul de cinste în știința preistoriei, după cum se constată din recenta publicație a profesorului Hubert Schmidt, care dă numele de *Monteoru Kultur* întregii epoci caracterizate prin descoperirile din județul Buzău, azi, în parte, expuse la Berlin.

Cred dar că fără vreun prejudiciu pentru noi, ci dimpotrivă cu câștig din punct de vedere științific, se poate aproba ca și în cazul tezaurului schit să se trateze recuperarea pe bază de bună înțelegere în loc de a se urmări un proces al cărui sfârșit nu se poate prevedea.

În caz că, bazându-vă pe precedentul fostului ministru Banu și D.-V. aprobați propunerea de față, vă rog să binevoiți a aduce aceasta la cunoștința d-lui ministru de externe, care mi-ar da, numai în urmă avizului D.-V., înlesnirile necesare spre a relua tratările în privința recuperării tezaurului schit, de o așa importanță pentru arta pământească.

Pe baza intervenției ministrului artelor, colegul de la Externe mi-a dat următoarea împuternicire de a rezolva chestiunea.

„Le Ministre des Affaires étrangères de Roumanie donne par le présent acte délégation à Monsieur le professeur Alexandre Tzigara-Samurcaș, inspecteur général des Musées, de défendre les intérêts de l'Etat Roumain en vue de récupérer des Musées de Berlin le trésor Scythe, dans les conditions les plus favorable pour la Roumanie.

La Professeur Tzigara-Samurcaș est également autorisé à traiter les questions relatives aux autres antiquités pro-

venant de Roumanie et se trouvant actuellement en Allemagne.

Le Ministre,
(ss) Ion M. Mitilineu

Bucarest, le 23 Dec. 1926.“

Ajungând la Berlin, am stabilit de îndată cu von Falke, directorul general al Muzeelor și cu urmașul profesorului Schuckhardt, noul director Unverzagt, următoarea minută, redată în facsimil, prin care, la 6 ian. 1927 „Între subsemanții s-a luat azi următoarea înțelegere referitoare la tezaurul de argint din Craiova:

Partea ce urmează a fi predată României se urcă la 60 de piese, partea ce rămâne în posesia Muzeelor Statului numără 20 de piese, după alegerea făcută de către Profesorul Tzigara.

(ss) Al. Tzigara-Samurcaș
(ss) Falke (ss) Unverzagt“.

Pe această bază s-a încheiat, în aceeași zi, convenția (*Abkommen*) subscrisă de cei mai sus arătați și oficial împuterniciți pentru a rezolva definitiv chestiunea pendinte relativă la tezaurul scit. Se dă lista pieselor lăsate Berlinului; se reînnoiește definitiv convenția, relativă la obiectele preistorice, din 30 ian. 1922.

Prin paragraful 5 se prevede anume că în sala din Muzeu, în care sunt expuse sau se vor expune în viitor descoperiri din România, va purta denumirea oficială de „Rumänischer Saal“. Proveniența românească a obiectelor va fi satisfăcător semnalată și în viitoarele publicații speciale ale Muzeului. Despre operațiile efectuate la Berlin, am adresat Ministerului Artelor raportul Nr. 36 13 ian. 1927, din care extrag:

„Potrivit delegațiunii d-lui ministru de externe din 23 dec. 1926, am încheiat la Berlin convenția prin care se tranșează definitiv chestiunea pendinte a tezaurului de argint de proveniență scită, din secolul al IV-lea înainte de Hr., cumparat de germani în 1918 de la un anticar din Craiova. Originalul convenției a fost înaintat d-lui ministru de externe de unde urmează a va fi remis păstrându-se acolo numai o copie.

Potrivit înțelegerii avute, din cele 80 de bucăți din inventarul tezaurului, am cedat Muzeului din Berlin douăzeci de bucăți, care nu sunt decât dublete ale pieselor existente iar originalele într-un singur exemplar constituind

partea caracteristică tezaurului au rămas toate în posesia noastră.

Dubletele cedate Germaniei acoperă prețul de cumpărare a tezaurului, sumă ce, conform tratatului, chiar în cazul celei mai fericite soluționări în favoarea noastră, am fi fost obligați să o restituim.

Adaug că și din punct de vedere științific avem tot interesul ca acest tezaur să fie reprezentat, chiar și numai prin câteva originale, în Muzeul preistoric din Berlin, cel mai însemnat în această specialitate. După cum se prevede în convenție, proveniența românească atât a acestui tezaur cât și a celorlalte piese preistorice va fi special menționată în publicațiile Muzeului, iar sala în care ele vor fi expuse va purta oficial numele de *Sala Românească*.

Astfel se va atrage și mai mult atenția asupra bogăției și însemnătății preistorice a țării noastre foarte mult pusă în evidență de altfel în ultimele publicații speciale din Germania.

Aștept ca prin Legațiunea Germana din București să ni se puie la dispoziție rezultatele săpăturilor făcute de germani în timpul ocupației la Coțofeni pentru a tranșa definitiv, potrivit convenției, întreaga noastră revendicare artistică față de Germania.

Cu aprobarea D.-V. și sub al D.-V. patronaj aş dori să expun tezaurul ce personal am adus din Berlin, la Fundatia Carol și să fac, tot acolo, o conferința asupra importanței lui.

Având în vedere interesul ca toate recuperările făcute în străinătate să fie publicate, și cu acest prilej să se cunoască și listele obiectelor ce au fost preluate la Moscova, vă rog să binevoiți a aproba publicarea oficială a acestor acte, care ar constitui un inventar al tezaurului nostru artistic. Reproduserile obiectelor recuperate, cât și a celor de la Moscova ar ilustra acest volum, ce s-ar putea îndată tipări sub titlul de *Arta și războiul în România*, dacă veți aproba spezele de tipărire și ilustrare“.

Conferința la Fundație a fost făcută în ziua de 17 febr., în limba franceză, publicația ministerială, însă, n-a apărut. În schimb am dat în *C.I.* din ian. 1928 (pp. 19-24) o descriere a tezaurului, cu mai multe ilustrațiuni.

Pe când în *Praehistorische Zeitschrift* dr. H. Schmidt intitulează studiul său *Skytischer Silberfund von Craiova*, într-un nou studiu e rubricat ca *Ornamente de harnașament scitice dintr-un tezaur de argint de origină necunoscută*, vrând să atenueze, prin neindicarea provenienței tezauru-

lui, importanța acestuia pentru noi, neadmițând incursiile Sciților până în Oltenia.

Tăinuirea provenienței tezaurului nu scade valoarea lui.

Întreg tezaurul e compus din 80 ornamente în argint ale hamurilor unui călăreț scit, asemănătoare cu cele descoperite de Minus și Rostovtzeff în curganele din Rusia meridională, unde șefii sciți se înmormântau împreună cu caii lor, de la care provin asemenea ornamente. Caracterul oriental al animalelor stilizate din tezaurul nostru pare a fi inspirat de modele din sec. al 7-lea înainte de Hristos, exemplarele de la Craiova, judecate după tehnica lor, fiind din sec. al IV-lea î.H.

Piesa principală a tezaurului este capul de balaur, cu gura deschisă și arătând colții, asemănător unui cap de mătă sălbatecă, ce prin curele se aplica pe capul calului, servind ca suport pentru ciucuri sau cozi de blană. Celelalte obiecte reprezintă capete de animale, unele stilizate altele mai naturaliste; capete de câini grupate în jurul unui bumb; plăci reprezentând lupta între animale stilizate, sub forma capetelor de lei și de balauri; un cap de cerb cu coarne în volute; capete de tauri, în relief etc. O parte din plăci au contururi aurite; toate prezintă agrafe sau perforări prin care erau atașate de curelele harnașamentului.

Recuperarea tezaurului a fost mult comentată în presa noastră, iar din partea Ministerului de Externe, Direcția tractatelor am primit, sub Nr. 2511 20 ian. 1927, următoarea adresă:

„Domnule profesor,

Am onoarea a vă confirma primirea raportului D.-V. Nr. 35 din 12 ianuarie curent, privitor la tranșarea definitivă a chestiunii tezaurului de argint scit, rugându-vă să binevoiți a primi viile mele mulțumiri pentru priceperea și munca ce ați depus cu această ocaziune.

Primiți, vă rog, Domnule Profesor, asigurarea prea deosebitei mele considerațiuni.

Ministru,

(ss) Ion M. Mitileneu“.

Scoarțele românești la Louvre

În iunie 1927 s-a inaugurat la Paris, în pavilionul de artă decorativă Marsan, din Muzeul Louvre, o primă ex-

poziție de covoare din Europa septentrională și orientală. Au participat următoarele opt țări, legate între ele prin afinitățile artistice, evidențiate prin țesăturile lor, și anume: Norvegia, Suedia, Finlanda, Lituania, Polonia, Ucraina, România și Iugoslavia³.

Prima invitație a României a fost refuzată, și numai în urma insistențelor noului ministru Clinchant am primit de la ministrul Goldiș, prin adresa Nr. 22784 30 mai '27, delegația de a organiza participarea noastră la acea expoziție „ce urmează a se inaugura la Paris, în luna iunie c.“ Plecând în grabă la 1 iunie am mai putut sosi la timp, grație întârzierii altora mai „orientali“ ca noi, deși geograficește mai spre apus.

Ucraina, deși anunțată și cu articol în Catalog, n-a participat, fiind reprezentată numai prin exemplare de scoarte locale aparținând președintelui al „Union centrale des arts décoratifs“, François Carnot, inițiatorul expoziției, care ne vizitase încă din 1914.

Secțiunea noastră, organizată în pripă, a cuprins 50 de scoarte și anume: 19 din Basarabia, 16 din Oltenia, 5 din Muntenia, 5 din Bucovina, 3 din Ardeal și 2 din Moldova.

Fiind în plină sesiune de examene atât la București cât și la Cernăuți, n-am putut aștepta inaugurarea, amânată pe ziua de 24 iunie, și după luarea dispozițiilor convenite de orânduire a scoartelor, cedând salile ce ni se cedaseră altora mai pretențioși, am părăsit Parisul.

Secțiunea noastră a avut așa frumos succes, încât directorul muzeului, Louis Metman, s-a crezut obligat să-mi comunice în chiar acea zi următoarele:

„Cher Monsieur, L'inauguration de l'Exposition de tapis a eu lieu tout à l'heure devant une brillante assistance... Nous n'avons pu mettre vos tapis dans la salle du fond, où ils étaient *enterrés*⁴. Ils garnissent les deux premières salles qui précèdent la salle suédoise. Ils font un effet magnifique, et sont tout de suite pour le public une révélation. Car c'est le cri général „Nous n'avons jamais vu tout cela“. Je suis certain que vous aurez des échos de

---

3 Cf. *Le Tapis*, première exposition. Europe septentrionale et orientale. Juin-Sept. 1927. Musée des arts décoratifs. Pavillon Marsan Louvre. 1 vol. 16 , 63 pp Frazier Soye Paris. *Conv lit.* 1927, pp 158 165.

4. Convins de superioritatea produselor noastre, cedasem sălile mai luminoase, ce mi se rezervase la început, spre a concilia unele susceptibilități ale unor expozanți.

votre succès. Car vos pièces sont plus „objets d'art“que celles des autres pays, sauf la Finlande qui reste très originale – comme vous avez pu la constater.

Encore merci, cher Monsieur, de nous avoir apporté pendant les jours trop courts de votre séjour, votre bonne humeur et votre esprit de conciliation. Nous avons vivement apprécié les qualités d'une race si près de la nôtre.

Croyez, cher Monsieur, à ma cordiale sympathie. (ss) L. Metman“.

În menționatul catalog francez (pp. 33-40) se dă un scurt istoric al evoluției scoarțelor noastre, reprodus în *C.I.* din care extragem:

„Expoziția din Pavilionul Marsan are de scop nu numai a dovedi simțămîntul artistic al țăranului român, dar a pune în relief înrudirea artistică dintre țările expozante, care nu este datorită întâmplării, nici acelui bun comun ce se regăsește în industriile primitive ale țesătoriei la toate popoarele. Căci aceeași tehnică ne dă un anumit număr de izvoade care lămuresc d.p. identitatea modelelor incașilor din Peru cu ale țăranului român.

Înrudirea dintre produsele Scandinaviei și ale noastre se lămurește prin traiul laolaltă în sud-estul Europei, în vremea de demult, a tuturor populațiilor azi presărate între Suedia și Gurile Dunării.

Ca dovezi ale existenței țesăturilor din epocile preistorice nu ne-au rămas decât greutatea de pământ ars, ce se atârnavă la războaie.

Descoperirea unei țesături din veacul al XII-lea în biserica din Baldischol în Hedemarken ne ușurează stabilirea identității între țesăturile noastre și cele din Norvegia, din acea vreme îndepărtată.

Scoarțele expuse sunt din prima jumătate a veacului trecut, unele purtând chiar date fixe. Ele sunt țesute în genul oriental, al chilimurilor; unele rare exemplare sunt cu despărțirea culorilor pe urzeală deosebită, ca la incași și la coptii din Egipt...

Urmează caracterizarea scoarțelor după regiuni, dându-se prioritate ca frumusețe a desenelor și a coloritului celor din Oltenia⁵...

---

5. Cf. *Evoluarea scoarțelor olteneste*, 1 vol. fol. 41 pp. și numeroase planșe în culori. Buc., „Scrișul românesc“, 1942.

Unele scoarțe poartă nu numai anul dar și numele fecioarei care, îngânând cântece bătrâne în ritmul monoton al mișcărilor suveicii, a căutat să strecoare în frumoasele compoziții înflorite ceva din poezia sufletului ei și din dorul după cel căruia era hărăzită scoarța. Numai într-o asemenea atmosferă de liniște și de idilă, susținută de dragostea lucrului pentru uzul propriu și de ambiția de a înfrumuseța tradiția locală printr-o notă personală, au putut fi zămislite capodoperele de armonie ce sunt unele din scoarțele noastre...

Deși scoase din mediul modest de la țară, fără ambiția de a fi expuse, scoarțele românești nu-s deloc pierdute în vastele săli ale Luvrului, dând astfel cea mai bună dovadă a vigoarei poporului român“.

Ca urmare a expoziției, am editat, la Paris⁶, un album cu 61 reproduceri colorate și o introducere.

Succesul expoziției noastre mai este confirmat și prin următoarea scrisoare a directorului Metman:

„Union Centrale des Arts Decoratifs
Palais du Louvre – Pavillon de Marsan
Musée des arts décoratifs

Paris le 7 Octobre 1927

Monsieur et cher Collègue,

Au moment où vous allez quitter Paris en remportant à Bucarest les pièces qui ont été une des attractions les plus certaines de l'Exposition de Tapis de l'Europe Septentrionale et Orientale, organisée au Pavillon de Marsan, je tiens à vous renouveler toute notre gratitude pour ce témoignage de sympathie donné par votre pays.

En vous permettant d'exposer les pièces les plus typiques de notre Musée National, votre art décoratif nous est apparu si original à côté de celui des autres nations invitées, que je me permets de vous exprimer ici le souhait que nous formons de voir organiser un jour au Pavillon de Marsan une Exposition uniquement Roumaine qui montrerait ce que les artistes de votre pays savent tirer des traditions d'un art décoratif d'une originalité si marquée.

---

6 *Tapis roumains Moldavie-Bessarabie-Olténie-Munténie-Banat-Bucovine*; 34 planches en couleurs 61 reproductions, en carton in 4 Jésus, avec introduction et table des matières. Paris, H. Ernst éditeur.

Din greșala editorul a introdus și un model strain într-una din planșe.

Cette manifestation demandera évidemment quelque préparation; mais vous qui connaissez le Pavillon Marsan et qui aurez je l'espère, gardé un bon souvenir de la sympathie qui vous y a accueilli, vous pourrez mieux que personne faire admettre par votre Ministre, le principe d'une manifestation qui aurait à Paris au printemps d'une de ces prochaines années les plus grandes chances de succès.

En vous adressant mes meilleurs vœux pour votre voyage, je vous prie, Monsieur et Cher Collègue, d'agréer l'expression de mes sentiments cordialement dévoués.

Le Conservateur du Musée,

(ss) L. Metnan“.

O expoziție contramandată

La Philadelphia a avut loc o expoziție universală, de la 1 iunie-30 nov. 1926, pentru a 150-a aniversare a proclamării independenței Statelor Unite din America, la care a fost invitată și România.

Prin D.R. din *Monit. of.* Nr. 61/14 martie 1926, p. 3410, s-a deschis un credit de 100 000 dolari, numindu-se președinte al Comitetului de patronaj M. Oromolu, guvernatorul Băncii Naționale, iar comisar general inginerul Agripa Popescu, director general al R.M.S. Marele animator în favoarea expoziției era D. Dimancescu, consulul României la Washington, asupra căruia cade o mare parte din răspunderea acestei afaceri oneroase.

La București, Oromolu, G. Leon, secretar la M. de Industrie și ing. Agripa Popescu formau Comitetul de direcție, acesta din urmă rezolvând lucrările urgente sub rezerva aprobării *ulterioare* a Comitetului.

La 30 martie a.a., generalul Averescu luând frânele guvernului, generalul Coandă, în calitate de ministru al Industriei, mă însărcină să-i raportez asupra lucrărilor participării noastre la acea expoziție, în al cărei comitet am fost numit.

După o sumară examinare a dosarelor și socotelilor, ce greu mi se puneau la dispoziție, am înaintat generalul Coandă, la 13 aprilie 1926, un raport preliminar, arătând „cât de inoportună mi se părea, în împrejurările actuale; participarea României la Expoziția din Philadelphia“.

„Situația era cu atât mai gravă, deoarece în loc de 20 000 dolari, prevăzuți pentru pavilion⁷, se cereau acum 65 000 D.!”

„Dacă creditul de 23 milioane lei, acordat inițial de fostul guvern, era o sarcină destul de apăsătoare pentru bugetul nostru, cu atât mai greu de suportat va fi acum, când leul este la un curs așa de scăzut”.

„Având în vedere că lucrările sunt abia la început și cele circa 8 milioane ce s-au cheltuit aici nu ar fi pierdute, deoarece, materialele cumpărate ar putea fi valorificate, cred că singura soluție ce se impune ar fi contramandarea expoziției, realizându-se astfel pentru stat o economie însemnată, de care se simte așa mare nevoie.”

Răspunderea contramandării ar cădea întreagă asupra primilor organizatori, care, după cum se dovedește, au anunțat participarea fără o prealabilă serioasă examinare a situației.

„Renunțarea noastră, în grelele momente financiare prin care trecem, ar produce o foarte buna impresie nu numai în țară, prin hotărârea guvernului de a purcede la economii, dar și în America, unde avea datorii mult mai vechi de achitat. Poporul american, care în anul trecut a renunțat la participarea Expoziției internaționale de la Paris, va ști să aprecieze, mai bine decât oricare altul, gestul de economie și prevedere al guvernului, care pune plata datoriilor sale înaintea unor manifestațiuni de felul acelei proiectate la Philadelphia.

Revenindu-se asupra participării noastre, s-ar impune ca o comisiune de lichidare să ia în primire lucrările actualului comisariat, pentru ca materialele achiziționate să poată fi salvate în profitul muzeelor existente, de care avem datoria de a ne ocupa înaintea unei expoziții trecătoare.”

Din examinarea sumară a plăților făcute prin B.N.R., am constatat că de la 3 martie și până în iunie s-au cheltuit 3 201 527 lei și anume: la 26 martie: 10 000, cheltuieli mărunte ale comisarului Agripa Popescu, care revin de mai multe ori; la 27 III diurne: 27 000 l; casierului Re-

---

7. Pavilionul, prevăzut în stil românesc, cu două etaje și 9 camere, construit în parantă și șipci, era la început estimat la 22 000 D., iar apoi s-a cerut 65 000 D. adică circa 10 milioane lei.

În același buget se prevedeau următoarele sume:

ambalajul obiectelor: 1 000 000 lei

cheltuieli de deplasare: 30 000 D.

diverse și neprevăzute: 20 000 D.

giei M.S.: 11 000, lui Dimăncescu, telegrafic la Washington: 1 210 000 lei, arhitectului P. Antonescu, pentru întocmirea planurilor: 250 000 l la 31 III și alți 250 000 l la 6 mai, drept al 2-lea avans „din onorarul pentru facerea planului”⁸; 155 340 lei, 6 coșuri de fier ??; Cartea românească: 50° din comanda catalogului!, 163 920; d-nei Teodorescu, avans: 106 920 l. Gh. Stănciulescu: modele și postav: 117 500 l; Tomat: bancă de marmoră: 28 215 l; V. Drăghiceanu: 40 000 l, Fărcașanu: perdele: 48 000 l; Römer: rame, 65 000 l. s-au mai avansat suma (10–20 000) pentru „mese de stejar, metri de pluș, stofă pt. capitonaj etc. etc.” fără ca planul pavilionului și al orânduirii să fi fost fixat!

Revenindu-se asupra participării noastre, s-ar impune ca de îndată să se suspende orice plăți și angajări noi și o comisiune de lichidare să ia în primire lucrările actualului comisariat, pentru ca materialele achiziționate să poată fi salvate în profitul muzeelor existente, de care avem datoria de a ne ocupa înaintea unei expoziții transoceanice.

Fața de urgența cu care chestiunea se prezintă, sper că acest apel nu va rămâne fără sancțiunea cuvenită.”

Ca urmare a rapoartelor mele *Monitorul Oficial* din 18 mai Nr. 1183 6 mai publica deciziunea Consiliului de Miniștri prin care se renunța la participarea României la expoziția internațională din Philadelphia din acest an.

Atribuțiunile date comitetului de patronaj, comitetului de direcție și comisariatului general pentru această expoziție, încetează pe data prezentului jurnal.

Materialul informativ, precum și lucrările pregătite până în prezent în vederea acestei expoziții se vor preda de comisariatul general ministerului industriei și comerțului, care le va utiliza pentru propaganda în străinătate și pentru organizarea unei expoziții informative permanente în țară.

Se autoriză Ministerul industriei și comerțului și Ministerul de finanțe să facă formalitățile necesare pentru anularea disponibilului neangajat la data prezentului jurnal din creditul de 23 600 000 lei, deschis prin legea din 27 martie 1926. În acest scop, cheltuielile angajate de către comisariatul general până în prezent vor fi verificate și lichidate de către Ministerul industriei și comerțului.

---

8 Planurile erau simple schițe ce nu puteau fi executate; a trebuit să se retribuiască un arhitect american, care să dea planurilor forma cuvenită executării, a afirmat Dimăncescu.

La 16 oct. '26 am adresat generalului Coandă un nou raport cu următorul cuprins:

„La cererea D.-V., mă refer azi numai asupra aici alăturatelor două procese verbale ale Comisiei de verificare și lichidare, referitoare la recompensele de acordat unor foști membri ai Comitetelor expoziției.

Gratificația, de 40 000 lei, ce dl Agripa Popescu, ex-comisar al Expoziției, propune să se plătească d-lui Dimăncescu sunt de părere a nu o aproba, pentru următoarele motive:

Dl Dimăncescu, după cum reiese din corespondența Comisarului general, nu a oprit la timp lucrările de la Philadelphia, pe care de altfel le-a angajat fără ordine precise din București.

Tot d-sa a insistat apoi să se achite, în grabă, 7 950 000 lei pentru lichidarea lucrărilor de abia începute la Philadelphia, deși, după cum singur mi-a mărturisit, orice comisie de experți ar fi redus cu mult despăgubirea ce ni se cerea pentru lucrările neînsemnate, după cum se constată și din fotografia ce am avut onoare a vă arăta.

Având deci în vedere marea culpă ce incumbă în sarcina d-lui Dimăncescu, sunt de părere a i se achita numai suma de 60 dolari, reprezentând deplasările sale la Philadelphia, iar a nu i se acorda vreo gratificație, care n-ar fi, în cazul de față, decât o recompensă a ușurinței culpabile cu care d-sa a lucrat.

De asemeni, sunt de părere a nu se aproba gratificarea de 10 000 lei cerută pentru dl Olsewsky, care nu a prezentat nici o lucrare de sistematizare a secțiunii ce planuia, deși i s-a reclamat de comisie în repetite rânduri.

În cheltuielile efectuate, dl Olsewsky e trecut cu suma de 163 750 lei (Jurnal Nr. 38 29 aprilie) ce i s-au acordat pentru catalogul din care nu s-a văzut însă nimic.

Cred dar că, în afară de această respectabilă sumă cu care d-sa a grevat bugetul Expoziției, nu i se mai cuvine nici o altă plată și încă mai puțin vreo gratificație, dacă nu chiar restituirea sumei primite.

Dl V. Drăghiceanu, propus pentru o gratificație de 10 000 lei, a încasat la 2 iunie (deci mult după contramandarea Expoziției și oprirea lucrărilor) suma de 40 000 lei, deși nici d-sa nu a avut nici o deplasare și nici nu a prezentat vreun plan al secțiunii ce urma să pregătească.

În loc de gratificație ar trebui să i se ceară rambursarea sumei de 40 000 lei, în schimbul căreia nu a depus nici o

muncă. Din restituirea acestei sume se vor scădea 5 000 lei, acontul ce dl Drăghiceanu a plătit pictorului Mihail pentru «schitele de plan al aranjării obiectelor de artă religioasă», stingându-se astfel orice pretenție a acestuia din urmă.

Necunoscând activitatea d-lui arhitect Teodosiu, care ar fi dat «îndrumări pentru executarea uniformă (!) a lucrărilor» și nici a d-lui dr. Andronescu, nu mă pot pronunța asupra gratificațiilor ce li se propun.

În nici un caz însă nu găsesc motivată propunerea de a se da o gratificație de 80 000 lei d-lui Agripa Popescu, pentru munca depusă în conducerea lucrărilor de pregătire a Expoziției, cu atât mai mult, cu cât D-sa a avut, în afară de jetoanele de prezentă, la dispoziția sa pe cele două ajutoare de mai sus și mulți alți funcționari, cărora s-a plătit, din creditul deschis la Banca Națională, suma de 45 000 lei dl Agripa Popescu, în afară de jetoanele de ședință a mai încasat de mai multe ori sume de 10 000 l pentru «cheltuieli mărunte».

În nici una din expozițiile înfăptuite – iar nu contramandată ca aceasta – nu s-au dat gratificații Comisarilor generali, care se mulțumeau cu onoarea unor asemenea sarcini, fără a avea alte pretenții. Cred că în cazul de față, mai puțin ca oricând, o excepție de la uzul general ar fi cu totul nemotivată.

În privința hotărârilor Procesului verbal al Comisiei din 15 iulie sunt de părere:

1) A se supune unei amănunțite cercetări propunerile de plată în sumă de 226 345 lei din Tabloul Nr. 4.

Astfel, de pildă, nu ar mai fi de plată suma de 10 000 lei d-lui Mihail, care a primit un acont de 5 000 de la dl Draghiceanu din suma de 40 000 lei, achitată acestuia.

2) Să nu se mai cumpere de la „Cultura Națională“, pentru 200 000 lei, reeditarea publicației: *La Roumanie en images*. (Ce s-a plătit totuși de minister, fără ca exemplarele să fi fost distribuite bibliotecilor sau școalelor).

3) Să nu se distribuie parțial materialele rămase, ci să se alcătuiască o listă a acestora, în vederea unei distribuții la diferite institute de stat existente, care ar trece înaintea încă neexistentului Muzeu al d-lui Olsewsky, singurul beneficiar actual al Expoziției.

Urmează deci să se achite numai jetoanele de prezentă ale membrilor Comitetului, cu excluderea, bineînțeles, a

beneficiarilor pe altă cale, cum sunt de pildă d-nii Olsewsky și V. Drăghiceanu.

Întrucât mă privește, renunț, ca fost membru al acelui Comitet, la jetoanele ce mi-ar reveni.

Fața de enormele cheltuieli făcute în zadar, cred că se impune ca cel puțin economiile aci indicate să fie realizate. Răspunderea, de a se fi azvârlit atâtea milioane pentru o expoziție neînfăptuită, nu trebuie agravată prin noi «gratificari» acordate tocmai acelor care poartă răspunderea greșitei organizări inițiale a plănuitiei Expoziției de la Philadelphia, acum definitiv lichidate“.

La 18. XI. 1926 am adresat ministrului de comerț următorul referat:

„În legătură cu revizuirea lucrărilor de lichidare a Expoziției din Philadelphia, cu care ați binevoit a ma însărcina, am onoare a vă referi asupra cazului d-lui N. Bănescu, rugându-vă să binevoiți a-i da soluția cuvenită.

Dl N. Bănescu, profesor la Universitatea din Cluj, și membru în Comitetul Exp., a scris, la cererea comitetului Expoziției, o lucrare asupra României, care, în traducere engleză, a și apărut în 5 000 ex. depuse la Minister.

Se impune deci ca tiparul să fie achitat, orice întârziere nefiind motivată.

Totodată cred că e echitabil să se acorde d-lui Bănescu cele 100 (una suta) exemplare ce i se cuvin, onorariul ce i s-a dat nefiind la înălțimea lucrării sale. Și dezideratele prezentate de dl Bănescu în privința distribuirii broșurii d-sale se pot admite, cerându-se totodată autorului a ceda manuscrisul românesc pentru Societatea de Geografie, care l-ar putea utiliza pentru publicația asupra României ce se pregătește...”

Astfel, ingrata misiune ce mi s-a dat s-a încheiat prin contramandarea expoziției, care, după nesabuitele cheltuieli inițiale, ar fi expus statul la angajarea unor sume ce, în acele momente, erau mult mai necesare aiurea.

În contrast cu cele expuse, cu acest prilej, fie-mi îngădui a arăta că Expoziția de covoare românești la Louvre, din același an și cu aprecierea menționată, a costat, inclusiv transportul materialului și spesele Comisarului atât cât cerea, ca „gratificație“ pentru sine, Comisarul expoziției contramandate.

Motivarea pretențiilor Comisarului primei expoziții oficiale contramandate consta în titlul de membru al marelui partid liberal și al frației francmasonice, ambele având ca primă lozincă ajutorarea între frați, fără alte scrupule.

Jubileul *Convorbirilor literare*

La 1 Martie a anului în curs [1927], împlinindu-se 60 de ani de la apariția primului Nr. al *C.I.*, evenimentul a fost sărbătorit după cum se cuvenea bătrânei reviste ce și-a cucerit locul de frunte în mișcarea intelectuală a României. Revista „Junimii” de la Iași a devenit, în decursul vremii, exponentul cultural al generațiilor cărora se datorește Unirea Principatelor, întemeierea Regatului și realizarea României de la Nistru pân’la Tisa.

„După filele îngălbenite ale revistei, ca după inelele concentrice ale unui stejar, se vor număra eforturile succesive ale conștiinței românești, desprinzându-se, pentru cercetătorii viitorului, firul conducător al progresului culturii noastre. Caci aici, mai deslușit ca oriunde, se găsesc verigele lanțului evoluției noastre de la 1867 până azi. În tot acest timp, *C.I.* [*a folosit*, n. r.] drept busolă a gândirii ce așa lesne ar fi rătăcit în câmpul încă nedestelenit al unei culturi nelamurite încă și ademenită de atâtea înrâuriri străine și factice.”

Aratând dificultățile de tot soiul ce nu au lipsit dar și ajutoarele venite la timp, revista spera să poată continua firul neîntrerupt al publicației de acum 60 de ani, menționându-și absoluta independență, careia se datorește autoritatea și succesul de până aici.

„În noua luptă ce trebuie să întreprindem în vederea cuceririlor în domeniul cultural și moral va trebui să fim conduși de noul gând al solidarității și înfrățirii între neamuri, căci după succesele ce în această direcție vom dobândi, ni se va fixa rostul predestinat în acest colț al Europei. Se deschide deci și pentru noi acum, ca pentru Junimea de altă dată, o *eră nouă*; granițele de odinioară fiind acum înlăturate, nimic nu mai stă în calea unității culturale a tuturor celor cuprinși în hotarele României de azi, câștigând interesul și încrederea minorităților și chiar a străinătății,

în vederea solidarității universale, de la care nici un popor nu se mai poate sustrage azi.

În așteptarea marilor soli ai generației de mâine, căreia să-i transmitem nobila moștenire adaptată mersului vremurilor de azi, vom urma lozinca cea veche: la C.I. intră cine vrea, rămâne cine poate, păstrându-se astfel caracterul de republică a gândirii ce de la început a avut-o foaia Junimii.“

Cu această precuvântare începe numărul jubiliar alcătuind volumul al 59-lea, ian.-aprilie 1927, intercalat ca Nr. festiv, iar pentru ca celor 60 de ani de existență ai revistei să corespundă același număr de volume, numerele mai-august alcătuiesc anul al 60-lea.

Nr. jubiliar cuprinde mesajul M.S. Reginei, care „neputând, din nenorocire, fi de față la aniversarea noastră de azi dimineață, Mă simt datoră a vă spune că gândul Meu este cu voi...⁹ Trimit adunării inimoasele Mele urări de viață lungă, spre îmbucurarea și folosul generațiilor viitoare. (ss) Maria“.

Urmează apoi o lungă expunere a fostului director Mehedinți „Direcția C.I. și îndrumarea poporului român“ și a altor reprezentanți ai culturii, fiecare, în specialitatea sa, punând în relief rolul revistei în viața poporului.

Ședința festivă din a doua zi, 20 martie, a fost prezidată de Iacob Negruzzi, singurul supraviețuitor dintre întemeietorii revistei, care a dat un interesant istoric al înfi-

---

9. Iată întreg mesajul Reginei:

„Neputând, din nefericire, fi de față la aniversarea voastră de azi dimineață, mă simt datoră a vă spune că gândul meu este cu voi.

Cunosc falnicul trecut al interesantei voastre reviste și sunt părtașe la mândria și mulțumirea cu care priviți dealungul celor 60 de ani împliniți, reamintindu-vă de întemeietorii ei: Maiorescu, Rosetti, Carp, Pogor și Iacob Negruzzi.

Convorbirile literare ocupă un loc unic în felul lor în această țară de așa nenumărate și binefăcătoare eforturi.

Cu plăcere îmi reamintesc astăzi cât de înflăcărată prietenă a revistei voastre era scumpa mea mătușă Regina Elisaveta și cât de strâns legat era numele ei de toate manifestările culturale ale acestei țări.

În umilul meu drum am cautat să mă țin de urmele ei, recunoscând că aveam atâtea de învățat de la ea care a ținut așa de sus făclia luminătoare.

Trimit adunării inimoasele mele urări de viață lungă spre îmbucurarea și folosul generațiilor viitoare.

Maria“

înțării revistei. După mulți alți reprezentanți ai diferitelor ramuri de cultură, am dat o privire asupra „atmosferei artistice la Junimea“, având în vedere însă acea sciziune a cercului la care am luat parte, în „Castelul fermecat“ al scriitoarei Mite Kremnitz. Aici și nu în str. Mercur Nr. 1, unde continua să prezideze Maiorescu, ce nu mai călca în Castelul de el botezat ca fermecat, am cunoscut pe întemeietorii Junimii: P. Carp, Th. Rosetti, N. Gane, I.A. Cantacuzino, zis Zizine, și pe alții ca Slavici, Burghel etc. Tot în această primitoare casă mi-a fost dat să văd de două ori, în treacăt, pe Eminescu, la a cărui înmormântare am asistat, ca elev în cl. VII.

În acel salon fermecat Zizine cetea traduceri sale din Schopenhauer – pe care aici l-a cunoscut ministrul Germaniei, Bülow, Cancelarul de mai apoi – Gane și Slavici aduceau novelele lor, pe când Burghel reda la pian sonatele lui Beethoven, Mozart sau Bach.

„După cât mi-aduc aminte, în acel salon cu picturi și covoare orientale și ascultând armoniile muzicale, mi s-au îmbinat sunetele cu impresiile vizuale.

Mi-aduc aminte că, după o asemenea ședință, am ieșit cu o mare mulțumire sufletească. Eram mândru, parcă aș fi descoperit ceva, aș fi găsit un tezaur. Mai mult încă: parcă s-ar fi deschis în mine o fereastră prin care vedeam acum lucruri ce nu le observasem până aici și parcă auzeam mai distinct ca odinioară. Impresiile astea străni nu m-au părăsit curând: se țineau lipite de sufletul meu, deși cu trupul eram liber. Ba, vorbeam și răspundeam ca înainte. Alături de vorbele mele, de mișcările mele, mă urmăreau însă impresiile cele străni, care mă cuprinseseră ca niște friguri: nu-mi tremura trupul, dar simțeam o căldură internă care-mi făcea bine. Eram parcă mai ușor și aveam mai mare poftă de viață.

Întorcându-mă acasă, de rușine, n-am spus nimic, nimănui. Știu numai că exercițiile de vioară m-au descântat*, așa de departe erau de sunetele clavierului ce mă îmbătase. În nerăbdarea, supărarea de a nu mă putea apropia de cele ce doream, m-am și lasat de vioară, iar gamele suroilor grozav mă persecutau... Mă consolau covoarele din casă, care se combinau cu sunetele plăcute și parcă mă prindeau iar mrejele de altă dată. De atunci știu, că am

---

* Reminiscența franceză: m-au deziluzionat *désenchanté* (C.D.Z.)

rămas cu dragostea de muzică și de covoare, care îmi fac atâta plăcere. Văzând pe urnă picturi și covoare mult mai frumoase și ascultând concerte mai impunătoare, am avut, bineînțeles, plăceri mai mari; dar ca acea primă revelație a frumosului, alta n-am mai avut. A fost prima incursie într-o lume alta decât cea de până atunci. Imaginea veche a «deschiderii cerurilor», deși nu am analizat-o mai de aproape, mi se pare totuși cea mai potrivită pentru a defini ceea ce-mi amintesc a fi simțit atunci. Acum mi se pare că visez și mi-e teamă că vor crede că e basm cei care nici n-au visat așa ceva. Și poate că au dreptate, căci totul e așa de relativ și de personal.“

Mai amintesc în acel articol și de alte evocări, ca de pildă de acele avute în laboratorul lui Zizine cu al său Buddha, devenit al meu, despre care a fost vorba altădată¹⁰.

Cu reproduceri de scrisori ale întemeietorilor revistei și alte omagii Nr. festiv se încheie cu o înșirare a vechilor colaboratori ai *C.I.*

La Nr. jubiliar trebuie adăugat volumul *Indice bibliografic 1867-1937* alcătuit de M. Sânzianu, un vol. de 302 pp. cuprinzând tot ce s-a publicat în *C.I.* din martie 1867 și până, inclusiv, Nr. jubiliar din martie 1937.

„Dictatura artistică Iorga & Co.“

Dintre articolele volumului al 60-lea al *C.I.*, cel mai documentat, apărut și în broșură (28 pp.), referitor la o ultimă lucrare în serviciul răspândirii artei românești în străinătate, *L'art populaire en Roumanie*¹¹.

---

10. Cf. „Atmosfera artistică la «Junimea»”, *C.I.* ian.-apr. '27, pp. 106-115.

11. Editată de Gamber din Paris, dar tipărită, sub directă supraveghere a autorului, la tipografia „Ramuri” din Craiova, care de asta dată nu s-a putut lăuda cu reușita volumului, din punct de vedere artistic, a planșelor și *hors-text* urilor foarte dubioase. Condamnabila este alegerea ilustrațiilor, dându-se drept artă țărănească modele din mahalalele târgurilor, care nici în port, nici în atitudine nu redau sobrietatea și demnitatea țărănelor noastre. Un exemplu între multe altele e cel de la p. 167, unde, drept „costume valaque” se reprezintă o lelița cu par bufant, rezemată de o fântână pictată pe ecranul fotografului, gâtul ei este prins într-un guler înalt, încărcat cu monezi, cum nu se poarta în locul cunos-

Cu prilejul dării de seamă asupra acestei lucrări a lui Iorga mi-am permis ca, într-o mai amplă introducere, să amintesc monstruoasele păcate ale pretinsului director în domeniul artei față de mine, în cunoscutele împrejurări ale C.M.I.*; ale opoziției sale la recuperarea portretului lui Mihai Viteazul de la Viena, pretextând acea enormitate că deoarece „avem o foarte bună copie“ a acestui tablou, nu mai e nevoie de original și alte asemenea absurdități.

Prin această lucrare în franțuzește, ca și prin conferința sa de la Sorbona, autorul a ținut să repare sângeroasele – ca să nu zicem, ca alții, odioasele – sale acușări aduse odinioară culturii franceze îndreptându-și pașii ispășitori către Parisul victorios, căruia îi aduce acum salutul cel mai entuziast, neturburat de injuriile trecutului, rămase totuși încă vii în amintirea celor de pe malurile Senei.

Trecând la analiza lucrării, aratam confuzia autorului în privința titlului chiar, căci în limba franceză, ca și la noi, popular e sinonim cu vulgar, fără ca arta populară să fie emanată chiar de la popor.

Pentru autor „presque tout art populaire est un art paysan“; iar câteva rânduri mai la vale el se întreabă dacă se poate spune „un art populaire ou plutôt: un art entièrement populaire“ vorbind, la pagina următoare, de „un art popularisé“. Și acest ultim termen e nepotrivit, deoarece la Littré, *populariser* înseamnă *rendre populaire, vulgariser, rendre agréable au peuple!* Se vede cât de mare este confuzia autorului, chiar în privința titlului cărții sale!

Trecând asupra acestor păcate minore, am arătat marea, neiertata greșală ce comite în privința stâlpului sau coloanei de la casele țărănești, despre care afirmă: 1) că nu cunoaște nici un caz de coloane cu glazuri sau sculpturi, suprafața fusului fiind netedă sau, în stilul autorului, „absolut netedă“; și în al 2-lea că „deseori“ capitelul coloanei este înlocuit prin niște scândurele de lemn, lucrate deosebit! Semnalând asemenea cârpeli accidentale, menite să înlocuiască capitelele roase de vreme, înseamnă a nu face deosebirea între elementele de artă propriu-zisă și unele subterfugii

---

cutelor salbe, în mână țin un „*Steingut-krug*“ de origină străină, iar costumul e un amestec din diferite județe!

Nici neiertatele greșeli în limba franceză nu s-ar fi putut strecura, dacă lucrarea aparea la Gamber.

* Comisia Monumentelor Istorice (n.r.).

ocasionale, ce n-ar trebui nici amintite într-un pretins tratat de artă – și încă în limba franceză!

Adevărul în privința fusului coloanei este tocmai contrar: nu există casă țărănească, cu îngrijire lucrată, fără stâlpi ornamentați, eronata afirmație a autorului explicându-se numai prin sugestiunea coloanelor de la locuința sa de la Văleni, după cum vedem din fotografia pridvorului, în care este fotografiat radiosul stâpân al acelor stâlpi nezezi, prin care s-au înlocuit cei vechi, desigur sculptați. Hipnotizat de coloana sa cea nouă, fericitul proprietar ignorează majoritatea cazurilor.

Pentru a ilustra mai concret eroarea comisă, am prezentat autorului, în marginea paginilor criticii, nu mai puțin de nouă coloane din cele mai frumos sculptate, pe care le-am prezentat, cu alt prilej, și străinătății¹².

O altă eroare capitală comite autorul tratatului susținând că arhitectura în lemn e o copie a celei în piatră, pe când tocmai contrarul e adevărat, după cum s-a dovedit la Olympia, unde s-au găsit urme de stâlpi de lemn înaintea coloanei de marmoră. A ignora coloana noastră țărănească, cu amintirea particularei *entasis* a Elenilor, ca și ștenapii sau undrelele noastre reprezentând *pseudostilos*-ul de la Partenon, denotă o prea slabă familiarizare cu arta clasică a pretinsului nostru savant universal.

Adaosul în titlu „& Co.“ se referă la comparsul autorului cărții, la și mai ignorantul G. Oprescu, vinovat de aceleași păcate ca și ale puternicului sau protector, de care n-am vrut să-l despart în această recenzie, ramașă, bineînțeles, fără vreo replică din partea celor înfierăți.

Conferința despre arta țărănească

În afară de cursurile la Cernăuți și la Bele Arte în București, am mai ținut, la 10 martie, o conferință la Casa Școalelor, asupra tezaurului scit, alta la 7 aprilie, pentru noua asociație „Amicii Muzeelor“ la care, în afară de donația de 5 000 l a Prințului C. Basarab Brâncoveanu, alta n-a mai

---

12 Cf. și: „Die Säule am rumänischen Bauernhaus“ în *Volkwerk, Jahrbuch des staatlichen Museums für Deutsche Volkskunde*, 1940, pp. 116-122.

urmat pentru sporirea fondului de clădire a Muzeului, lăsat în părăsire de Guvern.

La Institutul Social am ținut, duminică 29 ian. 1927, o conferință cu proiecțiuni despre arta țărănească, din al cărei rezumat, publicat în *C.I.* din mai-aug. 1928, pp. 174-85, redau următoarele, subiectul meritând a fi cât mai mult răspândit, atunci, ca și acum.

„Înainte de a analiza arta țăranului se impune o lămurire, oricât de sumară, a conspectului general al artei românești.

Numai astfel vom putea să localizăm arta țărănească, care bineînțeles nu este decât o parte, foarte însemnată însă, din arta generală a poporului românesc. Cu atât mai mult este necesară această scurtă introducere, cu cât, mai ales după fericita întregire a neamului și revenirea la granițele sale naturale, arta românească a căpătat o importanță cu totul alta decât o avea înainte de război. Prin zestrea artistică pe care diferitele provincii au adus-o, s-a sporit așa de tare patrimoniul nostru artistic, încât fără exagerare, putem spune că Țara Românească prezintă astăzi, din punct de vedere al artei, una din imaginile cele mai complete.

Se cuprind în granițele țării noastre monumente însemnate, uneori chiar unice în felul lor, din toate domeniile artei europene și din timpurile cele mai vechi până astăzi. Dar România nu este numai depozitară de monumente de artă, căci atunci importanța ei ar fi redusă, ci s-a dovedit de învățați străini, și prin urmare nu fac decât să repet afirmările lor, că părțile dintre Carpați și Dunăre au fost, din timpurile cele mai vechi, un centru de radiare artistică. Astfel fiind, se transformă cu totul vechea și frumoasa imagină a ce am înșirat; [*avem*] admirabile rămășiți române, avem frumoase temple gotice și biserici în stilul baroc; din epoca Renașterii ne-au rămas cel puțin splendidele chenare de ferestre și uși, care se găsesc în muzeul Clujului. Astfel se întregește admirabil tezaurul nostru de artă, făcând dovadă că într-adevăr România posedă monumente din toate epocile principale ale istoriei artei universale. Dar în afară de frumoasele dovezi ale artei trecutului, noi ne mândrim și cu o altă moștenire mai puțin palpabilă, dar mult mai prețioasă, căci e vie.

Este simțul artistic al poporului român, care nu poate sa fie moștenit decât în linie directă de la cei dintâi făuritori artistici din meleagurile acestea la care s-au adău-

gat influențe succesive. Acest sentiment artistic, moștenit de la autohtoni, se manifesta astăzi în producerea artistică a țaranului român.

Elucidând origina artei țărănești, se pune, în mod natural, chestiunea vârstei acestei arte.

Arta noastră țărănească este de o bătrânețe respectabilă, caci dacă pornim, cum se cuvine, de la primele manifestări artistice pe pământul astăzi locuit de români, trebuie să ne ducem cu gândul cu cel puțin 3 000 de ani înainte de Hristos; la care adaugându-se aproape 2 000 de ani după Hristos, înseamna că arta noastră ar avea vechime de circa 5 000 de ani.

Desigur cifra aceasta privita la primul moment; dacă reflectăm mai de aproape, se va vedea cât de mult ea se reduce. Ne îngrozim, pentru ca luăm ca unitate de masura anii; și 5 000 de ani, pentru omul care trăiește în medie 50 de ani, este o cifra enormă. Dar 5 000 de ani nu reprezintă decât 50 de secole. Dacă am avea o viața de 100 de ani, ar fi deci la o departare de 50 de generații numai. Dar omul nu trăiește în medie așa de mult; în genere se socotesc într-un secol 3 generații. Prin urmare în 50 de secole s ar succede 150 de generații.

Dar nici aceste socoteli nu-s definitive, caci un secol nu cuprinde neaparat numai 3 generații. Care din noi n-a primit direct de la bunicul sau vreun obiect; care din noi n-a învățat chiar de la bunica o legenda? Iata cum într-un secol se face legatura între generații ce nu se țin direct, sarind peste una sau chiar doua generații intermediare. Cele 150 de generații, din decursul a 50 de veacuri, se reduc la mult mai puțin, la jumătate aproape. Prin urmare, nu suntem despărțiți de primii oameni care au făurit cele dintâi lucrari de arta decât numai prin 50-60 de inși interpuși. Așa încât, dacă socotim global, pe generații de transmitiune, iar nu pe ani, filiațiunea nu ne mai pare din timpuri așa de tare depărtate. Gratie acestor tradiții directe, transmise și dezvoltate în decursul a vreo 60 de generații, obiectele țărănești au ajuns la acea perfecțiune extraordinară și la acea unitate stilistica uimitoare.

O dată ce i-am fixat vârsta, sa vedem care este domeniul special al artei țărănești.

Arta generala a României se împarte în doua mari categorii. arta dominantă, arta boierilor, a voievozilor, care singuri au clădit manastiri, biserici, palate; alaturi de ea a

coexistat arta populară. Între aceste două legatura este foarte strânsă, arta țărănească pastrând superioritatea continuității față de arta clasei dominante. Aceasta este foarte sporadică: se manifestă atunci când e susținută de dominanți, iar în lipsa lor îndură epoci întregi de stagnare.

O altă inferioritate a ei constă în variarea după acei care o comandă. În regatul vechi avem la început monumente de înrăurire bizantină create de domnitorii în legătură cu Bizantul; pe urmă avem arta de influență orientală și gotică, pe când arta țărănească a ramas vecinic aceeași. O paralelă interesantă ne procură limba română: și ea a fost diferită la clasele dominante și la poporul de jos. Pe când în biserică și la curtile domnești s-a scris și s-a vorbit la început slavonește, pe urmă grecește și apoi a urmat o epocă de frantuzism, limba poporului ca și arta lui au rămas veșnic aceleași. Iar atunci când, în secolul trecut, am vrut să reîmprospătăm limba românească, la straturile de jos, la limba taranului ne-am adresat. Cum de altminteri când vom fi destul de cuminti ca să ne hotărâm a încerca o reîmprospatarire a artei românești, tot la arta țărănească va trebui să apelam, căci acolo găsim sorgintele adevarate, neinfluentate din afara.

Fiind bine lamurit raportul dintre arta dominantă cu importanța ei și substratul popular cu tradiția lui neîntreruptă, sa vedem ce înțelegem prin arta la țară, prin arta poporului? Desigur că nu tot ce a făurit țăranul este obiect de arta. Care este atunci criteriul după care un obiect să fie considerat produs de artă și altul nu?

În genere, nu tot produsul mâinii omenești este obiect de arta, oricât de bine ar fi desăvârșit în formele lui. Căci altfel, mai ales astazi când mijloacele mecanice sunt așa de perfecționate, am avea numai obiecte de arta.

Care este atunci ștampila obiectului de arta?

De îndata ce făuritorul unui obiect oarecare, al unei băte, oale, furci, împletește în gândul care-l calauzește, în afară de scopul practic și un imbold abstract (noi am zice astazi o concepțiune), și reușește sa ne dea imaginea concepțiunei lui, adica sa reflecteze și pentru alții, nu numai pentru el, dorul de frumos care l a condus la faurirea acelui obiect; când izbutește ca nazuința lui sa fie vizibilă și pentru alții, atunci produsul muncii se poate considera drept obiect de arta.

Mai trebuie să distingem o notă cu totul personală. Nu e destul să imiți, pentru ca să faci un obiect de artă. De ce un tablou după Grigorescu, oricât de bine ar fi redat, n-are nici o valoare? Pentru că cel care a copiat, chiar de și-a dat multă silință să imite fiecare trăsătură de pensulă, fiecare particularitate din tabloul maestrului, a depus o muncă materială, fără ca de la el personal să fi adaos ceva. Dacă era artist, aducea o notă a sa proprie; atunci pictura nu mai era a lui Grigorescu. Iată că nu e destul ca să fii copist, pentru ca să faci operă de artă, ci trebuie să ai focul sacru și să reușești a fixa un gând în obiectul pe care-l făurești. Acest criteriu se aplică, firește, și în discernerea artei populare, a produselor așa de numeroase de care țărănul are nevoie în gospodăria lui.

Dar cărui imbold se supune țărănul în crearea operei de artă?

Desigur că la început, când păstorul și-a croit o bâta, nevoia de a o deosebi de a altui păstor, cu care locuia împreună, l-a îndemnat să-i dea o crestatura alta decât aceea a bâtei vecinului, inventând un motiv nou, fără altă pretenție.

În momentul în care, însă, un baci oarecare, în clipa de recreare, din creștăturile primitive a început să făurească izvoade noi, cu care a îmbrăcat bâta lui de sus până jos, din acel moment bâta a devenit obiect de artă.

Tot așa și olarul care a reușit să facă o oală, de care se putea servi tot așa de bine și fără a fi pictată pe din afară. Din momentul însă când, cedând unei nevoi sufletești, olarul a început să ornamenteze vasele lui cu diferite modele și a reușit să ne dea acele spirale caracteristice, imitând vrejele târtăcuței și ale dovlecilor, pe care natura le-a dat ca model de vase și care și astăzi se mai întrebuințează ca atare, din momentul acela olarul a creat operă de artă.

La aceste motive se adaugă imboldul erotic, care pare a fi fost foarte puternic în creațiunea operei de artă. Într-adevăr, ce o îndeamnă pe fecioara din sat să-și piardă lungile nopți de iarnă, la lumina imperfectă a găzoaiei, ca să-și înfrumusețeze cămașa cu râuri și șabace, născocind modele, care au intenția să întreaca pe cele văzute la alte fete? E desigur dorința de a placea mai mult flacăilor, care vor veni la horă, și de a le atrage atenția asupra vestmântului și asupra celei care-l poartă. Iată cum motivul erotic are rostul lui în domeniul artei populare. De asemeni

păstorul, stând luni de zile izolat cu oile între bolta cerească și verdele pajiștilor, ocupându-și vremea ca dintr-o bucată de brad să făurească o furcă, cu totul alta decât cele ce a văzut în sat și pe care să fie mândru să o ofere logodnicii lui, desigur că și la el același imbold erotic joacă rolul de inspirator de artă.

În afară de aceste motive, producerea artistică se mai explică prin nevoia, pe care o simțim cu toții, de a ieși din banalitatea de toate zilele. Este setea de poezie, înăscută la anume popoare și care lipsește, din nefericire, altora.

Arta populară deși este răspândită la toți românii, nu se poate spune că este un produs propriu al nostru, izolat de toate celelalte. Ea este un produs al concepției generale a omenirii, și s-a împărtășit din bunul comun al tuturor neamurilor, condusă fiind de același gând fundamental care se regăsește peste tot. După cum toți oamenii, fie din Noua Zeelanda sau de aici, au același sistem circulator, tot așa au și același sistem de gândire; dar după cum în compunerea globulelor roșii sunt diferențe chiar între noi și vecinii sârbi, unguri și alții, tot asemenea sunt deosebiri și în felul de a gândi și mai ales în acel de a concepe. Oamenii care au trăit în regiunile noastre largi, pe pământul așa de mănos, cu peisagii așa de plăcute, bucurându-se de o mentalitate deosebită decât a altor popoare, au avut ocaziunea sa dezvolte în felul lor această năzuință naturală a omului de a se ridica deasupra nivelului de toate zilele și de a crea ceva util, în primul rând, dar și frumos în același timp.

Poporul român, prin cuvântul „frumos“, nu înțelege numai ceea ce numim astfel pentru că ne place. El zice „frumos“ și când noi nu ne-am gândi să aplicăm acest epitet; de pildă, când vrea să spună de un om că-i vorbește cu bunătate, zice: „ce frumos grăiește“; când asistăm la o slujbă, care îi impune prin religiozitatea ei, exclamă: „Ce slujbă frumoasă“. Frumos e la el egal cu evlavie, bunătate, și este, bineînțeles, fără a-și da seamă, și ceea ce înțelegem noi prin acest calificativ.

Poporul nostru este setos de frumusețe, pe care, în mod natural, o creează fără să-și dea seama și fără a fi preumțios de asemenea însușiri.

Arta țărănească se deosebește de a claselor dominante prin anonimatul ei. Țăranul nu e mândru de ceea ce a făcut. Pe când în clasele dominante se iscălește orice pânză, orice desen publicat într-un ziar, orice caricatură, țăranul nu

iscălește niciodată; iar când întâlnim pe un obiect de artă o semnătură, aceasta nu însemnează numele făuritorului, ci al posesorului obiectului. De multe ori, firește, făuritorul este și posesorul obiectului; dar nu-și pune iscălitura ca să arate ca el a făcut obiectul, ci doar că-i aparține.

Deși obiectele de artă țărănească sunt făcute din materiale pieritoare, căci țaranul nu lucrează decât rar în piatră sau în metal, ci numai în lemn ori în pământ, totuși, din aceste materiale inferioare, el produce opere care, din punct de vedere al concepțiunii artistice, sunt tot așa de însemnate ca și operele superioare ale artiștilor mari, ciolite dintr-un bloc de marmoră sau turnate în bronz.

Vederi de sate, biserici de lemn, cruci, case cu sculpturile lor, lavițe, furci, costume și ceramică țărănească, redată prin proiecțiuni, au servit la ilustrarea principiilor enunțate.

Toate aceste documente pun în lumina cuvenită sobrietatea și frumusețea produselor țaranului român, care prin arta sa dovedește într-un mod așa de stralucit superioritatea sa etnică față de vecinii săi.

Cu tristeță trebuie să constatăm că această artă atât de frumoasă și plină de viață. astăzi pierde din ce în ce mai mult, rămânând ca o dovada mândră a trecutului. Și nu vedem mijlocul de a o înviora. Cu ce drept târgoveții pot cere satencelor să-și facă singure îmbrăcămintea, să-și toarcă singure lâna, să o țeasă, să-și coasă râuri la cămăși? – când ele astăzi nu mai au oile lor care să dea lâna, nu mai au vreme să o toarcă și nu mai cunosc mijlocul de a produce acele culori trainice și frumoase din plante. Fetele de la țară sunt tentate ca, în schimbul câtorva ouă, să obțină prafurile de anilină, căci cu un pachetel de acest praf ele fac culoare cât le trebuie, fiind scutite ca zile întregi să adune buruienile și frunzele necesare culorilor vegetale. Azi nu mai au vreme să țese și să brodeze: lucrează la câmp sau în fabrică.

Cu ce drept putem să le cerem să poarte costumul sobru și elegant ce necesită luni grele de muncă? – când ele pot să-și procure de la orașe stămburile colorate, care s-au introdus peste tot în locul frumoaselor dar migaloaselor țesături de odinioară.

Societăți de binefacere, conduse de doamne cu intențiile cele mai patriotice, caută să mai întreție aceste frumoase industrii casnice. Se comandă la țară ii sau velințe ce se

vând în bazarele de aici sau din străinătate. Țăranca primește modelul din oraș, mereu același model, și e încântată de repetiția lui, pentru că îl face tot mai în grabă; copiază și nu mai creează. Cu cât mercantilizarea crește, cu atât descrește partea artistică. Erau artistice înainte iile, căci țăranca le făcea pentru ea, le înflorea pentru ca să placă și de aceea puneă toată inima la lucrul ei. Acum nu mai e nici o legătură între femeia de la țară care lucrează iia și străina ca o poartă; iia nu mai e decât un mijloc de câștig. Astfel se distruge arta, fără chiar a se îmbogăți țăranca!

O ultimă îndatorire față de arta pământească constă în pastrarea izvoadelor celor mai alese. Pentru ca astfel să putem vreodată, când vom fi mai puțin preocupați de altele, să purcedem la acea renaștere a artei românești, care va trebui să pornească de la aceste dovezi ale tradiției pămâtenesc. Datoria noastră este deci ca exemplarele de artă țărănească curată, pe care le mai avem, să le adunăm ca dovezi ale frumuseții artei românești.

În vederea alcătuirii mult doritului Muzeu al Neamului Românesc, să-mi fie îngăduit să închei rugând pe toți aceia care ar poseda obiecte vechi de curată artă românească să ofere acele obiecte muzeului, unde numele lor ca și obiectele ce vor aduce vor fi pe veci cinstitute.

Un muzeu, în care să se oglindească splendidele însușiri artistice ale poporului nostru este o datorie națională, la care orice român este ținut să contribuie“.

H. Keyserling și alți oaspeți ai anului

În acel an, deosebit de încărcat, am avut și oaspeți de seamă de înregistrat.

Invitat de Uniunea intelectuală a Didinei Cantacuzino, a venit la București *Graf Hermann Keyserling*, șeful școlii filosofice din Darmstadt, cum îi plăcea să se intituleze, și autor al mai multor opere în diferite limbi și foarte apreciate, în genere și peste ocean.

O primă conferință a ținut la Legația germană despre: *Der Sinn das neuen Europa*; apoi la 18 febr. la Fundația Carol, în franțuzește, asupra *Rolului României în Europa de azi*. În ajun, ascultând conferința ce am dat în onoarea corpului diplomatic asupra tezaurului scit, s-a lăsat influ-

ențat de urmele acestora în țara noastră, dându-le o importanță prea mare în dezvoltarea neamului românesc, indisponând astfel auditorul și pe ziaristi, care și-au exprimat nemulțumirea în dările de seamă ce au urmat. La conferință a asistat și Regina.

După conferință, „Uniunea“ a dat o masă în onoarea conferențiarului la Athénée Palace, de unde petrecerea sau, după vorba preferată a oaspetelui, *Kefful*, s-a prelungit, cu taraful de lăutari, la Prințesa Elisa Soutzo, în apartamentul acesteia din vechiul palat al familiei, din fața bisericii Colțea.

Târziu după miezul nopții, țiganul violonist lăsând-o mai moale, Contele îi luă vioara din mână animând întreg taraful somnoros, după cum singur mărturisește în cartea sa *Das Spektrum Europas* din 1928 (p. 407). Face această citație pentru a accentua că și țiganii din România devin apatici, fără vlagă, după cum de altfel și literații români, luând de exemplu pe Panait Istrati, ale cărui nuvele le găsește slabe față de *Taras Bulba*.

El ne contestă apartenența la cultura latină, căci limba romanică nu e de ajuns, iar spiritul nostru nu e deloc latin, ci bizantino-grec.

El este așa de stăpânit de influența scitică, încât pretinde că și scoarțele noastre amintesc „modele scite“, pe care nu știu de unde le cunoaște, căci nu se știe de existența lor. Foarte spirituale și originale, dar puțin reale, sunt caracterizările sale asupra populației noastre orășenești, pe când are bună opinie de țărănimea noastră...”

Și imediat adaugă „țărănimea este tare conservativă, ca toți foarte vechii ruși“. În genere, el este încă dominat de influența rusească, cu care mereu ne compară, el însuși fiind dominat de ea.

În scrisoarea ce-mi adresează, din Darmstadt în ajun de Paști, la 13 aprilie 1927, începând cu *Hristòs ànésty!* (în slovă grecească) adaugă „comme mon père était grec-orthodoxe, je sais ce qui est dû à cette saison. Et si païen que je sois, mon cher ami, je vous embrasse sur les deux joues“, după obiceiul rusec.

Despre ciudata impresie ce a lăsat în țară vizita sa, el și-a dat seama, după cum reiese dintr-altă scrisoare a sa: „votre lettre, m’a fait bien plaisir. Depuis, on m’a envoyé plusieurs souvenirs plus ou moins ironiques sur mon passage en Roumanie: et cela aussi, cela surtout m’a fait grand

plaisir. Personne n'admet pas plus de quinze jours la supériorité d'une personnalité fêtée. Il faut donc au moins en rire plus tard, si l'on ne veut pas les combattre“.

Correspondența foarte deasă la început s-a mai rărit când nu i-am putut satisface cererea de a strecura în presa bucu-reșteană unele articole ale sale asupra Franței – „sans en indiquer la source“ – cum cerea.

Înțelegând situația, iar eu neputându-mă duce la Darmstadt, unde ținea să-mi întoarcă amabilitățile primite de el în București, scrisorile lui – de o caligrafie dezordonată și tare greu de descifrat – s-au încheiat cu declarația „*Lassen Sie...*“

Cartea sa *Menschen als Sinnbilder* mi-a trimis-o cu dedicație.

Un alt vizitator, trimis cu scrisoare de la Kühlmann, a fost redactorul ziarului *Berliner Tageblatt*, Paul Scheffer, care, impresionat de organizarea Bibliotecii Fundației, i-a dăruit colecția în 52 vol. 4°: *Die grosse Politik der europäischen Kabinete, 1871-1914*, în care este vorba și despre România.

Articolele asupra României ce au urmat vizitei sale au fost, deși amănunțit documentate, totuși favorabile popo-lului nostru.

Curând după Scheffer, la începutul lunii aprilie, s-a oprit mai îndelung la noi *Husein Raschid Bey*, venit să se informeze, între altele, și asupra organizației tineretului în vederea reformelor de introdus în noua republică turcă.

Congresul bizantinologilor, ținut la Fundație de la 10-16 aprilie, sub președinția seniorului savant Kondakoff, ne-a adus un mare număr de specialiști din toate părțile lumii, care au fost conduși la principalele biserici din țară până în Bucovina. Li s-a făcut frumoasă primire, încăr-cându-i cu daruri de cărți, fotografii, țesături românești la plecare. Ca în toate, și în această împrejurare, s-a întrecut măsura de către organizatorul primirii, marele nostru istoric. Cum bine se înțelege.

Deși congresul s-a ținut la Fundație, participarea mea a fost foarte redusă.

Din cursul anului

Pe lângă cele aici înșirate, multe alte mărunțișuri împlinesc cursul zilelor din care puține numai merită a fi consemnate.

Cu prilejul expoziției de covoare, am fost însoțit la Paris de soția și de Ancuța pe care ne gândeam să o lăsăm acolo spre a-și desăvârși studiile de pictură absolvite la București. Am vizitat într-acest scop și Școala română de la Fontenay aux Roses (avenue Lambert 2), convingându-ne de prea marea distanță de Paris, dar mai ales și de trista stare igienică a întregului asezământ, în afară de clădirea separată a directorului și a familiei sale.

Am întâlnit la Paris și pe fostul meu elev Brâncuși, ajuns, după expoziția sa din New York, o somitate mondială admirată și tot atât de contestată. Atelierul său voia să se impună prin rusticitatea și simplitatea înfățișării sale: puține lucrări, pe lângă mobile mese și bănci de ghips și din frânturi de bârne de lemn învechit și colorat de vreme; alături o bucătărie, tot atât de primitivă, în care artistul singur își pregătea hrana de anacoret. Cu barba-i albă și ținuta-i simplă pareă mai mult un pustnic decât artistul de o mare faimă, în anumite cercuri de snobi mai ales. Căci aceștia l-au lansat, admiratori ai lucrărilor sale cele mai stranie, ca pasarea maiăstra și mai ales unele așa-zise portrete ca acel al *Drei Pogany*, care ar putea trece drept caricatură și încă anosta, sau acel curat scandalos al *Prințesei X*, despre care însuși biograful sculptorului, V.G. Paleolog¹³, ne spune că a fost înlăturată de președintele Societății Salonului de Toamnă, Paul Signac, în 1917. Alte lucrări, ca *Eva*, sunt inspirate din manifestările sculpturale în lemn ale popoarelor primitive, sau chiar de statuetele steatopige din epoca preistorică.

Fenomenul Brâncuși, cu toată reclama concetățeanului său devenit Paleolog, va trece, desigur, fără înrăurire asupra artei sculpturale, ce-și are normele ei bine stabilite de la Phidias și marii reprezentanți ai Renașterii, până la acei ai zilelor noastre.

---

13. V.G. Paleolog, comentatorul lui Brâncuși, este tot atât Paleolog cât e Comnen N. Petrescu. Ca și la acesta, sub litera G se ascunde adevăratul nume Georgescu, după cum mi-a afirmat chiar fratele pretinsu lui Paleolog, fostul primar al Craiovei, Georgescu sădca, un bun român și cu mintea întreaga, care se mira cum fratele sau a putut, în străinătate, acumula averea ce-i permitea să facă pe estetul la domeniul Corlate, din Dolj.

Pseudo numele de Paleolog l-a dedus autorul din numele de familie ale mamei sale, Pali, după cum Comnen s-a revelat ca atare după un unchi al său zis Comancanu.

Părăsind Parisul, ne-am oprit la *Bludenz* în Vorarlberg, de unde am urcat la Brand spre a arăta însoțitoarelor mele splendida vale unde, din 1890, mi-am petrecut multe vacanțe de vară în vila zisă Waldhaus a familiei Kremnitz care atâta m-a ocrotit.

În afară de doliul național pentru Rege, am mai înregistrat, la 13 aprilie, moartea bunului prieten Mitică Zossima, la a cui reședință din Constanța am petrecut atâtea zile plăcute și cu care am cutreierat Dobrogea în toate direcțiile.

La 24 nov. s-a stins subit, în urma unei operații nereușite, și Președintele Consiliului Ion Brătianu.

În schimbul atâtor evenimente triste, voi încheia prin nunta fiicei mele Mitzi cu Ion Berindei, celebrată la 30 iunie. Spre deosebire de nunta noastră petrecută în cele mai simple condiții, fetița noastră s-a bucurat de o festivitate deosebită, după cum se vede din „la Chronique dorée“ a ziarului *Le Progrès* din 5 iulie 1927: „Mariage: Jeudi soir, à l'église Mavrogheni, a eu lieu le mariage de Melle Marie Tzigara-Samurcaș, la toute charmante fille de M.A.T.-S et de Mme, née Cantacuzène, avec M. Jean Berindei, fils de feu Jean Berindei et de Mme Florca Berindei, née Costinescu.

Les parrains étaient M. et Mme Eugène Ghika-Budești, l'oncle et la tante de la mariée. Le service d'honneur étaient assuré par les couples suivants: Melle Ancuța T.-S. et Michel Berindei; Melle Ica Berindei et M. Raoul de Grimaldi; Melle Anna Berindei et M. Radu Cerkez; Melle Jozi Gréciano et M. Sandu T.-S.; Melle Marcelle L. Rosetti et M.N. Dumitru Berindei; Melle Magda Tz...(?) et M. Stephane Cantacuzène; Melle Mioara Berindei et M. Moutzi de Bartsch.

La traîne de la mariée était tenue par la délicieuse fillette des parrains, Melle Lisette Ghika Budești. Après la cérémonie on a dansé jusqu'à l'aube chez M. et Mme T.-S., où les invités ont admiré la corbeille de la mariée, composée de magnifiques cadeaux...”

Dupa înșirarea numeroaselor persoane prezente, darea de seamă încheie: „Le jeune couple est parti pour la Suisse et Paris“.

Controlul universitar și domiciliul forțat

În afară de persoane ca Iorga, am mai fost lovit și de paoștea noii legi a domiciliului forțat. La somațiile Minis-

terului, nu am urmat exemplul altor colegi, închiriind la Cernăuți o odaie, spre a dovedi că nu-s ambulant. Am răspuns deschis și continuu a urma ca până aici. Iată una din somațiile repetate ale Ministerului, remisă mie de către Decanatul din Cernăuți:

„România

Ministerul Instrucțiunii. Direcțiunea Generală a Învățământului Superior (Dir. VI) Nr. 63790 din 30 octombrie 1928

Domnule Decan,

Avem onoare a vă ruga să binevoiți a pune în vedere Dlui Profesor Tzigara-Samurcaș ca – în termen de 30 zile – să se conformeze dispozițiilor prevăzute de art. 91 A al legii din 25 aprilie 1928, în ceea ce privește a doua ocupațiune și domiciliul ce are în București, cunoscând că, în caz contrariu, i se vor aplica sancțiunile legale prevăzute de acest articol.

Ministru,

(ss) Dr. Anghelescu

Director General,

(ss) D. Burileanu“.

Fără a reacționa altfel, părerile mele au fost redată în convorbirea avută cu reporterul ziarului *Politica* în Nr. din 28 mai 1928, sub titlul de mai sus:

„– Ca unul dintre cei vizați de noua lege contra profesorilor ambulanti, ce aveți de adăugat la cele ce s-au spus în privința ei?

– Situația, în care mă găsesc față de lege, îmi îngreunează răspunsul. Căci nu numai că e neplăcut să pledezi *pro domo*, dar chiar și cele mai juste argumente din parte-mi ar putea fi suspectate ca pornind din interes personal. De aceea consider ca o fericire pentru cauza noastră că, deși congresul s-a încheiat așa de scandalos, totuși i-a fost îngăduit d-lui rector Pangratti să-și spuie cuvântul său atât de autorizat și în afară de orice suspiciune. Argumentele sale, atât de întemeiate, vor alcătui baza apărării noastre în fața justiției.

– Cum, dar, credeți că veți ajunge în fața instanțelor judecătorești?

Desigur, dacă ministerul va căuta să aplice această lege „polițienească“ cum, cu drept, a numit-o, fostul ministru Petrovici. Și sunt sigur că vom avea succes în fața

justiției, mai ales aceia a căror situație nu s-a schimbat după ce am fost numiți profesori prin decretul regal ce nu poate fi anulat prin efectul retroactiv al unei noi dispoziții, în contradicție cu legea fundamentală a învățământului.

Mă mir că autorii legii nu și-au dat seama cât de retrogradă și antipedagogică este măsura ce vor să ne aplice.

Căci, după război, și învățământul a suferit schimbări radicale. Pe deoparte s-a reînviat, sub altă formă mai democratică, peripatetismul antic, aplicat în școlile în plin cer pentru toate științele și toate gradele de învățământ. Totdeodată s-a renunțat la tipul profesorului legat de catedră. Cei mai mari savanți sunt azi și cei mai ambulanți. Schimbul de profesori *Austauschprofessoren* – se practică nu numai între universitățile din Europa dar chiar, și pe o largă măsură, între cele două lumi. Nu este număr de revistă pedagogică străină care să nu anunțe schimbul de profesori cu America, unde se organizează prelegeri de un an chiar pe la diferite universități.

Din fericire și noi ne-am civilizat în acest sens. Înainte de război au putut trece protestări ca acele ale d-lui N. Iorga, care, considerând venirea la București a savantului Charles Richet ca „des moins heureuses“, adăuga cu a sa fină ironie, „qu'on étouffait pour pénétrer dans la salle où parlait un savant venu de Paris, d'où viennent les romans salés, les beaux chapeaux“...

Azi, același d. Iorga, considerat drept barometrul cultural al țării, este cel mai convins susținător al profesorilor de import și el însuși *tipul reprezentativ al apostolului ambulant*.

Fară ca vreunul din ambulanții proscriși să avem gândul de a ne măsura în nici o privință cu marele Apostol al neamului, totuși, în calitate de profesori dependenți de același minister, nu putem concepe ca unii ambulanți să fie condamnați iar alții chiar oficial răsplătiți și încurajați. Cu atât mai mult cu cât noi ambulăm pe spese proprii iar alții se bucură nu numai de concedii cu menținerea lefii dar și de ajutoare de drum și de tutun. Departe de a protesta contra acestor subsidii oficiale, știind cât de scumpă e viața și cât de ieftin e banul românesc în străinătate, noi nu cerem decât aplicarea egală a legii față de aceeași categorie de servitori ai statului.

Față de aceste constatări, d. ministru Angelescu, al cărui spirit de dreptate e unanim recunoscut, se va găsi în alter-

nativa de a suprima misiunile apostolice – ceea ce este imposibil – sau de a nu aplica legea cea polițienească.

– Dar aceasta ar echivala cu o renunțare oficială?

Vezi bine că nu eu, dar logica, cea impecabilă, ne duce la asemenea concluzii.

Prin urmare, așa-zișii ambulanți nu numai că trebuie menținuți, dar ar fi trebuit inventați, chiar pentru a dovedi că suntem și noi în curent cu mișcarea mondială a pedagogiei moderne. Azi se reclama profesorului numai împlinirea datoriei lăsându-i-se absolută libertate a alegerii locuinței, constatat fiind că în Paris, în Berlin, cât și în New York marea majoritate a dascălilor locuiește departe de centrele universitare, fără ca nimeni să cenzureze distanța kilometrică ce desparte focarul conjugal de catedra sau de laborator.

Cum se explica atunci pornirile așa de agresive ale colegilor dv. din congres contra ambulanților?

Prin exces de zel, condannabil, față de autoritatea superioară și prin o prea oarbă încredere în infailibilitatea legilor, chiar a celor de ocazie, ca aceasta, care, după cum s-a spus în congres, nu a evoluat tocmai normal. Argumentele acelor colegi, abstracție făcând de forma brutală ce au îmbrăcat-o, sunt în favoarea noastră de altfel.

Sunt nerăbdător să văd cum veți dovedi și acest paradox aparent.

Foarte simplu. Colegii au vorbit – vorba vine – în numele *apostolatului* și al *românismului* etc., fără a-și da seama că tocmai ambulanții împlinesc aceste postulate. Căci apostolatul implica propovăduirea cuvântului Domnului în specie al disciplinei respective – cu înfrângerea greutăților inerente unei asemenea misiuni. Și veți recunoaște că e mai simplu și mai ieftin să cobori cu tramvaiul din Filaret la Universitate decât să calătorești pe vreme de iarnă cu trenuri nu totdeauna la înălțimea cerințelor sașmanilor pasageri. Dar aceste neînsemnate considerații de ordin material se întaresc prin altele de esență morală.

Ținând prelegeri în alte centre decât reședința obișnuită, unde fiecare se bucura de oarecare stimă față de concepatenii săi, noi, ambulanții, suntem ținuți să dam o și mai mare îngrijire cursurilor, pentru a înfrânge orice eventuală indispoziție a unui public ce nu ne este binevoitor ca acel din orașul de origine. Grija de a câștiga sufletele unei populații mult mai eterogenă decât a Capitalei și astfel mai

puțin favorabila constituie tocmai nota distinctivă între apostolat și simplele prelegeri, ale celor ce nu au a ține seama de atare preocupări.

Pornind în fiecare săptămână de la centru, unde pulsează mai intens ca aiurea adevărata viață românească, fiecare dintre ambulanți aduce cu sine, în chip firesc, ceva din acea vioiciune care întrerupe placut atmosfera molcomă și adesea încă particularistă a centrelor cu majoritatea eteroglotă. Și iată cum tocmai ambulanții, cei conștienți de înalta lor misiune culturală bineînțeles, corespond, fără vreun merit de altfel, cerințelor mai sus arătate.

Convingerea că, în calitate de oaspeți, suntem și mai sever judecați decât localnicii, ne impune rezerve pe deoparte și îndatoriri pe de alta, pe care, poate, nu le au, întotdeauna și în aceeași masură, cei care se cred la ei acasă. Asemenea situație de rezervată observare și emulație, care de cele mai mult ori se transformă într-o reciprocă și binefacătoare încredere, constituie cea mai prielnică atmosfera pentru o muncă cât mai ușoară și mai rodnică, atât pentru studenți cât și pentru dascăli. În asemenea condițiuni nu mai își pot recolta rasplata cea mai înaltă a străduințelor cei ce și fac cu adevărata tragere de inimă datoria pe care atât de bombastic colegul bucureștean o numea apostolat. Dar și aceste condiții prielnice studiilor cât și satisfacțiile decurgând din ele nu le stărnesc legea fie ea oricât de bună sau cât de politienească ca cea în vedere. Ele sunt rezultatul aportului personal, care nu e sub dependența altor imperative decât al acelor ce ne conduc pe fiecare, după norme speciale și independente de legile oficiale.

De aceste imponderabile ar trebui să ție socoteala cel ce se interesează de școală, iar nu de investigații înjositoare.

După cum văd, sunteți tare jignit de măsurile noii legi!

Jignirile sunt compesate de mulțumirea sufletească ce mi-au produs cursurile ținute la Cernăuți de unde, în caz de aplicarea legii, voi fi îndepărtat.

În înșă, cu acest prilej, să exprim aici atât auditorilor mei de la Universitatea bucovineană cât și, mai ales, colegilor de acolo, care m-au îmbrățișat cu atâtă căldură, cele mai vii mulțumiri pentru placutele amintiri ce mă leagă de unii și de alții și pentru înaltătoarele momente ce mi-a procurat dascălia în mijlocul lor.

– La congres a pledat însă pentru aplicarea legii și un coleg de la Cernăuți, deci imnul de laudă, ce aduceți, nu e general.

– Da, e just. Și eu am fost surprins de eforturile zgomoase dar zadarnice ale unui coleg jurist bucovinean – de origină regățean însă – Spulban, care se străduia să spulbere atmosfera favorabilă ambulanților. Dacă ar fi fost întrebat, însă, ce a produs în decursul celor opt ani petrecuți în tihna ce i-a procurat locuința lângă catedră, desigur că n-ar fi avut cu ce se mândri: pe când singur colegul ambulant Parhon îl zdrobește cu voluminosul volum ce a produs la congres, în care nu sunt cuprinse decât titlurile valoroaselor sale lucrări. Povestea bolobocului gol dar zgomotos este veșnic adevărată.

Iar pe când cernăuțeanul coleg rămâne nesupărat în golul edenului său, colegul cel savant e amenințat cu eliminarea din învățământ, pentru că lucrează nu numai la Iași dar și la București. Iată morala fabulei“.

Conferențiar la Radio

Deși instalată de mai multă vreme, Soc. de Radio se mulțumea să dea știrile oficiale și muzică fără a fi introdus și conferința. În nov. 1928, Dimitrie Angelescu, directorul general al Soc. de Radio, un asiduu ascultător al conferințelor mele, îmi propuse să le inaugurăm și la Radio. Oferta interesându-mă, la 7 nov. '28 am dat prima conferință, făcând o introducere generală asupra *Artei în România*.

Trebuie să adaug că, cu toată obișnuința de a vorbi liber, încercarea n-a fost fără emoție și oarecare stânjeneală, de care mi-am dat îndată seama. Lăsat singur în odăița curios capitonată, în fața microfonului, am început să citesc ținând manuscrisul cu amândouă mâinile. De îndată mi-am dat seamă de monotonia dicțiunii și că patinam fără a putea schimba fâgașul fals ce-l apucasem. După cele 15 minute, am ieșit obosit și plictisit, cum nu eram după câte o oră de vorbire liberă. Și cei de acasă au găsit deosebirea enormă între aceasta comunicare și obișnuitele mele conferințe. În curând mi-am dat seama că neavând mâinile libere, nu am putut da cadența cuvenită vorbirii. Căci mâinile, la popoarele meridionale mai ales, au mare rol în vorbire: gestul însoțește și dă relief, cadența cuvenită grăirii. Italianul, de pildă, nu poate vorbi fără gesturile însoțitoare. Cea mai splendidă ilustrare a acestui adevăr ne-o dă Lionardo da Vinci în splendida-i *Cina cea de taină*, din Milano, în care nedumerirea Apostolilor, la cuvintele Mântuitorului, este exprimată prin gesturile așa de elocvente ale mâinilor tuturor celor din jurul mesei, nici o mână nu e în repaos. De altfel și anecdotele confirmă acest adevăr, borfașul prins asupra faptului țipa și da din mâini invocând nevinovăția și adus, cu mâinile legate la spate, judecătorul cerându-i

să se dezvinovățească, el se plânge că nu poate vorbi cu mâinile legate!

După o săptămână, prietenul Angelescu veni din nou să mă ia în automobilul direcției – singurul fel de plată a conferințelor – pentru o nouă încercare, care de astă dată nu mai fu un eșec, ci o izbândă. Lăsând manuscrisul pe pupitrul din față-mi și având mâinile libere, am citit de astă dată cu ritmul convenit, ca și în vorbirea liberă. O altă mare deosebire, în vorbirea la Radio, e lipsa publicului, cu care vorbitorul este, în conferințele libere, în contact vizual reciproc, altfel animator decât zidul capitonat din cabina radiofonică. Ideea că vorbind la Radio, numărul ascultătorilor este incomparabil mai numeros, compensează, în parte, lipsa publicului din sala de conferințe libere. Trecând peste toate aceste deosebiri, m-am acomodat cu vorbirea la Radio, devenind cel mai asiduu conferențiar timp de un lung șir de ani. În cele din urmă simțeam chiar plăcere de a mă afla, pe calea văzduhului, în comunicare cu atâția ascultători, dintre care unii intrau chiar în corespondență cu necunoscutul vorbitor, care, la rândul său, prin anumite aluzii știa că se adresează numai câtorva dintre ascultători, care, singuri le cunoșteau tâlcul.

Am mai vorbit și la Radio P.T.T. din Paris, Bruxelles și Berlin, constatând marea deosebire între cele dintâi față de Berlin, unde, într-un local admirabil amenajat, totul era prevăzut, pe când la francezi negăsindu-se o cabină liberă, fiind ocupate de repetiții orchestrale, am fost introdus în biroul unui director absent, fiind de mai multe ori întrerupt prin telefon și vizite inoportune. La Bruxelles instalațiile erau de asemenea mult mai primitive decât la noi, unde, în decursul anilor, s-au introdus treptat serioase ameliorări.

Ciclurile de convorbiri, din care foarte multe de un interes trecător, nu vor fi publicate, pierzându-și, în decursul vremii, interesul și farmecul activității de mult perimate.

Conferințe și participări la Congrese

După prăbușirea împărăției Austro-Ungare, fosta Boemie, azi Cehoslovacia, și-a dat toate silințele să se afirme ca stat independent și cultural, ocupând un loc demn între ce-

lelalte state europene. Într-acest scop a convocat la Praga, în 1926, un congres al bibliotecarilor, așa-zis internațional, iar după doi ani numai, tot la Praga, s-a ținut între 1-4 oct. adunarea Uniunii intelectuale internaționale, de sub președinția Prințului Rohan, iar, în legătură cu aceasta, de la 7-13 oct. 1928, primul Congres de Artă populară, sub auspiciile Societății Națiunilor.

La 9 ian. am inaugurat, la Praga, Institutul cehoslovac-român prin conferințe, în limba franceză, asupra afinităților artistice dintre România și Cehoslovacia, la care, cu ajutorul diapozitivelor puse la dispoziție de colegul Fischer, profesor de etnografie de la Bratislava, am putut stabili punctele de contact din arta țărănească a celor două popoare. După conferință a urmat un banchet prezidat de Schihowski, președintele Institutului, și Părintele Zavoral, în onoarea conferențiarului.

La Congresul de Artă populară, mai sus menționat, am prezentat următoarele comunicări, a căror dezvoltare mi-a fost foarte redusă de președintele Secțiunii, același Focillon, care voia să mă declare, la cererea lui Iorga, indezirabil în Franța.

Comunicările: 1) *Art populaire ou art paysan*; 2) *Survivances de la préhistoire dans l'art du paysan roumain* și al 3-lea); *Causes du dépérissement de l'art paysan en Roumanie* au apărut însă în Memoriile Congresului (pp. 122-125)¹.

Trebuie să adaug că la acest congres internațional Germania a fost pentru prima dată, după război, invitată, limba germană fiind acceptată în deliberări, mai mult încă, Otto Lehmann, dir. Muzeului din Altona, a fost ales între președinții congresului, constituind astfel o victorie a Germaniei, care, după nouă ani de la încheierea păcii, apărea în conducerea unui congres internațional. În darea de seamă din „Volkswerk“ din 1940, Hahn, dir. Muzeului din Berlin, adaugă: „Nu trebuie uitat că la acest succes al Germaniei a contribuit mult și reprezentantul României, prof. Tzigara-Samurçaș“.

Din partea României au mai făcut comunicări: Mușlea, despre icoanele pictate pe sticlă, în Transilvania, iar Artur Gorovei despre încondeierea ouălor de Paște. După ambele

---

1. *Institut international de coopération intellectuelle: Art populaire*, 2 vol 4 cu numeroase ilustrații. Duchartre, Paris, f.d. Cf. și *Vechimea portului țărănesc*, 1945.

comunicări au urmat interesante discuțiuni sub vicepreședinția secțiunii conduse de subsemnatul.

Alte conferințe, în cursul anului, am ținut:

La 20 mai, în ciclul Institutului social român, asupra „Muzeelor ca organe de cultură”. Din darea de seamă a ziarelor redau aici următoarea notă apărută în ziarele din 23 V:

„Alături de biserică, de școală – spune conferențiarul – muzeul contribuie la înălțarea unui popor, la îmblânzirea și înfrățirea popoarelor. El este în același timp un templu de păstrare a odoarelor cele mai scumpe ale unui popor, și mai e o școală din cele mai înalte și simple. Și în el curge cel mai limpede izvor al energiei naționale: devine totodată un făuritor de energii.

Muzeul urmărește, însă, realizări imediate și practice. Astfel, el salvează și conservă obiectele de cultură și educație. Cu elementele adunate, ajută la fixarea specificului artei naționale. De exemplu, pentru arta românească există o notă (în stil) individuală și particulară ce o caracterizează în largul artei universale, în cuprinsul frumosului general și etern. Această notă o întărește muzeul.

În stadiul de azi, concepția muzeului se diferențiază după felul conținutului (de știință, de arte etc.), după mărime (locale, provinciale, naționale).

Relativ la România, d. Samurcaș a înșirat muzeele naționale din București, iar din provincie pe cel din Craiova, T. Severin, Iași, Cernăuți, oprindu-se în special asupra celor din Cluj, Alba Iulia, Brașov, Sf. Gheorghe dar mai ales asupra Muzeului Brukenthal din Sibiu, căruia îi prezice un mare viitor, dacă se vor realiza propunerile sale.

O caldă susținere a desfășurat d-sa pentru Muzeul de Artă Națională. Căci, această artă e mai înfloritoare azi ca oricând în toate statele de cultură; cu zecile și sutele înfloresc splendide muzee în țările învinse și învingătoare.

Neprețuite odoare are România, care așteapta să fie așezate și orânduite în muzee, ca patrimoniu național de artă. «Nu există țară mai splendid și mai complet avută în obiecte reprezentative de artă din toate epocile».

Multe ar fi de spus, firește, despre astfel de muzee. Regretul îl concentra d. Samurcaș în jurul Muzeului de Artă Națională de la Șosea, amenințat de tragedia ruinii. Apelul d-lui Tzigara-Samurcaș de a se determina distribuitorii bugetului să aloce fonduri pentru terminarea celui din urmă

local public început înainte de război și neisprăvit, acel apel e susținut de întreaga opinie publică și intelectuală.

Trebuie clădit Muzeul Artei Naționale românești.“

La 23 aug., la Oradea Mare, cu prilejul reuniunii acolo a măștrilor de arte și meserii, o conferință asupra „stilului românesc“ dovedind măștrilor greșala ce tocmai o comiteau, de a proiecta în fier modele de porți în lemn, arătându-le că fiecare material are tehnica și stilul său propriu. Atrageam de asemenea atenția asupra eroarei ce se face de a se ornamenta olaria cu modele luate din tehnica țesăturilor etc.

La 23 febr. am conferențiat asupra „operei de artă“, la Galați; iar la 2 mai a avut loc, la Fundația Carol, în prezența Parintelui Zavoral din Praga și sub președinția ministrului dr. Angelescu, *Comemorarea lui Dürer*, la 400 ani de la moartea sa.

Dupa *Adevărul literar* din 13 mai dăm următorul rezumat:

„Mai presus de omul pe care-l proslăvim azi, se cuvine sa ne ocupăm de operele lui veșnic vii. Ele ne vorbesc nu numai de Albrecht Dürer, dar de întreaga mentalitate și de credința vremii lui.

Prin Dürer, sarbătorim azi victoria veșniciei artei asupra omului muritor. Operele lui sunt astăzi încă atât de vorbitoare, încât pot servi ca îndreptar pentru toți cei ce vor sa cunoască manifestările cinstite ale artei adevărate. Și pentru noi, mai ales, pot servi ca ideal al unei arte naționale.

Caci, deși de unii Dürer e considerat ca cel mai tipic artist german, de alții opera lui e redusă la rolul de intermediar între concepția gotică și cea italiană a Renașterii.

Se uita mereu că arta unei țări nu capătă viață individuală, adică națională, decât prin contactul cu alte manifestări străine, care pun mai tare în evidența particularitățile fiecarui popor.

În desfășurarea evoluției artistice a lui Dürer, se dă acea mare importanță călătoriilor sale în Italia. Desigur, a învățat mult din arta Italiei, și în special, a știut sa-și apropie plasticitatea și armonia italiană, dar fără a uita de caracterul sau propriu.

Dürer rămâne reprezentantul de frunte al vremii și al țării sale, dar, prin însușirile lui, se ridică deasupra acestor contingente, ocupând un loc de frunte în desfășurarea artistica universală.

A fost și rămâne una din marile personalități ale omenirii.

Ca și pentru Lionardo, și pentru Dürer pictura nu era decât unul din mijloacele de a fixa aspectele naturii. El se servea mai ales de linii, deși firea nu cunoaște linii ci numai volume, și deci contururi pe care le fixa prin simple trăsături de creion. Avea cel mai clar dar și cel mai măreț stil linear: fiecare trăsătură de creion are însemnătatea ei prin determinarea unei forme, dar mai presus de toate are frumusețea ei ornamentală.

Pe când desenele lui Rembrandt sunt picturale, ale lui Dürer sunt formale și ornamentale.

Și ca pictor el este desinatorul care înalță lucrările sale prin culorile adăugate desenului.

Prin călătoriile lui în Italia, Dürer a atenuat naivitatea cu care interpreta natura, câștigând plasticitatea și spiritualizarea formelor.

El a reușit a fi cel mai plastic artist numai cu ajutorul liniilor.

Influența italiană i-a lărgit cadrul activității sale, fără a-i atenua personalitatea.

Desenele lui păstrează veșnic o sprinteneală caracteristic gotică, care se îmbină perfect cu concepția largă a Italiei. În vremea lui, arta germană atinge cea mai clara expresie.

Pe lângă cercetătorul scrupulos al formelor din natură, Dürer mai era și cugetătorul care cauta să stabilească legi artistice ca și Lionardo.

Prin măsurătoare, el caută să ghicească secretul firii omeniești, vrând să obțină idealul frumosului. Curând însă se convinge că numai Dumnezeu adică Firea poate crea frumusețile visate de oameni și de aceea nu se mai încumetă să se ia la întrecere cu natura, mulțumindu-se să o studieze cât mai de aproape. *Denn wahrhaftig steckt die Kunst in der Natur wer sie heraus kann reissen, der hat sie!* – exclamă el după lungi cercetări.

Dar artistul să nu se mulțumească a copia natura ci a se însufleți de ea, caci numai cel ce ne va da firea trecută prin temperamentul său, numai acela va da opere originale și eterne ca ale lui Dürer.

Desenele lui, deși de o acurateță fără pereche, nu sunt totuși deloc reci, reflectând iubirea de natura și acea concepție largă, filosofică despre fire, care e specifică artistului speculativ german.

Scrierile teoretice ale lui Dürer sunt cuprinse în trei cărți intitulate: *Speise der Malerknaben*, adică lucrări pentru învățăceii picturii. Pe lângă căutarea canonului corpului omenesc, el se mai ocupă, întocmai ca și Lionardo, de urbanism, de fortificații etc.

După ce, prin considerații generale, dar pline de interes, așează în timp și în spațiu figura lui Dürer, conferențiarul intră în expunerea vieții artistului și a analizei operelor sale de seamă prin proiecțiuni și unele gravuri originale expuse în sală“.

Alte conferințe am mai ținut, 3–21 nov., la Cernăuți, în sala cea mare a teatrului în fața unui public foarte recunoscător, căci nu prea [era] obișnuit cu asemenea produceri. Ca introducere am vorbit despre importanța culturii artistice, revenind mai târziu asupra diferitelor faze ale artei naționale.

La Cernăuți, pentru publicul românesc, la Liceul Ștefan cel Mare, iar pentru germani la *Deutsches Haus* am conferențiat la 2 și 29 dec.

La 3 sept. am plecat la Congresul de artă de la Sofia, unde am găsit cu plăcere pe vechii prieteni și interesantele lor muzee, iar de la 16 la 22 sept. am vizitat împreună muzeele locului de întrunire, convocarea era făcută de președintele temporar, dr. M. Sanerlandt.

De la 24–26 mai, ca secretar general al Soc. R.R. de Geografie, am reprezentat Societatea la centenarul Societății de Geografie din Berlin, ținând o cuvântare ocazională asupra relațiilor dintre România și Germania și remițând medalia Jubileului de 50 de ani ai Societății noastre, după cum se relatează într-o broșură ocazională.

La 10 dec. am ținut în ciclul „Uniunii intelectuale române“ prezidat de Motru, o conferință din care dau următorul schelet, rezumat în notele stenografice ce redau aici:

„Problema pe care «Uniunea Intelectuală Română» o pune de asta dată este să scoată în evidență influențele care au plămădit cultura și totodată arta românească; cu alte cuvinte să arătăm adevăratele altoiri ce a primit cultura românească spre a regenera.

Fauritorul programului nostru, spiritul larg filosofic al d-lui Motru, a pus problema sub forma lăaturalnică a influențelor.

Studiindu-se însă aceste influențe s-a constatat că adevăratul trunchi vânos al acestei culturi este elementul autohton, influențele rămânând doar pe planul al doilea.

În prima conferință a Uniunii s-a stabilit adevărul în această problemă, arătând că cultura nu-i deloc în legătură cu ceea ce numim analfabetism; că deși țara noastră, după numărul analfabeților, este la coada națiunilor, din punct de vedere cultural fondul nostru este admirabil.

De la ultima conferință, la care am asistat, am putut învăța că și din punct de vedere al organizației juridice, toate influențele pe care le-am primit nu sunt nimic pe lângă fondul autohton care s-a pus în evidență.

După această sumară introducere, drumul meu este netezit; și să nu va mire dacă de la început voi veni cu afirmații categorice, pentru că în ele sunt susținut de autorități străine care nu pot fi banuite de exagerări patriotice.

Voi da ca pildă pe cel mai recunoscut savant de astăzi, pe profesorul Strzygowski de la Viena, care a adus laudele sale artei românești.

Vorbind de mănăstirile din Bucovina parerile lui datează de pe vremea când Bucovina nu era încă a noastră – aduce un imn de laudă artei noastre comparând-o cu frescele din Orvieto sau cu fațada Domului din Veneția.

Iar acum de curând în publicațiunile sale de după război, România a căpătat, din punct de vedere al artei străvechi, un rol de frunte în toate cărțile privitoare la întreaga preistorie a Europei.

Arheologii Schuckhardt și Schmit, în lucrările lor, dovedesc că România joacă un rol de frunte nu numai prin antichitățile care s-au găsit, dar și prin rolul pe care-l joacă, prin problemele care le rezolvă.

A poseda numai monumente de artă nu este o fală. Câți nu pot avea colecții de obiecte prețioase fără să fie responsabili – cum e d.p. muzeul Kalinderu, unde sunt lucruri rele dar sunt și lucruri bune – fără ca aceasta să însemne că posesorul lor era un spirit artistic.

Ca să ne convingem de importanța României din punct de vedere artistic, voi cita, în treacat, rolul pe care-l are țara noastră în rasturnarea unei teorii care a dominat lumea întreagă, teoria așa-zisa a mirajului oriental. Toți savanții erau convinși că cultura artistică a venit de la sud spre nord; mai ales în urma descoperirilor lui Schliemann la Troia

și Mikene – că de acolo s-a răspândit valul artei peste lumea întreagă.

În urma cercetărilor făcute în țară la noi, care se țin de lanțul care începe de la Tripoli și trece în diagonală prin Bucovina, Moldova, cotitura Oltului, și apoi până în Tracia, toate descoperirile făcute pe această linie au adus lumină într-o serie întreaga de ornamente ale spiralei.

Pe baza sapăturilor făcute la Cucuteni și la Ariușd, s-a dovedit că în aceste centre ornamentația spirală a dobândit cea mai frumoasă dezvoltare. Din acest punct de radiere, a formei spiralei desavârșite, s-a răspândit până în sud.

Aceasta ornamentație este la noi contemporană cu piatra șlefuită, pe când în Tracia ea este contemporană cu epoca de bronz și de fier.

Prin urmare, arta din regiunea noastră este anterioară celei din sud și astfel, gratie descoperirilor făcute la noi, se răstoarna vechea teorie a mirajului oriental.

Mai târziu, în timpul războiului, s-au făcut descoperiri de către arheologii germani la Monteoru, iar descoperirile de acolo sunt atât de importante, încât lucrările de la Monteoru primează și numele de „Monteoru Kultur“ este recunoscut ca un punct de reper.

Dar mai importantă este constatarea că ornamentația spirală la noi trăiește până astăzi. Ornamentele olăriei țărănești sunt încă influențate de aceste străvechi spirale, legătura fiind foarte lesne de făcut. Artă noastră țărănească se dovedește astfel a avea o vechime de câteva mii de ani, cel puțin trei mii de ani înainte de Hristos.

De altminteri ornamentația de repetiție nesfârșită a spiralei se găsește la noi în țară sub diferite forme și nu se manifestă numai în ornamentația pe vase. Spirala face parte din întreaga mentalitate a populațiunii din aceste regiuni. Gândiți-va la doina. Prima constatare ce o faceți este că ea se întinde pe aceeași diagonală din Ucraina până dincolo de Dunare; cuvintele și-au schimbat haina, dar ritmul este același. Nu este decât transformarea aceluiași element al spiralei, element decorativ care nu știe unde începe și unde sfârșește, care se încolăcește sub același ritm.

Dar hora? Aceeași caracteristică. Și ea este, dacă gândiți mai îndeaproape, traducerea dinamică a aceleiași manifestări în spirala.

Suntem legați prin această ornamentațiune care se afirmă în întreaga viață sufletească a populației, dovedind importanța și vechimea artei țărănești.

Dar nici atât n-ar fi destul, ca să dovedim situația pe care România o are astăzi în Europa, din punct de vedere al artei străvechi.

Avem și alte monumente din epocile migrațiunii: de pe timpul schiților, tezaurul schit de la Craiova; avem de pe timpul grecilor, de pe timpul romanilor care ne-au lasat un monument unic în felul său, monumentul de la Adam Clisi.

În timpul migrațiunilor țara noastră a servit ca o punte de trecere a popoarelor de la răsărit spre apus; fără să lase urme în dezvoltarea artistică. În decursul vremii s-au împântat în Țara Românească stilurile cele mai diferite.

Din epoca romanică o admirabilă rămășiță este vechea catedrală de la Alba Iulia, foarte puțin cunoscută, pe care tătarii au dăruit-o iar apoi a fost refăcută de marele *Hil-lard de Hounecourt* care altoit-o în stil gotic, ca și, în 1287, de *Jean de Saint-Dié*.

Ar fi fost desigur foarte nimerit ca acest stil viguros, care a trecut prin toată Europa spre a ajunge la noi, să fi devenit stilul particular al acestei regiuni.

Doar aici se poate vedea puterea vie a simțământului artistic al poporului român. Caci nu stilul gotic a subjugat pe români, ci simțământul artistic românesc a influențat stilul gotic.

Dar mai întâi sa vă enunț teoria cea nouă a aceluiași maestru de la Viena, Strzygowski.

Până acum originea stilului gotic era indiscutabil stabilită în Franța, iar nu în Germania, cum s-a crezut multă vreme. Însă în urma descoperirii admirabilelor obiecte de lemn sculptat din Scandinavia, Strzygowski caută să îndepărteze originea stilului gotic din Franța și s-o ducă în Scandinavia. Stilul ogival nu este după el decât inversiunea fundului corăbiei – a navei.

Prin urmare, de aici s-a născut ogiva, care a trecut pe mare până la gurile Senei, iar de acolo, tot pe apă, a coborât prin Île de France; aci e tradusa din lemn în piatră; și sub forma aceasta a pietrei capătă o amploare cu totul nouă și străbate întreaga Europă, până ajunge la noi.

Dacă teoria lui Strzygowski se adevărește, atunci am putea adăuga că scandinavii sunt primii care au dezvoltat acest arc, zis ogivă.

Între arta noastră și arta scandinavă sunt multe asemănări: în țesături, în broderii, în lucrări de lemn etc. Și această asemănare nu poate fi explicată altfel decât prin coborârea acestor locuitori la o epocă foarte îndepărtată spre țara noastră prin Ucraina.

Pe orice cale ar fi venit arhitectura gotică, reprezentată la noi prin sași, ea n-a putut să copleșească cu totul simțimintele artistice ale țaranului nostru. Cei care au ridicat atâtea biserici în stil gotic aduceau maeștri străini. Dar o biserică, așa cum este cea Neagră d.p. din Brașov nu se face numai cu 20 de maeștri, ci cu foarte multe ajutoare, iar brațele acestea erau ale țăranilor români; și oricât lucrau ei sub ordinele maeștrilor cu planuri din străinătate, totuși au pus ceva și de la ei. Pe de o parte au atenuat formele gotice, iar pe de alta și-au însușit secretul artei de clădire gotică.

Vedem la Câmpulung biserici apărând cu chenare de piatră în stil gotic. Un maestru pietrar român, care a lucrat la biserica din Brașov, a trecut la Câmpulung și la biserica făcută de el a adăugat un chenar de piatră în stil gotic, așa cum învățase el de la sași.

Mai târziu domnii Moldovei, voind să ridice biserici mai frumoase și mai mari decât ale simplilor țărani, să le dădă din piatră, au făcut apel la meșteri străini, care au venit în țara noastră. Avem documente care dovedesc că Ștefan cel Mare d.p. a adus astfel de meșteri străini din Italia.

Dar nu toate cele 40 biserici ale lui sunt făcute de meșteri străini. Au fost chemați lucrători de la sate; iar aceștia au tradus stilul de lemn în piatră și cărămidă. Astfel constatăm legătura naturală între arhitectura țărănească în lemn și arhitectura în piatră a domnilor moldoveni. Țăranul român a știut să-și aproprie și apoi să transforme toate însușirile stilului gotic. Aceasta mai ales în Moldova care era în legătură cu Polonia și cu Ardealul.

În Țara Românească, primii voievozi, voind să clădească biserici, au adus meșteri de peste Dunăre.

Biserica Domnească de la Curtea de Argeș este în stil bizantin, venit nu direct din Bizanț, ci din Ohrida. Prin urmare în Muntenia se stabili la începutul sec. 14-lea stilul

bizantin și ar fi fost de dorit ca acest stil să fi rămas stilul definitiv. Nu s-a întâmplat însă așa.

Stilul bizantin al primilor Basarabi este întrerupt de Mircea cel Batrân, care își aduce meșteri din Serbia, unde avea legături de rudenie. Acolo stilul bizantin fusese transformat prin influențele italiene. Și după Biserica Domnească de la Curtea de Argeș avem biserica de la Cozia care are mai ales influențe sârbești.

Nici acest stil nu continuă, însă, Neagoe Basarab, voind să ridice o biserică și mai frumoasă, nu face apel la sârbi, ci își aduce meșteri tocmai din Georgia; și ridică un alt monument, unic în felul lui, Catedrala de la Curtea de Argeș.

În timpul lui Mihai Viteazul, reîncep lucrări după tipicul bizantin de la Curtea de Argeș, fără mare influență însă.

În acest timp, în Moldova, stilul gotic continua. Se ajunge la o dezvoltare splendidă, întruchipată în admirabila Biserică Trei Erarhi a lui Vasile Lupu, din Iași.

Prin urmare, pe de o parte influența Orientului, în Muntenia, iar pe de altă influența Occidentului în Moldova.

În urmă se petrece un fenomen interesant, care ne dovedește puterea de amalgamare a stilurilor. Și din cele două stiluri diametral opuse, bizantin și gotic, se contopesc într-un stil nou.

Vasile Lupu cladește la Târgoviște Biserica Stelea cu elemente gotice atenuate. În Moldova se cladesc tipuri care se apropie de stilul bizantin. Cu vremea, aceste două stiluri antipode, fundamental opuse, sunt contopite și pe vremea lui Constantin Brâncoveanu ajungem la un tip unitar și admirabil reușit în Biserica Mre Horezu.

Pe când în straturile voievozilor arta a suferit diferite influențe, arta poporului român nu s-a lăsat influențată și a creat stilul original, care este stilul românesc.

S-a întâmplat același fenomen ca în limba. Pe când în biserici se vorbea slavonește iar mai târziu grecește, limbi pe care le înțelegeau numai dominanții, poporul continua să vorbească limba lui, care a rămas neinfluențată, afară de unele cuvinte rare, care îmbogățesc limba românească, fondul rămânând același.

Tot așa și în arta. Țăranul a pastrat arta lui, fără să fie influențat de arta dominantă până ce aceasta a ajuns la un stil național.

Și după cum la mijlocul secolului trecut, voind să punem bazele limbii literare, am făcut apel la limba poporu-

lui român, tot așa după epoca de aiureală la care ne aflăm, când vom ajunge la o clarificare și vom voi să stabilim bazele unui stil propriu, tot la sorgintea cea adevărată a artei populare va trebui să recurgem, căci ea singură nu va fi suferit influențe străine.

Toate aceste zise pe scurt, vor fi ilustrate prin proiecțiuni“.

Museumsverband și Coroana Sfântului Ștefan

Museumsverband sau *Internationaler Verband von Museen* este asociația, înființată în 1898, a personalului muzeal, ce se întrunea anual, în alt oraș, pentru a cunoaște mai de aproape colecțiile, a comunica falsurile descoperite și alte știri de specialitate. Când am fost admis, în 1907, eram înregistrat sub nr. 135, în 1936 numărul membrilor se urcase la 411, dintre care: 4 din Paris, 5 din Londra, 10 din Stockholm, 6 din Viena și câte unul din Chicago, Cleveland, Boston, New York etc. etc.

După întrunirea foarte interesantă de la Paris, urma să ne reunim, în toamna 1914, la Moscova, împiedicați însă de izbucnirea războiului.

În anul în curs, președintele dr. M. Sanerlandt, directorul Muzeului din Hamburg, ne-a convocat de la 16-22 sept. la Buda-Pesta, ca invitați ai autorităților orășenești, care ne-au procurat o sumă de avantagii, ca reduceri de călătorie pe C.F., la principalele hoteluri etc.

Diminețile, 9-11, erau reținute comunicărilor de interes muzeal și apoi urmau vizitele la muzee.

Excepțională a fost, la 18 sept., primirea de la Königlische Burg, unde ne-a fost îngăduit să cercetăm de aproape Coroana Sf. Ștefan, care nu se arată publicului decât cu prilejul încoronării regilor ungari, fiind bine păzită altfel într-un sef într-una din camerele cetății regale, cele două chei fiind încredințate câte unui magnat ungur, ce purtau titlul de Excelență, cu rang în Consiliul de coroană.

Scoasă din ascunzișul ei, coroana a fost depusă, sub pază militară, pe o masa în jurul căreia am luat loc ascultând conferința directorului muzeelor din Berlin, dr. Otto von Falke, care ne-a lămurit asupra celor două părți ale coroanei. Partea de jos este cea bizantină a regelui ungur Geza I

din 1075, dăruită principelui Geza de către Împăratul bizantin Mihail Ducas, cu portretul în smalt (email) al împăratului donator și al lui Geza; cealaltă fiind atribuită Sfântului Ștefan, din anul 1000 d.Hr. Acesta a fost primul rege al Ungariei, din dinastia Arpad; fiind canonizat mai târziu, primi coroana de la Papa Silvestru II, de origine franceză.

Adeverindu-se că această din urmă parte superioară este din anul 1000, ea nu e însă de artă bizantină ci de proveniență italiană probabil, din atelierul benedictinilor din Montecassino.

Întoarcerea la Budapesta s-a efectuat pe vaporul salon pus la dispoziția congresiștilor de ministrul Cultelor, Baronul Kuno v. Klebersberg (cel care mi-a liberat covoarele transilvănene), la masa căruia am luat parte împreună cu președintele nostru, Baronul Hans v. Sch... [indescifrabil], plenipotențiarul Germaniei și alți invitați de seamă.

Splendidă a fost întoarcerea pe vapor în orașul iluminat în onoarea congresiștilor.

Ultima zi a congresului fu consacrată călătoriei la Győr (Raab), unde am vizitat bogatul tezaur din Domul orașului. De aici am ajuns la Esterháza, unde am vizitat castelul din secolul al 18^{lea}, conținând frumoase mobile ale vremii, și am luat masa ca invitați ai Principelui Esterházi.

Astfel s-a încheiat această bogată și interesantă sesiune a *Museumsverband*-ului din 1928, în care ni s-a dat ocazia – altfel așa de rară – de a cerceta de aproape coroana Sfântului Ștefan, descoperită în pământ românesc ca și alte tezaure de aur, ca acel de la Sf. Nicolau Mare, ajuns din Banat în Muzeul din Budapesta sub numele de tezaurul de la Nagy-Szent-Miclós (datat de unii din sec. V sau din 870 d.Hr.) și care constituie unul din cele mai prețioase tezaure din lume.

Publicații ale anului

În afară de *Izvoadele de creștături*, am mai publicat în revista parisiană *L'art vivant*, în nr. din 15 sept. special consacrat artei populare, un articol *L'art paysan en Roumanie* (pp. 724-25) în care arătăm: „L'art paysan n'est pas un art d'importation et, moins encore, un art popularisé, comme à tort on l'a prétendu. Le qualificatif populaire ne

lui siède pas non plus, car il implique une vulgarité qui lui est étrangère; ce n'est pas davantage un art pour le peuple, mais bien l'art du paysan et pour son usage propre". După o scurtă enumerare a diferitelor produse artistice ale țaranului nostru încheiam: „Les produits du paysan roumain, quoique non faits pour les expositions, ont cependant toujours supporté avec avantage la comparaison dans toutes les expositions de produits similaires à l'étranger. C'est bien là la meilleure preuve de l'ampleur harmonieuse, de la vigueur ainsi que de la beauté toute particulière de l'art du paysan roumain.

Soutenu par une si vieille et belle tradition, notre art sera parmi les derniers survivants de cet âge d'or, où il n'était pas un produit de luxe, mais simplement l'expression d'une harmonie de la vie: le paysan créait ses objets usuels pour satisfaire ses besoins ainsi que ses aspirations de beauté éternelle.

C'est dans ce sentiment inné du beau, héritage plusieurs fois millénaire des habitants autochtones de ces contrées, que réside le secret de l'art du paysan roumain".

În Nr. festiv consacrat României din *Deutsche Allgemeine Zeitung* din 17 nov. 1928, am dat un articol ilustrat asupra „Künstschatze Rumäniens".

Un alt articol de propagandă asupra „Die rumänisch Monumental Kunst" în *Das Geistige Rumänien*, din mai pp. 10-12; și tot în aceeași lună, în *Magazine des Nations*, în Nr. consacrat României, un articol despre: „L'art du peuple roumain".

La Convorbiri literare

În Nr. de mai-aug. și sept.-dec. am reluat discuția asupra Arcului de Triumf și a Palatului Comunal, care, în vederea stabilizării leului și a unui împrumut eventual, erau din nou la ordinea zilei. În afară de aceste articole, mai mult rezumative, în Nr. sept.-dec. am dat la iveală plagiatul arhitectului P. Antonescu după un proiect al unui elev din Paris.

Dar în prealabil trebuia rezolvată chestiunea dacă trebuie continuată refacerea în piatră a scheletului provizoriu de la Șosea. În ședința din 24 oct. 1928, aprobată și de ministru, comisia, din care, de astădată, făceam parte a decis că ruina actuală trebuie cât mai curând dărâmată.

Cu acest prilej, dr. Costinescu, primar al Capitalei, a afirmat că însuși Regele Ferdinand a insistat, în mai multe rânduri, pentru dărâmarea arcului.

Declarațiile, cu caracter oficial, ale primarului, m-au dezlegat de rezerva cu care am tănuit părerile ce Augustul Suveran mi-a exprimat în 1921 când, înainte de a începe campania, m-am crezut dator să supun mai întâi Majestaților Lor intențiunile mele. Regele regreta numai că nu putea lua o atitudine fățișă împotriva celor ce se plănuiau, adăugând, cu umor, că tot programul se prezenta gata alcătuit ca un *menu* la un praznic, la care tocmai cel sărbătorit n-are cuvânt de critică.

Primarul Costinescu ne-a mai asigurat că și defunctul prim ministru i-a cerut dărâmarea arcului.

Între timp arhitectul P. Antonescu prezintă un nou plan care, spre marea surprindere, se dovedește a nu fi decât plagiatul lucrării tânărului Labro, elev al profesorului Laloux reprodus în planșa Nr. 116 a concursului de 12 ore – din 1918-1919, tocmai în preajma ivirii lucrării pretinse originale a lui Antonescu. Plagiarea de un profesor al nostru a lucrării unui elev din Paris, constituie desigur recordul în materie de plagiat la noi².

Nu numai proporțiile generale ale monumentului dar și înclinarea laturilor, totul este servil copiat. Până și cartușele și ornamentele sunt împrumutate deși altfel așezate. Ciubucele românești au fost înlocuite prin cei doi înaripați adoptați în noul plan al arcului „în forma sa definitivă” publicată de plagiator, care a suprimat numai coronamentul școlarului francez. „Meritele în concepția generală” ce Marin Simionescu-Râmniceanu avea să gasească în opera „gândită” a lui Antonescu se dovedesc a fi, ca de obicei, vorbărie fără rost, căci din comparația celor două planuri se vede cât de inferior e cel românesc, cu toate zorzoanele naționale.

În zadar deci caută Antonescu să-și apere proiectul într-un articol în care-mi face cinstea de a mă declara cel

---

2. În zadar a cautat P. Antonescu să se dezvinovațasca de plagiat, invocând scrisorile din Paris, a caror valoare știm să o apreciem, după cazul arhitectului Sterian, în conflictul cu Lecomte du Noüy, despre care a fost vorba chiar aici. Scrisorile de complezență primite de Antonescu ar fi fost repede revocate, ca în cazul arhitectului Revoil, din menționatul conflict

mai ignorant al chestiunilor, al căror secret singur crede că îl deține. Insultele sale anonime, de frica lașului să nu fie tras la răspundere, și ale apărătorului său, Marin, mă onorează, dovedind că nu fac parte din tagma lor mistificatoare.

Dar chestia Arcului de Triumf fiind reluată și în anii viitori, încheiam deocamdată aici discuția, trimițând pe doritori de a se documenta asupra farsorului P. Antonescu la cele expuse în pp. 320–24 ale nr. mai aug. ale *C.I.*

Izvoade de creștături ale țaranului român

Din acest volum³, curând epuizat, voi da unele citate mai lungi spre statornicirea și mai precisă a artei țaranului nostru.

Lăsând la o parte partea introductivă, voi reda următoarele:

„Însemnătatea artei țărănești

Legând prezentul de trecut, prin acel fir invizibil dar trainic ce se numește tradiție, și ilustrând, prin exemplare alese, etapele succesive de dezvoltare firească a diferitelor tehnici, colecțiile retrospective din muzee ne permit menținerea vie a meșteșugului și a izvoadelor artistice. Produsele artei poporului ca și doinele, basmele și jocurile naționale, constituie zestrea cea mai frumoasă de care pot fi mândre neamurile cu un trecut istoric desfășurat în marginele acelorași hotare.

Dupa diferitele etape de dezvoltare ale unui izvod se numără epocile de prefăcere culturală ale unui neam, întocmai cum dupa straturile geologice suprapuse se precizează vârsta unui țărm. Obiectele de artă, în succesiunea timpului, alcătuiesc verigele lanțului ce asigură continuitatea caracterului specific al fiecărui neam, în hotarele și condițiile osebite ale dezvoltării sale.

Fără a fi partizan al unui tradiționalism ce ar exclude orice inovare sau acomodare cu cerințele timpului, totuși

---

3. *Izvoadele de creștături ale țaranului român* (cu rezumat francez) adunate și lamurite de Al. T.-S., desinate de O. Roguski, 1 vol. fol. 41 28: 115 descuri în text și 50 planșe cuprinzând 414 izvoade. Buc., Soccc, 1928.

susținem că o dezvoltare sănătoasă a artelor industriale nu se poate concepe fără respectarea unor norme inițiale, care, cu cât sunt mai vechi și deci mai persistente în decursul vremurilor, cu atât trebuiesc mai cu sfințenie respectate. Asemenea particularități, fiind strâns legate de firea unui popor, constituie nota caracteristică ce-l deosebește de vecinii săi de alt neam.

Poporul român, mai demonstrativ decât multe altele, ilustrează acest principiu.

În multe localități curat românești limba s-a pierdut, maghiarizându-se prin presiunea oficială și nevoia românilor de a se putea înțelege cu coloniștii unguri, pe care stăpânirea îi așeza în cele mai frumoase centre autohtone. Chiar și credința pravoslavnică se parasea, mulți ortodocși trecând la reformați sau la uniți.

Arta singura a rezistat tuturor încercărilor de corcire. În chiar casele ungarilor catolicizați se găsesc motive curat românești. Un exemplu din cele mai vorbitoare ne ofera bârna de lemn din Muzeul secuiesc de la Sf. Gheorghe, provenind dintr-o casă secuiească, darâmată în 1912. Izvoadele crestate sunt curat românești, cu caracter geometric, fără amestecul florilor specifice secuilor. Dar mai văditos pledează în favoarea originii românești leatul 1735 – înscris cu slovele chirilice, de care niciodată nu s-au servit ungurii sau secuii.

Manifestările artistice ale baștinașilor s-au menținut cele mai curate, pentru că arta are rădăcini mai vechi decât chiar limba românească. Aceasta s-a făurit în timpul colonizării romane, pe când tradiția artistică s-a menținut neștirbită și neîntreruptă de la primii locuitori ai acestor meleaguri și până la țăranul de azi.

Că peșterile noastre au fost locuite de oamenii celei mai îndepărtate epoci a pietrei neșlefuite – a paleoliticului – este astăzi bine stabilit. Și chiar de nu s-au descoperit încă resturi de schelete ale acelor vremuri, totuși uneltele de cremene, din Ardeal mai ales, ne dovedesc existența omului în aceste părți, cu zeci de mii de ani înainte de era noastră.

Din rarele descoperiri din această prima vârstă ne-au ajuns puține obiecte numai, dar totuși destule pentru a ne arata continuitatea între cea dintâi și a doua epocă preistorică. Multe din vârfurile de cremene paleolitice persista și în straturile următoare ale neoliticului, dând rarul exem-

plu al tranziției așa de lente de la cultura pietrei necioplite la cea a pietrei șlefuite și a ceramicii de pământ ars.

Prea interesante descoperiri din epoca pietrei șlefuite, ce se țin lanț de la Nistrul Basarabiei de miazăzi, prin Bucovina, Moldova, Țara Bârsei, Valea Oltului și a Mureșului până spre Dunărea oltenească și bănățeană dovedesc, toate, același simț artistic al anonimilor locuitori preistorici. Acești băștinași alcătuiesc stratul consistent din care au răsărit apoi, în timpurile istorice, descendenții pe care carturarii îi boteaza cu numirile diferite, ce ascund pe strămoșii noștri cei mai îndepărtați.

În ciuda vremurilor și mai ales a influenței triburilor migratoare, ce s-au strecurat pe aici, s-au păstrat totuși particularitățile fundamentale în manifestările artistice, care fac în mod neîndoielnic legatura directă între strămoșii de acum vreo cinci mii de ani cu țăranul român al zilelor noastre.

Sfidând scurgerea vreacurilor și orice influențe străine, aceste note caracteristice au persistat, alcătuind deosebirea între locuitorii ancestrali ai acestor locuri și toți controptorii ulteriori.

Astfel, în olăria țăranului de azi regăsim ca bază de ornamentare aceeași spirală ca în vremea neolitică, cu excluderea absolută a formelor florale sau animale, ce întâlnim atât în ceramica troiană a vremurilor demult trecute ca și în olăria maghiară a zilelor noastre.

De asemeni, sculptura în lemn a românilor nu cunoaște decât ornamentele geometrice, care contrastează cu sculpturile înflorate ale conlocuitorilor unguri. Izvoadele de țesături ale țarancii noastre se deosebesc fundamental de ale altor neamuri vecine, prin formele geometrice și prin armonia culorilor. Prin aceste trei îndeletniciri: a olăriei, a sculpturii și a țesătoriei, precum și prin portul și limba lui, țăranul nostru se distinge de unguri și de sași, împreună cu care a locuit atâta amar de vreme.

Asemenea deosebiri fundamentale, consfințite în genere de specialiștii străini și chiar de cei unguri, alcătuiesc moșteniri la care ar fi criminal să renunțăm, mai ales când unitatea națională s-a prevalat, în susținerea drepturilor de stăpânire, și de aceste manifestări exterioare sub care se ascundea unitatea sufletească a tuturor românilor din diferitele ținuturi subjugate.

A renunța la patrimoniul nostru artistic, ar fi tot atât de absurd ca și a voi să înlocuim limba românească printr-un esperanto oarecare.

Iar dacă nimeni nu îndrăznește să conteste importanța limbii ca argument decisiv al întăririi drepturilor de posesiune asupra teritoriilor redobândite, argumentele de natură artistică mai au totuși nevoie de documentare, deși manifestările artistice sunt cu mult mai vechi decât cele literare. Nu știm ce anume limbă vorbeau primii noștri strămoși din văile Carpaților, posedăm însă dovezi indiscutabile ale îndeletnicirilor lor, care le trădează năzuințele, în domeniul creațiunilor artistice.

Susținerea luptei în contra corcirii artei românești este scopul de căpetenie al publicațiunii de față. Pericolul fiind iminent, masuri grabnice trebuiesc luate, ca odinioara contra prefacerii limbii românești. Azi, limba vie a țării, bine statornicită prin literatura cea veche și prin cea curentă, subjugând provincialismele, ce-i dau numai farmecul coloraturii fără a-i atenua caracterul propriu, este la adăpost de substituiri în masă, pe când arta națională, dimpotrivă, trece prin crize serioase care îi primejdiesc chiar fundamentele. Prefacerea este favorizată prin chiar dezvoltarea enormă a artei populare în ultimele decenii.

Până aici ea îndeștula cerințele mai puțin pretențioase și îndeosebi mai puțin schimbătoare ale țăranului sau ale târgoveților neatinși încă de semicultura atât de periculoasă a orășenilor internaționali. Astăzi, în urma îmbucurătoarei preferințe a formelor populare, arta țărăneasca și-a lărgit câmpul de răspândire; iar noii propagatori s-au crezut obligați să-i prefacă și caracterul. Asemenea pretinse inovațiuni sau premeniri s-au introdus nu de făuritorul tradițional, care e țăranul conservator al datinelor din strămoși, ci de nou-ivitul său concurent de la oraș. Atelierele acestuia având ca scop principal o cât mai rentabilă desfacere a produselor, au căutat să atragă pe cumpărători prin nouitatea motivelor.

A copia de-a gata din revistele altor țări sau după scoarțele noastre motive cu totul străine de tradiția olăriei ca și de mentalitatea poporului nu constituie nici un merit, dovedind numai sărăcia de invenție a pretinșilor artiști, care împăunându-se cu meritele altora, nu-s preocupați decât de câștig, iar nu de artă.

În locul acestor maimuțării, cu cât mai interesant ar fi ca reluându-se motivele străvechi ale spiralei, de pildă, artiștii să dezvolte modele noi pe aceeași temă, îmbogățind astfel patrimoniul artistic, ce în decurs de mii de ani, deși sub aspecte diferite, a păstrat nealterat fondul ornamenticii lineare, prin care s-a distins ceramica străveche ca și cea contemporană.

Prin corciturile străine introduse azi, ceramica din România se va confunda cu a altor țări, cu care nu avem nici o legătură etnică sau vreo afinitate artistică.

Odată porniți pe panta prefacerii, nimic nu va opri pe alți îndrăzneți să introducă noi forme, și mai ciudate și încă mai străine de mentalitatea noastră. Curând va pieri deci originalitatea atât de pronunțată a ceramicii românești, cu tradiția ei așa de veche și frumoasă.

Aceeași pervertire se constată și în produsele textile. Conducătoarea unui atelier românesc din Orăștie, executând o comandă însemnată pentru un negustor din America, și-a permis să falsifice cu totul spiritul în care sunt concepute așa de frumoasele noastre izvoade de țesături. Fondul alb tradițional al ștergarelor a fost înlocuit prin negru, pe care se desprind cu greu șirurile de ornamente de la capete. Se pierde cu totul efectul atât de sobru și plăcut al râurilor roșii pe câmpul alb al pânzei țărănești ce oglindește seninătatea poporului, ale cărui gospodine cu atâta trudă înălbesc țesutul de în, întinzându-l, după spălare, pe malul înverzit al pârâului sub dogoreala soarelui de Cup-tor. Toată această poezie a pânzeturilor noastre albe, înveselite de discrete dar armonioase râuri în culori deschise, este falsificată prin țesăturile întunecate și mohorâte ale atelierelor asemenea celui din Orăștie.

Și să nu ne mirăm dacă vreun cercetător străin, în mâinile căruia ar cădea asemenea false produse românești, ne-ar atribui un caracter fioros și lugubru, judecând după straniile combinații de culori închise ale acestor produse plâsmuite de o fantezie profanatoare. Contra tuturor acestor abuzuri, dăunătoare bunului renume al artei românești, trebuie luate măsuri.

Nu avem pretenția de a stânjeni libertatea conceperii sau executării vreunei lucrări personale, oricât de stranie ni s-ar părea. De îndată însă ce asemenea elucubrații, pentru a căpăta o autoritate, ce altfel le lipsește, se strecoară ca produse de artă națională, datori suntem să interve-

nim, salvând reputația acesteia din urmă. Măsuri prohibitive neputându-se aplica, nici chiar la export, desfacerea falsificatelor artei românești, în țară și peste granițe, e de neîmpiedicat. Publicul singur ar trebui să reacționeze contra unor atare pervertiri. Într-acest scop e necesar să i se facă însă educația, punându-l în contact cu adevăratele produse ale artei naționale.

Trecând la izvoadele de creștături, vom arăta taina semnelor sculptate. Cele peste patru sute izvoade de creștături, înșirate în volum se înfățișează ca niște semne mute, pentru cel care le privește întâia oară. Cercetate mai de aproape, ele sfârșesc prin a-și dezvălui taina liniilor, care capătă rostul slovelor sau al notelor muzicale. După cum din buchile alfabetului sau din semnele scării muzicale se alcătuiesc cuvintele și sunetele, tot astfel din înșirarea meșteșugită a liniilor și a suprafețelor se îmbină nesfârșita serie de motive ce vorbesc limba particulară a formelor. Cu o deosebire fundamentală în exteriorizarea și comunicarea lor. Semnele grafice ale alfabetului și ale notelor sunt percepute de organul văzului și transformate apoi prin retorta creierului în sunete ce se comunică prin organele auzului. În domeniul formelor, ochiul singur în legătură cu acțiunea cerebrală bineînțeles – este în funcție; semnele grafice nu se transformă, nici nu se pot percepe sau transmite prin alt organ decât al văzului.

Nu toți care au ochi știu să și vadă, deci să priceapă formele ce privesc măreția unui apus de soare ca și armonia unei orchestre, însă impun chiar și acelor care nu le pătrund secretul; aprecierea însă a unei partițiuni muzicale sau analizarea unui ornament reclamă cunoștințe, bazate pe o educație cu totul specială a urechii sau a ochiului, condiționată și de anumite dispoziții naturale, cu care nu toți sunt înzestrați. De aceea, nu toți pot înțelege limbajul formelor; uneori nici chiar acei care le imită, fără însă a le fi pătruns vorbirea simplă. În cazul creștăturilor, care ne preocupă în special aici, multiple sunt motivele care, ca și cuvintele, au și ele înțelesuri deosebite. După cum cu aceleași semne grafice convenționale, zise litere, se aștern pe hârtie cuvintele ce ascund gândurile cele mai variate, tot astfel cu aceleași prototipuri de creștături, se sădesc în lemn tezaurele de forme, care trădează imaginația bogată a celui care le concepe. Belșugul de motive, numai în parte reproduse aci, sunt toate combinate din anu-

mite puncte și linii – restrânse la număr ca și literele alfabetului – înșirate și legate între ele însă după anumite norme ale ritmului și ale simetriei, principii pe care se bazează și poezia. Avem deci aici alte elemente în serviciul aceluiași legi eteme ale producției artistice. Apropierea între poezie și creștătură este mare: monotonia aparentă a doinelor noastre, cu cadența lor proprie, se regăsește în repetirea elementelor fundamentale, din care sunt înflorite izvoarele de creștături.

Dar nu numai prin asemănarea înfățișărilor exterioare se înrudește poezia cu sculptura: ele au și același fond comun. Doinele noastre au toate ca subiect noțiunea iubirii; ele cântă dorul, acea abstracțiune atât de caracteristică poporului nostru, încât nu-și găsește echivalentul în nici una din limbile europene.

Sculptura țărănească deasemeni tinde spre abstracțiuni: ea nu împrumută elementele sale din natura înconjurătoare, nu se reduce la imitarea formelor existente ale plantelor sau ale animalelor, ce-i sunt atât de familiare și pe care le-ar putea ușor reproduce.

Această abțicere de la utilizarea inițială a florei și a faunei constituie caracteristica fundamentală prin care sculptura noastră se deosebește atât de categoric de cea ungurească cu care a conviețuit.

Tendința spre abstracțiuni se regăsește, în mod exclusiv, în sculptură: formele prin care ea se exprimă sunt curat lineare, fără nici un amestec din realitatea înconjurătoare care să turbure succesiunea figurilor geometrice. Nici chiar stilizarea naturii vii prin linii și figuri geometrice, care uneori devin caricaturale, nu se întâlnește la noi.

Sculptura, ca toată arta noastră în genere, nu caută efecte surprinzătoare dar lesnicioase; ea se razimă pe principiile fundamentale ale geometriei și, mulțumindu-se cu nenumăratele combinații ce izvoresc în mod firesc din aprofundarea acestor principii, nu face împrumuturi lăturalnice. Nici un izvod, din cele peste patru sute reproduse, nu se abate de la această regulă generală. Consecvența cu care s-au respectat normele geometrice, ca bază a întregii noastre ornamentații sculpturale, constituie tocmai superioritatea și nobleta ei.

Rigiditatea liniilor drepte și mlădierea nu prea variată a celor frânte nu au împiedicat însă combinarea lor în atâtea motive deosebite alcătuind tezaurul nostru. Sobrietatea cla-

sică a izvoadelor, ferite de orice amestec care ar fi putut să le turbure seninătatea, traduce admirabil gândul și firea artiștilor executanți. Căci toate aceste motive cioplite în lemn nu sunt decât reflexul gândirii acelor artiști anonimi. Migăloasele și perfect regulat înșiratele creștături, ce înfloresc furcile sau bătele lucrate de ciobanul munților noștri, reprezintă închegarea în forme plastice a răbdării și liniștii lui fără de pereche ce reflectează trăinicia de secole a neamului din care face parte.

În varietatea așa de sprintenă a formelor și a ornamentării furcilor ciobănești, se oglindește vioiciunea și bucuria de viață a flăcăilor de la munte. Simplitatea orânduirii aceluiași motive, îndepărtând însă orice monotonie, ne redă vorbirea lui măsurată și limpede. Seninătatea acestor suflete, izolate luni de zile pe vârful culmilor, prinse între verdeța întinsă a pajiștelor și albastrul bolții cerești, se răsfrânge în compoziția măiastră a acestor artiști analfabeți, pătrunși însă de măreția firii, care singură și pe nesimțite le-a servit drept îndrumătoare. În contactul nemijlocit cu natura, ei au fost izbiți de succesiunea atât de regulată a soarelui și a lunii, pe care au redat-o în ritmul larg al compozițiilor lor. Iar din noianul încreștăturilor, mărunte și nenumărate ca și stelele unei nopți de vară, se desprinde deslușit firul compoziției, ca și calea lui Traian ce este singura călăuză a ciobanului pe bolta cerească în întunericul nopții. Din așa școală nu puteau izvorî decât atare artiști.

Ecoul doinelor, de care, an de an, tot mai rar răsună vâlcelele, se pierde; de plâsmuirile sufletului de artist al ciobanului nostru, izolat în creasta munților, n-am mai avea deci nici o știre dacă acele framântări lăuntrice nu ne-ar fi păstrate prin încreștăturile ce ornează bâta sa, ori furca pe care o pregătește pentru aleasa sufletului său. Pe acest băț de el cioplit din bradul cel mândru și mut, tovarăș nelipsit al gândurilor sale, ciobanul nostru în fiecare zi, ca pe răboj, înseamnă prin creștăturile înșirate de-a lungul furcii, urmele ce sapă în sufletul lui dorul nestins de iubita rămasă în vale. Motivele încrestate țin locul buchilor cu ajutorul cărora, dacă ar fi cărturar, el ar așterne pe hârtie doina veșnic alinătoare a dorului ce-i arde în suflet. Tânguirile lui iau înfățișarea abstractă a acestor motive plastice.

Iată ce se desprinde din izvoadele culese, pentru cel ce știe să le tălmăcească. Ele rămân hieroglife neînțelese pentru cei care, neînzeștrați de fire cu harul de a se putea

înălța de-a dreptul pînă la taina concepției artistului făuritor, nu s-au îndeletnicit să învețe cel puțin alfabetul artei, ce le-ar fi înlesnit citirea creștăturilor noastre. Căci din ele se desprinde același farmec ca și din versurile populare.

Furca păstorului însă nu este numai simbolul poeziei țăranului român; ea ne mai dă și măsura virtuozității mâinilor sale. Ne trădează astfel pe lângă însușirile psihice și ceva din cele fizice ale autorului. Având în vedere mai ales condițiile primitive de lucru și rudimentara custură de care el se servește la creștat, iese și mai mult în evidență măiestria mâinii lui și siguranța ochiului. În produsul mâinilor lui se oglindește trupul vioi și mlădios al ciobanului subțirel – ca tras printr-un inel – cum ni-l zugrăvește așa de plastic și adevărat poezia populară. Nu dintr-o mână grosolană și cu încheieturi greoaie ies creștăturile care ornează bătele, furcile, căucele, fluierile și porțile noastre. Asemenea desenuri plastice sunt demna pereche a izvoadelor de țesături și alesături ale țăranicii, pe care o disting aceleași însușiri sufletești și aceleași calități trupești.

Aceste constatări sunt dovezi indiscutabile despre superioritatea rasei căreia aparțin artiștii noștri populari. Sunt demni și direcți descendenți ai legendarilor traci – primii locuitori ai patriei noastre de azi – lăudați chiar de legendarul Homer pentru arta uimitoare cu care încrustau armele și scuturile lor. Din acele vremuri îndepărtate, arta de pe malurile Dunării se distingea prin abstracțiunea ornamentelor, care constituie caracteristica ei și azi. Sculpturi în lemn nu ni s-au păstrat, dar prin ornamente pe metal și prin tradiția olăriei, este bine documentată tendința generală a artei ținuturilor trace de la Pontul Euxin, ce se deosebea de zoomorfismul dominant pe țărmurile mării Egee. Pentru ca înșiși anonimii autori ai cânturilor naționale eline să releveze frumusețea produselor artistice ale neamului „barbar” de la nord, trebuie ca într-adevăr aceștia să se fi impus printr-o îndemănare deosebită, a carei tradiție persistă încă pînă azi. Pe aceste nobile moșteniri străvechi s-au altoit în decursul veacurilor și alte influențe, ce au îmbogățit tezaurul nostru artistic, atît de variat în aparență, dar atît de unitar în simplitatea lui organică, după cum se va dovedi mai la vale.

Iată cît ne învață semnele înșirate pe creștăturile în lemn, de îndată ce ne deprindem cu vorbirea osebită a formelor plastice.

Pentru a aprecia mai bine importanța izvoadelor, ca icoane specifice ale poporului nostru, trebuie să cunoaștem mai de aproape și vârsta lor. Din nefericire, originalele aflătoare în Muzeu ne procură puține date certe, însemnarea anilor pe obiecte fiind foarte rară, mai ales pentru cele de tot vechi. Singur un blidar este datat de la sfârșitul veacului al 18-lea, deși cu siguranță, cel puțin aceeași vârstă o au multe alte obiecte. În lipsă de date sigure, vârsta lemnăriei este greu de fixat, mai ales la noi în țară, unde, din cauza temperaturilor extreme, materialul rezistă mult mai puțin ca în țările nordice, de pildă, cu clima mai umedă, dar mai constantă și deci mai păstrătoare. La noi, o cruce de lemn, expusă arșitei dogoritoare a mai multor luni secetoase, devine poroasă ca un burete, ce se pătrunde de apă până în măduva lemnului la prima ploaie torențială. O nouă arșită produce, prin evaporarea bruscă, crăpături care, favorizate de ger și zăpadă, dau lemnului, după câțiva ani numai, un aspect de vetustate, pe care, în climatele temperate, nu-l capătă decât după numărul de decenii corespunzătoare anilor de la noi. De aceea chiar pricepuți specialiști străini, la prima vedere, datează cu secole mai în urma obiectele noastre de lemn.

Istoricul obiectelor de lemn este foarte redus. Din epoca preistorică nu s-a pastrat nici o urmă, deși foarte probabilă este existența unei perioade a lemnului. E natural ca bățul să fi servit ca primă armă de apărare a neoliticului, deși nu se găsesc dovezi, ele fiind mistuite de foc sau de umezeala pământului. Au dispărut și cozile de lemn ale uneltelor de piatră, asemanatoare topoarelor noastre.

Întipăririle stâlpilor și nuielilor în pământul ars, ce alcătuia tencuiala locuințelor neolitice, ne dovedesc însă rolul ce l-a avut, atunci ca și acum, lemnul în arhitectura. În sapaturile sălașurilor preistorice se regăsesc, în pământ, locurile rămase goale ale temeliei stâlpilor ce susțineau clădirea; lemnul s-a mistuit și gropile singure ne mai amintesc șirul de coloane ale tindei preistorice, ce persistă încă în arhitectura de azi.

Ornamente reliefate în tencuială s-au găsit la o casă din Ariușdul neolitic, făcând dovada ornamenticii arhitecturale a acelor îndepărtate vremuri. Nu s-a pastrat însă nici o coloană de lemn. Într-un mediu însă atât de artistic, judecând după splendidele ornamente ale olăriei reliefate sau pictate în mai multe culori suprapuse, nu se poate admite

ca sculptura în lemn să nu fi fost și ea practică. Dovezi palpabile, pentru motivele arătate, ne lipsesc; prin analogie, însă, existența creștăturilor în lemn poate fi datată din epoca preistorică, în care este dovedită cu siguranță întrebuințarea stâlpului ca organ principal al arhitecturii acelor vremuri, ca și a celor de azi.

Modelele atât de rafinat combinate sub care ni se prezintă azi sculpturile coloanelor și toate celelalte izvoade de creștături sunt dovada unei foarte îndelungi și treptate dezvoltări. Ele nu sunt, în nici un caz, rezultatul unor inspirații spontane, ci al transformărilor și adaosurilor acumulate succesiv de nenumărate generații. Migăleala cu care sunt orânduite și grija cu care sunt compuse motivele, de la cele mai simple până la cele mai complicate, precum și adaptarea lor, în proporții și stil, la diferitele întrebuințări, denotă lungă și neîntreruptă lor aplicare. Se simte că sunt modele vii, în perpetuă acomodare cu cerințele noi. Întocmai ca o limbă vorbită, care, deși păstrând aceleași forme și legi, se deosebește totuși de anchilozarea tipică a graiurilor scoase din uzul zilnic. În nici unul din cele peste patru sute izvoade nu se întâlnește o singură stângăcie de stil, care, în limbajul formelor, ar fi tot atât de fatală ca o greșală de sintaxă în vorbirea curentă. Armonia motivelor noastre este mai simțită chiar ca a limbii, în care se găsesc, izolate, arhaisme sau neologisme, ce nu se leagă cu majoritatea cuvintelor modelate la fel în decursul unei evoluții comune. Încă o dovadă deci a neîntreruptei utilizări și a succesivei dezvoltări a motivelor sculpturale, care, chiar când au fost susceptibile de influențe străine au asimilat inovațiile, topindu-le în armonia fundamentală, nerămânând forme disparate ca unele cuvinte stinghere sau ca blocurile eratice ale formațiilor geologice. Dar numai un neam înzestrat cu un puternic simț artistic a putut să menție, în ciuda vremurilor și a influențelor, aceeași direcțiune fără abateri în desacord cu tendința imprimată de la obârșie.

În cazul special, care ne preocupă aici, facem constatarea că nu există un singur exemplu de introducere a altor motive decât a celor geometrice. Influențe în sens contrar desigur că n-au lipsit. Căci chiar dacă scepticii, în lipsa documentelor, nu ar consimți să admită origina tracică a motivelor sculpturale, ei nu pot nega activitatea sculpturală din epoca romană, din care ne-au rămas nenumărate și prea

variate fragmente ornamentale în piatră. Toate capitellurile însă, conform tipicului clasic grecesc împrumutat și uneori ușor modificat de romani, cuprind forme florale iar nu geometrice, care însă singure apar la stâlpii noștri de lemn. Din lipsa amestecului în sculptura românească a stilului corintian, caracterizat prin pălămida care crește sălbatic și la noi, se pot trage două concluzii importante:

1) puritatea menținerii stilului nostru geometral, care, conformându-se tuturor cerințelor și climelor, a trecut prin toate țările, menținându-și autoritatea din vremea clasică a Eladei și până în zilele noastre;

2) neexistența unei influențe romane asupra artei băștinașe.

Această teză, justă în genere, se ilustrează în mod strălucit în cazul nostru special prin absența totală a înrăuririi capitelor romane care sunt răspândite cu profuziune pe întreg teritoriul Daciei antice.

Nici în sculptură, ca în nici un alt domeniu al artei, de altfel, nu am moștenit de la romani. Pentru prea puternicul cuvânt că în această privință ei nu erau superiori localnicilor – ziși traci, daci sau geți – care se bucurau, dimpotrivă, de o tradiție artistică mai veche și de un simț mai original decât al coloniștilor lui Traian.

Romanii au fost teoreticieni și constructori foarte practici, dar sufletul de adevărați artiști le-a lipsit. Fără a dezvolta aici această teză, ne vom mărgini a arăta că domeniul special de care ne ocupăm deocamdată a fost străin romanilor în genere și că în Dacia colonizată de ei nu găsim nici o urmă de creștături. Toate ornamentele frizelor decorative ale trofeului de la Adam Klissi sunt florale cu amestec zooform. Nicăieri urmă de desen geometral. Și în cazul acesta nu e vorba de artă importată: monumentul a fost lucrat pe loc, în Dobrogea, de soldați cu siguranță romani.

Puși în fața unor constatări, cu totul negative întrucât privesc influențele romane, vom urmări origina creștăturilor prin analogiile ce prezintă cu ale altor popoare. Izbitoare este apropierea, în unele cazuri chiar identitatea, unor creștături ale noastre și ale îndepărtatei Scandinavii, ce am semnalat încă demult (*Convorbiri literare*, iulie 1909). Dar nu numai în Suedia sau Irlanda, ci în Balcani ca și în Carpați, în Alpi și până în Pirinei, se țin lanț ciobanii încreștând la fel, după cum unii chiar cântă din aceleași

buciume sau cimpoaie, ca ale noastre. Asemănările între popoare la așa de mari distanțe pun și mai tare în evidență deosebirea creștăturilor românești față de ale ungurilor și ale secuilor, cu care locuiesc adesea în același sat chiar. Căci nu trebuie să ne lăsăm amăgiți de unele rare împrumuturi de detaliu, pentru a crede, ca unii diletanți superficiali, că ornamentica românească se poate confunda cu cea maghiară, inclusiv cea secuiască. Ele sunt tot atât de fundamental străine ca și limbile respective. După cum câteva cuvinte împrumutate de la unii la alții nu exclud deosebirile de origină și de structură ale celor două limbi, tot astfel unele încreștări identice nu ne permit să confundăm caracterul asiatic al ornamenticii maghiare, întrebuintând elemente florale și ale penei de păun, cu izvoadele europene cu bază geometrică.

Greșită este pretenția unor improvizați amatori de artă românească de a explica asemănarea ornamentelor prin identitatea materialului și a instrumentului întrebuintat. Asemenea lămuriri simpliste, aplicabile la începuturile diferitelor tehnici, nu sunt suficiente. După cum nu toți cei care știu să scrie alfabetul devin scriitori, tot astfel nici toți cei care au o custură nu pot face dintr-un băț o operă de artă. Nu instrumentul și materialul întrebuintat „restrâng libertatea executantului“, care este în funcțiune de capacitatea lui creatoare și de tradiția moștenită. După cât a fost înzestrat de fire cu acel har deosebit al artei și întrucât a fost ajutat de exemplul viu, repercutat de-a lungul mai multor generații, într-atât individul sau poporul contribuie la îmbogățirea patrimoniului său artistic.

Toate popoarele, la care găsim izvoade de creștături în genul alor noastre, au pornit de la aceeași noțiune abstractă a combinației lineare, geometrice, fără a fi subjugate de natura vie înconjurătoare. Acesta este fondul comun populațiilor pe care le cuprindem sub numele generic de rasă alpină, caracterizată prin brachicefalie ca principală particularitate fizică.

În părțile noastre, primul nume sub care apar acești îndepărtați strămoși este acel de traci și apoi de daci sau geți, care prin goți, pe de o parte, până în Scandinavia, și prin celți, pe de alta, de-a lungul șirului Apeninilor și Alpiilor, ne leagă de nord și de apus, unde regăsim azi încă urmele aceleași arte caracteristice. De o epocă a păstorului, limitată în timp, nu poate fi vorba; din vremurile cele

mai îndepărtate și până azi, acolo unde sunt munți și pășuni s-au urcat și coborât, la aceleași soroace, păstorii cu turmele lor, ducând cu ei același dor, întrupat în creștăturile peste tot asemănătoare. Generalizarea aceluiași fel al lucrării lemnului, în sine așa de simplu și ușor, nu ne poate surprinde față de constatarea răspândirii unor tehnici mult mai grele și complicate, cum este aceea a șlefuirii pietrei neolitice și mai ales a turnării bronzului și a lucrării fierului. Dacă materialul lemnos din vremurile preistorice s-ar fi păstrat, am fi înregistrat cu siguranță și o epocă a lemnului, anterioară celei care, servindu-se de materiale mult mai greu accesibile, ca arama sau cositorul, era condiționată de meșteșuguri mult mai complicate, ca de pildă acel al topirii, al amestecării și prelucrărilor. Dacă tehnici așa de anevoioase, cum este a extragerii și prelucrării bronzului, s-au putut lăți în Europa în decursul unui mileniu, aproximativ între anii 2000-1000 î. Hr., ce ne împiedica să admitem că, mult mai lesne și repede, s-a propagat incrustarea lemnului, favorizată de un material așa de comun și de unelte așa de răspândite ca oasele de pești ascuțite sau dinții de animale, care au precedat cu siguranță costurile de metal. Ciobanul încreștându-și bâta pe plaiurile înverzite era contemporan al ceramistului neolitic rămas în vale, care pe oala plămădită de mâna lui, la început fără ajutorul roatei, a imprimat acele splendide ornamente adâncite, reliefate sau chiar zugrăvite în culori suprapuse cu măiestrie.

Ornamentica olarului, pe aceeași bază abstractă, utilizează spirala, dusă până la cele mai savante și subtile combinații, alături de motive geometrale în linii, puncte sau fâșii care îmbracă suprafața vaselor cu îmbinările lor atât de variate. Aceleași motive fundamentale, și tot atât de neamestecate cu elemente străine geometrice, se regăsesc și în lucrarea lemnului.

Din nefericire, efemera lui existență ne împiedică să urmărim, ca pe celelalte materiale mai rezistente, diferitele faze ale desfășurării creștăturilor în lemn, care trebuie să fi evoluat paralel cu ornamentica generală a acelor timpuri îndepărtate.

Lipsa evidențierii acestor faze evolutive nu ne autoriză însă a pune în dubiu existența lor; după cum nici absența documentelor scrise nu ne permite să ne îndoim de existența limbii vorbite înaintea acestora. De la primele

îngânări ale locuitorilor din aceste locuri și până la întâia slova scrisă, câte frământări și diferite înrâuriri nu s-au succedat, fără ca sa le putem înregistra altfel, decât pe temeiul rezultatelor ce ne-au fost transmise prin cuvintele care alcătuiesc limba noastră de azi. Dar tot astfel, de la prima crestatură cu care ciobanul și-a însemnat bâta sau caucul, spre a le deosebi de ale tovarășilor săi, și până la perfecțiunea izvoadelor de azi, nenumarate forme intermediare au fost necesare. După cum filologul, din forma actuală a cuvintelor desprinde tulpina lor straveche, căci toate transformările s-au efectuat conform unei aceleiași conștiințe directive, particulara fiecărui popor directive din care învațații trag azi legile filologiei – tot astfel artistul întrevede, în motivele savant complicate ale furcii moderne, elementele primordiale și simple din care ele s-au dezvoltat în scurgerea vremii, prin ambiția veșnic nesecată a artiștilor doritori de a întrece pe predecesorii lor.

În modelele din album sunt înșirate elementele ornamentice de crestături, începând de la cele mai simple și urmând succesiv până la cele mai complicate. E ca un fel de glosar, în care cuvintele ar fi orânduite după etimologia lor, începând cu radacinile adeseori dispărute sub forma primordială, din care s-au ramificat însă cuvintele cu înfățișare uneori așa de străină de obârșia lor. Dar precum cuvintele nu se departează de anumite legi, proprii fiecărui ținut, tot astfel ornamentele sunt statornic supuse unor canoane deosebite pentru fiecare popor. Deosebirile ce disting limbile romanice între ele și asemănările ce le leagă pe toate de fundamentul latin, din care au purces, se regăsesc întocmai și în ornamentica crestăturilor din Carpați și Balcani până în Alpii apuseni. Avem și aici un fond comun cu variante locale mai ușor de clasificat decât prefacerile filologice, datorite unor influențe multiple.

Dezvoltarea ornamentelor este în funcție de loc mai mult decât de timp; modelul tipic unei regiuni se poate repeta vreme îndelungată, fără sa fie supus fluctuațiilor vremii. Asemenea nestramutare a formelor se întâlnește mai ales la obiectele de o întrebuințare zilnică. Acestea, o dată ce au adoptat forma cea mai proprie scopului, se repeta aproape invariabil în decursul vremilor. Lăzile de lemn, specificele tronuri, pastratoare mai ales la zestrea fetelor de la țara, se regasesc, sub forma de sarcofagii, peste tot

în Europa; exemplare din Svițera sunt încrestate la fel cu ale mocanilor noștri. Pătrunzând la orașe, în unele centre apusene, ele au îmbrăcat haina romanică sau gotică sub care apoi, fără a mai evolua în decursul secolelor, au pătruns până în zilele noastre.

Obiectele de lux, ca furcile, de pildă, sunt mai susceptibile de evoluare, fiecare meșter căutând să adauge la partea tradițională nota personală a imaginației sale proprii și a îndemânării mai istețe de care vrea să dea dovadă față de ființa aleasă căreia este închinată furca.

La toate aceste obiecte ale industriei casnice se accentuează deosebirea între stilul nostru și al conlocuitorilor de neam străin din Ardeal. La sași și la unguri culoarea și elementele florale alcătuiesc baza ornamentelor sculptate.

Florile viu colorate ale sașilor au fost popularizate prin cunoscutele „lăzi de Brașov“, foarte raspândite și la noi sub această denumire specifică, tocmai spre a le arăta origina străină. Din toate obiectele aici reproduse, numai la 2-3 furci din Transilvania se găsesc urme parțiale de culoare, și de cele mai multe ori tricolorul românesc, odinioară prohibit în Ardeal, pe când furcile sașilor și unguirilor sunt de-a întregul vopsite, ornamentele colorate înlocuind chiar creștăturile.

Din cauza scobirii sau adâncirii puțin pronunțate, creștăturile țaranului român apar ca ornamente plane, fără a altera, ca reliefurile, suprafața ornamentală.

Toate creștăturile noastre, chiar cele mai complicate, se disting prin înfățișarea lor clară, liniștită, rezultat al unei compuneri chibzuite, bine echilibrate. La toate, chiar și la bogatele și frumoasele roți sau rotocoale se desprinde lesne schema geometrică, în care au fost închise, și principiile după care au fost construite.

Primii artiști, care au stabilit principiile de bază ale diferitelor motive ornamentale, s-au servit de marile învățăminte ce le-a impus natura înconjurătoare cu fenomenele ei cele mai izbitoare. Astfel, din succesiunea regulată a zilelor s-a stabilit principiul repetiției, ce alcătuiește fondul jocurilor populare, al cântecelor care le însoțesc precum și al doinelor. Orânduirea mai multor creștături de aceeași formă și dimensiune una lângă alta la distanțe egale, ne oferă aspectul plăcut al ornamentului bazat pe principiul repetiției. De la motivul cel mai simplu al unor

crestături alăturate ca dinții de pește – sau, cum se zice azi, dinți de ferăstrău – se ajunge, prin amplificarea principiului repetării, la frumoasele și variatele ornamente, în care, sub formele bogate ce se ivesc, de-abia se mai recunoaște principiul ce a servit de bază.

Pentru a se evita monotonia repetării, din acest întâi principiu s-a format acel al alternanței, inspirat de opoziția schimbului regulat dintre zi și noapte. Pe baza acestui principiu mai variat se obțin, îndeosebi prin combinarea lui cu acel al repetării, motivele cele mai bogate și impunătoare, după cum se dovedește prin exemplele din album.

Uimit de perfecțiunea cu care firea împarte cele mai multe din făpturile ei în două părți egale, artistul sculptor a născocit acele motive unitare bazate pe principiul simetriei dintre componente. Iar rotundimea globului solar cu ale sale raze stralucitoare a inspirat desigur artiștilor străvechi motivele ornamentale ce înconjură un punct central, adică principiul radiațiunii.

Compozițiile ornamentale bazate pe aceste patru principii fundamentale, sau pe combinarea lor, se repetă uneori singuratece, alteori în șiruri strânse prezentându-se, în genere, admirabil orânduite și adaptate suprafeții de înfrumusețat.

Pe același obiect se găsesc adesea combinate între ele, sau și numai înșirate unele după altele, diferite motive. Furcile de tors, cu deosebire, ne prezintă mai multe motive de ornamentație: în genere de la trei până la șapte. Pe o singură furcă s-au găsit nu mai puțin de 21 izvoade deosebite. Asemenea exemplare bogate sunt însă foarte rare.

Crestaturile constau din puncte și linii; orânduirea izvoadelor este bazată pe aceste două principale elemente constitutive. Prin puncte se înțeleg scobiturile de forme deosebite și de mărimi variate.

Motivele publicate în album, culese numai după o parte din obiectele muzeului, dovedesc marea bogăție și varietate a ornamenticii țaranului român, punând în evidență strălucitele sale însușiri artistice. Ele au și un caracter specific, putându-se cu înlesnire deosebi de ale altor neamuri, fără ca pentru aceasta toate izvoadele să poată fi considerate ca originale. Multe din motivele noastre se regăsesc și la alte popoare: din Scandinavia până în Alpi. Dezvoltarea motivelor primordiale (și mai ales coordonarea

și comasarea lor) este însă proprie poporului nostru. Furci așa de mândre și cu atât de bogată ornamentație nu se întâlnesc la nici un popor. Chiar bisericuțele noastre de lemn, care se aseamănă, mai mult decât casele, cu cele din Scandinavia și cu cele de pe întreaga regiune de acolo până în Ucraina, au o înfățișare proprie, care le distinge de ale celorlalte națiuni. Asemănările se datoresc, după cum s-a arătat, unui fond comun, sporit și printr-o coabitare în vremuri străvechi. Abia în urmă neamurile despărțindu-se, s-au individualizat în țările unde s-au statornicit, ajungând la caracterele specifice de azi, ce alcătuiesc patrimoniul național al fiecărui popor.

Punând în circulație o parte din tezaurul nesecat al creștăturilor în lemn, sperăm să înviorăm producerea viitoare, ferind-o, mai ales, de influențe straine, satisfăcând astfel, în parte cel puțin, năzuințele artistice și naționale ale celor însuflețiți de iubirea și propășirea artei strămoșești.“

Exposition d'art français à Bucarest

După Expoziția de artă românească la Muzeul *Jeu de Paume* în 1925 și participarea noastră la Expoziția internațională de covoare la *Pavillon Marsan* în anul trecut, a urmat Expoziția de artă contemporană franceză, deschisă la 28 sept. 1928, în localul Colonadelor de la Șoseaua Kiseleff⁴.

Comitetul, sub Înaltul patronaj al Reginei, era compus din ministrul Cultelor și Artelor, Al. Lapedatu, ministrul Franței la noi, G. Puaux, directorul Artelor din Paris, Paul Léon și directorul Muzeului din București, A. T.-S. Din Comitetul activ făceau parte: Jean Baraș, comisar al României și inițiatorul expoziției, G. Viénot, comisar francez, Lechevallier Chevignard, directorul Manufacturii din Sèvres; René Lalique, *maître verrier*, Géo Rouard, *céramiste verrier*, și Edgar Brandt, *maître ferronnier*.

Din articolul *Relații de artă franco-română* din revista pariziană *Mobilier et décoration* [reiese] că, deși aceasta este prima expoziție, nu trebuie uitat că arta franceză a fost

---

4. Cf. C.I. mai-aug. 1928, pp. 347-348. Revista *Mobilier et décoration* din august înșira obiectele expuse.

din toate vremurile reprezentată la noi în țară, făcând în ultimul secol o prea serioasă concurență pieței vieneze, atât de favorizată prin transporturile pe Dunăre.

De la bunicul meu († 1870) ne-au mai rămas porțelanuri franceze; călimara și pendula în stil *empire* precum și un tablou: *déjeuner sur l'herbe*, un predecesor, s-ar zice, al faimosului tablou de *Manet* cu același subiect. Sub Napoleon al III-lea, nobilul protector al românilor, influența franceză a fost resimțită în toate domeniile vieții în Principatele Române: studiile se făceau la Paris, de unde ne veneau obiectelae casnice o dată cu moda.

Cu venirea Regelui Carol, industria franceză a fost înlocuită prin cea germană, împotriva dominării căreia se îndreaptă expoziția de acum, de care nu putem decât profita în toate direcțiile. Azi încă, tot porcelanul bucureștean provine de la Casa Rosenthal, reclamei căreia nu i-au putut rezista firmele franceze.

Paul Léon, pe de o parte, ca și subsemnatul, pe de alta, am căutat să punem în evidență învățămintele ce se puteau trage din frumoasa expunere a industriei artistice pariziene.

O schimbare la față

Cu începutul anului 1929, m-am prezentat sub o înfățișare cu totul alta decât aceea pe care o adoptasem după trecerea bacalaureatului, în 1891. Din bărbos am devenit imberb, în următoarea împrejurare. Sosind la sfârșitul lui dec. 1928 la Berlin, pe o ceață cum nu se mai pomenise, automobilul cu care părăseam gara *Zoo*, ciocnindu-se cu un alt vehicul, un ciob de geam m-a rănit sub bărbie, producând o sensibilă hemoragie, ceea ce decise pe sergentul anchetator să mă conducă la cea mai apropiată *Umfallstation*, unde, spre a fi pansat, mi s-a înlăturat barba din partea tăiată de geamul portierei automobilului, lăsându-mi-se intactă barba din partea dreaptă!¹

---

1. Un accident similar, dar fără urmări grave, mi s-a mai întâmplat la București, în același an. Iata relatarea *Adevarului* din 28.III.'29: „Se știe ca de câteva zile se afla în Capitală prințul Karl Anton de Rohan, secretarul general al Federației Uniunilor Intellectuale.

Ieri după amiaza, prințul de Rohan, însoțit de d-na contesă de Harcourt, de d. Al. Vaida-Voievod, ministru de interne, și de d. profesor Tzigara-Samurcaș, a plecat cu automobilul d-lui Vaida, într-o excursie la mănăstirile din jurul Capitalei.

Excursionistii s-au îndreptat spre mănăstirea Vacarești. Pe când treceau pe strada Decebal, o trăsură a ieșit, în goana mare, de pe o strada laterală și s-a izbit puternic de automobil. Geamurile mașinii au fost improșcate cu violență. Cei dinauntru s-au ferit. Prințul de Rohan, însă, a fost rănit la nas, provocându-i-se o abundenta hemoragie. Imediat a fost condus la Spitalul Brâncovenesc, unde i s-au dat îngrijirile necesare și a fost pansat. Sfărâmurile geamului i-au tăiat o mica artera de la nas, din care cauză s-a produs hemoragia violentă.

După ce a fost pansat, prințul, împreună cu distinșii sai însoțitori, și-a reluat excursia, a vizitat mănăstirea Vacarești și a admirat valoarea artistică a monumentului și mai ales marea paraclisului.

Astfel mutilat, nevoit am fost, bineînțeles, să înlătur și restul bărbii, căreia i-a urmat sacrificarea mustatei, degajându-mi-se întreg obrazul, până aici ascuns sub părul cel abundent. Eram de nerecunoscut, după această schimbare la față, cum singur m-am convins, văzându-mă în oglindă. Primul păcălit a fost noul nostru ministru la Berlin, N. Petrescu, zis Comnen, pe care, întâlnindu-l pe scara Ministerului de Externe, l-am salutat în franțuzește, el presupunând că eram unul din numeroșii diplomați, căruia, fugitiv, fusese prezentat. Multă vreme nu mi-a iertat – impozanta noastră Excelență farsa inocentă ce i-am făcut.

De la Berlin m-am oprit la Cernăuți, unde apărând la Catedră sub noua înfățișare, studenții, nedumeriți la început, au surâs, lecția continuându-și cursul normal.

Altfel tragică a fost primirea în familie: copiii au manifestat nemulțumirea lor plângând, obișnuindu-se cu greu cu tatăl imberb. Mie, dimpotrivă, radicala curățire zilnică a obrazilor, îmi procura o plăcere necunoscută până aici: era una din desfătările dimineții. Și, cert e că, fără de condamnarea la completă nemișcare, ce mi-a impus-o boala de inima din 1939, nu aș mai fi revenit la barba inițială!

Această neașteptată schimbare la față a fost comentată și în presă. În ziarele din Cernăuți² a apărut prima notiță.

A urmat următorul *bilet* scos de *Papagalul** prietenului Arghezi, la 31 ian. 29 (Nr. 303).

Azi la ora 12, prințul. încă pansat, și din fericire fără sa se simtă rau, a părăsit Capitala.

Cu această ocazie, amintim că d. profesor Tzigara-Samurcaș nu este la primul accident. D-sa a suferit de curând un accident, cu totul asemănător, la Berlin. Dar atunci, fiind ranit serios la față, medicii au fost nevoiți să-i rada barba, ceea ce da o explicație înfățișării d-sale de azi.

Din fericire, în accidentul de duminică, dna de Harcourt, d. Vaida-Voevod și d. Tzigara-Samurcaș au fost doar stropiți de sânge“.

2 *Czernowitzer allg. Zeitung* din 17 I. 1929

Ultima ora din 8 ian. relateaza:

„Frumoasa barba cu care d. Tzigara amintea tuturor timpurile de odinioara cu voinicii barboși și boierii cu giubele, din care descinde, a fost sacrificata nu pe altarul modernismului, ci de fatalitatea care l-a adus la Berlin pe o ceață neobișnuită, de pe urma căreia s-a ciocnit automobilul în care se afla. Țandarii geamului l-au ranit la barbă. A fost operat. Utilitatea a sacrificat frumusețea. D. Samurcaș spân înseamnă leu fără coama.

Îi uram cat mai neîntârziata, împodobirea din nou, harazita de natura și rapita vremelnice de destin“.

**Bilete de papagal* (n. r.)

Cu verva lui inimitabilă, autorul relatează faptul, încheind printr-o fantezie plină de umor, a prea bogatei sale imaginații, care dintr-un nimic a făurit un basm așa de nostim, încât cer iertare de a-l reda aici:

Medalionul e însoțit de un desen al prietenului nostru comun Fr. Șirato, care semnase și pe cel anterior. Iată povestirea argheziană:

„Să nu se creadă că am confundat clișeele și că prezentăm drept figura tatălui portretul fiului său. Tot el e și tatăl și fiul și duhul, exact. Din dl Tzigara cu barbă a ieșit dl T. imberbul; cel din portret s-a născut din patriarh; a plecat *cu* și s-a întors *fără*. Cum îl știați era *înainte de*: așa cum îl vedeți, aici alăturat, este *după*. Ce minunat document pentru juxtele lui Steinach și Voronoff, dacă profesorul de estetică n-ar fi rămas așa de tânăr în urma unei operații făcută numai la gât.

Biletele de Papagal au cele dintâi plăcerea să publice noua fizionomie a d-lui Samurcaș. Fabula cea adevărată povestește că dispariția barbii a fost accidentală și decorativul de mare efect al figurii a fost jertfit la Berlin, din pricina unui ciob de sticlă de la mașina care l-a rasturnat. Medicii au ras și rănitul s-a întors la hotel dezinfectat, cusut, pansat și... adolescent (...). Din gotic³, d. Tzigara a devenit roman: stilurile mari se pot întotdeauna înțelege între ele și icoanele se pot face medalii, fără pierdere de metal. În orice caz, cea mai zveltă linie de barbat în București s-a mai rafinat la vârf și ascetica ei aristocrație și-a pus un adaos de accent papal.

Încep dificultăți. Ca toate personalitățile esențiale în epoca și în țara lor, d. T.-S. avea un dublu social, care la câte doi, trei ani, când apuca să scrie câteva rânduri de text, se sateliza de numele d-sale [...].

Dublul d-lui T. era domnul Simionescu-Râmnicăneanu (Marin). Știți, nu știu dacă vă mai aduceți aminte, de un domn așa și-așa, foarte intelectual, nemaipomenit de intelectual, un domn care încerca o academie proprie cu materialele domnului Blank; un estetician, mă rog, care por-

---

3. În darea de seamă a ziarului *Berliner Tageblatt*, din 24 oct. 1914, corespondentul trimisului special la înmormântarea Regelui Carol relatează că, în marea mulțime ce urma carul funebru, se afla și prof. Tzigara-S., pe care Regina îl numea, din cauza bărbii sale germane, „ultimul got” în România.

nise cu un imens program cultural, generator de mare literatură, putând să-i ceară lui Eminescu, dacă ar fi trăit, o traducere și colegului doamnei sale, d. Jean de Leresty, opere originale. Un domn, ce să zică?, bine, foarte bine, reușit. El a păpat, fără să fie un mâncăcios, dimpotrivă, Cultura națională și 100 de milioane, ca un gândac fără burtă, ofilit, melancolic, care intră într-un sac cu făină, gustă pentru sine puțin însă urinează tot. Acest domn se arăta ras, când d. T.-S. purta barba întreagă; acum când s-a ras originalul, dublul trebuie să și-o lase.

La d. T., barba a fost un timp, o dată, un ev. D-sa poate întreba azi, după evenimentul care l-a întinerit: «Precizează când ți-am spus ce zici că ți-am spus, aveam barbă sau nu? Aveam. Regret, s-a perimat.» Dar barba înflăcărată, care a stat zeci de ani la masa Regelui Carol și a Elisabetei, a jucat și un rol istoric în timpul războiului, în Muntenia ocupată. Prefect de poliție, trecerea prin oraș a d-lui T.-S. era salutată de populație, cu fetișism. În Bucureștii stăpâniți de prestigiul dur al mareșalului Mackensen, ai cărui ochi de oțel înghețau ca o porunca, pe-atât de grea pe cât era de muta, trufia ofițerilor lui și făceau populația sfioasă, doi oameni au fost pentru Capitală de la oră la oră și de la zi la zi, ca o speranță: profesorul T. și bătrânul Lupu Kostachi: amândoi purtau barba calugărilor vechi.

Despre prefect, se povestea cu satisfacție că în barbă el purta și un talisman întrebuințat cu precizie, în ceasurile rele pentru liniștea în săracie și descurajare a cetățenilor. Se întâmpla că de-a fuga, descălecând, un ofițer de ocupație intra sunându-și armele în cabinetul prefectului. Odaia era plină în permanență, de sutele de voci ale plângerilor grămadite. Oamenii puteau să vie în toate timpurile, ca într-o casă de sfaturi. La ivirea ofițerului, prefectul se scula din scaun politicos, înalt și cu figura lui. Soseau zilnic zeci de asemenea ofițeri, cu ordine răstite. Ofițerii de soi se lăsau impresionați de prezența în prefectură a unui domn, cu o fizionomie seculară, vorbind germana ca un german și primind ordinele ocupantului, ca un mare boier... Vocea imperativă scădea treptat până la civilități. Violența ofițerilor impertinenți însă nu putea să fie biruită cu aspecte și stil. Ofițerul porunca, de pildă, ca într-o oră să i se tragă la scară 20 de care de ovăz. Prefectul demonstra imposibilitatea execuției și ofițerul, grăbit, nu-i permitea aproape

să răspundă. Atunci, se manifesta funcțiunea talismanului misterios.

Prefectul arborase la cravată un ac, dăruit de kaiserul Wilhelm și care era, pe cât se pare, reproducerea de preț a unei insigne, autorizată să reprezinte autoritatea imperială. Zice-se că prefectul, cu o mișcare lentă și aparent distrată a mâinii lui de ierarh, înlătura timp de o secundă barba care acoperea cravata și semnul. Ofițerul obraznic se oprea subit din declamația lui injurioasă, lîpea tocurile trîntindu-le, ducea mâna la coif, rămânând în poziția militară.

Legenda povestește ca, atunci, prefectul se așeza molcom pe scaun, lăsând ofițerul încremenit dinaintea biroului său. Și când ofițerul întreba: «Sa trați, ce porunciți să fac?» dl T.-S., care tocmai își pleca urechea la șoaptele unei suferințe, ridica progresiv degetul către ușă, răspunzând: «Să ieșiți afara!»

Și ofițerul ieșea.

T. Arghezi“.

Bustul în bronz ce, mai târziu, a executat, într-o vacanță la vie, sculptorul R. Boege a fost publicat de acesta în revista din Brașov, *Klingsor* (sept. 1933) sub următorul titlu: *Portraitplastik von Professor Tzigara-Samurcaș. Eine physiognomische Skizze von R. Boege (...)*

Expoziția din Barcelona

Marea-mi satisfacție a anului a fost organizarea Expoziției de la Barcelona, numit fiind comisar al guvernului prin *Jurnalul Cons. de Miniștri* Nr. 145 1 febr. 1929.

Iată darea de seama asupra acestei participari, care a fost, din cele 12 expoziții ce am organizat în străinătate, cea mai reușită, din toate punctele de vedere:

„În noua sa înfățișare, României îi incumba, în vederea menținerii neștirbite a autorității sale, o serie de îndatoriri, de la care nu fără prejudiciu se poate sustrage. În primul rând se impunea intensificarea relațiilor cu străinătatea, pentru statornicirea locului ce i se cuvenea în rândul statelor europene.

Potrivit acestor îndatoriri de ordin politic, întarite, în cazul de față, și de considerațiunile unei îndepartate înrudiri

etnice, România a primit, fără șovăire, invitațiunea Spaniei de a participa la serbările sale din anul 1929⁴.

Aceleași motive de afirmare a prestigiului național au hotărât și pe spanioli să organizeze două expoziții simultane, dovedind extraordinarul belșug în care țara lor se găsea după războiul cel mare, la care ei nu au luat parte.

Profitând de așa prielnice împrejurări, era firesc ca urmașii vastului imperiu de odinioară, în ale cărui domenii soarele nu apunea niciodată, să năzuiască a reaminti lumii faima trecutului, prin serbări splendide în cele două mai însemnate centre ale țării.

La Sevilla, care pastrează încă aureola unui măreț apus de soare, s-a organizat expoziția ibero-americană, menită să redeștepte gloria trecutului și să întărească relațiile între metropola de odinioară și statele latine din America de Sud. Barcelona, din contră, simbolul soarelui care răsare, orașul cel mai populat și cel mai modern din Spania, și-a rezervat secțiunile internaționale. Această din urmă expoziție, singura care ne interesează, pentru că numai la aceasta am participat, s-a prezentat într-un cadru care a depășit orice așteptare, întrecând cu mult toate întreprinderile similare de până aci.

Calificativele obișnuite: frumos, splendid, sunt mult prea sarbede pentru a da o cât de slabă închipuire de ce a fost la Barcelona, vechea capitală a Cataloniei, care se afirmase ca cea mai semeată și cea mai bogată provincie din întreaga Spanie. Mândră de trecutul ei, dar mai ales geloasă de rolul de întâietate ce-l năzuise ca viitor prim port al Mediteranei latine, Barcelona, prin sfortări nemaipomenite și cheltuieli fantastice, a reușit într-adevăr să se impună atenției lumii. Spaniolii s-au întrecut pe ei înșiși: au realizat vestitele castele din basm, care de atâtea veacuri hrănesc imaginația omenirii, veșnic lacomă de idealuri, nu totdeauna realizabile.

Admirabil s-a pretat și natura, în mijlocul căreia s-a desfășurat Expoziția. Muntele Tibidabo, înalt de vreo 500 metri, adăpostește dinspre miazănoapte albia în care se rasfața orașul, despartit de valurile mării prin dealul Montjuich, stravechiul *mons Jovis* sau al Judeului. Pe povârnișul acestuia, pe o suprafață de vreo 400 pogoane, s-a întins

---

4. Cf. *România la Expoziția din Barcelona*, Conv. lit. 1930, pp. 521-536. A se consulta și catalogul, bogat ilustrat: „La Roumanie a l'Exposition internationale de Barcelone”, 1929. 1 vol. 4., 34 pp. Barcelona.

Expoziția în mijlocul unui parc ce nu s-a plantat în vederea serbării de acum. Pădurea sălbatică, ce acoperea dealul stâncos din care se extrăgea materialul de construcție al orașului, a fost amenajată încă înainte de război, în vederea unei expoziții, ce s-a amânat. Pe terasele acestui deal, străbătut de alei largi și în pante dulci, printre tufișuri de esențele cele mai nobile, s-au ridicat pavilioanele tuturor neamurilor.

Farmecul cu totul original al Expoziției l-au constituit jocurile neîntrecute de ape, de-a lungul aleii principale, ce ducea de la intrare până la terasa superioară a Palatului național, punctul culminant al Expoziției. Această alce, într-adevăr triumfală, era brăzdată pe ambele părți de măreți piloni de sticlă, iar terasele succesive accentuate prin cascade sau bazinuri cu ape țâșnitoare, de cele mai variate înfățișări. Seara mai ales, când toate coloanele și bazinele erau luminate, efectul era din cele mai feerice. La intervale scurte, toate luminile, atât cele fixe cât și ale jerbilor de ape și de aburi, se reînnoiau și se multiplicau căpătând un aspect fantastic. Era ca în poveștile celor o mie și una de nopți!

Oficial au fost reprezentate, în ordinea alfabetică spaniolă: Alemaniam, Austria, Belgica, Cehoslovacia, Danemarca, Finlanda, Franca, Hunaria, Italia, Norvegia, România, Grecia, Suiia, Iugoslavia.

Iar neoficial: Estados Unidos de America, Gran Breiaă, Holanda, Portugal, care împreună cu Spania dau un total de 19 participanți.

Palate imense se ridicau de ambele părți ale aleii centrale, adăpostind laolaltă anumite produse ale diferitelor națiuni participante și ale spaniolilor. În afara de aceste secțiuni comune, unele țări mai aveau și palatele lor naționale. Francezii și germanii s-au mulțumit să expuie în diferite secții, rezervându-și câte un mic pavilion numai pentru recepțiile oficiale și festivitățile cu caracter național.

Alte state, între care și România, și-au expus toate produsele în câte un pavilion special. Avantagiile acestui sistem unitar de înfățișare erau foarte mari față de răspândirea în diferite secțiuni, nepermițând să se îmbrățișeze deodată întreaga desfășurare a fiecărei țări în parte. Din punct de vedere al administrării, al supravegherii și al spezelor mai reduse, sistemul pavilionar s-a dovedit deasemeni preferabil.

România a ales sistemul unitar, cu un pavilion propriu pe marea arteră a terasei celei mai ridicate, în flancul pavilionului oficial al statului spaniol, în fața Italiei și împreună cu Belgia și Suedia, pe alea ducând spre stadion. Reușind a schimba locul prea dosnic, ce se primise de alții, la început, am fost situați pe unul din cele mai frecventate drumuri.

Lucrările pregătitoare, la București, s-au făcut de o comisiune sub prezidenția profesorului D. Gusti; iar la Barcelona m-am bucurat de concursul inginerilor Gheorghe Ioanițiu și G. Sebastian. Pavilionul s-a executat de arhitectul D. Marcu, care, după unele proiecte abandonate, a dezvoltat ideea ministrului Madgearu, servindu-se de tipul casei munteanului român, spre a pune astfel în evidență nu numai arhitectura noastră caracteristică dar și materialul lemnos, atât de scump în Spania, pe a cărei piață trebuia să înfrângem concurența altor state.

Pe o suprafață de circa 400 mp, planul pavilionului prevedea două mari grupuri: cultural și economic. În prima parte a sălii mediane, despărțind cele două grupuri, s-au expus două metope și mulagiul monumentului de la Adam Clisi, atribuit Împăratului Traian care a colonizat, prin trupe, în bună parte de proveniență iberică, Dacia străbună. În mijlocul aceleiași sali se înalță bustul M.S. Regelui Mihai I, alături de cartea scrisă și măiestrit zugrăvită pe pergament de M.S. Regina Maria. Fundul sălii îl ocupă catapeteazma, de la începutul veacului al 18-lea, a bisericii Stavropoleos, iar pe pereți icoane vechi alături de tronuri sculptate în lemn, candelă, evanghelii, ripide și alte odăjdii complectau secțiunea bisericească a Comisiunii Monumentelor Istorice.

Prima sală din dreapta era consacrată artei țărănești, care a uimit prin frumusețea ei nebănuită tocmai în Spania unde culorile vii au de asemeni un rol precumpănitor în viața poporului. Scoarțele oltenești au stârnit adevărata admirație, atât a pictorilor cât și a norodului, care nu conținea să-și exprime mulțumirea. Costumele țărancilor noastre, mult mai bogate și mai îngrijite în combinarea culorilor și a izvoadelor, au întrecut cu mult chiar, după părerea spaniolilor, produsele artei lor. Artiști și profesori de etnografie au fost printre primii care au înscris în registrul Expoziției prinosul lor de admirație față de această secțiune alcătuită numai din colecțiile Muzeului de Artă Na-

țională din București. Ca produse ale lucrării lemnului s-au expus o troiță și câțiva din stâlpii și ștenapii originali, care au servit de model arhitectului în decorația pavilionului. Două vitrine cu olărie precum și furcile și instrumentele muzicale, dintre care cimpoiul se regăsește și în Spania, au fost de asemeni mult admirate și de aproape cercetate de specialiști.

Printr-o adresă semnată de profesorul de antropologie, de cel de istoria artelor și de cel de etică și director al arhivei de etnografie și folclor din Catalonia, s-a exprimat către Comisarul general al României: „La sincera admiración que a todos nos han causado las magníficas instalaciones exhibidas en el Pabellón de Rumania, que ha constituido una de las notas mas bellas e instructivas de la Exposición internacional de Barcelona... hemos encontrado en la presentación sistematica del arte popular y del folklore rumanos, tan ricos por muchos conceptos, un alto motivo de estímulo e ilustración“.

Alături era sala picturii și a sculpturii moderne, care, de asemeni, a fost o plăcută revelație pentru străinătate. Pentru artă se rezervase un palat deosebit, în care toate statele au fost invitate să expuie, refuzându-se chiar a se admite la medalieri produsele în afară din acel pavilion. Insistând ca totuși să nu fim excluși, s-a ținut seamă de interesantul aport al țării noastre, reușind chiar a obține, ca vicepreședinte al Juriului special, cele mai înalte recompense pentru mai toți măestrii noștri contemporani. Au produs adâncă impresie și lucrările lui Grigorescu, din diferitele sale epoci, precum și portretul în costum oriental al Herăscului, de la Eforie, care pentru prima dată s-a arătat peste hotare. Admirate au și fost operele lui Luchian; sculpturile au obținut de asemenea distincția „Grand Prix“.

În secțiunea artei decorative se remarcău broderii, olarii, smălțuri și obiecte decorative de un modernism plăcut, alături de bijuteriile din chihlimbarul munților noștri. În fața artei decorative se aflau câteva foarte meșteșugite machete teatrale, care au interesat mult prin stilul lor în curent cu noile cerințe ale artei scenice.

Secțiunile cărții, a literelor și a științei erau mai mult programatice: câteva modele numai de fiecare din numeroasele specialități de publicații.

Deși expuse în aripa stânga a pavilionului, dar de fapt în legătură cu arta, era și secția școalelor profesionale și

de arte și meserii, reprezentate prin profesorul I. Banciu, remarcându-se în special lucrurile școalei de meserii din București.

Economia națională a dat cea mai vorbitoare și interesantă înfățișare a bogățiilor solului și subsolului nostru și a puterii sale de producție. Harta României în relief, a inginerului Leonida, arătând prin lumini succesive bogățiile țării, a produs un foarte mare efect, susținut prin speci-menele în natură. Miniaturile unei sonde și a șantierului de la Moreni, alături de probe din toate extrasele petrolului, au dat o imagine bună a acestui fel de bogății. Alături erau dovezile nu mai puțin splendide ale agriculturii, ilustrată prin probe din pământul nostru vegetal și a bogatelor sale produse. Secțiile silviculturii, a viticulturii, a culturii tutunului au completat acest grup foarte impresionant al economiei naționale.

În cula care încheia pavilionul spre sud, se afla în afară de comisariat, secția industriilor casnice, în care, sub îngrijirea d-nei H. Cosma și a d-rei Florescu, s-au vândut atât de caracteristicele și încântătoare scoarțe, broderii și alte produse ieșite din mâna măiastră a țărâncei române.

Expoziția noastră a fost inaugurată la 4 octombrie⁵, în prezența M.S. Regelui Alfons al XIII-lea și a întregii curți, cu un fast de care nu s-au bucurat decât puține alte pavilioane. Solemnitatea a avut loc în sala artei țărănești, unde se instalase marele tron sculptat după modelul lui Petru Rareș, în care a luat loc Suveranul Spaniei, alături de M.S. Regina, de Infantele, Infanția și suita regală. La discursul ministrului Madgearu, exprimând mulțumirea României de a fi luat parte la splendida manifestare a poporului Spaniol, față de care ne simțim atât de recunoscători prin latinitatea ce datorim colonizării noastre de către marele Traian, Regele a răspuns exprimând speranța străngerii legăturilor morale și materiale între cele două țări, care cu toată distanța ce le desparte, se simt totuși atât de aproape sufletește.

M.S. Regele, felicitând pe ministru pentru prea reușita manifestare a României, a telegrafiat mulțumirea sa atât M.S. Reginei Maria cât și Înaltei noastre Regențe, expri-

---

5. Deși expoziția românească era gata din septembrie, inaugurarea a fost amânată până la venirea Regelui la Barcelona. O dovadă că nu am fost ultimii, ne dau inaugurările din aceeași zi și altele chiar după 4 oct. a pavilioanelor spaniole, ca acela al Deputațiunii și al Cetații Barcelonei.

mând totodată cele mai călduroase urări pentru sănătatea Regelui Mihai I.

Succesul Expoziției românești a fost de toți recunoscut, dându-mi-se incontestabila întâietate față de foarte multe alte pavilioane străine. Secretul acestui mare succes rezidă mai ales în unitatea armonică, sub care ne-am prezentat, și în sobrietatea voită a felului de expunere a unor materiale atât de bogate și de interesante. În raportul unei Comisiuni, prezidată de arhitectul guvernului francez, vicepreședinte fiind Comisarul României și al treilea membru belgian, România a fost clasată în prima categorie⁶ alături de Franța, Germania și Ungaria, pe când Belgia, reprezentată și ea în Comisie, precum și Italia și celelalte țări au fost trecute în a doua serie, iar Norvegia în a treia.

Ecoul strălucitului nostru succes a străbătut până în țară, unde, înainte de a fi terminată, organizarea noastră a fost pe nedrept criticată, tocmai de cei mai puțin chemați să o poată judeca. Întristătoare a fost constatarea că în același organ al tuturor defăimărilor, însuși arhitectul pavilionului, neputând prevedea efectul final după starea tranzitorie a lucrărilor, s-a grăbit să cârtească contra operei la care se oferise să colaboreze, declinându-și, de frică, orice răspundere, ce de altfel nu i se ceruse. Cei care își asumaseră întreaga răspundere a succesului nu s-au influențat însă de asemenea rușinoase defecțiuni, desprețuindu-le⁷, după cum se cuvenea.

---

6. Transcriem în întregime pasagiul referitor la România din raportul, din 14 octombrie 1929, al numitei „Commission Spéciale chargée de décerner des récompenses aux Pavillons nationaux de l'Exposition internationale de Barcelone”. *Pavillon de la Roumanie*. „Ce pavillon reflète amplement le caractère de l'architecture du pays. Les bois sculptés de sa façade interprètent des motifs originaux de l'architecture paysanne exposés à l'intérieur. Une des façades, sur laquelle se détachent des sculptures d'un caractère local, dégage une impression de charme rustique qui se répand sur l'ensemble du bâtiment.

L'intérieur donne une idée complète de l'histoire, de l'art et des richesses du pays, dans un *cadre dont la conception unitaire s'accompagne du souci d'une présentation artistique*”.

7. Am considerat sub demnitatea mea de a răspunde tuturor calomniilor așa de grosolane, încât nici o minte serioasă și cinstită nu le poate crede. Prin procesul ce am intentat ziarului *Universul*, s-a pus capat acestei campanii odioase. Iar fostul atașat „onorific” de presa și salariat al Comisariatului, pseudo-ziaristul Tican, și-a primit rasplata fiind și destituit telegrafic de la Ministerul de Externe și scos din staful Ministerului de Industrie.

Expoziția, sub forma ei internațională, s-a închis la 15 ianuarie 1930, rămânând mai departe deschisă cu caracter național numai.

Solemnitatea închiderii a fost prezidată de M.S. Regele Spaniei, care a înmănat comisarilor diferitelor țări diplomele și medaliile acordate de Juriul internațional. România a obținut: 62 *Grand Prix*, 51 diplome de onoare, 49 medalii de aur, 14 de argint și 8 de bronz, precum și 21 diplome de colaboratori⁸. Un succes mai îmbucurător nu se putea aștepta: 211 diplome la 230 expozanți.

Pavilionul, potrivit unei hotărâri a Comisiei din București, a fost vândut, pe 15 000 pesete, Deputațiunii Catalane, care îl va reconstrui, ca adăpost pentru excursioniștii din parcul național de la Montseny, la 1 200 metri altitudine, arătându-se proveniența lui. O soluție mai fericită și mai practică nu se putea găsi, demontarea și readucerea în țară a materialului lemnos fiind mult prea costisitoare.

Bilanțul întreprinderii este următorul:

Întreaga participare a costat 16 milioane lei, din care 3 1 2 milioane revin pentru pavilion și plata arhitectului, iar 4 milioane transportul a 18 vagoane la dus și întors. Jumătate numai din suma totală a fost acordată din bugetul statului, cealaltă jumătate fiind suportată de Camerele de Comerț și de Industrie, de Uniunea lor, și de Asociația Industriașilor petrolului. Suma arătată se va părea multora enormă. Totul este însă relativ. Aflând că preparativele numai ale plănuitei dar nerealizatei participări a României la expoziția din 1927, la Philadelphia, a costat 12 milioane lei, chiar cei mai severi critici vor trebui să recunoască, fără rezerve, că totalul de 16 milioane cheltuit la Barcelona este relativ foarte mic, față mai ales de marile succese obținute și de profitul material și moral ce a rezultat pentru țară, și anume în primul rând nădăjduim să stabilim schimburi mai vii între produsele celor două țări, care de-abia se cunoșteau până aici. Interese multiple, ce atâtea produse ale noastre, ca lemnul, petrolul și altele, au stâr-

---

Fața de succesul expoziției române, chiar numitul ziar a amuțit, mulțumindu-se a trunchia telegramele oficiale referitoare la participarea noastră la Barcelona.

8. Distribuirea diplomelor și a medaliilor s-a făcut în ziua de 12 aprilie 1930, în Palatul Camerei de Comerț, de către dl E. Mirto, ministrul Industriei și al Comerțului asistat de președintele Camerei de Comerț și de comisarul Guvernului la Expoziția din Barcelona.

nit în cercurile speciale din Barcelona, vor avea desigur ca urmare o sporire a exportului nostru în Spania. Într-acest scop am și dăruit institutului agricol, școalei politehnice și agențiilor particulare, care s-au interesat, mare parte din mostrele expuse în pavilionul nostru⁹. Convenția comercială, ce e pe cale a se încheia cu Spania, este tot o urmare a participării noastre la Barcelona.

Mai mare este însă profitul moral de pe urma expoziției, care a stabilit legături ce până aici erau cu totul inexistente între cele două țări latine. Nu numai milioanele de spanioli, dar reprezentanții tuturor neamurilor, ce s-au perindat prin expoziție, au căpătat după vizitarea secțiunii noastre o idee precisă despre bogățiile țării precum și despre vechimea și importanța culturii și artei poporului român¹⁰. Și de n-am fi avut decât acest succes de înregistrat, tot am putea fi mulțumiți; căci țara avea nevoie să fie cunoscută și să se prezinte într-o înfățișare unitară în fața lumii. Examenul dat i-a fost favorabil. Prima expo-

---

9. O mare parte din obiecte au fost oficial daruite. Membrilor familiei regale și personagiilor importante li s-au oferit obiecte ale industriei casnice. Troița a fost donată parcului regal din Barcelona; Institutului agricol s-au predat probele de pământuri, blocurile de sare și probele de cereale. Școalei politehnice. oleiurile și alte extrase ale petrolului; Muzeului național reproducerea în gips a monumentului de la Adam Klisi și cele doua metope. Foarte multe din cărțile expuse, mai ales din cele asupra României, au fost daruite, în scop de propaganda, membrilor familiei regale, bibliotecilor oficiale din Barcelona, seminarilor universitare, precum și membrilor presei, profesorilor universitari și unor particulari.

10. Într-acest scop am ținut următoarele conferințe:

1. La 27 ian. în sala de onoare a Deputațiunii provinciale, asupra „Relațiunilor artistice hispano-române”, cu proiecțiuni, ilustrând asemănările și mai ales înrudirile comune cu Orientul ale celor doua arte, după cum reiese dintr-o dare de seama din *Jurnal de estrangers* din 28 ian. 1930.

2. La 5 febr. la Universitate, despre „Arta țărânului român” sub președinția decanului Facultății de litere și filozofie, a d-rului Rubio y Lluch, care a accentuat că „es la primera vez que en la Universidad de Barcelona se oye la voz de un rumano, de un hermano de oriente”. Despre ambele conferințe s-au publicat dari de seamă amanunțite în ziarele din Barcelona și din Madrid.

După a doua conferința s-a ținut la Universitate o ședință festivă în onoarea oaspetelui român, iar rectorul Universității din Barcelona a trimis colegului sau din București o telegrama de felicitare, ramasa fără răspuns din partea noastră.

ziție cu caracter general a României după război a fost foarte elogiOS comentată de presa străină.

Guvernul, organizând această expoziție, poate fi mândru de opera sa; a dat asupra României cartea cea mai elocventă și pe înțelesul tuturor acelora care au văzut-o. S-a realizat cea mai reală propagandă în favoarea țării.

La Conférence de M. Tzigara-Samurcas

„Nous avons eu le plaisir d’annoncer hier que notre sympathique ami M. le professeur Alexandre Tzigara-Samurcas, commissaire général de la participation roumaine à l’Exposition Internationale de Barcelone, donnait à 19 heures une conférence dans le Salon des Sessions de la Députation provinciale sur la „Relation existente entre l’art espagnol et roumain“ et nous avançons que nous ne doutions pas que l’assistance serait grande, vue la personnalité bien détachée du conférencier qui est une des figures les plus remarquables de la Roumanie actuelle.

Nous ne nous étions certainement pas trompés car le vaste Salon des Sessions du Palais de la Députation était archi-plein d’un select auditoire qui ne pouvait se contenir sur les fauteuils et qui occupait tous les passages latéraux et les coins de la pièce.

Nous n’essayerons point d’analyser une conférence qui a produit une impression magnifique par la manière coulente et le talent du conférencier. Disons simplement que le succès du professeur Tzigara-Samurcas a surpassé toute attente et qu’il a su recueillir des applaudissements enthousiastes et mériter des éloges et des félicitations sans fin.

Démontrant un goût artistique très subtil et raffiné, M. Tzigara-Samurcas a captivé l’auditoire en indiquant au fur et à mesure les points de contact existents entre l’art roumain et l’art espagnol, dans sa génèse et pendant son évolution. Il a su tirer des observations faites en Espagne, la meilleure argumentation pour sa thèse, et par des modulations imperceptibles, il a passé en revue des sujets très brulants qui démontraient la parallèle existante entre les deux conceptions artistiques et cela, sans fatiguer et sans s’étendre à des considérations plus ou moins inutiles

comme font les conférenciers à court d'argumentation ou de connaissances.

Mais le but principal de M. Tzigara-Samurcas était de faire ressortir par l'identité ou la ressemblance artistique la sympathie créée dans les deux pays mutuellement et la compénétration en voie de réalisation en Espagne et en Roumanie. Il a affirmé que la participation roumanie à l'Exposition formait le trait d'union de cette compénétration car par celle-ci les espagnols ont eu l'occasion de connaître ce pays qui se trouve à l'autre extrémité de l'Europe et qui s'appelle Roumanie.

Il terminait d'ailleurs en souhaitant que ce rapprochement survenu à l'occasion plus ou moins banale d'une Exposition Internationale continue dans le sens naturel qu'il convient et dans lequel il s'est déjà franchement engagé.

Le président de la Députation provinciale, M. le comte de Montseny, qui occupait le siège de la Présidence, prononçait enfin quelques brèves paroles de remerciements, cloturant cette conférence dans l'enthousiasme général."

În *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie* (aprilie 1930, pp. 363-366) găsim asupra participării României la Expoziția din Barcelona următoarele despre solemnitatea din 22 decembrie 1929, de la Fundația Universitară Carol I.

1) *Cuvântarea domnului Mihail Manoilescu:*

„Uniunea Camerelor de Comerț și de Industrie este fericită să poată astăzi să prezideze această frumoasă comunicare a dl profesor Tzigara-Samurcaș, asupra participării României la Expoziția din Barcelona.

Doamnelor și Domnilor, puține lucruri sunt mai ingrate decât acela de a organiza o expoziție. Eu, în viața mea, am încercat multe lucruri ingrate, dar vă mărturisesc, nici unul – poate – nu mi-a lăsat un gust mai pronunțat amar decât expoziția organizată de mine – de care poate încă vă mai reamintiți – acum 8 ani. Expoziția este ca și roza de care grăiește poetul. Într-adevăr, ea reușește să strângă într-o clipă bogată de impresiuni, să strângă într-un buchet și într-o singură esență, manifestări de viață într-un anumit domeniu al unui popor în răstimpul unor ani întregi de muncă și de activitate. Dar caracterul acesta efemer, al tuturor expozițiilor, face ca omul care își leagă viața de o expoziție să lucreze cu sentimentul acela dureros pe care

trebuie să-l fi avut Meșterul Manole în ziua când glasul de sus i-a anunțat soarta care l-aștepta. Nimic nu este mai trist, nimic nu cuprinde sufletul de o mai străbătătoare melancolie decât gândul acela că tot ce faci, plin de entuziasm, pentru a ridica un plai de verdeață, sub cerul senin al toamnei, un ansamblu de pavilioane, toată această împerechere de muncă și suflet, cu care reușești să desenezi la un moment dat o imagine mai mică, dar vie, a țării tale, ca să faci cunoscută țara ta în fața străinilor, că toată această operă trebuie să se năruie într-o zi. De aceea, meritul este cu atât mai mare pentru un om ca dl Prof. Tzigara-Samurcaș, care, cunoscând zădărnicia sub raportul strict egoist al acestei opere; cunoscând că aceea ce creează astăzi va dispărea mâine, dar care își dă seama că împlinește o funcțiune națională superioară, în clipa când reușește să strângă în fața străinătății un ansamblu de obiecte de artă și de opere naționale menite să sintetizeze, în fața străinătății, geniul nostru național. Sub acest raport, expoziția de la Barcelona a fost una din faptele cele mai reușite pe care le-am făcut de la război încoace.

Veți spune dv.: dar nu este greu că a fost unul din lucrurile cele mai reușite, fiindcă atât de puține lucruri bune am făcut noi de la război încoace! Da, este adevărat, dar această expoziție a noastră, așa cum s-a prezentat, ar fi putut să cinstească pe orice altă țară bogată și mai bătută de noroc, ca a noastră.

De aceea, pun capăt nerăbdării dv. de a asculta pe dl Tzigara-Samurcaș și sunt bucuros să exprim pe această cale, în numele Uniunii Camerelor de Industrie și Comerț, pe care am cinstea să o reprezint, mulțumirile cele mai adânci recunoscătoare, d-lui Prof. Tzigara-Samurcaș și admirabililor săi colaboratori, care au reușit să ne dea, în țara aceea de povești, care este Spania, o frumoasă realitate românească, care să vorbească străinătății de noi și altfel decât putea să vorbească ecoul zilnic al scandalurilor noastre de politică mărunță. Suntem fericiți, mai ales aceia dintre noi care vream cu orice preț să rămânem prinși pe tere-nul muncii constructive, suntem fericiți, zic, să putem prezenta, în fața lumii, și o altă carte de vizită decât aceea care rezultă din mocirla cancanurilor, cu care pare că ne-am obișnuit să ne prezentăm, mai întotdeauna, în ochii străinătății.

Și cred că, împreună cu dv., trebuie să aducem omagiul nostru de recunoștință guvernului, care a dat un neprețuit concurs pentru înfăptuirea acestei expoziții, dar în același timp, considerând că nu numai printr-un strict materialism și printr-o simplă rațiune de buget s-a putut face ceea ce s-a făcut, trebuie să adăugăm, la aceste omagii aduse guvernului, mulțumirile noastre cele mai vii organizatorilor acestei expoziții în frunte cu d. prof. Tzigara-Samurcaș.

2) *Comunicarea d-lui Tzigara-Samurcaș*

Domnule ministru, onorat auditor,

Dl președinte al Uniunii Camerelor de Industrie și Comerț v-a expus, în câteva cuvinte, pe care aplauzele dv. le-au subliniat cum se cuvine, scopul expoziției despre care urmează să vă vorbesc astăzi. Cât despre cuvintele amabile pe care, din belșugul sufletului său larg și generos, mi le-a adresat mie, în special, să-mi dați voie ca, fiind unul din cei mai competenți în această împrejurare, să nu rețin pentru mine decât foarte puțin și să atribui partea cuvenită fiecăruia.

A spus chiar dl președinte că, în primul rând, trebuie să mulțumim guvernului, care, în înaltul său patriotism, a primit invitația ce ni s-a făcut de spanioli să participăm la expoziția lor. Ideea însă ar fi rămas, ca orice zămislire, plutind înspre cer, dacă din sânul guvernului nu s-ar fi găsit cineva care să-și propună să realizeze această idee, să o ducă la îndeplinire. Cu patriotismul său cald, cu a sa voință neclintită, dl Madgearu fiind inițiatorul, animatorul acestei idei, a reușit să o realizeze.

Pe lângă mulțumirile care i s-au adus de către dl președinte al Uniunii, să-mi permiteți, cu acest prilej, să-i mulțumesc nu numai pentru cinstea pe care mi-a făcut-o, onorându-mă cu această sarcină, dar, mai ales, pentru libertatea pe care mi-a dat-o. În schimb, firește, am fost și eu nevoit să-mi asum toată răspunderea, pentru ca să fiu la înălțimea libertății date și numai astfel, grație acestei libertăți, am putut realiza ceea ce s-a văzut.

Toate aceste bune intențiuni ale guvernului și ale fostului ministru de Industrie și Comerț poate că nu ar fi ajuns să se realizeze, dacă Uniunea Camerelor de Industrie și Comerț, reprezentată aici prin președintele ei, nu ar fi venit să ne ajute, într-o măsură tot așa de largă, ca și guvernul, cu ajutorul sunător. Colaborarea comercianților și a indus-

triașilor și mai ales contribuția lor sunt tot așa de mari ca și ale guvernului; grație lor am putut să înfăptuim ideea atât de scumpă tuturor.

Să-mi permiteți, d-le președinte, să vă exprim recunoștința mea pentru contribuțiunea dv., rugându-vă să binevoiți a transmite și d-lor comercianți și industriași toate mulțumirile noastre.

Onorat auditor, această comunicare fiind sub auspiciile Uniunii Camerelor de Industrie și Comerț, cuvinte simple, oricât de bine înfiripate ar fi, nu ajung, ci trebuie să dăm seamă cum s-au întrebuințat banii ce ni s-au dat. Căci o expoziție este o întreprindere și, ca la orice întreprindere, la încheiere, te întrebi care este bilanțul, care sunt pierderile și care este profitul.

Expoziția nu este încă închisă, socotelile morale însă sunt de mult încheiate. Succesul pe care l-a avut expoziția a satisfăcut pe străini și poate să vă satisfacă pe deplin și pe domniile-voastre.

Aceasta este îmbucuratorul bilanț moral.

Socotelile nu vor fi prea amănunțite. s-a spus că s-au cheltuit zeci de milioane; în realitate s-au cheltuit până acum 13 000 000 lei.

Cifra se pare mare, dar prin comparație veți vedea cât este de relativă. Aflând că pentru pregătirea numai a expoziției de la Philadelphia, care nu s-a realizat, s-au cheltuit peste zece milioane lei, veți concede că pentru un pavilion de 400 m.p. și întreaga expoziție din Barcelona suma de mai sus e foarte redusă.

Rămâne de văzut dacă această expoziție și-a împlinit rostul ei. La cele ce a spus așa de elocvent dl președinte, la început, să-mi dați voie să adaug și eu că, după părerea mea, expoziția noastră a fost cea mai vie, cea mai splendidă, cea mai răspândită reclamă care s-a făcut țării. Este cea mai frumoasă carte pe care a scris-o guvernul despre România; cartea pe care o citește norodul, puzderia de noroade, care au trecut pe acolo și care nu a avut decât să deschida ochii și să vadă, ca să afle ce este poporul român, care sunt frumusețile și nestematele bogății ale artei lui, ale solului lui.

Prin urmare, cred că este una din cele mai binefăcătoare propagande făcută poporului nostru, mai cu seamă într-o țară în care nu eram deloc cunoscuți. Va veni vremea când se vor publica toate părerile care s-au scris asupra

expoziției. De la Vodă până la opincă, atât spaniolii cât și toți străinii care au trecut pe acolo au admirat pavilionul românesc, care a avut acest mare merit să fi dat, într-un cadru închis, o imagine complectă a minunatului pământ românesc, a frumuseților lui și a puterii de viață a poporului românesc. Acest scop a fost realizat atât datorită sprijinului dat de dl ministru Madgearu cât și ajutorului Uniunii Camerelor de Industrie și Comerț.

Prin urmare, încheind, nu pot decât să vă aduc mulțumiri pentru așa de prețioasă contribuție la această operă, care, cred, este una din cele mai frumoase ale guvernului astăzi la cârma țării.

(După această introducere d. Profesor Tzigara-Samurcaș și-a dezvoltat conferința asupra Expoziției din Barcelona, în general, și a participării României în special¹¹).

3) *Mulțumirile d-lui ministru Aurel Vlad*

Doamnelor și Domnilor, mulțumesc d-lui prof. Tzigara-Samurcaș pentru amabilitatea pe care a avut-o de a mă invita să asist la această interesantă și instructivă conferință. Mulțumesc că mi-a dat prilejul să exprim mulțumirile și adâncă noastră recunoștință față de aceia care au contribuit ca România să fie reprezentată într-un mod așa de demn la expoziția din Barcelona.

Mulțumesc Uniunii Camerelor de Industrie și Comerț pentru contribuția largă pe care a dat-o și prin care a făcut posibilă manifestația aceasta demnă de neamul și țara noastră. Într-adevăr s-a scris o carte frumoasă despre noi, despre țara noastră. Nu este meritul nostru, al guvernului, ci este

---

11. La conferința cu același subiect ținută în prezența Înalțului Regent Sărațeanu, în ședința Societății de geografie, din 14 dec. 1929, d-l prof. L. Mrazec, prezidând adunarea, a încheiat astfel:

„Înalta Regentă, Onorată asistența, sunt convins de a fi interpretul dv. al tuturor, mulțumind d-lui profesor Tzigara-Samurcaș, nu numai pentru interesanta sa conferință, dar mai ales mulțumindu-i și felicitându-l pentru modul cum România a fost reprezentată la expoziția internațională, înainte de toate latină, de la Barcelona.

Sunt și eu informat din străinătate, pe alte cai, că secțiunea artistică, și mai ales secțiunea artei românești și artei țărănești a făcut o impresiune profundă asupra tuturor și în special asupra vizitatorilor din America latină, care nu aveau decât o idee prea slabă despre existența artei românești, rămânând surprinși de tezaurile de artă ale țărânilor românești.

Cred că putem aplauda cu toții și din toată inima pe dl prof. Tzigara-Samurcaș pentru meritele sale incontestabile de dăbaci organizator“.

meritul acelor care prin munca lor au contribuit și au realizat această splendidă operă.

Îndeosebi, încă o dată, mulțumesc d-lui prof. Tzigara-Samurçaș și colaboratorilor săi și le suntem adânc recunoscători pentru frumoasa lor muncă depusă.

Ecouri de la Expoziția din Barcelona

În afară de cele expuse în relația oficială, multe amintiri plăcute mă mai leagă de Expoziția din Barcelona. În primul rând e cunoașterea acestei regiuni a Europei pe care am cutreierat-o, luând de fiecare dată o altă rută pentru a ajunge la țel. Splendidă a fost varianta prin Germ.-St. Margherita-Rapallo-St. Juan des Pins-Marsilia-Perpignan, după ce prima dată mă oprisem numai la Nisa. Apoi din Barcelona când expoziția era deschisă – am putut întreprinde ciclul Madrid-Toledo-Escorial-Cordoba-Sevilla-Granada-Valencia-Tarasgonna-Barcelona, menționând numai principalele centre.

Copleșit de impunătoarele amintiri ce aceste nume îmi evocă, nu sunt în stare nici chiar să rezum toate minunățiile văzute: ar fi să întreprind un tratat al celei mai miraculoase arte, care, prin îmbătătorul parfum oriental, m-a impresionat mai profund chiar decât lucida artă italiană.

Mă voi rezuma deci la unele impresii în directă legătură cu Expoziția, care deși terminată mai din vreme n-a fost deschisă decât mai târziu, după cum am arătat, deoarece țineam să nu rămânem mai prejos de veșnicii noștri concurenți, ungurii, care se laudau a fi avut la a lor inaugurare pe Regele Spaniei, pe care am reușit a-l avea și noi. Nu ușoară a fost coinciderea șederii Regelui în Barcelona cu sosirea ministrului Madgearu, reținut în țară prin criza ce se prevedea, și s-a și întâmplat, în urma decesului regelui Buzdugan.

Între timp, așa-zisul nostru atașat pe lângă Expoziție, Tican Rumano*, plătit direct din București, dar făcând servicii oculte și *Universului*, a publicat în acest ziar o informație criticând și acuzând pe comisarul general de ne-

---

* Scriitorul Mihai Tican Rumano (n.r.).

deschiderea pavilionului, deși motivele îi erau bine cunoscute. O lecție bine aplicată pe cei doi obraji ai vinovatului l-a făcut să înțeleagă că nu-i era permis să divulge cauzele binecuvântate ale întârzierii inaugurării Pavilionului¹².

Prezența Regelui, a Reginei și a celor două Principese la festivitatea inaugurării a avut un mare răsunet, cu atât mai mult, cu cât numai vreo două alte pavilioane s-au bucurat de asemenea cinste.

Buna dispoziție a Regelui s-a văzut din frumoasa improvizație cu care a răspuns ministrului Madgearu și prin interesul cu care a cercetat toate secțiunile expoziției, după cum se constată prin filmul înregistrator.

A doua zi ministrul cu doamna Madgearu și comisarul general au fost invitați la dejunul de la Reședința Regală, cum de asemeni a domnit o atmosferă de mare cordiali-

---

12. Direcția *Universului*, cu care eram în proces, a dat o amploare neașteptată incidentului, închis în urma anchetei la fața locului prin menționata excludere a celui vinovat, prin următoarea telegramă către primul ministru român din partea ministrului Madgearu, din Barcelona: „Primit calduros, pavilion frumos va fi deschis mâine în prezența familiei Regale. Anchetat cazul Tican. Ziaristii spanioli declarat ca s-au scandalizat de calomniile zilnice ale lui Tican contra Samurcaș. Dovedit complet Tican autorul campaniei organizate de Stelian Popescu. Ca urmare exclus Tican de la festivități și rog starutor îndepărtarea telegrafica acestui aventurier. (ss) Madgearu.“

Așa s-a și întâmplat. În locul lui Tican a apărut la Barcelona, trimis tot de Stelian Popescu, redactorul Ion I. Nedelescu, care printr-un articol din *Universul* 25 sept., după ce critică, fără rezerva, întreaga Expoziție românească, termină: „Pavilionul nostru, încaput pe mâini impii, absurde, patimașe și pedante ce îndeamnă să te rogi lui Dumnezeu să-l dea mai bine prada focului, decât vazului celor care ar putea vedea într-însul o Românie meschina, slută și neisprăvită“.

Nemulțumit de a fi distrus pavilionul, inteligentul Nedelescu trece cu atacul contra comisarului, pe care-l acuză a se intitula „von Al. Tzigara-Samurcaș“ luându-se după un ziarist spaniol care, reproducând un articol german al cărui titlu era urmat de numele meu, precedat de particula „von“, adică „de“, pe franțuzește „par“, indica astfel pe autor. Dar prea cultivatul redactor al *Universului* nu știe că particula nobiliara „von“ se pune numai după numele de botez, și continua a critica pe „profesorul von Al. T-S.“, care „își permite să se prezinte drept *von Samurcaș* în marele cotidian spaniol *Las Noticias*“ care, după cum am aratat, era o nedibace traducere a unui titlu de ziar german.

Dar cu inteligenți ca Tican și Nedelescu nu se poate discuta, ei fiind robiți de gologanii lui Stelian Popeștele, prevaricatorul bătrânei vadove a lui Cazzavilan. *Tel maître, tels valets!*

tate, fiind mult vorba de Majestățile noastre, de aproape înrudite cu familia regală spaniolă. Regele n-a confirmat a fi telegrafiat Reginei la București frumosul succes al Pavilionului României. Simplitatea era nota dominantă a mesei¹³, înveselită de tineretul din jurul Maiestăților Regele în costum civil; nici un aghiotant; singur *el mayordomo mayor* sau mareșalul Curții, Ducele de Miranda. Acesta, surprins că am remarcat superioritatea șampaniei, a comunicat îndată impresia mea Regelui, care mi-a explicat pe îndelete că, deși de proveniență franceză, băutura aprovizionată din Anglia, unde este învechită, mai era supusă unei noi depuneri înainte de a fi servită, cu o dulceață superioară vinului proaspăt debitat în Franța.

Am relatat acest exemplu pentru a arăta tonul convorbirii deosebit de tipicul prea protocolar al Curților.

Recunoscându-mă la dineul oficial al Expoziției dat „en el salón gótico de la Casa Lonja“, Regele, adresându-mi-se în nemțește, îmi atrase atenția asupra deosebirii vinului ce mi se va servi de acel al mesei Sale, dovedind că nu uitase convorbirea avută la masa regală.

Regina și Principesele lăudând frumusețea costumului și a broderiilor țărancei române, au primit din partea ministrului Madgearu făgăduiala de a li se rezerva exemplare alese la închiderea Expoziției. Împlinind promisiunea ministrului, am fost invitat la dejun la Curte, spre a mi se exprima mulțumirile pentru darurile prezentate în numele ministrului absent.

Șederea la Barcelona mi-a fost înveselită și prin vizita îndelungată a Ancuței, care, ca expozantă în secția de artă decorativă a Pavilionului, a căpătat chiar o medalie, iar ca recompensă din parte-mi a făcut turul clasic al principalelor centre artistice din Spania care atât au contribuit la dezvoltarea concepțiilor sale asupra artei. La încheierea Expoziției am fost însoțit de soția mea, cu care am vizitat mănăstirile și minele acestora, din împrejurimi.

N-aș putea încheia aceste amintiri spaniole fără a menționa prea plăcuta colaborare cu prietenii George Sebastian și George Ioanițiu, care, spre deosebire de pretențio-

---

13 Iata menu-ul: D-asupra inițialelor AV, coroana Regală în relief aurit: Soupe Reine; Oeufs soufflés; Côtelettes de veau à la Nelson; Pommes de terre. Carottes; Jambon aux oeufs filés; Crème à l'américaine; Pâtisserie.

sul arhitect Duiliu Marcu¹⁴, mi-au ușurat apăsătoarea sarcină a punerii în valoare a unei expoziții atât de vaste. Prin cunoștințele lor atât de variate, primul detașat de Ministerul de Agricultură, iar al doilea de la Industrie, dar mai ales prin devotamentul lor cauzei comune, au contribuit mult la reușita întreprinderii, precum și la zădărnicierea intrigelor țiganului Tican¹⁵.

Trecător a mai fost atașat la Expoziție și prietenul Ion Marin Sadoveanu. În secția produselor casnice și vânzarea acestora s-au distins d-na... Cosma și d-ra E. Florescu, precum și, în trecere, d-ra Storck pentru secția decorativă.

Succesul Expoziției se evidențiază și prin arătarea recompenselor obținute. Impozantă a fost ședința solemnă din sala festivităților din Palatul Artelor din Expoziție, în care M.S. Regele a predat Comisarilor expozanți diplomele și medaliile acordate de juriu.

---

14. Duiliu Marcu, terminând lucrările de construcție ar fi dorit să-și impună vederile și în orânduirea expoziției, încasând o diurnă suplimentară, deși nu era necesar Comisariatului, la cererea căruia a fost rechemat la București.

15. De pehlivăniile lui Tican s-a convins Madgearu în urma convorbirii cu lectorul de franțuzește la Universitate, Liano, care a marturisit și ministrului cele ce-mi spusese înainte, și anume că el, după indicațiile lui Tican, a scris, în franțuzește, toate infamiile contra pavilionului și a mea. Facându-mi cunoștința la una din întrunirile ziaristilor și văzând că nu corespundeam deloc descrierii ce-i dase Tican despre mine, a venit și mi-a marturisit cele păcătuite împotriva mea, la cererea țiganului. Astfel se explica de ce Tican corespundea cu *Universul* și chiar cu Mihalache în franțuzește, neavând pe cine să-i facă corespondența în românește, el nefiind capabil să conceapă, după cum mi-a dovedit printr-un bilet ce mi-a trimis.

Liano a mai mărturisit că tot el este autorul romanelor ce Tican pretindea a fi publicat în limba catalană, ca traduse de Besova. Tican n-a fost în Africa și fotografia lui în costum de explorator e făcută la Barcelona. Dovada de ignorarea limbii catalane de către Tican am avut-o când l-am luat să ne explice dorințele la autoritățile care nu știau franțuzește; se încurca și nu ajungeam a ne înțelege.

În cărțile lui Tican personajele au nume străni pe care Besova Liano la compunea intervertind cele mai scârboase vocabule, după cum se poate constata din sublinierile ce am făcut în volumele zise ale lui Tican, ce am depus, spre documentare, la Fundația Carol. În Spania el se făcea cu pasportul diplomatic și cu titlul de atașat de presă, iar în țară înșela lumea cu pretensele sale romane, carora tot Liano le făcea reclama. A mers așa de departe cu duplicitatea, încât a fost chiar decorat cu „Bene merenti” ca scriitor român! La Barcelona umbla cu tricolorul român la automobil până ce i-am interzis aceasta nepermisa îndrazneală.

Cheltuielile au fost de 16,4 mil., din care: statul a dat 3,5 m; Camerele de Comerț 4,3 m; Uniunea Cam. de Comerț 2,8 m, iar Asociația Industr. petrol: 0,8 m. Transportul celor 18 vagoane la ducere și 5 la înapoiere a costat singur 4,0 m; pavilionul și onorariul arhitectului 3 ½ m (pe când la Philadelphia s-a cheltuit pentru un început de pavilion 10 mil. lei). La Barcelona, secția română a fost deschisă timp de 4 luni, fiind vizitată de cel puțin 1/3 din cei 9 milioane vizitatori ai Expoziției.

Ca încheiere, îmi îngădui să reproduc scrisoarea Ministrului Spaniei la București, Juan de Cardenas.

Legación de España

Bucarest

Bucarest, le 28 Octobre 1930

Mon cher ami,

Permettez moi de vous dénommer ainsi en supprimant entre nous toute officialité. C'est en effet à l'ami que je m'adresse en regrettant de tout cœur de n'avoir pu vous serrer la main l'autre soir.

Je vous remercie chaleureusement des belle paroles trop flatteuses que vous avez bien voulu m'adresser, et c'est à mon tour de vous exprimer toute ma reconnaissance de ce que vous avez fait pour l'Espagne et les Amis de l'Espagne.

Pour l'Espagne vos conférences et surtout la prodigieuse activité que vous avez déployée à l'Exposition roumaine de Barcelone, qui a eu, elle aussi, le don de resserrer les liens d'une solide amitié entre nos deux pays.

Pour les Amis de l'Espagne la large hospitalité que vous lui avez accordée comme Directeur de la Fondation Universitaire Carol I, ce qui a permis à cette jeune Société de se faire connaître et d'avoir par ce moyen bâti sur de solides fondations un avenir qui, je le souhaite, sera fructueusement inébranlable.

Et en quittant la Roumanie où je laisse tant d'amis, permettez moi de vous compter parmi eux, et c'est à ce titre que je vous prie d'agréer ma bien affectueuse sympathie.

Juan T. de Cardenas.

„Contribuții la istoricul Muzeului secuiesc“

Despre măsurile luate în 1916 pentru salvarea Muzeului Secuiesc din Sf. Gheorghe a fost vorba la timpul său, iar repercusiunea se ivește acum, când acel muzeu a sărbătorit a 50-a aniversare a existenței sale. Cu acel prilej directorul Muzeului Național Secuiesc, Csutak Vilmos, îmi adresează la 12 VII 29 scrisoarea oficială Nr. 267/29 comunicându-mi următoarele: „Tipărirea Anuarului nostru comemorativ s-a început deja. Cu onoare vă rugăm să binevoiți a ne trimite articolul promis. Credem că este de prisos să vă mărturisim că tocmai muzeul nostru s-ar simți foarte onorat dacă ar fi în stare să aducă câteva rânduri și din partea Aceluia care s-a dovedit prietenul cel mai sincer și bun întotdeauna, ba chiar în zilele cele mai grele. Ținem foarte-foarte mult, să primim articolul promis din partea Dv.

Primiți, vă rog, asigurarea stimei mele deosebite (ss) Csutak Vilmos, director“.

La așa cerere nu puteam să nu răspund și am trimis articolul cu titlul de mai sus, în care am făcut istoricul întâmplărilor din sept. 1916, când mi-a fost dat să pui pază militară, salvând colecțiile, ceea ce s-a recunoscut și de autoritățile ungare. Într-un prim raport, făcut probabil în grabă și sub impresia primei nedumeriri, s-a menționat lipsa a două monezi de aur din veacul 17 și se mai lasă să cadă grava acuzație că inventarele au fost *furate*, deși la o mai atentă cercetare și acestea s-au găsit, spre mirarea celor reveniți din retragerea lor.

Articolul a fost tipărit la loc de cinste¹⁶, ca primul după cele două introductive și a fost urmat de o traducere ungară (pp. 30-39).

La 2 aug. 1920, Regele Ferdinand, după raportul ce i-am făcut, a vizitat muzeul, singur și fără a fi anunțat, semnând, ca orice vizitator, în registru, spre ulterioara surprindere a conducătorilor instituției.

Spre cinstea colegilor secui, trebuie să adaug că atunci când le-am cerut să-mi împrumute, pentru Muzeul din București, câteva din splendidele exemplare de ceramică

---

16. *Emlékkönyv a Szekely nemzeti múzeum ötvenéves jubileumára*, I vol. 4° de 750 pp. cu numeroase ilustrații. Sepsiszentgyörgy, 1929.

cu desene spirale, incizate și colorate de la Ariușd, fără ezitare mi s-au predat piesele ce am expus într-o vitrină specială a secției ceramice și reproduse în culori în *L'art du peuple roumain*.

Sașii, cărora le-am adresat aceeași cerere, m-au refuzat sub diferite pretexte de regulament, deși lor, în 1916, le adusesem particular și oficial mai mari servicii decât secuilor!

Primele relații cu colegii unguri nu s-au dezmințit nicio dată și s-au manifestat totdeauna și în congresele internaționale etc.

Noi năzbâtii iorghiste

Nemulțumit de a nu fi reușit, pe cale ocultă și prin interpuși, să mă declare indezirabil în Franța și să-mi înlătore candidatura de Comisar al Expoziției din Barcelona, furibundul N. Iorga a izbucnit din nou prin al său *Neam românesc*. La 5 martie sub titlul de „Revizuire morale” el pretinde că „spionul lui Mackensen nu poate reprezenta România la Barcelona... Demnitatea și faima Țării cer ca repulsivul Samurcaș să rămâie la București, iar la Barcelona, dacă e locul să se arate arta și cultura României, altcineva demn și capabil să aibă rolul acesta deosebit de important. Nu trădătorii de neam, agenții furioasei cotropiri nemțești din 1917”.

La această neașteptată puturoasă erupție vulcanică a vărului său – după o bunică comună Arghiropuloaie – soția mea adresează directorului ziarului, la 12 martie, o scrisoare ce apare în întregime în *N.r.* din 15 martie și din care extragem următoarele pasagii: „În spiritul de dreptate, care probabil nu vă lipsește, vă rog a publica acest răspuns injuriilor copilărești publicate în ziarul Dv. din 5 martie și de care abia azi am luat cunoștință. Soțul meu în *Mărturisiri silite* a publicat amănunțit toată acea tristă epopeie a Bucureștiului sub ocupație străină. Pentru acei ce nu citesc această carte, cred de datoria mea a-mi apăra numele ce purtăm, eu și copiii mei. Aaug că această apărare se adresează unei foarte mici minorități, căci țara întreagă cunoaște rolul nostru și nu are decât respect pentru demnitatea noastră față de dușmani, care, la rândul lor, nu ne-au confundat nicio dată cu uneltele plătite din serviciul lor.

Și acelei minorități mai mult de *parti pris* îi supun această problemă. Sunt două lupte cu dușmanul țării: una cu armele de oțel, alta cu armele morale. Soarta a vrut ca cea din urmă să ne fie hărăzită. Însă ca să putem lupta, ne-a trebuit un titlu oficial și de aceea soțul meu a primit prefectura; numai așa a putut fi ascultat ca aparătorul Bucureștiului: cum numai un avocat este primit pentru a apăra un inculpat...

Repet, sunt două feluri de a lupta pentru țara și afirm că cea mai plăcută este lupta cu arma, pe viață și pe moarte, și cea mai grea este lupta morală, fiind mereu silit să-i stăpânești mânia și să adresezi dușmanului vorbe diplomatice în loc de gloanțe... În loc să lucrăm din răputeri pentru țară, ne pierdem timpul, puterile și prestigiul cu certuri de copii geloși și răutăcioși.

În comentariul adăugat la scrisoare, *N.r.* protestează contra „certurilor de copii” fără a aduce un argument serios în contra; iar la 14 III – adică două zile după primirea scrisorii – foiața iorghistă, sub titlul „Tzigara-Samurcaș organizatorul complotului contra Dinastiei; farsorul și spionul lui Mackensen” adaugă: „Îl vom scoate azi cu cleștele din băligarul paraziților vieții publice”! E paroxismul eleganței de stil la care s-a putut ridica academicianul N. Iorga. Dar fără efect, căci contra protestărilor sale am fost însărcinat cu organizarea expoziției la Barcelona, pe care, vizitând-o, a și lăudat-o, profitând de automobilul celui absent și pe care cu atâtea luni în urmă îl zugrăvise așa de frumos.

Consecvență de copil răsfățat, dar mai ales necinstit și caprițios, căruia i-a răspuns, după cum i se cuvenea, un fost căpitan combatant pe front, care reluându-și funcția de președinte de tribunal, a fost arestat pentru un conflict cu ocupații și liberat de autoritatea românească, după cum s-a arătat la timpul său.

N. Iorga în zadar a căutat să se scuze că nu e responsabil de ce se scrie, fără știrea lui în al său *Neam r.* Din scrisoarea profesorului Tașcă, publicată mai la vale, reiese clar că cazul meu a fost discutat la *Neamul r.* și că Tașcă n-a „reușit să convingă pe colegii săi. De aceea *N.r.* are atitudinea de care te plângi” încheie prietenul Tașcă, dezmințind pe directorul foaiei în chestie.

„O lămurire“

În *Epoca* lui N. Filipescu, condusă în același spirit de curat patriotism de fiul fondatorului, a apărut la 8 iunie 29 următoarea „Lămurire“, drept răspuns la elucubrațiile iorghiste:

„Un fapt ciudat se petrece în această țară. De la 1919 încoace, o conjurație a tăcerii pare a se fi urzit în contra întregului nostru război de întregire a neamului, în contra tuturor faptelor de vitejie colective sau individuale care l-au alcătuit și în contra tuturor acelor care, prin știința, dibacia sau eroismul lor au izbutit să ținuiască, pe munți și pe Siret, puhoiul năvalitorilor și să pregătească izbânda de apoi.

Această conjurație pare a avea de scop să nu turbure liniștea nemernicilor care-și vindeau țara în timp ce jumătate din ea gemea sub călcâiul dușmanului, iar cealaltă jumătate își apăra țărâna strămoșească cu îndârjirea deznadejdiei și cărora le este firește mahnitoare reamintirea faptelor ce n-au făcut și virtuților ce nu au avut.

Aceeași tăcere de mormânt învaluie și dă uitării faptele de vitejie și actele de mișelie ca și cum le-ar fi teamă tuturor ca prin proslavirea celor dintâi să nu trezească aducerea aminte a celorlalte.

Totuși, din când în când, sporadic și fără rațiune aparentă, se pornește deodată, prin presă, o campanie năpraznică contra unui om, câteodată vinovat, dar atât de obscur încât urgia dezlanțuită contra lui rămâne de neînțeles față de nepasarea și îngăduința obștească, adesea ispășitor nevinovat al poftelor sau răzbunărilor personale ale unor politicieni fără scrupule.

Și atunci opinia publică asistă uluită la „execuția“ unui nenorocit nevinovat sau necunoscut, în timpul ce alții se plimbă nesupărați și sfidători, înconjurați de considerația celor mai mulți și ajung să conducă destinele țării pe care au trădat-o.

O asemenea campanie s-a pornit zilele trecute contra unuia din rarii germanofili care, în cadrul activității ce i-a fost hărăzită de cârmuitorii de atunci, și-a îndeplinit pe deplin datoria față de țară și care cu o străduință deosebită și-a pus în slujba exclusivă a românilor în tot timpul ocupațiunii dușmane – legăturile pe care un trai îndelungat în Germania i le procurase cu unele din căpeteniile armatei de ocupațiune. Îmi place să cred că această campanie por-

nește din revolta sufletească tardivă, dar firească încă a unor oameni care au îndurat toate lipsurile în tranșeele de la Oituz sau de la Mărășești și care nu și-au scăpat o viață jertfită mai dinainte Patriei decât printr-o minunată și deosebită sollicitudine a Providenței! Este posibil însă ca ea să provină din spiritul de răzbunare personală a unor oameni care au trăit liniștiți pe strada Lăpușneanu sau care, la adăpostul unor nelămurite misiuni oficioase, și-au pus viața în siguranță pe malurile îndepărtate ale țărilor neutre.

Oricum ar fi, socot că acei care, pentru o rațiune sau pentru alta, nu au retrecut Milcovul decât după plecarea hunilor nu au dreptul să acuze cu ușurință pe Tzigara-Samurcaș.

Singuri pot vorbi acei care, năpăstuiți de oblăduirea nemiloasă a dușmanului, au găsit în Tzigara-Samurcaș un apărător dibaci al drepturilor lor și un mijlocitor neobosit al intereselor lor călcate de trufia cuceritorilor.

Pot vorbi toți demobilizații pe care nesocotența guvernului de la Iași i-a aruncat pradă batjocurii și obrazniciei soldătimii teutone stăpână încă pe țara, în ciuda rușinosului tratat de pace și care au recurs la sprijinul neprecupețit, plin de tact, al lui Tzigara-Samurcaș.

Pot vorbi acei care și-au regăsit casele, averea și colecțiile de artă intacte, grație staruinței și îndemnării lui Tzigara-Samurcaș.

Pot vorbi aceia care, cu riscul vieții lor, au pregatit și ușurat trecerea în Moldova a ofițerilor prizonieri evadați din lagăre și care au găsit în Tzigara-Samurcaș un slujbaș „neamț” orb, surd și mut.

Pot vorbi acei care, părăsiți după plecarea nemților, fără arme, fără pază și fără administrație, au scăpat de prădăciunile bandelor de derbedei, grație prevederii, energiei și spiritului de organizare al lui Tzigara-Samurcaș; care dosise din timp în pivnițele poliției sutele de puști necesare formării unei gărzii civice pentru menținerea ordinei.

Pot vorbi eu, care, arestat și încarcerat de nemți la Jilava, am găsit în Tzigara-Samurcaș un apărător dârz al drepturilor și mijlocitor iscusit al revendicărilor mele.

Pot vorbi eu, care, solicitat de generalul Radu Rosetti prin scrisoarea sa din Târnovo de la 8 noiembrie 1918 să-i trimit informațiuni asupra forțelor și mișcărilor armatei germane, am găsit la Tzigara-Samurcaș știrile cele mai precise și mai complete.

În țara în care unul a ajuns senator de drept, om de guvernământ și făuritor de legi în loc să-i putrezească leșul în groapă săpată lângă stâlpul de execuție; în țara în care un altul își plimbă pe plaiurile basarabene aroganța de inspector administrativ; în țara în care toți dezertorii și trădătorii, cărora Puterile Centrale se socotiseră datoare a le fâgădui azil, stau cocoțați în slujbe de stat, Tzigara-Samurcaș, care nu și-a trădat țara, nu a urzit nimic contra ei și nu a pus mâna și serviciile sale în slujba dușmanului, are desigur dreptul de a trăi nesupărat și a pretinde să-i întindă mâna orice om cinstit și nepărtinitor fie el cât de dârz pe chestiunile de onoare.

Iată de ce, indignat de campania pătimașă pornită contra lui, am considerat ca o datorie de cinste să pun lucrurile la punct.“

C.R. Sturdza,
fost magistrat.

Descalificarea lui Virgil Drăghiceanu

Încurajat de atacurile în contra-mi de N. Iorga, slugoiul sau, Virgil Drăghiceanu, s-a grăbit să-i vie în ajutor, după ce, în tot timpul ocupației, ca secretar al Comisiei Monumentelor Istorice, al cărui membru eram, mi-adresase atâtea scrisori de înaltă stimă, scuzându-se când nu putea veni personal¹⁷.

La ordinul directorului *N.r.*, Drăghiceanu a falsificat Memoriile lui Marghiloman, prin suprimări de text, după cum am dovedit la capitolul respectiv al ziselor *Memorii* și asupra cărora nu voi mai reveni aci (prin articolul publicat în *Adevărul* din 28 aprilie 1929).

La articolul lui Drăghiceanu, am răspuns trimițându-i martorii mei spre a-i cere socoteală. La 2 mai 1929 am primit din partea lor următoarea scrisoare (publicată și în ziarele vremii).

---

17. C.M.I. 26 febr. 1919

„Mult stimat Dle Samurcaș

Fuind foarte indispus, va rog sa ma iertati dacă, pe această cale, mă adresez rugându-vă sa încredințați D-lui Vianu, arhivarul nostru cele... Primiți expresia deosebitei mele stime. (ss) Virg. Draghiceanu.“

București, 2 mai 1929

Dragă prietene,

În urma însărcinării ce ne-ai dat de a cere reparațiune d-lui Virgil Drăghiceanu pentru articolul injurios la adresa ta, apărut în *Neamul românesc*, cu data de duminică, 28 aprilie 1929, ne-am transportat chiar în acea zi, la ora 12 jum., la domiciliul său din str. Merișani No. 3 și, negăsindu-l acasă, am depus cărțile noastre de vizită cu mențiunea că veneam din partea ta. Neprimind nici un răspuns după trecere de 24 ore și temându-ne ca să nu i se fi remis cărțile noastre, i-am trimis o scrisoare recomandată cu recipisa No. 9523 29 a.c., cerându-i să ne puie în legătură cu doi prieteni ai săi.

Miercuri, 1 mai, orele 23, am primit fiecare din noi strania următoare scrisoare:

„Onorate Domn,

Reîntorcându-mă astăzi, 1 mai, din provincie, am luat cunoștință la ora 10 de cuprinsul scrisoarei dv., din 29 aprilie.

Țin prin aceasta a vă face cunoscut ca refuz să dau satisfacție clientului dv., d. Tzigara-Samurcaș, pentru motivele pe care voi avea onoare a le arăta printr-o scrisoare publică care va apărea într-unul din numerile viitoare ale ziarului *Neamul românesc*.

Primiți, vă rog onorate domn, expresiunea sentimentelor mele distinse“.

Virg. Drăghiceanu

1 mai 1929

Reiese deci că acest domn, împotriva principiilor oricărui cod de onoare, în loc de a ne pune în legătură, după cum am cerut, cu doi prieteni ai săi pentru a discuta motivele ce pretinde că le-ar avea pentru a nu-ți da satisfacția cerută, refuză să-și constituie martori.

După *Bruneau de Labori* (Les lois du duel), Paris, 1912, p. 80), „refuzul nejustificat de a constitui martori atrage descalificarea de plin drept“.

Deci calea onoarei fiindu-i pe viitor închisă, nu-ți rămâne, dragă prietene, decât să-ți iei satisfacție pe orice altă cale ce vei crede de cuviință, misiunea noastră oprindu-se aci.

Această scrisoare a noastră, al cărei duplicat îl comunicăm recomandat d-lui V. Drăghiceanu, are, tot după

Bruneau de Labori, caracterul unui „procès-verbal de carence“

Cu toată afecțiunea,
(ss.) Sever I. Pleniceanu
(ss.) M. Pherekyde.
București, 2 mai 1929“.

La acest proces verbal am răspuns prietenilor mei prin următoarele rânduri:

Scumpii mei prieteni,

Mulțumindu-vă pentru graba cu care ați răspuns apelului meu, mă văd în neplăcuta situație de a vă prezenta scuzele mele că v-am pus în raport cu un laș, care habar n-are de datoriile de onoare, ce ar trebui totuși să i le impuie cel puțin situația ce, din nefericire, ocupă în societate.

Conștiința sa rea-credință reiese nu numai din răspunsul ce am dat în *Adevărul* din 26 aprilie, dar din însăși părerile ce calomniatorul de azi a avut odinioară despre mine. În ale sale *707 zile sub cultura pumnului german* publicate întâi în subsolul *Neamului românesc* și în volum la 1920, același Virgiliu N. Drăghiceanu recunoaște că fostul prefect de poliție – ce eram sub ocupație – „prin vivacitatea umorului său și prin relațiile ce le cultivă și știe să le folosească, reușește de multe ori să se strecoare bine în frecușul chestiunilor ce se prezintă zilnic“.

În afară de aceste rânduri, care numai drept blam nu pot fi socotite, în toată cartea sa de 364 pagini nu se găsește nici un cuvânt din infamiile ce azi, după trecere de zece ani, născocesc împotriva mea.

Lașitate ori inconștiență patologică?

Cu mulțumiri și veche afecțiune, al vostru devotat.
(ss) Al. Tzigara-Samurcaș.

Inconștientul Drăghiceanu, continuând, după cele arătate, a mă ataca din nou, prin *N.r.* din 7 mai 29, am cerut sfatul prietenilor care mi-au trimis următoarea scrisoare:

8 mai 1929

Dragă prietene,

Drept răspuns la întrebarea ce ne faci, îți comunicăm ca „Scrisoarea publică“ din *Neamul românesc* de la 7 mai a.c., prin care semnatarul ei, V. Drăghiceanu, caută să se scuze „de ce nu ți-a dat satisfacție“, este nulă și fără efect, deoarece autorul ei este și rămâne discalificat prin scrisoarea noastră din 2 mai a.c.

Prin provocarea ta a unui cavaler al Ordinului Mihai Viteazul, și prin ieșirea pe teren cu acest singur ofensator care a avut curaj să semneze, se spulberă și ultimile insinuări calomnioase ale discalificatului autor al scrisoarei de acum, care, împotriva oricărei norme, se constituie singur judecător în propria sa cauză.

Campania pătimasă a *Neamului românesc*, împotriva ta, dezaprobată fiind de către unul din directorii ziarului chiar, prin scrisoarea ce ești autorizat să publici, nu mai ai nevoie să ceri altă satisfacție. Sfatul nostru este să lași ziarul să clevească, fără a te mai preocupa de el.

Cu toată afecțiunea

(ss) Sever I. Pleniceanu

(ss) M. Pherekyde.

Iată și scrisoarea de care e vorba în sfatul prietenilor pe care l-am urmat. Scrisoarea d-lui profesor universitar G. Tașcă, rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale etc.

„7 Mai 1929

Iubite Domnule Tzigara,

Am primit scrisoarea d-tale din 5 mai a.c. și ți-u să-ți mulțumesc pentru cuvintele binevoitoare ce-mi adresezi. Îmi pare rău însă că aceste cuvinte – după cum se vede din cuprinsul ulterior al scrisorii – erau numai premisele pe care te sprijineai pentru a-mi face o amară imputare. Mă întrebi cum se face că *«ziarul în fruntea căruia se găsește numele meu nu respectă principiul ca patima să nu tulbure atmosfera de studiu și reculegere a unei instituții de cultură»*.

Faci aluzie la campania ce se duce, de câțva timp, în *Neamul românesc* împotriva d-tale. De vreme ce cunoști bine ziarul nostru știi, desigur, că el are de conducător politic pe dl profesor N. Iorga, iar directori pe dl Georgescu și pe mine. Direcția politică a gazetei este dar dată de d. profesor Iorga. În ce privește conducerea, atunci când sunt trei persoane la conducere, majoritatea hotărăște.

D-ta știi bine care sunt parerile mele cu privire la acțiunea d-tale în vremea ocupațiunii. Plecând de la considerațiunea că evacuarea întregii populațiuni din Muntenia era o imposibilitate; iar dacă ar fi fost posibilă, executarea ei ar fi fost o nebunie, pentru că, pe de o parte ea ar fi stânjenit mișcarea trupelor, iar pe de alta, cele câteva județe din Moldova nu ar fi fost în stare să o hrănească; că chiar

evacuarea cercetașilor, a școlarilor și a unor bătrâni a fost o greșală!

Plecând de la această idee, trebuie să admitem cu necesitate că populația rămasă în teritoriul ocupat de trupele germane avea nevoie de sprijin și de administrare.

Oamenii care au făcut sacrificiul de a primi, în acele grele momente, sarcina ingrată de a administra și sprijini – pe cât puterile i-au ajutat – această populație, au făcut o faptă pentru care merită recunoștința, nu hula noastră.

D-ta faci parte dintre aceștia.

Au fost și de aceia care au scos gazete în care se defăima țara și insulta dinastia. Au fost și de aceia care făceau manifeste prin care sfătuiau trupele noastre la dezertare. Au fost și de aceia care pregăteau aici în București răsturnarea dinastiei. D-ta nu ai fost niciodată în rândurile lor.

De aceea, de la prima mea venire în București, atunci pe când țara era încă ocupată, ți-am întins mâna și de atunci încoace am fost bucuros de a fi onorat cu prietenia d-tale.

Aceasta este parerea mea. Ți-o arăt în chip sincer și fără reticența.

Nu pot însă să opresc pe prietenii mei politici de a avea o altă părere. Ei au încercat să mă convingă că sunt în eroare; eu am încercat să-i conving de contrariu. Nu au reușit nici unii nici alții.

De aceea *Neamul românesc* are atitudinea de care te plângi.

În credința că vei fi mai puțin nedrept în imputările d-tale, te rog să primești o strângere de mână prietenească.

(ss) G. Tașcă“.

Cu aceasta închei și eu noul trist epilog al năzbâtiilor iorghiste.

Alte îndeletniciri ale anului

Din Barcelona, întoarcerea mi-a fost prin Roma, unde de la 25-31 oct. s-a reunit Comisiunea internațională a artelor populare din care făceam parte și la care, sub președinția profesorului Bodrero, am expus importanța României în acest domeniu, prevalându-mă de accesul artei noastre populare la Barcelona și mai ales de adresele primite de la profesorii Universității Catalane. De la Congres am luat

parte la excursia, cu demonstrații de artă populară, la Napoli și de acolo la Pompei-Sorrento; întoarcerea cu popas la Veneția.

De Paști am fost la Viena, în vederea tratativelor în curs pentru tabloul lui Franken; cu Iunian, Madgearu, Răducanu, am vizitat Monăstirea Melk, unde cunoscutul meu, starețul dr. John, ne-a servit vin românesc, din via Monăstirii de la Oradea, o veche donație a Mariei Teresiei către acel splendid așezământ cu a sa celebră bibliotecă. Starețul John, încântat de a găzdui pe ministrul justiției române, l-a rugat să-l ajute în diferendul ce avea în chestia terenului de vie din țara noastră.

Conferințele ținute în țară în acest an au fost nu mai puțin de șase și anume:

La 21 aprilie am inaugurat, la Teatrul Național, ciclul organizat de noul director, Liviu Rebreanu, vorbind despre artele plastice și teatrul. Conferința a fost foarte animată prin convorbirea iscată între vorbitor și tinerii de la galerie, care au ținut să-și exprime cu acest prilej o serie de deziderate, bine primite, în genere.

La 3 mai, la Soc. de Geografie, despre: *Influența mediului geografic asupra artei românești*, predominarea locuințelor de lemn în centrele paduroase și a obiectelor față de bordeiele și ceramica de la șes.

La 16 iunie, la Ateneul Român din Suceava în urma invitației scrise din 15 mai a președintelui Ateneului Român, dr. Oreste Tarangul, am vorbit despre importanța artistică a Bucovinei. Aparatul de proiecțiuni neputând funcționa, în ultimul moment, am conferențiat și fără demonstrațiile diapozitivelor, spre marea mulțumire a organizatorilor, care credeau că conferința trebuie amânată.

La Institutul Social am tratat, ca director al Fundației, despre problema bibliotecilor științifice în străinătate și la noi, insistând asupra importanței clasificării zecimale, pentru întâia dată introdus în România la Fundația Carol I.

Despre cele două expuneri asupra Expoziției de la Barcelona a fost vorba mai sus.

Scrieri ocazionale: În *Das geistige Rumänien*, din martie am tratat: *Die rumänische Monumentalkunst* (pp. 10-12), iar în nr. special dedicat României, din *Völkermagazin*, mai 1929 despre arta țaranului român, cu ilustrații (pp. 41-42).

La marele dicționar artistic *Künsterlexikon*, apărând la Leipzig, am continuat vechea-mi colaborare, dând notițe despre Lecca, Loghi și Luchian, pentru volumul sub tipar.

Amintiri din Spania

Cu anul nou, începând cu Sf. Vasile, nu se încheie manifestările din trecut, care nu țin seamă de hotărârile calendarului. Multe evenimente din cadrul anului '30 au fost trecute la cel precedent, în vederea unei mai clare expuneri: astfel conferințele de la Barcelona – după calendar – revin aci, iar nu în 1929, unde completează însă istoricul expoziției, care a ramas deschisă până în febr. 1930. În acest timp pavilionul românesc a mai fost vizitat de mulți retardari, între care și Principesa Martha Bibescu, care împreună cu Viconte de Griell, conduși de însuși directorul Expoziției, El Marqués de Foronda, Conde de Torre Nueva, și totodata director al Soc. de tramvaie din Barcelona, în localul careia primea, chiar în afaceri ale Expoziției.

În timpul lichidării Expoziției, am făcut împreună cu soția mea mai multe excursii în jurul Barcelonei, la Poblet și la „Monestir de Sante Creus“ una din cele mai vaste așezări religioase din Catalunya, datând din secolul al 12-lea, azi însă parasită, deși una din cele mai impozante ruini. Începute în stilul romanic, care de aici s-a întins apoi în Europa, biserica și galeriile monăstirii au fost savârșite într-un splendid stil gotic, și cu toată ruina lor sunt încă foarte impunătoare. De la poarta regală și intrarea în biserică cea mare, în pur stil romanic, trecem, prin cele mai frumoase arcuri gotice cu admirabile fiorituri, până la stilul baroc, conform vremii în care au fost clădite. Galeriile – claustre *cloîtres* sunt impozante prin dimensiune ca și prin bogata ornamentație a bolților și ferestrelor, precum și a seriei de morminte puse în fridele laterale. De proporții imense este fostul dormitor al novicilor și chiar pivnițele cu bolți susținute de arcaturi puternice. Altfel,

impunătoare este această vastă ruină decât mormanele de cărămizi ale palatelor și băilor romane lipsite de interes artistic, pe când aici orice piatră ornamentală are interesul și frumusețea ei deosebită.

Pentru a permite vizitatorilor să se bucure pe îndelete de această incintă de splendide dovezi ale trecutului, s-au instalat la intrare modeste restaurante, permițând să-ți poți petrece o zi întreagă într-această insula de artă, în mijlocul pustietății și a unei impresionante tăceri.

Dar nici Barcelona nu e lipsită de asemenea monăstiri mai mici, dar tot atât de atrăgătoare. Vrând să vizităm o asemenea biserică ce era închisă, o cerșetoare de la intrare ne spune „es fermé, dèmain sera ouverte“. Mirându-ne cum de știe frantuzește acea sărmană, însoțitorii ne-au asigurat că ea vorbise în dialectul catalan, așa de asemănător cu limba franceza, deși pronunțarea e mai puțin corectă. Multe alte asemănări cu Franța se pot constata la această bogată provincie a Spaniei, cu un trecut istoric așa de bogat și cu așa legitime nazuințe spre o independență proprie.

N-aș fi crezut că am fost în Spania dacă nu aș menționa, cel puțin, luptele taurilor, așa de populare azi încă. Spre a mea rușine, voi mărturisi că deși am fost, totuși nu pot vorbi decât parțial de acest gen de desfătare populară. Veniți nu prea devreme, n-am mai gasit locuri libere decât pe treptele superioare ale principalului amfiteatru de piatră din Barcelona. Începutul luptei e foarte impresionant: intrarea cu muzica în arena a întregului alai, cu *torero* în frunte, urmat de *picadorii* calări, care vin să primească cheia încaperii în care e ținut în întuneric taurul zilei. După a lor retragere, în liniștea așteptării: deodată navalește în arenă taurul, buimăcit de lumina zilei, aplaudat frenetic de publicul nerăbdător. Contrar obiceiului însa, taurul acelei zile, în loc de a se napusti în contra pânzelor roșii ce i se prezentau, s-a ghemuit de-a lungul incintei, având aerul că nu-i arde de luptă, provocând astfel fluieraturile de dezaprobară ale publicului dezamăgit. Săcâit din toate părțile, sărmanul dobitoc primi, silit, provocarea, cautând să se apere cât mai bine. Cu o puternică lovitură de corn strapunge pânțele calului provocându-i țâșnirea intestinelor, picadorul fiind prins sub greutatea calului prăbușit. Era așa de impresionantă și penibila scena, încât în grabă am cautat să părăsim arena, ceea ce nu ne-a fost ușor, căci asistenții, cu atenția încordată, nu înțelegeau să fie deranjați

la ieșirea noastră. Cu chiu cu vai, îndurând muștrările – pe care din fericire nu le puteam tălmăci – ale celor care ocupau până și scările dintre bănci, am ajuns în fine la aer liber. Și iată de ce nu pot da o descriere mai amplă a luptelor de tauri, așa de pasionante pentru publicul spaniol, așa de respingătoare pentru cei neobișnuiți cu asemenea salbaticii, pe care cu atâta plăcere le urmărim în desaturările lui Goya, de pildă. O dovadă neîndoielnică a superiorității abstracției artei față de realitate: aceasta, în anume condiții, ne înspăimântă; tradusă în operă de artă, însă, ne alină, ne înalță, ne scapa de jugul naturii acaparante.

În Spania, mai mult ca în alte țări, întâlnim asemenea contraste, cele mai diverse și puternice impresii de artă, ca și cele mai vechi urme ale îndeletnicirilor artistice. Desaturările din grotele de la Altamira – vechi de vreo 20 de secole înainte de era noastră – sunt încă cele mai frumoase dovezi ale îndemânării omului din epoca glacială. *Sagrada Familia*, cum e botezată catedrala modernă dar neisprăvită de pe malul mării din Barcelona, este ultima îndrăzneată încercare de revoluționare a artei tradiționale. Magia, ca ferment al artei, se resimte la Altamira, ca și în biserica singulară din Barcelona. Legătura între aceste extreme ne-o dau un Greco, Velázquez, Goya și nenumăratele catedrale cu înfățișări așa de deosebite, dar toate caracteristice și de înaltă calitate artistică, constituind marele farmec al acestei țări, de care am rămas subjugat.

Luna ianuarie a fost, în bună parte, consacrată festivităților de încheiere și a banchetelor somptuoase, contrastând cu simplitatea de la Curtea Regală.

La banchetul pe care comisarii străini l-au dat la restaurantul Miramar, la 17 ian., în onoarea Baronului de Viver, Alcalde de Barcelona, și a Marchizului de Foronda, directorul Expoziției, după salutările din partea comisarilor din Occident, am luat cuvântul ca reprezentant al țării celei mai îndepărtate geograficește de Spania, de care însă ne simțim legați prin originea comună, stabilită de ibericul împărat Traian, prin legionarii săi, în majoritate din patria sa. El a altoit cu sânge occidental nobila populație de origine tracică, a dacilor din Carpați. După o așteptare de aproape două mii de ani, ne-a fost harăzit să ne regăsim în largile hotare ale vestitei Dacia Felix a lui Traian și sub noua înfățișare de România Mare, am venit să aducem omagiul nostru nobilei și mai vechii Spanii. M.S. Regina

noastră, așa de aproape înrudită cu ilustra Casa Spaniolă, a ținut să dea o deosebită probă a interesului pentru Expoziție, fiind singurul cap încoronat participând efectiv prin expunerea operii sale picturale la marea Expoziție, care nu se va șterge din memoria participanților ei.

P.S. Succesul Expoziției din Barcelona a avut ca urmare cererea, prin ministrul nostru la Lisabonna, ca o parte cel puțin din obiectele expuse să fie transportate și în Capitala Portugaliei. Deși guvernul nostru era dispus după cum reiese din alăturata telegramă de la Externe, totuși am renunțat la o repetiție prea apropiată de expoziția de-abia închisă. Am primit însă misiunea organizării la Londra, unde, din nefericire, amestecul lui Oprescu a zadarnicit intențiunile Guvernului, amestecul acestuia fiind fatal, ca întotdeauna.

O ultimă probă a reciprocii simpatii cu locuitorii Barcelonei mi-a fost dată prin prezența la gară, în ziua plecării la 8 febr. 1930, a decanului Facultății de litere însoțit de colegii săi care au semnat adresa de felicitare pentru „magnifica“ expoziție din Pavilionul României „que ha constituido una de las notas mas bellas e instructivas de la exposición internacional de Barcelona“, cum s-au exprimat în limba lor așa de înrudită cu a noastră.

Aceasta și alte dovezi ale simpatiilor câștigate acolo m-au răsplatit, în buna parte, de cele îndurate din partea compatrioților mei. La mine acasă, unde, prin Beaulieu, Nisa și Milano, am ajuns, cu placuta-mi tovarășa de drum, la 15 febr. 1930.

Descinderea din văzduh a noului Rege

Întâlnirea cu șefii țărăniști la Viena și excursia la M-rea Melk a avut urmări politice: nemulțumiți de Regentă, Iunian mai ales se gândea la întoarcerea Prințului Carol II, îndemnându-mă să întreprind sondagii într-acest scop. Pe de alta parte și generalul Averescu, urmărind același scop, m-a însărcinat să vorbesc și în numele său. Cu aceste mandate precise, am văzut pe Prințul la Paris, la Hotel Claridge: găsindu-l foarte dispus să răspundă propunerii celor două grupuri politice. Adaug că atât Iuliu Maniu cât și G.G. Mironescu erau ostili proiectului.

Din audiențele avute la Regentă mă convinsesem și eu de lipsa de armonie: Prințul Neculae, de obicei absent la cele ce se raportau, era în prea deasă opoziție cu colegii săi. Era așa de puțin comunicativ, încât prezentându-mă la el, la Cotroceni, cu o scrisoare de la Carol, din Paris, audiența n-a durat mai mult de 2-3 minute, în care timp s-a distrat cu niște creioane colorate, având aerul că trăia pe altă lume.

Întorcându-mă din Paris cu bune promisiuni, am fost îndrumat să revin și l-am mai văzut pe Prințul care, la 25 martie, îmi trimise înainte de plecare, prin Puiu Dumitrescu, un mare pachet, conținând un vaporas electric, pentru fiul său Mihai, ceea ce-mi ocaziona un dejun la Prințesa Elena, în locuința de la Șosea. Cu Averescu, Prințul Carol s-a întâlnit la Bellinzona. În afară de Paris, m-am întâlnit cu Carol la Neuilly și la Nisa, la Hotel Negresco. Aveam impresia că și alții mai lucrau în acest sens, între care generalul Condeescu, ministrul de război cu care am luat contact fiind în legătura până în preziua de 7 iunie, când a descins din avion viitorul Rege. A doua zi, 8 iunie, Camera aclamă pe noul Rege. La ora 6 am fost primit în audiență. Regele așteptând răspunsul ce trebuia să-i aducă sora sa Elisaveta de la soția lui Elena, care, îndemnata de liberali, n-a consimțit, după cum i se propusese, să se împace cu soțul ei! La ieșirea din Palat am întâlnit pe Iorga, care venea să felicite pe noul Suveran, pe care dimineața îl combatuse, pentru ca, după ce a primit cordonul escontat, să-l aclame¹.

Ce târg a încheiat cu Regele nu știu; am simțit în urmă însă pe Suveran ceva mai rezervat. Să se fi formalizat că nu m-am dus, ca alții, să prezint omagiile mele doamnei Lupescu, cu care în vizitele de la Paris și Nisa, dejunam și glumeam împreună? Dar atunci nu eram cu Suveranul la masa! Și deci situația era cu totul alta.

La *Convorbirile literare* Regele a fost sărbătorit printr-un nr. special (iunie 1930) având pe copertă fotografia Suveranului cu dedicația „Pentru *Convorbirile literare*, Carol, 18 VII 1930“. Nr. începe cu Apelul Regelui către

---

1. La Paris, pe când tratam cu Carol, Iorga fiind la Fontenay, am întrebat dacă nu vrea Prințul să-l vada. Răspunsul: pe nebunul știu cum sa-l câștig în trimit o decorație și l-am câștigat, așa cum proceda cu el și tatăl meu.

Români „împins de marea Mea dragoste de țară, am sosit în mijlocul Poporului Meu spre a fi, conform făgăduinței date, pază Fiului Meu și strajă Patriei...”

Cer ca toți, fără deosebire de opinie politică, credință sau obârșie, să-Mi dea sprijinul lor cel mai larg pentru propășirea Țării prin cinste și demnitate.”

Urmează cuvântarea M.S. Regelui cu ocazia depunerii jurământului, în fața adunării naționale din 8 iunie 1930, în care „încă o dată fac cel mai călduros apel ca toți să lucrăm împreună pentru bunul cel mai scump al nostru: Patria. Români din patru unghiuri, uniți-vă în gânduri, uniți-vă în simțiri. Înainte spre muncă”.

„Ferdinand le Loyal, Roi de Roumanie” este articolul scris de „Carol de România” în Nr. din aug. 1927, în „Revue des vivants” pe care l-am reprodus în același Nr. al *Conv. lit.*, fiind prea puțin răspândit în țara noastră. De asemenea am redat, în traducere română, articolul Principelui Carol, despre arta românească, scris în 1925 pentru catalogul Expoziției din Geneva.

Urmează apoi în acest Nr. al *Convorbirilor* o serie de articole dedicate tânărului nostru Rege. Din „Omagiul”, ce în numele revistei i-am dedicat, extrag următoarele crâmpcie: „Pătruns de Înalta menire ce soarta l-a harazit și împlinind apriga dorința a întregii suflări românești, Majestatea Sa Carol II s-a coborât din văzduh în mijlocul poporului Său, înnodând firul tradiției Augustilor Sai predecesori, spre o mai stralucită propășire a țării și spre fericirea norodului ce este sortit să stăpânească.

Entuziasmul nemaipomenit cu care a fost primit și unanimitatea spontana cu care a fost proclamat Rege sunt cele mai vorbitoare dovezi ale nerabdării și ale dragostei cu care întreaga națiune așteaptă pe Stăpânul mult dorit” [...] „Însuflețit de firească dragoste de țară, cu a Sa adâncă pricepere a celor mai tainice năzuinți ale poporului, prea slăvitul nostru Rege va stârni înviorarea nebănuitelor puteri de muncă și valorificarea nestematelor bogății ale patriei, îndrumând-o spre acea binefăcătoare prefacere de toți râvnita.

Bizuinđu-se pe iubirea și încrederea obștei, asemenea premenire numai El o poate înfăptui”.

Câte din așteptări s-au realizat și cum s-a sfârșit această domnie, atât de mult dorită de un întreg popor, se știe!

În fața Comisiei de judecată

Relatând acum, în fiecare an, câte una din năzbâtiile lui N. Iorga, nu mă mai simt abătut ca atunci când atacurile erau recente. Acum fac un fel de istorie a unor întâmplări, care la vremea lor însă tare mă trudeau, căci, trebuie să mi se recunoască, plăcut nu putea să-mi fie să mă văd ocărât așa pe nedrept de către acela a cărui ură nu avea sfârșit.

Dezamăgit de nereușita ultimei sale campanii, N.I. a recurs, de astă dată, la ajutorul Ministerului Instrucțiunii, obținând darea mea în judecată, sub pretextul ofensei ce i-aș fi adus prin cererea recuzării² sale din Comisia ce avea să hotărască transferarea mea ca profesor definitiv de la Cernăuți la catedra similară vacantă la București. Iată adresa prin care sunt anunțat a fi fost dat în judecată:

„Universitatea din București. Nr. 1286/26 iunie 1929
Domnule,

V-ați permis a înainta Ministerului o adresă injurioasă față de Rectorul Universității de care depindeți.

Sunt silit să vă anunț că *am cerut darea Dv. în judecată* ca Șef al unei Instituții dependentă de Universitate.

Până ce se vor hotărî cele de cuviință, vă rog a-mi arăta persoana de la Administrația Fundației cu care pot avea de acum înainte raporturile oficiale.

Rector,

N. Iorga“.

În baza acelei cereri rectorale, am apărut, la 14 iunie 1930, în fața Comisiei de judecată a corpului didactic universitar, compusă din: Petre Bogdan, rectorul Universității din Iași, E. Botezat, fost rector la Cernăuți, dr. I. Iacobovici, fost rector la Cluj, Șt. Longinescu, profesor de drept la București, și Șt. Mladoveanu, de la Casație.

Iorga, ca reclamant, împlinea, contrar legii și în ciuda protestărilor mele, și rolul de reprezentant și procuror al Ministerului Instrucției, ținând una din cele înfocate ale sale filipice.

---

2 Recuzarea departe de a fi o ofensă, este un drept elementar, când părțile în cauză sunt în animozitate dovedită, după cum se constată după numeroasele articole injurioase ale lui Iorga contra mea.

Comisiunea, după ascultarea ambelor părți, m-a achitat, găsim „că nu mi se putea imputa nici o vină și că prin urmare nu este locul de a mi se aplica vreo pedeapsă“.

Indignat, acuzatorul demisionează din Rectorat, trimițând nu numai Ministerului și colegilor săi universitari, dar chiar și „iubiților studenți“ câte o scrisoare, trâmbițată prin toată presa, în care recitează la adresa mea toate acuzațiile din *N.r.*, mirându-se ca „apărător devotat al sfântului nostru război“, că nu am avut „bunul simț de [a] retracta insulta“ ce de fapt se dovedise inexistentă.

O manifestare a studenților – spontană, nu pusă la cale –, a avut harul de a șterge pretensele insulte și să readucă pe N.I. la Rectorat! Câțiva studenți veniseră însă să mă anunțe că de la locuința venitului rector, manifestanții erau îndemnați să-mi facă și mie o demonstrație cu spargere de geamuri însă. Într-adevăr, pe când urletele din Bd. Bonaparte – de la locuința rectorală – se mai auzeau, un automobil se opri în fața casei mele și din el descinse șchiopul arhitect Pomponiu, unul din fideliile lui N.I., pe când alți trei așteptau. Întrebat ce caută la această oră târzie – era 9 seara – răspunse că vrea să studieze stilul casei. Poarta fiind încuiată, îi răspunsei, arătând cele 2 revolve ce țineam în buzunarul hainei, că cu ele voi întâmpina pe oricine ar îndrăzni să-mi calce în curte. Efectul a fost prompt: automobilul plecă, iar manifestanții n-au mai venit!

Cu toată sentința Comisiei, *N.r.* din 19 iunie, pe pagina 1, sub titlul „Ca să știe țara întreaga“, înfierează pe trădătorul T.-S., pe „omul lui Mackensen, pe trădătorul ce trebuie izgonit spre satisfacția opiniei publice“ etc.

În același articol și cei trei judecători sunt acuzați că „au nesocotit imperativele morale ce impuneau chemarea la realitate a omului lui Mackensen“ etc. Iar în ședința Camerei din 21 iunie amplifică aceste acuzații, declarând pe cei trei judecători drept „oameni nedeprinși cu cântărirea a ceea ce se cuvine unui rector și ceea ce un rector poate îngădui“. Iar pe acela dintre judecătorii care m-au achitat, care era încă rector la Iași, N.I. îl acuză că, „nefiind jurist, nu poate să judece și se întâmplă că merge pe alături“.

Întrebarea se naște: dar N.I. cum calcă, deoarece nici d-sa nu este jurist? Pe mine mă mai gratifică în eleganta-i vorbire drept „pașă în pașalâc“ și chiar drept „necrofor“!?

Dar procesul universitar nu s-a încheiat prin această a mea achitare, după cum se va vedea.

Rigorile legii cumulului

D-abia scăpat de judecata universitară, am fost amenințat cu legea Cumului. Cu adresa Nr. 150094/10 nov. 1930, mi se făcea cunoscut că „în conformitate cu dispozițiile art. 2, care interzice a avea două funcțiuni la stat în două localități deosebite, sunteți rugat a opta, până la 15 nov. 30, pentru una din cele două funcțiuni ce ocupați, cunoscând că în caz contrariu veți fi considerat demisionat din oficiu din învățământ, pe ziua de 15 nov. a.c. Ministru (ss) Costăchescu“.

La 12 nov. am răspuns:

„1) Ca director al Muzeului de Artă Națională nu primesc o retribuție bugetară (leafă), ci o „diurnă lunară“, după cum se constată prin statele instituției și prin certificatul Nr. 86156 30 iulie 1930, liberat de Direcțiunea Contabilității a însuși Ministerului D.V.

2) La această diurnă am renunțat, înainte de primirea somației D.V. din 10 nov., prin cererea mea înregistrată la Minister sub Nr. 148769/5.XI.c.

3) Muzeul de Artă Națională, creat după ale mele insistențe în 1906, este cu totul *independent de Universitate*, iar conducerea lui mi-a fost încredințată pe baza studiilor de specialitate, și ca atare nu intra în prevederea legii cumulului pentru membrii corpului didactic universitar, după cum de altfel s-a decis în numeroase alte cazuri similare.

Fată de cele aici expuse, am onoare a vă ruga să binevoiți a decide dacă cazul meu mai cade sub prevederile menționatului articol față de care, în caz că se va face uz, declar ca domiciliu al meu Bucureștii, iar nu Cernăuți“.

La 19 nov. 1930 prin adresa Nr. 153560, același ministru îmi comunică: „Ca răspuns petițiunii Dv. Nr. 67/13 nov. c., avem onoare a vă ruga să binevoiți a opta precis pentru postul de la Muzeul de Artă Națională din București, sau pentru postul de profesor al Universității din Cernăuți. Ministru (ss) Costăchescu“.

La această nouă somațiune am răspuns că „la considerentele din ultima mea petițiune din 13 nov. c., arătând neexistența incompatibilității între directoratul Muzeului din București – neretribuit cu salariu, ci numai cu o diurnă, la care de altfel am renunțat – și postul de profesor la Cernăuți se mai adaugă, în favoarea tezei mele, și constatarea că numeroși colegi universitari nu au fost somați să opteze

între catedrele universitare și posturile ce dețin în alte orașe, sau chiar în țări străine.

Neputând, din proprie inițiativă, desconsidera Înaltul decret regal prin care am fost numit la Universitatea din Cernăuți, sunt în așteptarea hotărârii Dv. prin care să fiu oprit «din oficiu» de a mai funcționa ca profesor universitar, rezervându-mi eventual dreptul de a mă adresa justiției contra măsurii ce se va lua împotriva mea, fără a i se fi dat o aplicare generală”.

Chestiunea nu s-a încheiat aici, trecând chiar în discuția Parlamentului, după cum se va vedea.

O distincție franceză și o certificare germană

Pe când în țară eram neconținut batjocorit de *N.r.* și de patronul acestei foițe de scandal, străinătatea, după cum reiese din scrisorile consemnate și cu prilejul ultimei expoziții de covoare, îmi recunoaște totuși unele merite. Am arătat cum, cu prilejul expoziției de la *Jeu de Paume*, ministrul Diamandy, terorizat de N.I., m-a anunțat că m-a exclus de la toate convocările delegației, dar m-a șters și de pe lista recompensei ce mi se cuvenea, ca membru în Comitetul organizator. Aceeași intrigă s-a repetat și după expoziția de covoare, pe care singur o organizasem. Membrii Uniunii „des art décoratifs” în frunte cu președintele François Carnot și Metman, au fost toți decorați de guvernul român pentru concursul ce ne-au dat cu prilejul Expoziției. Firesc era ca aceeași atenție să se acorde și reprezentanților români, după cum reiese de altfel din scrisoarea lui Fr. Carnot, din 20 nov. 1927, prin care-mi comunică „je viens de voir au Quai d’Orsay Mr. Ph. Berthelot chez lequel j’ai trouvé un accueil très sympathique à ma requête. Il m’a promis d’agir sans retard, et je crois que les propositions ont donc chance de succès”. Propunerile erau numai pentru ministrul Artelor, A. Lapedatu, care aprobase participarea și pentru Comisarul român la acea expoziție.

Între timp, Iorga aflând despre acest demers, a amenințat, prin Diamandy, că în caz de confirmare a zvonului, el ar remite guvernului francez Legiunea de onoare ce posedă. Fr. Carnot, avizat, îmi scrie la 6 iun. 28: „Le

Prince Cantacuzène, que j'ai attendu, n'est pas revenu chez moi. J'ai cependant téléphoné de Fouquières³. La proposition n'est nullement abandonnée, et dès mon retour, si elle n'a pas reçu de solution favorable en mon absence, je la reprendrai avec énergie. Je pars tout à l'heure pour l'Amérique, et tiens à vous dire mes sentiments les plus sympathiques et cordiaux,

(ss) Fr. Carnot“.

Nino Cantacuzino, un fel de *ministre-doublure* pe lângă Diamandy, prin scrisoarea lui din 5 aprilie 28, aflând că se zvonise de opoziția ministrului la decorarea mea, mă roagă „pour l'amour du Ciel, si vous avez quelque sympathie pour moi, n'allez pas me faire des ennuis en la proclamant «urbi et orbi». Vous me feriez le plus grand tort... Il y a de la part de personnes influentes, que l'on ne m'a pas nommées, des oppositions marquées que je déplore, mais qui sont encore décisives. Vos amis Carnot et autres aboutiront, mais je vous conjure n'accuiez pas le Ministre qui n'est pas mêlé de cette affaire et y est complètement étranger. Croyez-moi, cher ami, laissez agir le temps qui seul dissipe les malentendus et agréiez, avec mes meilleurs amitiés, le conseil que je me permets de vous donner ici.

Cordialement vôtre (ss) N.B. Cantacuzène“.

Guvernul francez, scârbit de intrigile în curs și ocolind agrementul guvernului român și-a exprimat gratitudinea sa oferindu-mi un grup artistic din Manufactura din Sèvres, însoțit de urmatoarea adresă, mai explicită decât formularele uniforme ale brevetelor:

„Légation de France en Roumanie

Nr. 110

Bucarest, le 9 mai 1930

Monsieur le Professeur,

Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères auquel j'avais signalé la part si active que vous avez prise au cours de ces dernières années à l'organisation des manifestations artistique franco-roumaines, m'a prié de vous remettre un objet d'art de la manufacture de Sèvres.

---

3. Ph. Berthelot era secretarul ministrului de externe francez, iar de Fouquieres, șef al Protocolului din același minister.

Le Gouvernement de la République tient à vous témoigner par ce présent combien il apprécie la manière dont vous vous êtes acquitté des missions que vous avez remplies à Paris.

Veuillez agréer, Monsieur le Professeur, l'assurance de ma considération très distinguée.

G. Puaux.“

Transmițându-mi grupul de la Sèvres, ministrul Puaux, în decursul dejunului la care m-a invitat, m-a asigurat că nu din partea Franței a provenit opoziția la cuvenita mea decorație.

Din partea cui atunci, hm??⁴

Căci la Quai d'Orsay, unde fiecare din noi își are răbojul sau, nu se uitase încă nici „Un procès de dénationalisation“ în care N. Iorga, autorul, despre conferința unui

---

4. Cu acest prilej, Stelian Popescu nu a scapat ocazia de a ataca, în mod vulgar, nu numai pe mine, dar chiar și pe ministrul Franței de la noi.

Adevărul din 29 mai 1930 lamurește necuviința *Universului* publicând sub titlul „De ce-l atacă *Universul* pe d. Puaux“ următoarele:

„În momentul în care Parlamentul și întreaga țară sarbătorește pe iluștri oaspeți francezi, organul d-lui Stelian Popescu comite necuviința de a ataca pe reprezentantul oficial al Franței în România, acuzându-l de incompetență.

Sub titlul „Un delegat și o recompensă“, *Universul* de azi, comentând distincțiunea pe care guvernul Republicii a dat-o d-lui Tzigara-Samurcaș, transformă grupul artistic din Manufactura Națională din Sèvres într-un vas, singurul obiect ce se cunoaște în baltoaca în care se zbat Popeștii de la *Universul*. Cu acest prilej, ziarul își permite a muștra pe d. Puaux ca n-a informat pe guvernul sau asupra situațiilor din țara noastră.

Sa se liniștească plevușca de la *Universul*. La Quai d'Orsay sunt informații complete asupra tuturor; iar la cazierul d-lui Stelian Popescu este alipită și broșura editată în 1925 de ziarul *Aurora*, în care se găsesc ilustrațiile diferitelor ipostaze ale directorului *Universului*, terminând cu reprezentarea marelui patriotard predând *Universul* sau lui Mackensen.

Furia subită ce l-a apucat pe vajnicul patriot, orbindu-l până la a uita respectul elementar ce se datorește unui reprezentant al unei puteri amice și tocmăi al Franței este provocată de procesul ce d. Tzigara Samurcaș, din tins în mod special de guvernul francez, a deslanțuit contra *Universului*.

Distincția acordată d-lui Tzigara-Samurcaș, tocmăi după campania salbatică a *Universului* contra sa, arată ce rașunet au, în judecata oamenilor obiectivi, furile neputincioase ale subalternilor d-lui St. Popescu“.

oaspe francez, scria: „On étouffait pour pénétrer dans la salle où parlait un savant venu de ce Paris, d'où viennent les romans salés, les beaux chapeaux etc“ și nici ca la pag. 144 el afirma „La France est très loin et nous ne nous trouvons pas – je n'hésite pas à le dire: heureusement – dans les rayons d'influence politique immédiate, de protection envahissante de cet Etat“.

În toată a sa „hidoasă și înverșunată campanie de calomnie“ ca să întrebuițez eleganta sa formulă, N.I. n-a putut gasi asemenea „opinions perniciouses“ exprimate de mine împotriva Franței, cu care am avut totdeauna cele mai leale relații culturale. Documentelor tipărite ale vechii sale antipatii față de Franța, N.I. n-a putut să documenteze pretinsa mea francofobie, decât prin vaga afirmare că „am fost văzut în foile germane sărutând mâna Kaizerului“, fără a fi precizat vreodată în ce anume foi germane, care, dacă într-adevăr ar fi existat, altcumva decât în supraexcitata sa imaginație, ar fi fost, desigur, fotografiate și răspândite de marele calomniator și de acoliții sai.

„Tragedia Muzeului de Artă Națională“

Cu toate celelalte preocupări, Muzeul nu putea fi uitat, acum mai ales când peripețiile prin care trecea luau proporțiile unei tragedii, în care epocile de înflorire și de glorie alternau cu cea mai cumplită părăsire. La izbucnirea războiului, lucrările fiind întrerupte, clădirea ajunsese o ruină, înainte de a fi terminată: acoperită provizoriu numai, zidurile se măcinau și căpătau umezeală.

Pentru a atrage atenția unor responsabili, am dat alarma prin menționata broșură, în care am căutat să arăt din nou importanța acestei instituții de cultură mai oropsite dintre toate, deși influența ei binefăcătoare este mai directă decât chiar a literaturii sau a teatrului.

Caci Muzeul este un templu și o școală. Un templu, în care se păstrează pe veci odoarele cele mai scumpe ale unui popor și îndeosebi tradiția națională, sub înfățișarea ei cea mai vorbitoare.

Muzeul e și o școală: una din cele mai înalte și totodată din cele mai simple. N-are nevoie de nici o pregătire specială, cel ce intră în muzeu; este destul să aiba ochii

deschiși, pentru ca să primească de-a dreptul lecțiunea cea mai înălțătoare. Muzeul ademenește pe vizitatori, căci le oferă realitatea chiar, iar nu o interpretare a ei prin dascăli sau prin cărți. Obiectele expuse vorbesc direct și, după gradul de cultură și de sensibilitate al privitorului, evocă imaginile cele mai diferite. Dar chiar celor mai nepăsători și mai puțin știutori le excită curiozitatea, provocând astfel dorința de a se instrui și semănând deci fermentul cel mai puternic al promovării științei.

În latura morală, muzeele, cea mai desăvârșită expresiune a culturii unei țări, au de asemenea un rol însemnat. Căci popoarele trăiesc nu numai din mijloace materiale, ci, din fericire, și din bunuri ale sufletului. Viața de toate zilele n-are adevărată valoare decât în măsura în care reflectează ceva din frumosul naturii și din frumusețea artei, al cărei depozitar este muzeul. Prin puterea fascinatoare a artei se înfrâng durerile, se alină suferințele și se potolesc instinctele razvrătitoare ale maselor. Așadar muzeul, păstrătorul artei, alături de Biserică și de școală, este unul din elementele cele mai puternice de educare și în același timp de îmblânzire a popoarelor, prin înălțarea lor sufletească.

Muzeul produce efect mult mai puternic ca teatrul și influențează mai repede decât cartea. Cea mai interesantă teorie, expusă într-o carte, cere să fie citită, gândită și, înainte de a se ajunge la sfârșitul volumului, nu i se poate patrunde taina. Într-un muzeu se poate desfășura întreaga civilizație a unui popor, sau a unei epoci, într-un spațiu redus și într-un timp limitat, cu mult mai repede, mai viu și mai plastic decât în tratatele corespunzătoare.

Cuprinzând producțiile artistice, prin care aleșii firii se ridică d-asupra nivelului comun, muzeele servă drept imbold spre înălțarea morală a omenirii. Tot în ele ne putem adăpa la cel mai înviorător izvor de energie, rezultat al dorinței de a ne ridica la nivelul marilor înaintași, consacrați în colecțiile publice.

Ele mai sunt și cele mai eficace focare de întreținere a iubirii de patrie. Căci orice muzeu cu caracter național are de scop ca, din elementele adunate, să ajute la fixarea specificului artistic al fiecărui popor. Pentru ca, de pildă, specificul românesc să poată fi evidențiat, se impune ca produse cât mai numeroase ale artei pământenă, din toate epocile și din toate regiunile, să fie adunate spre înlesnirea

studiului comparativ. Reușind să fixăm specificul artei românești, i se asigură dezvoltarea viitoare, în legătură cu acel fir invizibil dar atât de prețios al tradiției, care încheagă personalitatea unui neam. Cu cât se leagă mai trainic prezentul de trecut, cu atât mai strășnic se întărește conștiința națională a unui popor, sporindu-i-se încrederea în propriile sale puteri.

Dar nu numai sentimentul național, ci chiar înfrățirea între neamuri diferite poate fi promovată prin muzee. În orice oraș din lume, chiar și dintr-o țară cu care am fi învrăjbiți, dacă, intrând în muzeu, suntem pătrunși de frumusețea obiectelor expuse, uităm orice alte înrâuriri străine: obiectul începe să ne vorbească limba universală a artei, ne familiarizăm cu el, înlăturând motivele ce ne-ar fi despărțit de autorii operelor expuse. Iată cum școala muzeelor servește nu numai la educarea națională, dar și la apropierea între popoare.

După ce am arătat, pe scurt, rostul muzeelor în general și al celor de artă națională, îndeosebi, am cercetat întrucât noi am reușit să realizăm acest ideal.

Existența unui Muzeu Național, în care să se oglindească starea artistică și culturală a poporului românesc, se impunea și mai categoric atunci după fericita întregire a neamului. Căci într-un asemenea muzeu se putea învedera, mai bine ca oriunde, vechimea și sentimentul artistic, de care este însuflețit poporul român, și indisolubila lui unitate etnică.

Oficial, România poseda un asemenea muzeu; de fapt însă evenimente neprevăzute s-au pus d-acurmezișul dezvoltării lui, împiedicându-l de a ocupa locul de frunte, ce-i revenea printre institutele culturale ale țării.

Natura însăși, parcă pentru a pedepsi indolența noastră, s-a răzbunat contra Muzeului; cu prilejul unei furtuni s-au prăbușit câteva din coloanele fațadei, ce nu erau încă consolidate, iar cutremurele de pământ au crăpat un zid.

Toți miniștrii, de care depindea Muzeul, vizitându-l, se înduioșau de starea în care a ajuns acea mândră, admirabil concepută clădire; fiecare pleca animat de cele mai bune intenții de a-i veni în ajutor. Până în 1930 însă nu s-au putut găsi fondurile necesare pentru desăvârșirea operei, ce înainte de război nu avea să depășească 5 milioane de lei. Mulți dintre conducătorii departamentului artelor au dat puținul ce au putut, pentru refacerea acoperișului

și posibilitatea de a se adăposti, în aripa sudică, colecțiile ce începuseră să mucezească în localul provizoriu din Calea Griviței, unde fuseseră transportate la dărâmarea vechiului local. Asemenea subvenții erau ca doftoriile administrate cu lingurița unui bolnav spre a-l împiedica să moară, fără nădejde însă de a-l însănătoși. În treacăt, o rază de speranță ne-a înviorat. S-a vânturat ideea de a se relua planul inițial din 1906, adică de a se clădi întreg terenul până în Bulevardul Filantropiei. S-a proiectat o nouă aliniere a străzii Monetăriei, iar o comisie alcătuită ad-hoc a elaborat noi proiecte, prevăzându-se adăpostirea în același complex de clădiri și a unui „institut de artă” cu diferite secții precum și a Comisiei Monumentelor Istorice. Survenind criza – marele inamic al Muzeului – totul a rămas pe hârtie. De atunci nu s-au mai administrat bolnavului nici slabele consolări din trecut, așa încât a început agonia. Golurile în acoperiș se tot accentuau și clădirea se dărapăna tot mai tare.

Tot din cauza crizei și a blocărilor și reducerilor procentuale, aplicate sumelor bugetare, și subvenția anuală pentru achiziții și întreținere a fost redusă: pe primul trimestru al anului ne-a revenit suma de 37 000 lei, mai puțin decât costa o scoartă oltenească! Și din acești bani trebuia să mai plătim și biruri pentru metri liniari ai clădirii neterminate și să facem și achiziții. De salariile personalului mi-era rușine să vorbesc, căci erau cele mai reduse.

După istoricul peripețiilor până în 1930, adăugam:

În imposibilitatea de a putea fi expuse, colecțiile au fost în schimb studiate și două din secțiuni au fost publicate, înainte chiar ca obiectele respective să fi putut fi orânduite, din cauza lipsei de local. s-au publicat:

1. *Izvoadele de creștături ale țaranului român*, punându-se în circulație peste 500 de izvoade originale și inedite, București, 1928;

2. *Tapis roumains*, o colecție de 61 reproduceri de covoare, în culori, Paris, 1928, după cum s-a arătat.

Jalnica situație a Muzeului nostru de Artă Națională era regulat adusă la cunoștința celor în drept, prin rapoartele și memoriile direcțiunii, ce se repetau la fiecare alcătuire a bugetului, sau la preschimbarea titularilor de care instituția depindea. Și la cele mai înalte sfere ale ierarhiei în stat s-a apelat; iar cu prilejul ultimelor jubileuri, de asemeni s-a reamintit suferința muzeului, cerându-se ajutor.

De lipsă de interes și de bunăvoință n-am avut să mă plâng, ci de fatalitatea lipsei de fonduri, care devenea tot mai accentuată.

Iar dacă, deși apreciind greutatea zilelor ce trăiam, m-am încumetat totuși să dau în vileag trista situație a muzeului, am făcut-o convins că, interesând pe cât mai mulți, se sporește numărul acelor care, la timpul convenit, vor uni glasul lor la al meu, spre a face să fie luată în seamă alocarea sumelor necesare pentru terminarea clădirii părăsite de la Șosea.

Mă simțeam cu atât mai îndreptățit să stârnesc interesul obștesc în favoarea Muzeului, cu cât, mai bine ca oricare altul, eram în măsură să știu efectul extraordinar ce l-a produs expunerea, în condițiile convenite, a operelor splendide ce posedăm. Succesele necontestate ce aceste colecțiuni au raportat la Paris, în 1925, la Geneva, în 1927, și la expoziția internațională din Barcelona, erau cea mai bună cheazășie în favoarea năzuințelor ce nutream. Articolele de reviste și ziare, ce s-au scris în străinătate în anii din urmă în favoarea artei românești, sunt mult prea numeroase spre a mai putea fi menționate aici.

Soarta, nu hotărârea celor în drept, a decis ca un eveniment din afară să dea prilejul unei parțiale inaugurări a Muzeului în suferință, după cum se va vedea.

„Centenarul Muzeelor din Berlin“

Pe când eu expuneam *Tragedia Muzeului nostru Național*, la Berlin s-a sărbătorit, la 1 oct., împlinirea unui veac de la înființarea muzeelor în capitala Prusiei, devenită apoi a Republicii Germane.

Sărbătorirea a capatat un caracter deosebit, inaugurându-se cu acest prilej trei noi secțiuni adăugate la celelalte clădiri mai vechi.

Prin scrisoarea sa din 18 aug. 1930, ministrul Germaniei din București îmi comunică dorința d-rului Waetzoldt, directorul general al Muzeelor din Berlin, ca să vorbesc la festivitatea plănuită, în numele numeroșilor străini care au lucrat și învățat la muzeele berlineze.

Ministrul artelor aprobând invitația, am luat parte la această serbare, la care au asistat peste o mie de specialiști oficiali nu numai din Europa dar și din America.

Seria cuvântărilor a deschis-o W. Waetzoldt, arătând cum de la inaugurarea primului muzeu, în aug. 1830, s-au dezvoltat succesiv minunatele colecții în clădirile de pe „insula muzeelor“ de acum, punând în evidență mai ales străduințele de curând decedatului director Wilhelm von Bode. În afară de miniștrii de Interne și de cel al Artelor a mai vorbit, în numele academiilor, veteranul prof. v. Willamovitz-Moellendorf, apoi rectorul Universității și președintele Academiei de arte.

Muzeele străine au fost reprezentate prin dr. Schmidt-Degener, directorul muzeelor din Amsterdam.

În numele specialiștilor străini, care au trecut prin școala muzeelor din Berlin, am fost delegat a exprima mulțumiri prin următoarea cuvântare: „În numele numeroșilor reprezentanți ai lumii vechi și noi, care în decursul veacului trecut și-au dobândit pregătirea artistică pe lângă muzeele Berlinului și au lucrat un răstimp în cuprinsul lor, îmi e hărăzită cinstea de a exprima aci sentimentul nostru de adâncă recunoștință. Și nu numai aceia care au năzuit la o carieră în domeniul specialității muzeografice, dar și toți cei care s-au consacrat studiului artei pure, datorează aceeași grațitudine muzeelor din Berlin, căci prin comorile de artă care alcătuiesc cuprinsul lor, au fost inițiați în tainele adevăratei înțelegeri a frumosului de către Ernst Curtius, Kekule von Stradonitz, Furtwängler sau Adolf Goldschmidt – pentru a aminti numai câțiva dintre cei mai vestiți profesori ai generației mele.

Dacă însă conducătorii de muzee, care astăzi lucrează răspândiți în lumea largă, au învățat să prețuiască însemnătatea colecțiilor de artă și au făcut din cultivarea acestora scopul întregii lor vieți, cei mai mulți dintre ei o datorează spiritul animator al personalității covârșitoare a neuitatului Wilhelm v. Bode.

Meritul său de căpetenie a fost că el nu s-a mărginit să pună colecțiunile de artă în serviciul științei și instrucțiunii ci a făcut din ele izvorul cel mai curat al educării sentimentului artistic și prin aceasta le-a dat putința de a contribui la innobilarea întregii noastre concepții despre lume.

Până departe peste granițele patriei sale, el a știut să înflăcăreze pentru frumusețea operelor de artă pe toți cei care cunoșteau vasta sa activitate și în acest chip a reamintit muzeelor înalta lor menire, aproape uitată.

Sub conducerea lui, nu numai muzeele Berlinului s-au prefăcut din starea de magazine sau chiar de cimitire ale artei în organisme vii, ci noua lui concepțiune s-a răspândit în valuri largi și a găsit adepți pretutindeni.

Întâia treaptă a sistemului său de organizare, întâia pia-tră angulară a năzuințelor sale a fost Muzeul său Kaiser Friedrich, căruia îi urmară secțiunile inaugurate astăzi, întocmite după planurile sale și care toate s-au terminat, în spiritul neuitatului maestru, sub conducerea directorului general Waetzoldt și a colaboratorilor săi.

Secretul său constă în armonioasa orânduire a operelor de artă superioară alături de alte creațiuni contemporane de valoare.

Complexul astăzi așa de impunător și de măreț al muzeelor din Berlin este cea mai strălucită dovadă a puterii de înfăptuire și a străduinței germane și prin el imperiul și-a dăruit nu numai sieși, dar și întregului neam omenesc cea mai nobila ofrandă. O astfel de operă nu răsare din îngustimea sentimentelor egoiste, ci slujește în cel mai larg înțeles apropierei astăzi atât de proslăvite a popoarelor din lumea întreagă.

În lucrarea înfăptuită, spiritul care a conceput-o e german și tot germană voința care a făcut posibilă reunirea în aceste săli a creațiunilor de artă ale celor mai felurite popoare și ale unor epoci despărțite prin răstimpuri de mii de ani.

Aici amuțesc toate graiurile particulare ale deosebiților plăsmuitori; lamura capodoperelor artei, strânse la un loc vorbește unica limbă care poate fi pururea înțeleasă și adânc mișcătoare, anume a frumosului. Colecțiunile răspândesc binefăcătoria și înălțătoarea lor înrâurire nu numai în așa de frământata noastră vreme, ci cu cât se vor păstra mai departe în viitor, cu atât mai mult se vor prețui pentru urmași; căci nobleța și frumosul nu pier niciodată.

Nu mi se cade să cercetez aici, întrucât deosebitele popoare au urmat pilda Berlinului. În patria mea, România, ne aflăm încă, sub multe raporturi, în prima etapă, aceea a colecționării, și Muzeul Național, întemeiat de Regele

Carol I, dar rămas neisprăvit, așteaptă sub domnia iubitoare de artă a Regelui Carol al II-lea clipa terminării sale.

Recunoscând însemnătatea generală a muzeelor de aici, statul român a încercat, în măsura putinții sale, să contribuie la întregirea acestor colecțiuni.

În cuprinsul de odinioară al Muzeului de Artă Industrială, care acum a fost mutat în Castel, și unde sub conducerea lui Lessing, Falke și Graul mi-am început activitatea muzeografică, în actualul dv. muzeu de preistorie, celebru în întreaga lume, se află o „sala românească“, numită oficial astfel în care s-au adunat cele mai de valoare specimene ale culturii neolitice, atât de bogat reprezentate la noi. Ceramica strălucit pictată și numeroșii idoli de la Cucuteni, Monteoru și din alte localități, întregesc lanțul evolutiv al culturii mai vechi, care s-a răspândit de la nord spre sud și sunt în același timp o dovada despre bogăția comorilor de artă ce zac încă în pământul românesc.

O reproducere a tezaurului rămas de la goți la Pietroasa, înrăurit de modele orientale, împodobește ca dar al Regelui Carol I muzeul dv. de artă industrială, pe când originalul nostru, ca și alte comori de artă și arhive, sunt reținute încă la Moscova, unde ele au fost depuse în 1917.

Dar colecțiunile dv. se bucură de o faima mondială pe deplin meritată nu numai datorita bogăției lor atât de complete, ci mai presus de toate grație binefăcătoarei impresii pe care orice vizitator o duce cu sine.

Pentru omenirea încă setoasă de ideal, muzeele Berlinului înfățișează prinosul cel mai frumos cu care providența a putut ferici neamul omenesc.

După înaltul spirit cu care prețuim aceasta operă germană, atât de norocos înfăptuită și într-un așa de scurt rastimp, se poate măsura adâncimea sentimentului de admirație pe care, în numele colegilor mei de specialitate de pretutindeni, am cinstea de a-l exprima aci.“

După această parte oficială a programului, a urmat remiterea felicitărilor și vizitarea diferitelor expoziții de artă și printr-o reprezentație de gală la Operă.

Ziua a doua a fost consacrată inaugurării celor trei muzee: al Pergamului, cu secția arhitecturii greco-romane, muzeul Babiloniei și cel al artei germane, toate cladite după indicațiile lui Bode de arhitectul Messel. Minunat și cu totul original, muzeul adăpostind originalul unei treimi din al-

tarul din Pergam, din veacul al II î.Hr. cu splendidele sale frize sculptate reprezentând Gigantomachia, în reliefuri mai mari decât natura care în sala cu tavanul de sticlă au înfățișarea de a fi expuse în aer liber. Într-o sală vecină e re-clădită o poartă de marmoră din Milet din sec. II d.Hr. și o parte dintr-un templu corintian al lui Traian ca și o statuie a lui. În secția Babiloniei se impune o poartă cu pereții de 15 m înălțime, îmbrăcați în cărămizi smălțuite în albastru, pe câmpurile cărora se desprind figuri de animale divers colorate.

Tot așa de impunătoare e și reproducerea parțială dar tot în mărimea originalului, a aleei templului zeului Marduk din Babilon, cu reliefuri de lei, în cărămizi divers colorate pe fond albastru. Sunt rămășițe ale lui Nabucodonosor, cu vreo 500 de ani înainte de Hristos.

Urmează noul muzeul german, care cu cele menționate formează un complex de o rară splendoare și bogăție.

Urmărind în primul rând păstrarea însemnatului patrimoniu artistic al trecutului, ele nu uită scopurile umanitare ce au de îndeplinit prin îmblânzirea și înălțarea sufletească a tot mai numeroșilor vizitatori.

Când vom ajunge și noi la aprecierea importanței ce lumea cultă acorda muzeelor în desfășurarea vieții moderne?

Aflând de prezența mea în Berlin, fostul meu profesor de estetică, Max Dessoir, mă invită să iau parte la al 4-lea Congres de estetică și istoria artei ce organizase la Hamburg de la 7-9 oct. 30. Cedând insistențelor sale și ca fost participant la primul Congres, din 1913, am vorbit la inaugurare în numele delegaților străini, neputând lua parte mai activă la congres.

De la *Convorbiri literare*

Reluând cronică artistică a *C.I.*, am publicat, în Nr. de martie al a.c., comunicarea radiofonică din 8 martie despre „*Grupul celor 4*” (pp. 362–68) marele eveniment artistic din Galeria Regina Maria.

Această grupare nu este decât urmașa asociației „Arta română”, care, la rândul ei, nu era decât continuarea „Tinerimii artistice”. Ambele au răpus din cauza luptei pentru șefie, boală națională, care a distrus atâtea asociații.

Feriți de asemenea molimă, dar animați de dorul de muncă, singurii rămași solidari expun în al 5-lea an fără a avea un șef. Coeziunea grupului nu constă în vreuna din formulele mari din străinătate – ca cele expuse la noi chiar de musafirul Marinetti – că numai aceeași atitudine sentimentală față de cuprinsul atât de larg al noțiunii „artă“ [*frază nefinalizată în manuscris, n.red.*] s-au mulțumit să se grupeze sub asemenea firmă, mai mult numerică decât doctrinară, fără a fi cuprinsă sub o denumire însemnând și o comunitate de principii artistice. Totuși ei se supun unei discipline foarte sever păzite, crezul lor fiind o cât mai îngrijită cultivare a meșteșugului artei lor. O emulație cât mai camaraderească domnește între ei, fiecare atunci când crede că eforturile lui au fost exteriorizate într-o formă palpabilă, pe care el o crede ajunsă la maturitate, o supune criticii colegilor. Din această împărtășire rezultă o clarificare mai precisă a principiilor expuse.

Câmpul lor de activitate îmbrățișează aceleași subiecte, care de veacuri au pus în mișcare sensibilitatea artiștilor: figuri nude sau îmbrăcate, peisagii și așa zisele naturi moarte. Prin urmare aceeași banalitate, întâmpinată și în natură prin veșnica repetiție, de pildă, în frumoasele zile de primăvară, pe care, însă, fiecare din noi le simte în mod deosebit, după dispoziția temperamentului fiecăruia.

Tot astfel și la ei, veșnica banalitate a subiectului este transformată în manifestări artistice, potrivit temperamentului fiecăruia.

Urmează analiza operelor, azi desuete, ale sculptorului Han, ale lui Ștefan Dimitrescu, Șirato și Tonitza, cei 4 reprezentanți de frunte ai generației de azi, care au obținut la Barcelona distincția *grand prix*.

Bustul lui Eminescu de Han, expus în latura de nord a pavilionului României, la Barcelona, în fața unui bazin înflorit, a contribuit mult la înviorarea și ridicarea valorii acestei fațade.

Raymond Netzhammer, fostul episcop catolic din București ne dă, din retragerea sa de lângă Zürich, o lucrare interesantă asupra lui Iosif Molaioni, misionar italian, la noi, de la 1825-1847, rezumată în *C.I.* din aprilie 30, p. 500. Ajuns episcop, Molaioni se mută de la Cioplea la București, despre care ne dă amănunte, între altele și asupra incendiului, în ziua de Paști 1847, care din dealul Spirei s-a întins prin Lipscani și Bărăție până dincolo de Sf. Vineri.

Noëlle Roger (Pictură) după splendida descriere a țării noastre în „La route d'Orient“ apărută în ajunul Marelui război ne dă acum un volum intitulat „En Asie Mineure“ prin care aflăm tendințele de modernizare ale Ghaziului Mustafa Kemal, căruia Turcia îi datorește modernizarea ei.

Jean Boutière în a sa „La vie et l'œuvre de Ion Creangă“, cu autoritatea de care se bucură, situează la locul de frunte ce i se cuvine pe acela pe care el îl consideră ca cel din-tâi dintre prozatorii noștri, clasându-l alături de mondialul Ch. Perrault.

Pentru ajutorul ce i-am dat în culegerea materialului și trimiterea lucrărilor necesare, autorul îmi dedică un exemplar de lux, drept mulțumire, cu numele meu.

Sextil Pușcariu: „Istoria literaturii române, epoca veche“ se prezintă foarte simpatic atât ca conținut cât și prin reușitele ilustrații, unele în culori, servind astfel nu numai filologilor dar și pentru răspândirea culturii generale. Rezervând capitole speciale diverselor manifestări ale artei românești, gândirea și scrisul românesc nu sunt tratate izolat, ca până aici, ci pune în legătură intimă cu toate manifestările vieții poporului dintr-o anumită epocă.

Preambul al procesului cu Stelian Popescu

Sorocit d-abia acum, procesul cu Stelian Popescu își trage obârșia încă din 1918, când prietenul Ștefan Popescu, pictorul, îmi prezintă, la Prefectură, pe Stelian Popescu, ambii rugându-mă să intervin la nemți, ca să se permită reparația „Universului“, sub cenzura ocupanților, bineînțeles. Nevăzând nici un inconvenient, am intervenit în sensul cerut la șeful diplomatic de aici, Horstmann, care fu foarte uimit de acest demers tocmai din partea mea. Spre a mă lămuri și a tempera nedumerirea mea, Horstmann îmi prezintă un concept de contract, prin care același Stelian Popescu oferea legației vânzarea ziarului și a tipografiei *Universului*. Nu se răspunsese ofertei, deoarece legația era informată că același concept de vânzare fusese prezentat și aliaților la Iași, deci un curat șantaj, în care neamțul nu putea admite să fi fost și eu amestecat. Tot Horstmann mi-a explicat graba de a scoate *Universul* lui Stelian, care avea cu moștenitorii lui Cazzavillan, fostul proprietar al *Universului*,

o concesiune de vânzare-cumpărare, cu clauza însă a anulării concesiunii dacă ziarul nu ar fi reapărut în decurs de doi ani, termen ce tocmai se împlinea la sfârșitul anului în curs.

Explicația avută cu Stelian Popescu, căruia i-am reproșat de a nu mă fi informat asupra celor constatate lămurite animozitatea contra mea celui demascat cu atât mai mult, cu cât știa că cunoșteam chiar convenția de concesiune a *Universului*⁵.

Când mai târziu *Universul* a făcut cor cu ceilalți împotriva „tradătorului, omului lui Mackensen etc.” mi-am permis să amintesc lui S.P. cele de mai sus, pe care el însă le-a negat și, profitând de moartea lui V. Dărăscu, puneă totul în sarcina acestuia, care ar fi procedat, poate, din proprie inițiativă, fără știrea actualului director al ziarului.

Indignat de acuzarea adusă lui V. Dărăscu, care nu se mai putea apăra, fiul acestuia⁶ mi-a procurat originalele scrisorilor atât ale tatălui sau cât și ale lui Stelian Popescu, pe care le-am depus ca dovezi în apărare la dosarul procesului, de unde abuziv au fost scoase de către Stelian Popescu imediat după judecată. Din fericire însă le fotografiaseam și astfel s-a putut publica, în facsimile, întreaga scrisoare a lui St.P. din 24 martie 1918 către V. Darascu (*Dreptatea* din 15 iunie 1931, întreaga p. 4) fără ca să se

---

5. Iată copia ce mi-a procurat Horstmann după „Convenția de cesiune și subînchiriere între subsemnații S.P. (Stelian Popescu) și V.D. (Virgil Darascu) pe de o parte și F.M.C. (?) lucrând în calitate de administrator general al Soc... pe de alta parte, s-a convenit:

1) D-nii S.P. și V.D. în calitate de locatari ai Fondului de comerț U. (Universul) trec asupra Soc. E. fără nici o rezervă, toate drepturile și obligațiunile, rezultând din contractul de închiriere autentificat de Trib. Ilfov S.N. cu Nr. 7867 915, transcris la Nr. 431 915 și contractul de locațiune și tranzacție autentificat de același Trib. la Nr. 5308 1916 încheiat cu defuncta T.N.D.C. (Teodora N. Dumitrescu Cămpina) și soțul sau N.D.C. și actul de tranzacție autentificat de același Trib. la Nr. 7012 918 încheiat cu moștenitorii defunctei T.N.D.C.

2) Prețul acestei cesiuni s-a fixat la 100 000 l. plus 10% din beneficiul net ce se va realiza (.)

12) Pentru satisfacerea drepturilor fiseului evaluăm participațiunea în beneficiu de 10% la lei 48 000 anual în total.

Facut în 3 ex. astazi... 1918.”

Dovada bunei credințe: suma de 600 000 l. ce urma să primească fiecare era redusă, în act, la 100 000 l. numai, ca și beneficiul de 10% la 48 000 lei anual!

6. Reinnoiesc și aci mulțumirile mele lui Virgilica Darascu, care, spontan, mi-a venit în ajutor aparând memoria tatălui sau.

fi produs vreo dezmințire din nici o parte, rămânând deci ca un document inatacabil.

Această scrisoare a lui St.P. e provocată de următoarea comunicare a lui V. Dărăscu:

„București 17/30 martie 1918

Dragă Stelică,

Cartea ta poștala și toate scrisorile ce mi-a arătat soția ta prin care te interesezi de mine m-au mulțumit mult și mi-au risipit alte necazuri. Îți mulțumesc și pentru îngrijirea ce dai fiului meu, cu sfaturi bune.

La *Universul* a început să demonteze unele mașini rotative și să le ridice, după ce ne-am luat toate materialele, 2 linotipuri și 3 electromotoare. Am alergat pretutindeni și nu am nici o putere să împiedic. Față cu greutatea unei refaceri a trebii, în bune condițiuni de apariție ca în trecut, pentru că sunt multe greutăți financiare și altele de rezolvat, trebuie să-ți comunic o propunere ce mi s-a făcut.

Se tratează cumpararea fondului de comerț și în legătura cu aceasta se cere cedarea contractului nostru; pentru fiecare din noi ni se numara câte 600 000 lei și ni se platește [sic] mărfurile rechiziționate cu bonuri. Eu accept această propunere și am făgăduit să cer părerea pentru partea ta. Te sfătuiesc prietenește să primești cedarea și să renunți la un câștig care ar fi fost mult mai frumos dacă ziarul ar fi putut continua îndata cu același tiraj. Pentru presa se vor pune mari greutăți și eu în orice caz îmi cedez partea.

Nu trebuie să se afle nimic în ceea ce ți-am scris acum, astfel că răspunsul tau urmează să mi-l dai în plic închis și să nu mai vorbești altora.

Dacă consimți, vei fi demobilizat îndată și adus aci pentru facerea actelor.

Te sarut cu drag, (ss) V. Dărăscu“

Din răspunsul lui St.P. la această propunere, voi extrage aici numai cele ce interesează cauza în discuție, trimițând pentru rest la facsimilele din *Dreptatea* indicată. Deci, din Bârlad, la 24 martie 1918, Stelică răspunde:

„Dragul meu Virgil, când am vazut rândurile tale, am simțit un fior...

Dragul meu, nu știu ce să mai cred, dar vad că zile bune nu ne așteaptă. Pare-că presimt ceva rau.

Din această cauză nici nu sunt în măsură să iau o hotărâre căci fiind departe, n-am putință să mă orientez.

Tu desigur, care ai același interes ca și mine, poți mai bine să judeci; de aceea, dacă crezi că condițiunile ce mi le-ai spus sunt avantajoase, când știi bine ce perspective avem noi în viitor, și dacă ni se plătește [sic] și hârtia și celelalte materiale rechiziționate, voi face și eu aceea ce ești hotărât să faci și tu în aceste condițiuni.

Dacă contractul se va face, ar fi bine să vii tu aici să-l autentificăm, fiindcă eu deocamdată nu aș putea veni în București...

Te rog, nu spune nimic nevestei mele de hotărârea mea de a nu veni deocamdată acolo, dar eu nu văd deloc lucrurile bine din cauza provocărilor ce s-ar putea pune la cale, de oameni care nu judecă limpede.

Așadar în condițiunile ce mi-ai spus și dacă mi se plătește [sic] și materialele și mi se numeră aci banii, fac și eu ca tine.

Al tău ca un frate
Stelian Popescu."

La 19 mai 1918, St. P. scrie din nou lui Dărăscu: „Gândul meu este preocupat de ideea, cum am putea mai repede să aranjăm și noi chestia cu *Universul*...

...De aceea te rog tot pe tine nu lăsa chestia de azi pe mâine și grăbește-i soluția într-un fel sau altul. Eu voi veni acolo, după ratificare."

Într-o ultimă scrisoare el dă pe față ca are și el „din diferite părți oferte, ținute în suspensie“.

Iată și acea scrisoare revelatoare a șantajului prevăzut de Horstmann:

„25 mai 1918
Iași
Dragă Virgil,

Eu tot nu pot veni, până ce nu-mi va veni un permis de la voi sau până ce nu mă va ajunge rândul la plecare, al demobilizaților. Nevastă-mea îți va spune tot ce fac eu pe aci; cum mi-e dor de voi toți și cum mă gândesc mereu la pierderile pe care le avem zilnic prin incertitudinea în care se găsește afacerea ziarului nostru.

Ți-am mai scris și zilele trecute, rugându-te să cauți dacă este posibil să accelerezi soluțiunea gazetei.

1. Marele spatar Zotu Tzigara, ginerele voievodului Petru Șchiopul, gravura de Antonio Bosio (cca 1590)

3. Maria Samurcaș, pianistă, sora Elenei Samurcaș (mama lui Alexandru Tzigara-Samurcaș)

2. Alecu și Zinca Samurcaș, buncii dinspre mama ai lui Alexandru Tzigara-Samurcaș

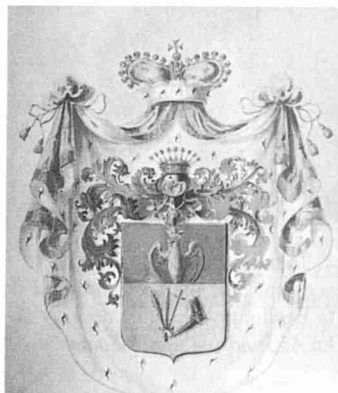
4. Ioan Al. Samurcaș, jurist, secretar al Legației României de la Berlin, unchi și tată adoptiv al lui Alexandru-Tzigara-Samurcaș

5. *Alexandru Tzigara-Samurcaș*,
student la București

6. *Alexandru Tzigara-Samurcaș*
și soția sa, *Maria*,
născută *Boldur-Kostaki*

7. Stema familiei *Boldur*

8. *Alexandru Tzigara-Samurcaș* împreună cu mama sa, *Elena Tzigara*, nascuta *Samurcaș*

9. *Alexandru Tzigara-Samurcaș*, *Maria Tzigara-Samurcaș* și copiii: *Ana* (stânga), *Maria* (Mitzi) și *Sandu*, 1914

10. *Alexandru Tzigara-Samurcaș* împreună cu fiul, poetul *Sandu Tzigara-Samurcaș*, și primul nepot, *Alexandru Berza* (1942-1950)

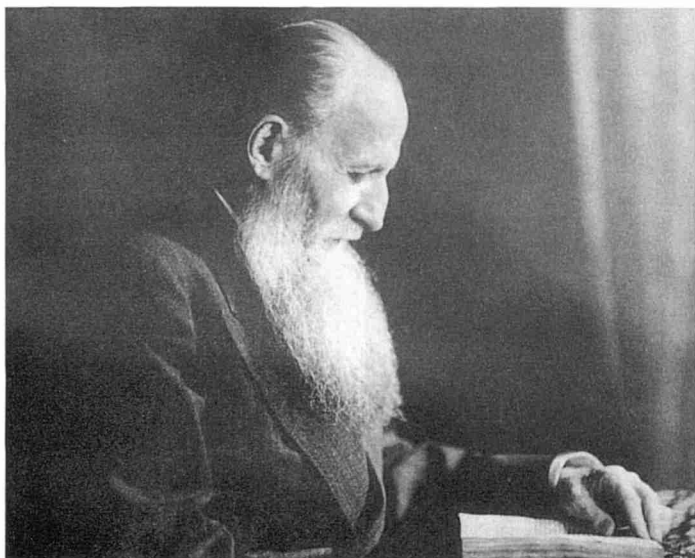

11. *Maria Berindei*, nascuta *Tzigara-Samurcaș* (1906-1999), violonista

12. *Ana Berza*, nascuta *Tzigara-Samurcaș* (1908-1967), pictoriță

13. *Alexandru Tzigara-Samurcaș*, în anii scrierii memoriilor

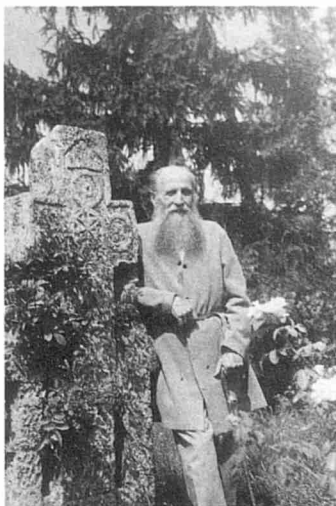

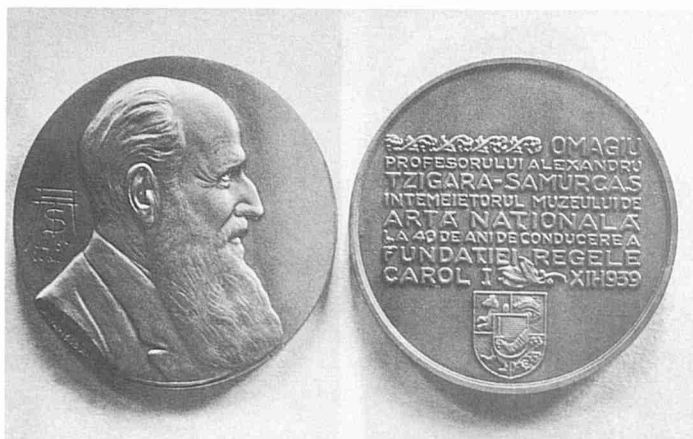
14. Prima carte a lui *Alexandru Tzigara-Samurcaș*:
Arta în România,
Editura Minerva, 1909

15. *Alexandru Tzigara-Samurcaș*,
portret în ulei de *Ana Berza*.
Colecția *Tudor Berza*

16. *Alexandru Tzigara-Samurcaș*,
în grădina casei de la Merei,
Buzău

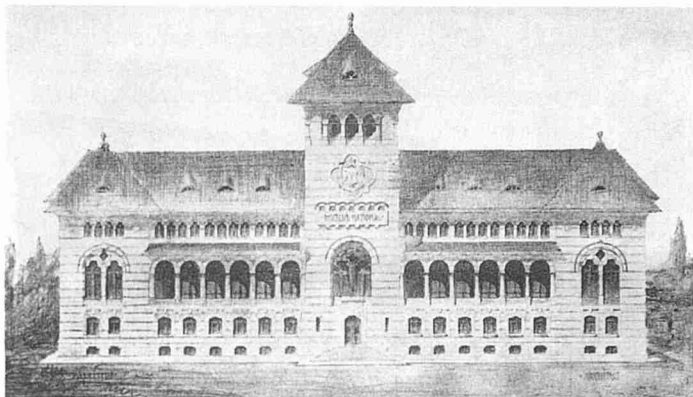

17. *Alexandru Tzigara-Samurcaș „La 67 de ani”, medalie omagială.*
 Medalist: *G. Stănescu*, fost elev al lui *Al. Tzigara-Samurcaș*

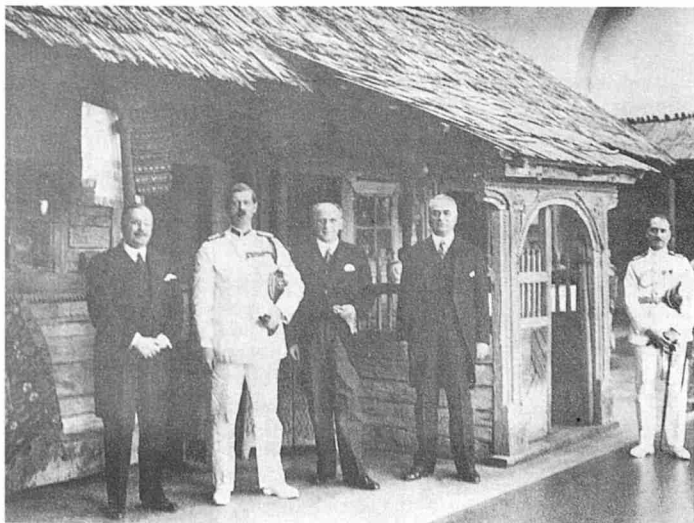
18. *Alexandru Tzigara-Samurcaș,*
 bust de *Oscar Han*

19. Fatada Muzeului Național, fără modificarea arhitectului
N. Ghika-Budești

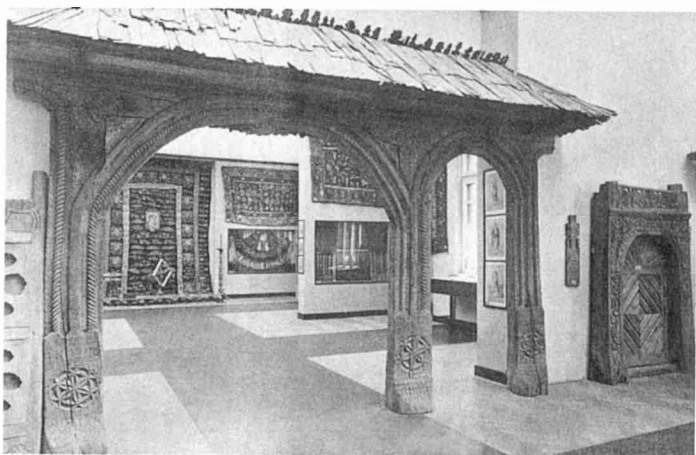
20. *Regele Carol al II-lea* vizitând Muzeul de Artă Națională.
24 august 1932. La stânga: *D. Gusti*, la dreapta: *Al. Tzigara-Samurcaș*

21. Secția de ceramica a Muzeului de Artă Națională

22. Vedere din Muzeul Național. Poarta casei lui Mogoș, semnată și datată 1879

Nimeni ca mine nu e în măsură să știe că nu depinde numai de tine această grabă, dar totuși fă și tu tot ce este posibil ca să terminăm la un fel și să ne vedem de treburile noastre.

Dacă acei ce ți-au făcut oferta nu mai vor, atunci scrie-mi imediat, căci am și eu aci, din diferite părți oferte, dar le-am ținut în suspensie, așteptând să văd ce se face acolo, unde tu ai început vorba.

N-ar fi bine să fim purtați cu vorba și apoi să rămânem și cu altă pagubă.

Dorindu-ți numai bine și sănătate, te rog să arăți d-nei tale omagiile mele iar pe tine te îmbrățișez frățeste.

Stelian Popescu.“

Înarmat cu aceste noi dovezi ale duplicității lui Stelian Popescu, care prin *Universul* mă calomnia ca fost prefect al nemților, pe când el trata vânzarea ziarului său în același timp, cu aceștia și cu aliații, i-am intentat proces de calomnie, repartizat la Secția II Trib. Ilfov, cu dosarul Nr. 4410/1929.

Reputația de șantajist⁷ a lui Stelian Popeștele, cum i se zicea, era de mult stabilită și bine fixată și prin următoarele publicații: dr. N. Lupu: *Din viața unui aventurier; cine este Stelian Popescu*, Editura ziarului Aurora: 1 br. 8°, 46 pp. cu numeroase ilustrații, Buc. 1925; Mircea Damian: *St. Popescu, din toate punctele de vedere*, 1 br. 32 pp. Ed. Lumea românească, 1927; Geo Bogza: *St. Popescu Pornograf*. 1 br. 30 pp. cu ilustrații, Lumea rom. 1937; Victor Eftimiu: *Jos laba de pe tricolor! Demascarea lui St. Popescu*, 1 vol. 157 pp. cu ilustr., f.d.

Trimis în competența Curții cu juri și după mai multe amânări din partea părților, s-a ajuns la 17 aprilie 1934, Dos. Nr. 116/930 al Curții cu Jurați Ilfov, prin decizia Nr. 30 la următoarea decizie:

„Constată că delictul de calomnie prin presă imputat acuzatului Romulus Seișanu intră în legea de amnistie pro-

---

7 Dovada necinstei lui St. Popescu reiese și din faimosul „dosar Günther“, fostul director la *Steaua română*, în care *Universul* e trecut a fi primit de la nemți 600 000 lei, în afară de plata unor redactori ai ziarului.

Din marturisirile agentului însărcinat cu campania în favoarea Germaniei, în timpul neutralității noastre, aflam că articolele apărute în *Universul* sub semnatura generalilor Mustăță și Hiott erau numai semnate de aceștia în schimbul unor retribuții bănești. În același dosar se găsește și numele lui P. Ciorăneanu, pe atunci redactor la *Epoca*.

mulgată prin I.D.R. Nr. 728 934, *Mon. Of.* Nr. 73/34 și prin consecință închide dosarul cauzei în această privință relativ la articolele incriminate și publicate în ziarul *Universul* Nr. 119, 124 929, 126 și 128 din 1929.

La act de rezerva reprezentantului părții civile Tzigara-Samurcaș de a intenta acțiune în daune, dacă va crede contra acuzatului sau răspunzătorului civilmente, pe cale deosebită.

Cu drept de recurs în termen legal.

(ss) A. Petrescu, V. Longhi, I. Boeru.“

Din nenorocire astfel s-a încheiat, fără judecată definitivă, procesul intentat lui St. Popescu; am avut mulțumirea însă de a fi dat în vileag o bună parte din minciunile și calomniile lui, consemnate în presă, mai pe larg decât rezumatul *Dimineții*.

Calvarul însă nu s-a încheiat, mai e drum greu de urcat: Iorga m-a văzut el singur și fără martor sărutând mâna Kaiserului; *Universul* afirmă la 20 V 1930 că aş fi „sărutat cizmele Kaiserului Wilhelm al II-lea stăpânul“ meu, fără a da nici o precizie, bineînțeles. În schimb noi am dat în facsimile dovezile vânzării *Universului* celui mai bun platnic dintre aliați și nemți, ținând „ofertele în suspensie“ într-acest scop. Oamenii cinstiți știu să facă deosebiri convenite și de aceea nu mai insistam cui îi e destinat „stâlpul infamiei“, ce mie mi se prezicea la *Universul*.

Dezbaterile procesului

În ședința de la 25 mai a Sect. II în complexul judecătorilor Costin și Cernatescu și procuror Alevra, avocatul *Universului* arată că articolele fiind scrise de Romulus Seișanu, cere menținerea numai acestuia în proces și totodată a cerut declinarea competenței de judecată în favoarea Curții cu jurați. Se amână viitoarea ședință la 7 iunie. M-am prezentat asistat de bunul meu prieten, maestrul Istrate Micescu, pe când din partea adversă era o întreaga șatră sub conducerea avocatului A.N. Ionescu – zis Tramvai, care deraiază, de av. Mora, iscăbind la ziar Don José, de alt Don Quijote: Al. Necșești și alții, între care și Tican-Țiganul, aduși să turbure ședința. Încercările lor de întrerupere au fost oprite prin clopotul președintelui.

Pentru asigurarea obiectivității asupra pledoariei mele, o voi reda aci după rezumatul dat de *Dimineața* din 9 iunie 1930, care sub titlul: *Procesul Universului* scria:

„Ieri au continuat înaintea Trib. Ilfov S. II în complexul d-lor judecători Costin și Cernătescu, dezbaterile asupra incidentului de neкомпetență, ridicat de ziarul *Universul*, în procesul de calomnie ce i-a intentat d. prof. Tzigara-Samurcaș,.

În primul rând s-a discutat cererea reclamantului asistat de d. av. Istrate Micescu, de a fi reținut în cauză ca răspunzător de calomnie și d. Stelian Popescu, directorul *Universului*, chemat în judecată prin acțiune, întrucât tribunalul nu-l poate scoate din cauză numai pentru că d. Romulus Seișanu, redactor al ziarului, s-a oferit singur în instanță, ca autor al acelor articole nesemnate și a declarat că-și ia răspunderea lor; conform legii directorul acționat în judecată trebuie să se prezinte trib. și să arate care este autorul.

După pledoarii de o parte și alta, tribunalul, de acord cu concluziile puse de d. procuror Alevra, a respins cererea reclamantului, dispunând menținerea în cauză penală numai a d-lui Seișanu, iar d. Stelian Popescu și Soc. *Universul*, rămân cu calitatea de răspunzători civilmente.

*

Apoi s-a trecut la continuarea discuției asupra incidentului de neкомпetență, dezvoltat în ședința anterioară de d. Alex. Ionescu pe tema că articolele incriminate calomnioase se referă la viața publică a d-lui Tzigara Sumurcaș, astfel că judecata procesului ar fi de competența Curții cu jurați.“

„A vorbit d. Tzigara-Samurcaș personal, care a ținut să răspundă la chestiunile de fapt, deoarece avocatul *Universului*, în cursul pledoariei asupra incidentului, se ocupase nu numai de articolele incriminate, ci și de tot ce s-a scris de unii contra d-lui Samurcaș, spre a reedita din nou [sic] toate acuzațiunile aduse acestuia.

D. Tzigara-Samurcaș s-a declarat satisfăcut că are prilejul ca în fața justiției să răspundă prin documente la insinuațiile calomnioase și neîntemeiate ce i s-au adus.

Pentru a dovedi temeinicia sentimentelor sale patriotice, evocă în scurt întreaga sa activitate înainte de ocupație. Prin ordine militare arată că, deși scutit de serviciul

militar atât în campania din Bulgaria în 1913 cât și la începutul războiului din 1916, d-sa de bună voie, s-a pus în serviciul armatei primind însărcinări de onoare pe care le-a adus la cel mai bun sfârșit. Dovada activității sale este consacrată nu numai prin dările de seamă elogioase din *Universul* dar și prin o scrisoare de mulțumire a ministrului de război Vintilă Brătianu.

Abordând chestia rămânerii sale sub ocupație, pentru care este așa de amar calomniat de ziarul *Universul*, d. Tzigara arată că toate criticile ce i se aduc se bazează numai pe falsificări.

S-au falsificat întâi fotografiile trunchiându-se, d-sa pune la dosar originalul faimoasei fotografii în care *Universul* îl arată salutând pe mareșalul Mackensen alături de d-sa fiind însă generalul român Gheorghian care în tot acest timp este cu mâna la chipiu în poziție de salut militar. Întrucât deci – întreabă d-sa – este mai compromițător pentru d-sa decât pentru militarii români în aceeași postură. D-sa mai depune și alte fotografii a[le] generalilor români, care ca și d-sa, nu puteau face altfel fără a se compromite prin aceasta.

Trecând la articolele calomnioase ale *Universului*, d. Tzigara dovedește că ele se întemeiază de asemeni pe falsificarea textelor, atribuindu-se de pildă din notele lui Marghiloman spuse ce nici nu sunt ale sale.

Predând tribunalului spre controlarea afirmațiilor sale textul original al notelor lui Marghiloman, dovada este pe deplin făcută că articolele din „Neamul românesc” folosite de *Universul* se întemeiaseră pe acele falsificări.

Arată cum a provocat la duel pe autorul ce s-a demascat în urmă a fi Virgil Drăghiceanu și descalificarea acestuia, care deși în cartea sa „Sub ocupațiune” a lăudat activitatea d-lui Tzigara, acum îl critică pentru că ar fi voit d. Drăghiceanu să fie comisar al guvernului la expoziția din Barcelona.

La cântecul invariabil al ziarului pe care-l califică de șantaj, care acuză pe d. Tzigara-Samurcaș de a fi fost prefectul nemților nu al ocupaților, d-sa produce nu numai originalele acte ale numirii sale de către autoritățile române, dar și originalele autorităților germane care în tot cursul funcționării sale îl consideră ca prefectul român, recunoscut numai de ocupanți ca atare și deci cu drept de a-și exercita funcțiunea sa.

D-sa dă citire actului prin care i se dăduse însărcinarea din partea regelui Ferdinand, care fixase rămânerea d-sale în București de a reprezenta Casa regală și Domeniul coroanei și a apăra interesele respective față de autoritățile civile și militare pe timpul absenței familiei regale din Capitală. De felul cum și-a îndeplinit înalta misiune cu care a fost însărcinat, scrisoarea adresată d-lui Tzigara la 25 noiembrie 1918 de către d. Barbu Știrbei – prin care îi aduce la cunoștință înaltele mulțumiri ale regelui pentru bunele servicii ce a adus Casei Regale și administrației Domeniului Coroanei cu toate greutățile ce a avut de întâmpinat, amarăciunile ce a suferit toate cunoscute de Suveran – este o dovadă elocventă și definitivă.

Din numeroasele citații din scrierea d-lui Anibal Stoenescu asupra epocii ocupațiunii germane și din „Memoriile” d-nei Alimaneșteanu din acea epocă, cum și din articolul d-lui Const. R. Sturdza, apărut în ziarul *Epoca* d-sa evidențiază serviciile pe care le-a adus populațiunii în acele vremuri de grea cumpană.“

În a doua parte a apararii sale d. Tzigara demonstrează cine sunt autorii care azi îl atacă. Pentru a pune în evidență patriotismul d-lui Scișanu, care se dă azi ca autor în locul lui Stelian Popescu, d. Tzigara citește câteva pasagii din ziarul „Acțiunea Română” din Iași în care în martie 1918 marile francofil și patriot de azi cerea darea în judecată a lui Ionel Bratianu pentru dezastrul în care adusese țara.

Trece apoi la descrierea aceluia care duce campania contra d-sale, a d-lui Stelian Popescu însuși. D-sa dă citire din broșura scoasă din 1925 de d-rul Lupu asupra lui Stelian Popescu, care este arătat ca dezertor din armată, ca director acaparator al inimii și averii bătrânei Cazzavillan, pe care o înșela răpindu-i ziarul ce-l oferea apoi spre vânzare lui Mackensen.

În această privință, după ce se arată că prin *Universul* din 4 decembrie 1924 d. Stelian Popescu se laudă că a reușit să zadărnicească tratativele duse fără a sa știre de Virgil Darascu, d. Tzigara produce în fotografii, după originale, trei scrisori pe care însuși Stelian Popescu le trimisese din Moldova lui Dărăscu, îndemnându-l la vânzarea *Universului* nemților, scrisori din care trage concluzia că adevăratul trădător al intereselor românești este d. Stelian Popescu.

D. Istrate Micescu a dezvoltat argumentele juridice în raport cu conținutul articolelor, spre a arăta că incidentul este nefondat și atacurile d-lui Tzigara-Samurcaș, se referă la cinstea d-sale personală, la patriotismul d-sale – și nimic nu poate fi legat mai intim de ființa sufletească a unui om ca sentimentul iubirii de patrie.

D. Micescu se ridică împotriva „Universului” și a directorului său care au monopolizat patriotismul, crijându-se în cenzorii moralei publice, când în realitate s-a dovedit lipsit de orice scrupule, gata să vândă ziarul dușmanilor, pentru bani, spre a se otrăvi sufletele. Aceasta este adevărata trădare și este doveditor.

Scopul incidentului și al declinatorului de competență este de a duce procesul de la instanță la instanța, evitând cât mai mult judecarea procesului, pentru ca în acest timp, cei de la *Universul* să poată împrășca mai departe pe d. Tzigara și a aduna bani din vânzarea foilor în care se duc asemeni campanii zgomotoase pe tema patriotismului exploatat ca marfă productivă.

Cere respingerea incidentului și reținerea afacerii în judecata tribunalului.

D. procuror Alevra pune concluziuni de admiterea incidentului de necompetința, fiind vorba de activitatea publică a reclamantului, în articolele vizate.

Tribunalul a amânat pronunțarea asupra incidentului, la 14 iunie.”

Falsificările fotografice ale *Universului*

În urma procesului expus, directorul acestuia m-a urmărit cu persecuțiile sale sub diferite forme, timp de mai mulți ani. Una din răzbunările sale a constat în suprimarea numelui meu din *Universul*, chiar în darile de seama oficiale ale festivităților de la Fundație sau de la Muzeu. La nevoie se menționa „directorul” instituțiilor respective, însă anonim⁸. În listele oficiale ce se trimiteau tuturor ziarelor

---

8. Spre ilustrare un exemplu, între multele altele. Referind despre vizita Regelui la Muzeu, se dau numele conservatorilor muzeului și chiar al inspectorilor de poliție, nu însă al directorului.

despre serbările de la Curtea Regală, numele meu era suprimat în *Universul*, apărând însă la locul cuvenit în toate celelalte ziare.

O formă și mai grosolană a acestui fel de ostracism consta în suprimarea figurii mele din fotografiile publicate de *Universul*, după clișeele reporterilor săi chiar.

Mă voi resemna a da câteva exemple numai, la distanță de mai mulți ani. Astfel, în darea de seamă a „Decernării premiilor Soc. Țesătoarea“, din al cărei Comitet făceam parte, *Universul*, din 8 mai 1933, publicând fotografia juriului și a expozanților, suprimă figura mea, după cum se vede din compararea cu fotografia originală, ce mi-am procurat de la reporterul fotografic al ziarului însuși.

În mai 1935, grupul american „International School of Art“, vizitând Muzeul Etnografic, a ținut să se fotografieze cu directorul Muzeului, în grădina Instituției de la Șosea. În fotografia originală a biuroului de reportaje „Photo-Presse“ se vede figura directorului lângă crucea cea mare din stânga; ea este suprimată în reproducerea din *Universul*, lasându-se, nemotivat, spațiul liber în grupul compact din originalul fotografic.

Mai complicata a fost operația falsificării în reproducerea inaugurării librăriei Fundațiilor regale, sub președinția Regelui Carol II, în 30 ian. 1937. Prin suprimarea figurii mele, provocându-se un prea vizibil spațiu liber între Rege și ceilalți asistenți, a fost nevoie să se proiecteze în locul meu figura lui Scarlătescu, directorul Librăriei, înaintea Excelențelor. În originalul fotografic, Scărlătescu era pe planul al doilea, iar nu în prim plan, după cum rezultă din compararea cu reproducerea „Universului“ din 2 febr. 1937.

Cred ca exemplele aci reproduse dau suficientă dovadă a mârșaviei de care s-a dovedit capabil Stelian Popescu și în această privință.

„Vizita M. Sale Regelui. Ieri la ora 5, M.S. Regele a sosit însoțit de d. comandor Fundațeanu aghiotant regal și d. locot. Carapancea Petre din garda regala.

În fața intrării principale, Suveranul a fost primit de directorul muzeului și de d. prof. D. Gusti, ministrul instrucțiunii, de fața fiind d. prof. Vasilescu Karpén, d. gen. Radulescu comandantul pieții și d-nii Fr. Șirato și Rogusky, conservatorii muzeului.

Masurile de ordine au fost luate de d-nii inspector Vrânceanu, Frânculescu și Agapie.”

În loc însă de a mă înjosi, perseverența persecuției sale mă onorează, deosebindu-mă de aceia de teapa lui, după vorba lui Goethe...

Un exemplu:

Universul

„Uniunea Fundațiilor Culturale Regale: d-nii prof. N. Costăchescu cu doamna, prof. Fotino, prof. D. Gusti cu doamna, prof. V. Vâlcovici cu doamna, prof. Al. Rosetti cu doamna.“

Celelalte ziare:

„Uniunea Fundațiilor Culturale Regale: d-nii prof. N. Costăchescu cu d-na, prof. Fotino, prof. Al. Tzigara-Samurcaș, cu d-na, prof. D. Gusti cu doamna, prof. Vâlcovici cu d-na, prof. Al. Rosetti cu d-na.“

Congrese, conferințe

De la 24 aug. la 1 sept. s-a ținut la Universit. Bruxelles al 2-lea Congres de artă populară, la care am fost ales vicepreședinte ca reprezentant al României în C.I.A.P. (Comisia internaț. de artă populară). Am vorbit despre „Sărbătorile populare în România“. Mult mai slab organizat decât cel de la Praga, Congresul a avut mai mult caracter distractiv: vizite la imprimăria lui Plantin din sec. XVI; audierea Carellon-ului catedralei din Mâlines, plimbări pe canalurile din Bruges sau ale ei tezaure, terminate prin adunarea de închidere în *Palais des Académies* din Bruxelles.

O notă ciudată a adus colegul Vuia din Cluj, care, voind să fie original, a crezut de cuviință să proiecteze ca ilustrare a conferinței sale, într-o franțuzească prea șchiopătândă, un exemplar scabros de capră, care a provocat părăsirea sălii de către auditoarele scandalizate.

Drumul în Belgia m-a dus de astă dată prin Lwow (Lembergul de altă dată) unde cu deosebit interes și profit am vizitat Muzeul de icoane al colegului Ilarion Swienceky precum și colecția de frumoase scoarțe, asemănătoare cu cele din Basarabia și Bucovina, din localul Academiei ucrainene. La cererea colegilor, m-am întors la 7 dec. la Lwow, unde am ținut o conferință asupra afinităților artelor populare din aceste regiuni cu acelea de la noi. În Cracovia am profitat de colecțiile adunate de colegul Frankowsky

în mărețul palat Wawel și apoi de la Varșovia am ajuns prin Berlin la Congresul din Belgia.

Oaspeți conferențieri am avut în februarie pe Albert Thomas, care la 21 II a ținut una din cele mai vibrante cuvântări în Amfiteatrul Fundației, în contrast cu dr. Schacht, fost coleg de studii cu I. Răducanu la Berlin, care a ținut un fel de prelegere asupra finanțelor viitoare ale Europei.

Părerea-mi despre studentimea noastră

La ancheta revistei „Vremea” asupra celor ce cred despre studentimea noastră, am dat următorul răspuns, înregistrat în Nr. din 27 nov. 1930 al menționatei reviste:

„Numeroasele întrebări ce-mi puneți și la care îmi reclamați un răspuns imediat nu pot fi rezolvate toate *stante pede*, cum ați dori. Mă voi restrânge, deci, la câteva dintre chestiunile de interes mai general.

Studentimea universitară o cunosc sub două aspecte: ca cititori la Biblioteca Fundației Universitare Carol I și ca auditori ai cursurilor mele de istoria artei la Universitatea din Cernăuți. Sub ambele aceste aspecte studentimea se prezintă sub cea mai îmbucurătoare înfățișare.

Nu numai după părerea noastră, a acelor care îi vedem zilnic lucrând în salile spațioase ale Fundației, dar și după unanima apreciere a numeroșilor străini, care vizitează instituția regală, numeroși studenți, ocupând uneori câte trei, locurile rezervate pentru două persoane și concentrați în cea mai impunătoare tăcere în consultarea cărților, produc o impresie deosebită de seriozitatea și râvna ce caracterizează studentimea de azi.

Progresul enorm ce avea de înregistrat în această privință, față de turbulenții și greu-de-stăpânit-studenții de imediat după război, precum și a deteriorării revistelor, cărților și mobilierului în acele vremuri, ne dă o dovadă despre continua ameliorare a mentalității și ținutei studențimii de azi.

Din lucrarile consultate, precum și din dezideratele exprimate de studenții de azi, se vede de asemenea seriozitatea preocupărilor lor, față de tendința spre lectura ușoară a primelor timpuri post-belice. Din nefericire, Instituția regală, mărită în 1914 pentru studenții vechiului Regat,

devine tot mai insuficientă față de numărul crescând al cititorilor și al cerințelor tot mai mari, cărora cu greu le poate face față. Ar fi de dorit ca să se găsească neîntârziat mijloacele materiale pentru achiziționarea locului vecin, care prezintă singura posibilitate de a mări localul Fundațiunii care, nu trebuie uitat, este singura bibliotecă la îndemâna studenților, prin urmare singurul loc unde ei se pot adăpa la sorgintea vecinic înviorătoare a înțelepciunii tuturor vremurilor și neamurilor, adunate în cărți.

A doua înfățișare sub care îmi este dat să judec pe studenți este la cursurile de la Universitatea din Cernăuți. Și aici numărul cel mare al auditorilor, care umple până la ultimul loc în picioare și în jurul catedrei sala cea mai mare de care dispune localul Universității bucovinene, dovedește cu prisosință setea de cultură a studențimii noastre. Căci o a treia parte numai din auditori dau examene regulat, iar ceilalți urmează cursurile și pot spune cu sfîntenie numai pentru a-și mari sfera cunoștințelor lor.

Față de aceste îmbucurătoare constatări, care, desigur, au fost făcute și de alți colegi ai mei, ar trebui ca și statul să vină în ajutor atât tinerimii dornice de cultură, cât și organelor menite să li-o dea. Astfel, o subvenție de numai 200 000 lei, în anul ăsta redusă cu 20 000, din partea Ministerului Instrucțiunii Publice, desigur ca nu este un aport destul de serios la sporirea singurei biblioteci universitare din Capitala Regatului, dacă mai ales se ține seama de schimbul defavorabil cu care suntem obligați să ne procurăm cărți din străinătate.

La Cernăuți, de asemeni, n-aș fi putut ține cursurile dacă n-aș fi putut utiliza stocul de diapozitive de la Fundație, căci azi nimeni nu va contesta nevoia absolută a acestui fel de demonstrație întregitoare a prelegerilor despre Istoria Artei. Asupra întrebării cum vad *situația antisemita*, mă voi folosi tot de exemplul Cernăuților, unde, mai mult decât aiurea, studenții semiți sunt reprezentați. O primă soluție o dă constatarea certă ce am făcut că, în cei patru ani de când funcționez acolo, niciodată – și țin să subliniez aceasta – nu au fost în Universitate turburări pe această chestiune. E cu atât mai interesantă această stare de fapt, cu cât nicăieri ca aici o sală de curs nu este mai împestrățată și totuși, caracteristicul suman moldovenesc, aici mai frecvent decât oriunde, se împacă admirabil cu studenții de alte credințe. Singurele ocazii ce le dau prilej de luptă sunt

examele la care, și unii și alții, râvnesc să aibă întâietatea, ceea ce, desigur, nu este decât spre lauda tuturor și spre folosul obștesc.

Asupra *trimiterii studenților în străinătate* sunt de părere că Statul trebuie să facă eforturile cele mai mari spre a da tinerelor generații *putința* de a-și mări capitalul cunoștințelor și să-și întărească judecata prin comparația cu statele occidentale, posedând o cultură și civilizație mai veche.

Ce păcat că, în această privință, nu am urmat exemplele așa de frumoase ce ni s-au dat de numeroasele popoare, care răspunzând la generoasa invitațiune a Republicii franceze, au participat la splendida *Cité universitaire*, care prezintă atâtea avantagii nu numai pentru cultivarea străinilor studenți din Paris, dar și pentru înfrățirea între tineretul de azi care formează elita conducătoare de mâine, sortite să se cunoască, spre o viitoare armonie și pace între neamuri.

Sa speram că se va găsi un guvern destul de curajos, care, reluând invitațiunea formală ce ni s-a făcut de a ni se ceda un loc în Cetatea Universitară, să lichideze provizoratul de la *Fontenay aux Roses*, iar cu suma realizată să înceapă pavilionul românesc în Cetatea Universitară, de unde numai România este absentă.

Asupra întrebărilor ce-mi puneți relative la rolul profesorilor, voi da un răspuns care, deși unilateral și întrucâtva personal, nu este totuși, cred, lipsit de interes. La mereu repetatele acuzațiuni ce ni se aduc profesorilor cu catedrele în alte localități decât ale reședințelor de domiciliu și la impunerea proiectată a unui *domiciliu forțat* — *ca la ocnași* — voi răspunde numai cu speranța ce am că, în curând și tocmai în vederea înviorării învățământului superior, însuși statul va recurge la măsura schimbului temporar al profesorilor universitari.

Din experiență proprie am simțământul că odată cu prelegerile săptămânale la Cernăuți aduc și împărtășesc, celor cu care vin în contact, ceva din atmosfera Capitalei Vechiului Regat, ceea ce desigur contribuie la înfrățirea și dispariția regionalismului, de toți atât de mult dorită. Tot așa de binefăcătoare ar fi, în schimb, ca, succesiv, câțiva din însemnații reprezentanți ai universităților regionale să fie invitați a ține cursuri în fața unui public cu altă mentalitate și exigențe decât a acelor cu care sunt obicinuiți în cercul mai mic al universităților din provincie.

Voi mai adăuga în favoarea atât de mult hărțuiților profesori, din categoria cărora fac parte, că simțământul datoriei ce o avem, ca reprezentanți ai centrului la periferii, ne stimulează în îndeplinirea înaltei noastre misiuni mai mult decât în exercitarea aceluiași obligațiuni în mediul nostru obicinuit, dându-ne totodată satisfacțiuni de ordin moral, care singure ne despăgubesc de multiplele neplăceri ce întâmpinăm.“

CUPRINS

<i>Personalitatea lui Alexandru Tzigara-Samurçaș</i>	
de C.D. Zeletin	5
Cronologie	21
Notă asupra ediției	29
1919	
An nou cu ispășiri din trecut	31
Cei rămași și cei plecați	35
Primul, dar nu ultimul meu calvar	38
De la vorbe la fapte: asaltul contra Fundației	42
Cărturarul Vasile Pârvan	44
Incidentul muzcografic stârmit de Pârvan	49
Primăvară mohorâtă	56
Stăruințele în vederea excluderii mele din C.M.I. ...	58
Un ultim răspuns calomniilor lui N. Iorga	60
Incidentul cu P. Șeicaru, urmat de duel	64
Instigatorul campaniei universitare	67
Judecata Consiliului universitar	69
Iorga despre ședința universitară	73
Ultimele zvârcoliri ale rectorului mazilit	73
Scrisori vechi cu repercusiuni actuale	75
Un an de ispășire, deși fără de prihană	80
În slujba Fundației și a Muzeului	84
În vacanță la Crucea albă	89
1921	
În vârtejul lumii postbelice	91
Discuția preparativelor încoronării	97
Fapte grave în sarcina Comisiei încoronării	107
Mutismul vinovaților răzbunat prin prabușirea lucrărilor	113

1922	
Încoronarea de la Alba Iulia	118
Recuperarea obiectelor de artă din Germania	120
Memoriu asupra obiectelor de artă revendicate de România de la germani conform art. 238 al Tratatului de la Versailles	122
Prompta rezolvare a revendicărilor din Ungaria	125
Revendicări artistice din Austria	129
În apărarea Ateneului român	133
Alte îndeletniciri ale anului	134
1923	
Un an fără evenimente mai de seamă	137
1924	
Noua direcție a vechilor <i>Convorbiri literare</i>	139
Arta României Mari	142
Critica unei <i>Istории a artei</i>	145
Reforma învățământului artistic	148
Arta colaborării la revistă	149
Alte îndeletniciri ale anului	152
1925	
Expoziția românească de la Paris	156
Aceeași expoziție la Geneva	161
Candidatura la Universitatea din Cernauți	170
„Sugestia unei lecții de artă”	176
„Rușini naționale”	194
D-acasă	198
1926	
„Rumäniens Kunstschatze”	201
În atenția revendicărilor de la Viena	207
„Importanța artistică a României”	209
Alte conferințe	210
Artă și literatură	213
La Congresul bibliotecarilor din Praga	222
Soarta obiectelor de artă românească	225
Grigoreștii de la Moscova și ai lui Vlahuță	227
Bucura Dumbravă	230
Cariera-mi parlamentară	231
Grigoreștii lui William Ritter	234
Mărunțișuri	234
1927	
Adormirea Regelui	236
Aducerea în țara a tezaurului scit	237

Scoarțele românești la Louvre	241
O expoziție contramandată	245
Jubileul <i>Convorbirilor literare</i>	251
„Dictatura artistică Iorga & Co.”	254
Conferința despre arta țărănească	256
H. Keyserling și alți oaspeți ai anului	263
Din cursul anului	265
Controlul universitar și domiciliul forțat	267
1928	
Conferențiar la Radio	273
Conferințe și participări la Congrese	274
<i>Museumsverband</i> și Coroana Sfântului Ștefan	285
Publicații ale anului	286
La <i>Convorbiri literare</i>	287
Izvoade de creștături ale țaranului român	289
<i>Exposition d'art français à Bucarest</i>	306
1929	
O schimbare la față	308
Expoziția din Barcelona	312
La Conférence de M. Tzigara-Samurcas	321
Ecouri de la Expoziția din Barcelona	327
„Contribuții la istoricul Muzeului secuiesc”	332
Noi nazbâtii iorghiste	333
„O lamurire”	335
Descalificarea lui Virgil Drăghiceanu	337
Alte îndeletniciri ale anului	341
1930	
Amintiri din Spania	343
Descinderea din văzduh a noului rege	346
În fața Comisiei de judecată	349
Rigorile legii cumulului	351
O distincție franceză și o certificare germană	352
„Tragedia Muzeului de Artă Națională”	355
„Centenarul Muzeelor din Berlin”	359
De la <i>Convorbiri literare</i>	363
Preambul al procesului cu Stelian Popescu	365
Dezbaterile procesului	370
Falsificările fotografice ale <i>Universului</i>	374
Congrese, conferințe	376
Părerea-mi despre studențimea noastră	377

Redactor: GHEORGHE BALA
Tehnoredactare computerizată: RAMONA SANDU

Tiparul executat la
REGIA AUTONOMĂ „MONITORUL OFICIAL”

